63
george thomson
TARİHÖNCESİ EGE I
payel

payel

Eski Yunan Toplumu Üstüne İncelemeler

TARİHÖNCESİ EGE

I

GEORGE THOMSON

GEORGE THOMSON

□

TARİHÖNCESİ EGE

I

PAYEL YAYINLARI **63**
Bilim ve Felsefe Kitapları **22**

Kapak resmi:
Bir Minos Vazosundan ayrıntı: Giritli zeytin toplayıcıları

Dizgi - baskı: Doğuş Matbaası
●
Kapak filmleri ve basımı: Ebru Grafik
●
Cilt: Numune Mücellithanesi

George Thomson 1903 yılında Londra'da doğdu. 1926 yılında Cambridge Üniversitesi'ni bitirdi. İrlanda'ya giderek, orada bir süre dil üstüne incelemeler yaptı. Daha sonraları Galway, Cambridge ve Birmingham Üniversitelerinde Yunan dili ve edebiyatı konusunda dersler verdi. Bu arada, eski Yunan klasiklerinden kimilerini çok başarılı çevirilerle İngilizce ve İrlandacaya kazandırdı. 1937 yılında öğretim üyesi olarak Birmingham Üniversitesi'ne girdi. Öğretim üyeliğinden ayrıldığı 1970 yılına değin, burada eski Yunan edebiyatı konusunda ilgiyle izlenen dersler verdi, Yunan dili üstüne bir dizi kitap yazdı. Üniversiteyi bıraktıktan sonra da inceleme ve araştırmalarını sürdürdü, çeşitli kitaplar kaleme aldı. Bugün seksen yaşında olan George Thomson halen Birmingham kentinde oturuyor.

Yapıtın özgün adı: Studies in Ancient Greek Society — The Prehistorie Aegean

●

Türkçe birinci basım: Nisan 1983

George Thomson'ın özgün adı **Studies in Ancient Greek Society** olan bu yapıtı, Lawrence and Wishart Yayınevi'nin 1961 tarihli üçüncü basımından Türkçeye çevrilmiştir. Kitabın İngiltere'deki birinci basımı 1949'da, gözden geçirilmiş ikinci basımı da 1954'de gene aynı yayınevince yayımlanmıştır.

GEORGE THOMSON

ESKİ YUNAN TOPLUMU ÜSTÜNE İNCELEMELER

TARİHÖNCESİ EGE

I

İngilizceden çeviren:
CELÂL ÜSTER

payel
PAYEL YAYINEVİ
İstanbul

Notlar, Dizin ve Kaynakçaya İlişkin Bir Açıklama

George Thomson, eski Yunan ve Latin yazarları ve onların yapıtlarına değgin notları sunarken, Liddel ve Scott'un **Greek-English Lexicon**'undaki (Yunanca-İngilizce Sözlük) ve Lewis ve Short'un **Latin-English Dictionary**'sindeki (Latince-İngilizce Sözlük) kısaltmaları olduğu gibi korumuştu. Biz de, Türkçede yayımlanan bazıları dışında, çoğunu bu kısaltmalarla verdik.

Kişi ve yer adlarının kısa açıklamalarıyla birlikte vereceğimiz ayrıntılı bir dizin ile kaynakçayı ikinci cildin sonunda sunacağız. Kitabın dipnotları, her bölümün sonuna toplu olarak konmuştur.

Hugh Fraser Stewart'ın anısına

İÇİNDEKİLER

ÇEVİRMENİN ÖNSÖZÜ 13
GİRİŞ 15

Birinci Bölüm

AKRABALIK

I. *TOTEMCİLİK*

1. Budunbilim ve Kazıbilimin Karşılaştırmalı Bir İncelemesi ... 27
2. Totemciliğin Kökeni ... 30
3. Dıştan Evlenmenin Kökeni ... 34
4. Totemcilikte Doğum ve Ölüm Çevrimi 38
5. Totemcilikten Dine 41
6. Yontmataş Çağı Avrupasında Totemcilik ... 43

NOTLAR I ... 51

II. *AKRABALIK ADLIĞI*

1. Kabile Yapısı ... 58
2. Sınıflandırma Sistemi: Tip I 60
3. Kuttörenlerdeki Rastgele Cinsel İlişki ... 65
4. Sınıflandırma Sistemi: Tip II ... 67
5. Küme Evliliği 69
6. Sınıflandırma Sisteminin Bozulması 71
7. Betimleme Sistemi ... 78

NOTLAR II ... 87

III. *KABİLEDEN DEVLETE*

1. İrokua Birliği 92
2. Romalılarda Kabile Sistemi ... 98

3. Roma'da Krallığın Ana Soyundan Geçmesi 103
4. Populus Romanus ... 106
NOTLAR III ... 109

IV. *YUNAN KABİLE KURUMLARI*

1. Aiol'lar, Dor'lar ve İon'lar 112
2. Attika Kabile Sistemi 114
3. Ev Halkı 119
4. Attika'da Hellen'lerden Önceki Klanlar 122
5. Totemci Kalıntılar: Yılana Tapınma 123
6. Totemci Kalıntılar: Klan Belirtkeleri 130
7. Klan Tapımları ve Devlet Tapımları 132
8. Eleusis Mysteria'larının Klan Temeli ... 135
9. Adam Öldürmeye Karşı Tutum ... 140
10. Kız Kalıtçı Yasası 145
11. Eski Yunan Budunbilimi 147
12. Anayanlı Soyun Dilbilimsel Kanıtları 151
NOTLAR IV 155

İkinci Bölüm

ANAERKİ

V. *EGE'NİN ANAERKİL HALKLARI*

1. Anaerki Nedir? 167
2. Lykia'lılar 181
3. Karia'lılar ve Leleg'ler 184
4. Pelasg'lar 188
5. Minos'lular 193
6. Hitit'ler 195
7. Amazonlar Söylencesi ... 196
8. Miny'ler 199
9. Bazı Anaerkil Kalıntılar 214
NOTLAR V 219

VI. *BİR TANRIÇANIN YARATILMASI*

1. Çocuk Doğurma ve Aybaşı ... 230
2. Aya Tapınma ... 236

3. Halk Arasındaki Yunan Dininde Ay 240
4. Bitki Büyüsü 242
5. Thesmophoria ve Arrhephoria 246
6. Arınma Kuttörenleri ... 248
7. Proitos'un Kızları 250
8. Yunan Tanrıçaları ve Ay 252
9. Persephone'nin Kaçırılması ... 255
10. Küçük Kadın Yontuları 261
NOTLAR VI ... 273

VII. *EGE'DEKİ BAZI ANAERKİL TANRIÇALAR*

1. Demeter 282
2. Athena 290
3. Ephesos'lu Artemis 301
4. Brauron'lu Artemis 308
5. Hera 311
6. Apollon 323
NOTLAR VII 325
Resimler Dizini ... 333
Çizelgeler Dizini 335
Haritalar Dizini 335

Nerede gerçek?
Parlak sözler
Çelmesin aklını.
Arama kaynağı, bulamazsın
Kendi içinde, ey İnsan!
—Birleşmenin simgesi, ey Kurtarıcı—
Gerçeği ancak aklın
Ve yüreğin tüm yaşamla
Uyumunda bulacaksın.

PALAMAS

ÇEVİRMENİN ÖNSÖZÜ

George Thomson, gerek kimi dergilerde çıkan yazıları, gerek bugüne dek birkaç yayınevince yayımlanan kitaplarıyla, ülkemiz okurunun tanıdığı bir yazar. Ama burada, bu ünlü İngiliz kültür adamının en önemli yapıtını sunarken, onu bir kez daha kısaca tanıtmakta yarar var. 1903 yılında Londra'da doğan George Thomson, 1926 yılında Cambridge Üniversitesi'ni bitirdi. İrlanda'ya giderek, orada bir süre dil üstüne incelemeler yaptı. Daha sonraları Galway, Cambridge ve Birmingham'da Yunan dili ve edebiyatı konusunda dersler verdi. Bu arada, Eski Yunan klasiklerinden kimilerini çok başarılı çevirilerle İngilizce ve İrlandacaya kazandırdı. 1937 yılında öğretim üyesi olarak Birmingham Üniversitesi'ne girdi. Öğretim üyeliğinden ayrıldığı 1970 yılına değin, burada Eski Yunan edebiyatı konusunda ilgiyle izlenen dersler verdi, Yunan dili üstüne bir dizi kitap yazdı. Üniversiteyi bıraktıktan sonra da inceleme ve araştırmalarını sürdürdü, son yıllarda ülkemizde de yayımlanan *İnsanın Özü* gibi çeşitli kitaplar kaleme aldı. Bugün seksen yaşında olan George Thomson Birmingham kentinde oturuyor.

Elinizdeki kitap, *Eski Yunan Toplumu Üstüne İncelemeler,* Eski Yunan kültürü, dili ve edebiyatı alanında günümüzün önde gelen uzmanlarından biri sayılan George Thomson'ın birçok dile çevrilen en önemli yapıtı. 1949-55 yılları arasında kaleme alınan bu yapıt, *Tarihöncesi Ege* ve *İlk Düşünürler* başlıklarını taşıyan iki ciltten oluşuyor.

Tarihöncesi Ege, özellikle Tunç Çağına denk düşen dönemde Ege'nin eski toplumlarının, uygarlıklarının, kültürlerinin oluşumunu, yapısını, evrimini ekonomik gelişme temeli üstünde

özenli bir incelemeyle gözler önüne seriyor. Kitabın son bölümlerinde, epik şiirin evrimi ele alınarak, İ.Ö. altıncı yüzyıldaki doruğuna değin getiriliyor. Hiç kuşkusuz, insanlığın tarihöncesi üstüne bir inceleme söz konusu olduğunda, insanbilim, kazıbilim, budunbilim gibi alanlarda durmadan elde edilen yeni bulgular bir kitabı kısa sürede eskitebilir. Nitekim, bu kitabın kaleme alındığı günlerden bu yana da sözünü ettiğimiz alanlarda yeni bulgular ortaya çıkarılmıştır. Dolayısıyla, okurlar, bu yapıtı okurken de son otuz yıllık gelişmelere, bu süre içinde elde edilmiş olan bilimsel bulgulara açık kapı bırakmak zorundadırlar. Ama öyle sanıyorum ki, George Thomson'ın insanlığın tarihöncesinin karanlıkta kalan bir köşesini aydınlığa çıkarırken kullandığı bilimsel yöntem günümüzde de gençliğini, geçerliliğini korumaktadır.

Yapıtın ikinci cildi *İlk Düşünürler*'de ise, Eski Yunan'daki doğa felsefesi, toplumda gerçekleşen köklü değişikliklerin düşünsel bir ürünü olarak ele alınıyor, Yakındoğu ve Çin felsefeleriyle karşılaştırma içinde inceleniyor. Doğa felsefesinin gelişiminde meta üretimi ve para dolaşımının işlevi vurgulanırken, ilkel düşünceyle bilimsel bilgi arasındaki geçiş süreci, köleciliğin gelişmesi ve bilimin kökenleri temelinde açıklanıyor. Böylece, felsefe tarihinin başlıca evrelerinden birine nesnel ve eleştirel bir bakış getiriliyor.

George Thomson'ın bu kapsamlı yapıtını dilimize aktarmaya çalışırken, geçen yıl yitirdiğimiz Azra Erhat'ın *Mitoloji Sözlüğü*'nden, Müntekim Ökmen'in *Herodot Tarihi* çevirisinden, Türk Dil Kurumu'nca hazırlanan *Budunbilim Terimleri Sözlüğü, Tarih Terimleri Sözlüğü, Toplumbilim Terimleri Sözlüğü* ve *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*'nden büyük ölçüde yararlandım. Bu kitapları hazırlayanlara sonsuz teşekkür borçluyum.

Kitabı çevirdiğim süre boyunca beni özendiren, irili ufaklı yardımlarını esirgemeyen Hilmi Yavuz'a, Cevat Çapan'a, Cem Taylan'a yürekten teşekkür ederim.

Şubat 1983 *Celâl Üster*

GİRİŞ

Cilalıtaş Çağı ekonomisinin gelişmesi, son Buzul Çağı'nın sona ermesini izleyen bir dizi iklim değişikliği sonucunda gerçekleşti. Bu gelişme ilk önce Ortadoğu'da bir yerlerde başladı. Buzullar kuzeye doğru çekildikçe, bu bölgenin başlarda ılıman olan iklimi giderek astropikal bir iklime dönüştü. Hemen hiç aralıksız Fas'dan İran'a kadar uzanan uçsuz bucaksız otlaklar yarı çöllük alanlara bölündü. Bu yarı çöllük alanların ortasından, yeşil vahalar ve üstleri sık bitki örtüleriyle kaplı ırmak yatakları geçiyordu. Avcılık ve yiyecek toplayıcılıkla geçinen gezginci topluluklar eskisi kadar rahat dolaşamaz oldular. Avladıkları hayvanlar ve topladıkları bitkilerle birlikte daha verimli yörelerde yığışmak zorunda kaldılar. Bunun sonucunda çeşitli olanaklar daralınca, av eti ve meyva elde etme olanaklarının da sınırlandığını gördüler. Eski avlanma ve yiyecek toplama uygulayımı artık yetersiz kalıyordu. Hayvanların ve bitkilerin çoğalmasını insanoğlunun denetimi altına alarak, onları korumanın bir yolunu bulmak gerekiyordu. Bu yöreye özgü türler arasında hepsi de kolayca evcilleştirilebilen koyun, keçi, domuz gibi hayvanlar ve bizim arpa ve buğdayımızın yabanıl ataları bulunuyordu. Hayvanlar güdülüyor ve ağıllara konuluyor, bitkiler ekilip yetiştiriliyordu. Her iki iş de insan emeğiyle gerçekleştiriliyordu elbette. Avcılık ve yiyecek toplayıcılığın yerini hayvan yetiştiriciliği ve çiftçilik aldı. Yeni ekonomi düzenli bir süt, et ve tahıl üretimi sağlamasının yanı sıra dokumacılık ve çömlekçilik gibi, yaşama düzeyinin daha da yükselmesine neden olan bir dizi ikincil uygulayımın doğmasına yol açtı. İnsanlar çoğaldı. Yerleşik olmaktan uzak, durmadan yer değiştiren kabile kampı,

derlitoplu, kendi kendine yeterli, dirlik düzenlikli bir köye dönüştü. Ama nüfus fazlasını, sürekli olarak aynı örneğe göre kurulan yeni köylere yerleştirmek zorunda kalınıyordu. Böylece Cilalıtaş Çağı ekonomisi bütün bölgeye, onun da ötesinde ekilebilir toprakların bulunduğu her yere yayıldı. Yayılmanın sınırlarına yaklaşıldıkça, nüfusun artan baskısıyla daha yoğun tarım yöntemleri ortaya çıktı ve bu arada değiş tokuşun gelişmesi köylerin kendi kendine yeterliliğini zayıflattı.

Nil, Fırat ve Dicle ırmaklarının her türden canlıyla dolup taşan bataklık bölümleri avcılar ve balıkçılar için her zaman çekici bir alan olmuş, ne var ki ilk çiftçilerin karşısına çetin bir engel dikilmişti. Toprağın tarıma elverişli kılınması, ancak belirli bir tasarı uyarınca çalışan örgütlenmiş yığın emeğini gerektiren geniş çaplı bir sulamayla sağlanabilirdi. Cilalıtaş Çağı ekonomisi komşu bölgelerde de iyiden iyiye gelişmedikçe, bu koşulların gerçekleştirilmesi olanaksızdı. Öte yandan bu alüvyonlu topraklarda büyük bir gizil verimlilik yatıyordu. Nitekim, engeller aşılır aşılmaz, nüfusta gözle görülür bir artışın ve yaşama düzeyinde eski Cilalıtaş Çağı ekonomisinin olanaklarının çok ötesinde bir gelişmenin yolu açıldı. Köylerin yerini kentler aldı. Kentler köylerden yalnızca daha büyük değil, aynı zamanda daha kalabalık ve daha gönençliydi. Ekonomik temeli bakımından da değişiklik gösteriyordu. Kentlerin tahıl ve hayvan fazlası o denli büyüktü ki, çevredeki dağlarda yaşayan kabilelerin (tribü'lerin) kereste, taş ve madenleriyle sürekli olarak ve geniş ölçüde değiş tokuş edilebiliyordu. Böylelikle, çevre dağlardaki kabilelerin köy ekonomisi de giderek değişikliğe uğradı ve kente bağımlı bir duruma geldi. Uzak yöreleri saymazsak, ekonomik kendi kendine yeterlilik geçmişte kalmıştı artık. Gidilmedik koyak bırakmayan, aradaki koca çölleri aşan zanaatkârları, tüccarları ve türlü türlü aracılarıyla birlikte ticaret yaygınlaştıkça, dağınık köyler değiş tokuşun burgacına çekildi ve köyle kent arasında ilkel de olsa bir işbölümü doğdu. Kentlere gelen hammaddeler arasında madenler de vardı. Bunların bazısı, sözgelimi gümüş ve altın, süs eşyalarında kullanılıyordu. Ama bazısı da, örneğin bakır ve özellikle de kalay karıştırılmış bakır, araç yapımında tahtayla taşın yerini aldı ve böylece el sanatlarında

devrime yol açtı. Yeni kent ekonomisi, tunç madeni temeli üzerinde yükseliyordu.

Mısır'da tek bir ırmak vardır. Bu ırmak da her yıl taşar ve tüm koyağı sular kaplar. Her yıl gerçekleşen bu taşkın, toprağın veriminin artırılmasında tek etkendir. İşte bu yüzden, o zamanlar her rençberin taşkından su yollarını dolduracak, ama taşırmayacak kadar su elde edebilmesi canalıcı bir sorundu. Hiç kuşkusuz, her çiftçinin taşkından önce uyarılması gerekiyordu. Dolayısıyla, taşkının, koyağın başlangıcından denize kadar uzanan yatağı boyunca denetim altına alınması gerekiyordu; bu da, gökbilimcilerle tarımbilimcilerin ancak merkezi bir yönetimle sağlanabilecek çok ustalıklı çabalarını gerektiren dev bir örgütlenmeyi zorunlu kılıyordu. İşte, Yukarı Mısır ve Aşağı Mısır krallıklarının hızla güçlenmelerinin ve İ.Ö. 3000 yılından kısa bir süre sonra tek bir kralın yönetiminde birleşmelerinin nedeni buydu. Açıkçası, Mısır firavunu yerini ekonomik bir gereksinmeye borçluydu. Rahiplerin denetlediği merkezi bir devlet aygıtının başıydı firavun.

Mezopotamya'da Mısır'daki gibi bir birleşme görülmedi, çünkü tarımsal koşullar bir değildi. Mezopotamya'da çeşitli kollardan beslenen ve bir suyolları ağıyla birbirine bağlanan iki ırmak vardı. Onun için ekili alanlar birbirlerine o kadar bağımlı değildi. İşte bu yüzden, buradaki kentler gelişip güçlenerek, kendi rahipleri ve rahip-kralı bulunan bağımsız kent-devletlerine dönüşebildiler. Bu kent-devletleri arasında amansız bir yarışma sürüyordu. En sonunda tüm ülke silah zoruyla Babil egemenliği altında birleşti.

Bu farklılıklar bir yana bırakılırsa, Mısır ve Mezopotamya toplumlarının sınıf yapısı temelde aynıydı. Her iki ülkede de geniş çaplı tarım yapılıyordu. Bu tarımsa, yeni bir işbölümü temelinde, üreticiler ile üretimi örgütleyenler arasındaki bölünme temelinde gelişmişti. Üretimi örgütleyenler rahiplerdi. En azından kol emekçileri kadar vazgeçilmez olan kafa emekçileri, bir başka deyişle gökbilimciler, matematikçiler, mühendisler, mimarlar ve yazmanlar hep rahipler arasından çıkıyordu. Üretim araçlarının denetimini ellerinde tutan bu kişiler zamanla üretim araçlarının sahipleri oldular. Görevlerinin niteliğinden doğan

yetkeyi kullanarak üretim fazlasını kendi ellerinde topladılar. Gerçekte, bu da, yeni uygulayımların gelişmesi açısından ekonomik bir gereklilikti. Özellikle tunç madeninin işlenmesi karmaşık ve pahalı bir işlemdi, anamalsız gerçekleştirilmesi olanaksızdı. Böylece, yeni ekonominin büyümesi, devletin saltık dinerki biçiminde pekişmesi sonucunu doğurdu. Mısır'da bütün ülke kralın kişiliğinde somutlaşan tanrının malıydı ve toplumun üretimle ilgili bütün işlevleri, sözgelimi tarım, el sanatları ve mübadele sıkı sıkıya denetleniyordu. Mezopotamya'daysa her kent bir tanrı-evi oluşturuyordu. Bu tanrı-evi kentin ortasında oturan bir koruyucu tanrının malıydı ve bu tanrı adına bir rahip-kral tarafından yönetiliyordu. Kral ve rahiplerin ellerinde toplanan yetke, kabile toplumunun ileri aşamalarında kabile başkanlığının çevresinde gelişmiş olan büyü derneklerinden geliyordu. Gene bu ilk kent-devletlerinin güçlü ortaklaşacılığı da Cilalıtaş Çağı köy topluluğunun bir kalıtıydı. Ama egemen sınıf, kral ve rahiplerde toplanan yetkeyi, sistemli bir biçimde kendi ayrıcalıklarını korumanın bir aracı olarak kullanıyordu artık. Gerçekte, toplumdaki katı katmanlaşma, kentin yapısında da açık seçik görülüyordu. Kentin ortasında büyük, görkemli ve göz kamaştırıcı bir tapınak yükseliyordu. Tapınağın çevresindeyse görevlilerin, zanaatkârların ve her türden kol emekçilerinin çalıştıkları yazı odaları, hazine odaları, tahıl ambarları, eşya depoları ve işlikler yer alıyordu. Burada çalışanlardan bazıları savaşta ele geçirilen tutsaklardı; bazıları da sözde özgür olmakla birlikte, ekonomik yönden rahiplere, yani kentin en büyük işvereni durumundaki efendilerine bağımlıydılar. Kent dışında ekilebilir topraklar uzanıyordu. Bu toprakların bir bölümü ya kiracı çiftçilere kiralanıyor ya da bir tür emek hizmeti biçiminde doğrudan doğruya tapınak adına işleniyordu. Geri kalan topraklar aile mülklerine bölünmüştü; bunlar kiraya ya da daha başka biçimsel yükümlülüklere bağlı değildiler, ama güçlü bir rahipler sınıfının halk yığınlarının inancını her zaman sömürdüğü birtakım törel sorumluluklara bağımlıydılar. Ortak kalan, yalnızca otlaklardı.

Gene de, Gordon Childe'ın da belirttiği gibi, Mezopotamya'da en düşük ücretle çalıştırılan emekçilerin bile bir Cilalıtaş

Çağı köyünün özgür ve eşit üyelerinden daha iyi durumda olduklarını unutmamak gerekir. Kent devrimi insanların yaşama düzeyinde su götürmez bir yükselmeye yol açmıştı. Öte yandan, emek üretkenliğindeki büyük artışı göz önüne aldığımızda, Mezopotamya'daki emekçilerin göreli olarak kötü durumda bulundukları açıktır. Kent devriminin sağladığı kazançlar eşitsiz bir biçimde bölüşüldü. Nitekim yeni ekonominin yaygınlaşmasını duraklatan etken de bu oldu. Bir yanda egemen sınıf üretim fazlasının gitgide artan bir bölümünü lüks mallara ayırıyor, öte yanda satın alma gücü ister istemez sınırlanan halk yığınları artık gereksinme maddesi durumuna gelmiş bulunan birçok şeyi yeterince edinemiyordu. Bu arada kent-devletleri hammadde ve pazar uğruna birbirleriyle yarışmaya giriyorlar, bunun sonucundaysa egemen sınıf kendi yaşam düzeyini ancak üreticiler üzerindeki sömürüsünü yeğinleştirerek koruyabilir bir duruma geliyordu. Kaçınılmaz bir çelişmeydi bu. Ticaret alanındaki yarışma ve düşmanlıklar gide gide tunçtan silahlarla ve büyük hırslarla yürütülen savaşlara yol açtı. En sonunda, bütün ülke, daha da keskinleşen sınıf çatışmasının yeni biçimlere büründüğü ve çok daha geniş boyutlara eriştiği bir dizi imparatorluğun boyunduruğuna girdi.

Mısır çöllerle kuşatılmış ve gemi yapımında kullanılan keresteden yoksun bir ülkeydi, dış ticareti daha geriydi, bu yüzden ilk üreticiler üzerindeki sömürü hem daha yoğun, hem de daha dolaysızdı. Köylü yığınları egemenler için görkemli gömütler yapmaya zorlandılar. Bu gömütler aynı zamanda bakımları için rahipleri gerektiren birer tapınak da olduklarından, ölüler için dikilmiş birer anıt oldukları kadar, yaşayanlar için de birer gelir kaynağıydılar. Angarya ve amansız vergiler halk yığınlarını nerdeyse kölelerden farksız bir duruma düşürdü. Aynı zamanda krallık, daha güçlü soyluların karşı koyuşuyla yüz yüze geldi, çünkü bu soylular krallara ödenen vergilerden kurtulmaya, kendi mülklerinin başına buyruk egemenleri olmaya çalışıyorlardı. İ.Ö. 2200 dolaylarında Eski Krallık iç savaşlar sonucunda yıkıldı. Ne var ki, merkezi bir yönetime duyulan karşı konulmaz gereksinmenin bir kez daha dayatmasıyla krallık yeniden kuruldu. Orta Krallığın firavunları kuzeyde Suriye'ye ka-

dar uzanan temkinli bir yayılma, ticaret ve yağmalama siyaseti izlediler ve böylece On Sekizinci Sülâlenin tam anlamıyla gelişmiş emperyalizminin yolunu açtılar. Böylelikle imparatorluklar arası bir çatışmanın temeli yaratılmış oldu. Babil İmparatorluğu yıkıldı, yerini Asur İmparatorluğu'na bıraktı; sonra Asur İmparatorluğu'nun yerini Pers İmparatorluğu, Pers İmparatorluğu'nun yerini de Makedonya İmparatorluğu aldı. Mısır sırasıyla Asurlular, Persler ve Makedonyalılarca alındı. Bunları daha sonraları Romalılar ve Araplar izledi. Ve Nil köylüleri, efendilerinin durmadan değiştiği bu beş bin yılı aşkın dönem boyunca, yeryüzünün bu en bereketli topraklarını yoksulluk ve hastalıklarla boğuşarak ekip işlemeyi başardılar.

Kent devriminin bir özelliği de, madenlerin geniş ölçüde işlenmesi için gerekli üretim fazlasını tek başına sağlayabilecek uçsuz bucaksız alüvyonlu toprakların madensel zenginlik bakımından doğal olarak yetersiz olmalarıydı. Madenlerin dışardan alınması gerekiyordu. Örneğin, bakır İran'dan, Suriye'den ve Sina Yarımadası'ndan; kalay İran ve Suriye'den; altın Nubya'dan; kurşun ve gümüşse Kappadokia'dan geliyordu. Demek ki, yeni ekonominin can damarı ticaretti. Ticaret yaygınlaştıkça, Cilalıtaş Çağı köyleri ve dağ kabllelerini kapsayan daha da geniş bir alanı uygarlığın yörüngesine çekti.

İ.Ö. 3000 dolaylarına gelindiğinde bakır kullanımı tüm Ortadoğu'ya yayılmış olmakla birlikte, henüz evrensel bir düzeye ulaşmaktan uzaktı. Mezopotamya'da bile bakırın maliyeti henüz yüksekti ve Mısır'da bütün bir Tunç Çağı boyunca köylüler çalışmalarını tahta ve taş araçlarla sürdürdüler. Daha geri bölgelerdeyse bu yeni madeni kullanmaya ancak kabile başkanlarının gücü yetiyor, onlar da bakırı sabandemiri yapımında değil de, daha çok kılıç yapımında kullanıyorlardı. Bakırın bol olduğu yerlerde bile insanların yerel bir sanayi geliştirmektense, bakırı işlenmemiş olarak dışa satmayı yeğledikleri, bu işi daha kârlı buldukları anlaşılıyor. Demek ki, Mezopotamya ve Mısır dışında ortaya çıkan ilk kent toplulukları başlangıçta ticaretle uğraşan yerleşim merkezleriydi. Sözgelimi, Kappadokia'daki Kaniş kentini, aralarında Toros dağındaki madenleri elinde tutan Hititlerin de bulunduğu yerel kabllelerle alışverişe girişen

Mezopotamyalı tüccarlar kurmuştu. Gene, topraklarında zengin bakır ve kalay yataklarının yanı sıra üstün nitelikli keresteyi de fazlasıyla barındıran Suriye'de, içlerinde Byblos ile Ugarit'in de bulunduğu birçok kent Mısır'la çok canlı bir ticarete girişmiş ve sonraları gitgide büyüyerek Mısır, Mezopotamya ve Anadolu arasındaki alışverişin büyük bir bölümünü ellerinde tutan varlıklı kent-devletlerine dönüşmüşlerdi.

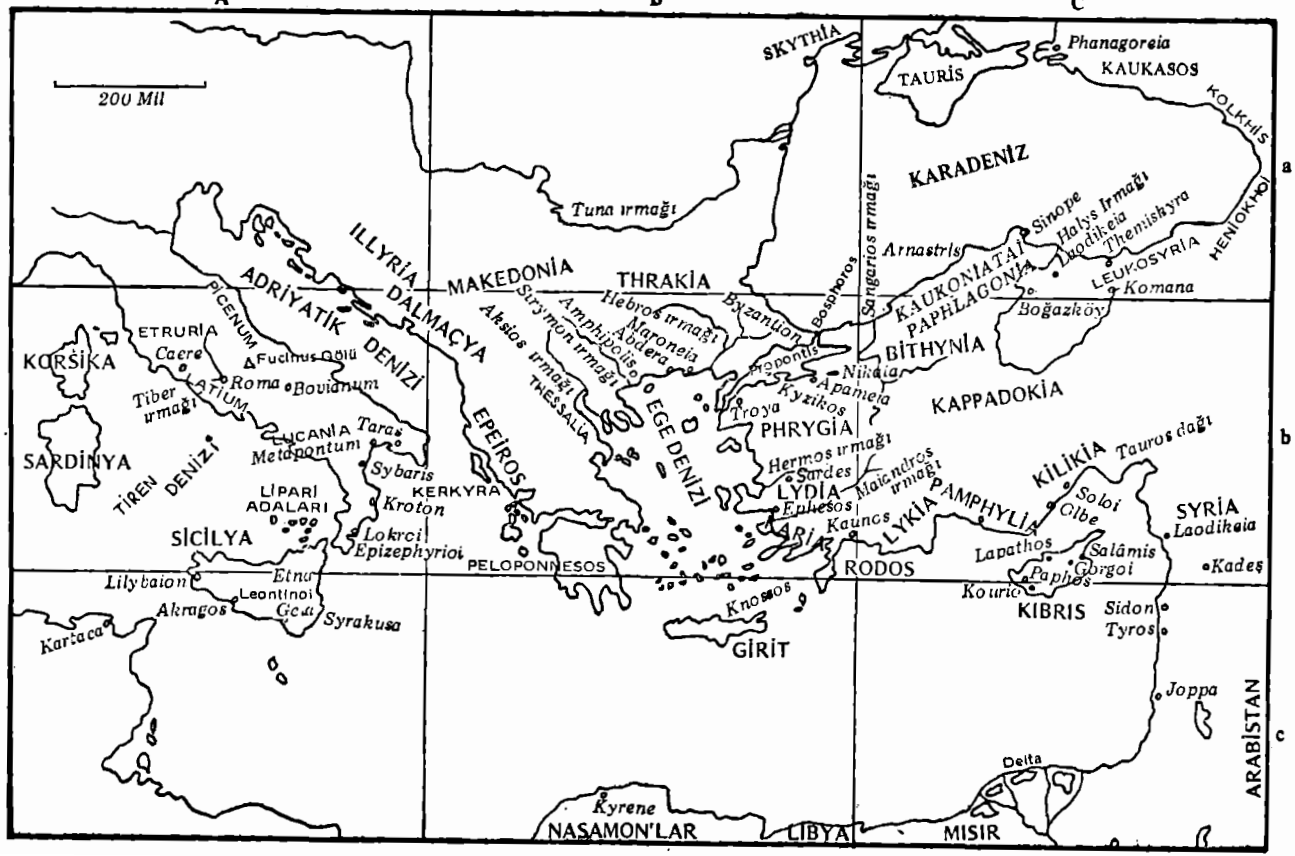
Deniz ulaşımının sağladığı bütün üstünlükleriyle birlikte Akdeniz, kent devrimine açılmıştı artık. Ugarit'den denize açılan ilk tüccarlar sanırız rotalarını ya Nil Deltası'na çevirmişlerdi ya da bakır adası Kıbrıs'a. Kıbrıs'ın bakırca zengin olmasının bu adada kentlerin gelişmesini geciktirdiği anlaşılıyor. Adalılar Suriye kıyılarındaki ileri topluluklara yakınlıkları dolayısıyla bütün çabalarını kendi sanayilerini geliştirmeye değil de, dışarıya külçe külçe bakır satmaya yöneltmişlerdi. Gene de, Anadolu'nun girintili çıkıntılı güney kıyılarının tam karşısında bulunan Kıbrıs adasının konumu ticaret açısından hiç de elverişli değildi.

Girit adasının durumuysa farklıydı. Suriye ve Mısır'a eşit uzaklıkta bulunan Girit, karayla kuşatılmış küçük körfezlerden, dolambaçlı koyaklardan geçerek Balkan dağlarına, oradan da Tuna'ya ve Orta Avrupa'ya kadar geçit veren Ege havzasının, adaları ve dağlarıyla basamak basamak yükselen o görkemli bölgenin girişini tutuyordu. Dördüncü bin boyunca, Cilalıtaş Çağı göçmenleri ürkek ürkek Thessalia ve Peloponnesos içlerine sokulmuşlardı. Bilindiği kadarıyla, Girit adasına ilk yerleşenler de, kimi Anadolu'dan, kimi Nil Deltası'ndan gelen Cilalıtaş Çağı insanlarıydı. Bunlar adanın doğusuna ve güneyine yerleştiler. Bu arada bakır kullanımı Anadolu'nun içlerinden geçerek Ege kıyılarına ulaşmıştı. Bakır kullanımıyla birlikte nüfus giderek arttı ve bunlardan bazıları İ.Ö. 3000 dolaylarında denize açılarak Kyklad'lara ve Girit adasına yerleştiler.

Mısır ya da Mezopotamya'yla karşılaştırıldığında Girit'in tarımsal kaynakları yetersizdi. Gerçi yemyeşil otlaklar ve ekin, üzüm bağları, hurma ağaçları ve zeytinlikler için elverişli yaylalar yok değildi, ama gene de adanın büyük bir bölümü dağlar, ormanlarla kaplıydı; sonra deniz de hiç kuşkusuz yayılmanın

DOĞU AKDENİZ

Harita I

önüne dikilen bir engeldi. Buna karşılık, bol kereste ve çok sayıda elverişli limanın bulunması, adalıların daha ilk başlarda dört bir yanlarının deniz olmasından yararlanmalarını sağladı. Bunun sonucu olarak, Girit kentlerinin zenginliği büyük ölçüde ticaretten geliyordu ve ticaretin hızlı gelişmesi iktidarın büyük toprak sahiplerinin elinde toplanmasını engelleyici bir rol oynuyordu. Minos kentleri, genellikle, bir prensin sarayının bitişiğindeki bir açıklığın çevresinde kuruluydu. Bu prens hem yüksek rahip, hem baş yönetici, ama hepsinden önce bir tüccar-prensti. Öteki tüccarlar da sarayın hemen yakınında bulunan ve prensin sarayından yalnızca biraz daha az gösterişli olan konaklarda oturuyorlardı. Gerek prensi, gerek öteki tüccarları topluluğun geri kalan bölümünden ayıran hiçbir şey yoktu. Bu kentlerin belirli bir düzene göre kurulmamış olmaları bile, toplumsal ilişkilerin daha bir özgür ve esnek olduğunu gösteriyor. Demek ki, Mezopotamya ve Mısır'la karşılaştıracak olursak, Girit'de kent devriminin, kabile toplumu yapısında daha az çözülmeye yol açarak gerçekleştiğini görürüz.

Madenlerin kullanılmaya başlandığı Erken Minos döneminde (İ.Ö. 2900-2200) ticaret büyük ölçüde Mısır ve Kyklad' lara yönelikti; kentler de daha çok adanın doğusunda ve güneyinde gelişmişti. Tunç kullanımının gelişmesiyle belirlenen Orta Minos döneminde (İ.Ö. 2200-1600) nüfusun durmadan arttığı, Mısır'la ticaretin yoğunlaştığı, Suriye'yle dolaysız bir ilişkinin kurulduğu göze çarpar. İ.Ö. 1700'den bir zaman sonra Kassit'ler Babil'i ele geçirip de doğunun düzeni bozulunca, Suriye'yle ilişkiler koptu ve Minos prensleri Ege'de yeni olanaklar aramaya koyuldu. Kyklad takımadalarıyla ilişkilerini güçlendirdiler, Argos yaylasında ve Orta Yunanistan'da yerleşim merkezleri kurdular. Bu gelişmeler, Girit adasında Knossos kentinin önem kazanmasıyla sonuçlandı. Geç Minos döneminde (İ.Ö. 1600-1200) Knossos prensleri kalelerin koruduğu bir yollar ağı kurarak adadaki egemenliklerini pekiştirdiler ve imparatorluklarını denizaşırı yörelere kadar; Kyklad'lara, Argolis ve Attika'ya, dahası belki de Sicilya'ya kadar genişlettiler. Bu prenslerin iktidarını, büyük bir olasılıkla İ.Ö. 1450 dolaylarında Yunanistan anakarasından gelen ve Girit adasını baştan başa ele geçirerek kentleri yerle

bir eden Minos'lulaşmış kabilelerin başkanları yıktı. Merkezi, Mısır ve doğu Akdeniz kıyılarıyla dolaysız ilişkilere giren Mykene'de bulunan imparatorluk, varlığını birkaç yüzyıl daha korudu. Daha sonraları, barbar sürülerinin Ege'ye doluşmaları ve tüm Doğu Akdeniz'i karadan ve denizden ta Nil Deltası'na kadar ele geçirmeleri sonucunda yıkıldı gitti.

Mykene tipik bir Minos kenti değildi. Kentin çekirdeğini son derece güçlü bir kale oluşturuyordu. Kalenin içinde soyluların evleriyle çevrelenen ve çok iyi korunan saray ve ambarlar yer alıyordu. Kalenin duvarları dibinde açıklık bir yerleşim merkezi bulunuyor, burada sarayın gereksinmelerini karşılayan zanaatkârlar ve tüccarlar oturuyordu. Baştaki yönetim, egemenliğini, öncelikle savaşlarda kullandığı tunç madenini tekeline alarak kurmuştu. Tiryns, Thebai ve Troya gibi öteki merkezler de aynı tipe uyuyordu.

Bu Mykene prenslerinin egemenliği pek uzun sürmedi. Bunlar Minos kültürünün uygulayımsal başarılarını savaşma sanatına uygulayarak başa geçmişlerdi. Özellikle atlı savaş arabasını, yeni kılıç türlerini, meç, tolga ve zırhı kullanmaya başlamışlardı. Ama üretim uygulayımını ilerletmek için pek az çaba harcadılar. İşte bu yüzden de, demirle donatılıp silahlandırılmış yeni bir istilacılar dalgası karşısında boyun eğmek zorunda kaldılar; tunçtan silahları ve zırhlarıyla Mykene savaşçıları bu yeni istilacılarla başa çıkamadılar. Dor'lar tunçtan ucuz olmasına karşın demir kullanıyorlardı, üstelik hâlâ kabile düzeni temelinde örgütlendiklerinden demiri yalnızca önderler değil, herkes kullanıyordu. İşte üstünlüklerini bu olguya borçluydu Dor'lar. Demir tek bir sınıfın tekelinde değildi. Dolayısıyla, Tunç Çağı'nın sona ermesi, Yunan toplum yapısında ortaya çıkan önemli değişikliklerle aynı döneme rastgeldi.

Birinci Bölüm

AKRABALIK

İlk Yunanlıların bugünkü barbarlara benzer bir biçimde yaşadıklarını ortaya koyan birçok kanıt gösterilebilir.

THUKYDİDES

I

TOTEMCİLİK

1. *Budunbilim ve Kazıbilimin Karşılaştırmalı Bir İncelemesi*

Günümüzde kabile (tribü) düzeninde yaşayan topluluklar yiyecek elde etme biçimlerine göre şu sınıflamalara ayrılıyorlar: Aşağı Avcılar (yiyecek toplama ve avlanma); Yukarı Avcılar (avlanma ve balık tutma); Çobanlık (iki evre); Tarımcılık (üç evre).[1] Yukarı Avcıların Aşağı Avcılardan başlıca farkı, kargı kullanmalarının, çömlekçilik ve dokumacılık sanatlarının ve hayvanları evcilleştirmelerinin yanı sıra bir de yay kullanmalarıdır. İkinci Çobanlık evresinde sığırtmaçlık tarımla bütünleşir; Üçüncü Tarımcılık evresindeyse çapayla yapılan bahçe tarımının yerini sabanla yapılan tarla tarımı alır ve tarım sığırtmaçlıkla birleşir. Bu iki evrede el sanatlarının, kalıcı yerleşim merkezlerinin, kabileler arası değiş tokuşun ve madenlerin işlenmesinin daha da geliştiğini görürüz. Daha geri evrelerden kalma kabile toplumu yapısı bu aşamada artık çözülmeye yüz tutar.

Bu sınıflandırma bir soyutlamadır elbette. Organik bir süreci ele aldığı için başka türlü olması da beklenemez. Sözünü ettiğimiz sınıflamaların birbirini bütünüyle dışladığı düşünülmemelidir. Avcılık ve hatta yiyecek toplayıcılık bile daha ileri evrelerde de varlıklarını sürdürürler, ama hiç kuşkusuz önemlerini yavaş yavaş yitirerek. Sonra, belirli bir zaman sırası da izlemez bu sınıflamalar. Her yerde ilk önce avcılık ve yiyecek toplayıcılığın ortaya çıktığı söylenebilir, ama daha ileri evrelerin gerçekleşmesi yerel hayvan ve bitki toplamına ve öteki çevresel etkenlere bağımlı olmuştur. Doğa koşullarının elverişli

olduğu birçok yörede çiftçilik ile sığırtmaçlık daha başından çoban çiftçilik ya da karma çiftçilik biçiminde birleşmiştir.[2]

Tarihöncesine ilişkin kazıbilime dönersek, avcılık evrelerinin aşağı yukarı Yontmataş Çağı'na, öteki evrelerin de Ortataş Çağı ve Cilalıtaş Çağı'na denk düştüğünü görürüz. Bir Cilalıtaş Çağı ekonomisinin ardışık evrelerini somut bir örnekle ortaya koyabiliriz. Kazıbilimciler, Tuna havzasının tarihöncesi kültürünü üç evreye ayırıyorlar.[3] Birinci evrede avcılık çoktan ikincil duruma düşmüştür. Gerçi küçük domuz, koyun ve sığır sürülerine rastlanır, ama insanlar daha çok çapayla işlenen bostanlarda arpa, fasulye, bezelye ve mercimek yetiştirerek sağlarlar geçimlerini. Elyapımı çömleklere ilişkin kaba bir uygulayım ve biraz da dokumacılık bilgisi göze çarpar. İkinci ve üçüncü evrelerdeyse, el sanatlarının geliştiği ve ekilebilir topraklar üzerindeki baskının artmasından dolayı sığırtmaçlığın yaygınlaştığı görülür.

İnsan toplumunun tarihöncesine değgin bütün bilgilerimizi bu iki araştırma alanından, budunbilim ile kazıbilimden elde etmemize karşın, bu iki bilim dalı henüz verimli bir eşgüdüm içine girmiş değildir. Budunbilim alanındaki bilgilerin bir kazıbilimciye büyük yararlar sağlayacağını kimse yadsıyamaz. Bunu Tuna kültürüne ilişkin bir örnekle açıklayabiliriz. Yapılan kazılar, Tuna havzasındaki yerleşim merkezlerinin bütün bölgede yoğun ve benzeşik bir dağılım gösterdiğini, ancak, bunların hiçbirinde uzunca bir zaman oturulmadığını ortaya çıkarmıştır. Bu durumun açıklaması, Afrika'nın çeşitli yörelerinde bugün hâlâ varlığını koruyan koşullara bakılarak yapılabilir. Ekilebilir topraklar üzerinde bir yerleşim yeri kurulur, sonra bu topraklar verimliliğini yitirinceye kadar işlenir, ekilir. Toprağın verimliliği tükenince de yerleşim merkezi terk edilir, ekiciler de kalkar başka bir yere giderler. Göçebe tarımıdır bu.

Kazıbilim, yok olmuş toplulukların maddi kalıntılarıyla uğraşır. Doğrudan doğruya toplumsal örgütlenmeyle ilgili hiçbir şey söylemez kazıbilim. Oysa bazıları, bu boşluğun günümüzde aynı maddi düzeyde varlıklarını sürdüren kabilelere ilişkin bilgilerimizle doldurulabileceğini yadsıyorlar. Gordon Childe soruyor, diyor ki: «Bu kabilelerin ekonomik ve maddi kültürünün, Avru-

palıların on bin yıl kadar önce geçtiği bir gelişme aşamasında kaldığına bakarak, onların zihinsel gelişiminin o noktada donup kaldığını mı varsayacağız?»[4] Sonra da bu soruya çok haklı olarak olumsuz bir yanıt veriyor. Ne var ki, sorun bu kadarla bitmiyor. İki bilgi kümesinin karşılaştırılabilir olduğu kabul edildiğine göre, uygun karşılaştırma yöntemini bulup ortaya çıkarma yükümlülüğüyle yüz yüzeyiz demektir. Bu, önemli olduğu kadar güç bir iştir. Burada ancak bazı yol gösterici ilkeler saptamakla yetinebiliriz.

Modern anamalcı uygarlık olağanüstü bir hızla gelişen tarihöncesi Avrupa ve Yakındoğu kültürlerinin bağrından doğdu. Bu kültürlerin tersine, yeryüzünün öteki yörelerinde varlığını hâlâ koruyan ilkel kültürlerse, geciktirilmiş ya da durdurulmuş bir gelişmenin ürünüdür. Hiç kuşkusuz bunlar iki uç örnektir ve bunların tartışmasına girmeden önce bu karışıklığın çözümlemesini yapmanın bir yolunu bulmamız gerekir. Burada bir eşitsiz gelişme sorunu söz konusudur.

Gordon Childe'ın belirttiği gibi, günümüzdeki bu kabilelerin toplumsal kurumları olduğu gibi kalmamıştır. Gelişmelerini sürdürmüşler, ama elbette bu gelişme egemen üretim biçiminin belirlediği yönlerde olmuştur. Kaldı ki, sorunun anahtarı da buradadır. Sözgelimi, totemcilik, dıştan evlenme ve erginleme törenlerinin Avustralya'da rastlanan biçimlerini inceler ve başka yerlerde görülen aynı kurumlarla karşılaştırırsak, bunların uzun bir gelişme döneminden geçtiklerini ve olağanüstü bir yetkinliğe ulaştıklarını görürüz. Ama bunların hepsi de basit bir avcılık ekonomisine özgü kurumlardır. Başka bir deyişle, bu kabilelerin ekonomik gelişmesi nasıl durakladıysa, kültürü de öyle içedönük kalmıştır. Dolayısıyla, bu kurumlara Yontmataş Çağı Avrupasında aynı biçimde rastlanmasını bekleyemeyiz, ama şu ya da bu biçimde rastlamamız olasıdır.

Sonra, bu kabileler, salt geriliklerinden ötürü, ilişkiye girdikleri daha zengin ve ileri kültürlerin etkisine uzun bir dönem açık olmuşlardır. Kültürel yayılma hiç kuşkusuz bütün çağlarda görülen bir olaydır, ama etkileri belli bir birikim sonucunda kendini gösterir, günümüzdeki bu kabilelerdeyse bu etkiler son derece uzun süreli ve güçlü olmuştur. Bu noktada da Avustral-

yalılar uç bir örnektir. Çünkü Avustralyalılar, Yontmataş Çağı ekonomilerini korumakla birlikte, son zamanlarda kendilerini hızla yutan Avrupa anamalcılığının etkisine girdiler. Bugün varlığını sürdüren ilkel topluluklara ilişkin bilgilerimizin, bunların arasına giden tüccarlarımızın, misyonerlerimizin, devlet görevlilerimizin ve budunbilimcilerimizin bilgileriyle sınırlı olduğunu unutmamak gerektir. Bu ilkel topluluklar bazı durumlarda Güney Afrika'nın altın madenlerinde çalışan Bantu'lar gibi açıktan açığa proleterleşmişlerdir. Bazı durumlardaysa bunların kendi kurumları, İngiliz Sömürgeler Bakanlığı tarafından, dolaylı bir egemenliğin aracı olarak kullanılmak amacıyla, bile bile korunmuştur. Bu tür kültürler, ilişkilerinin sertliğinden dolayı, ister istemez kendine özgü bazı özellikler gösterir. Bunlar ancak anamalcı sömürünün etkilerinin sistemli bir biçimde çözümlenmesiyle açıklanabilecek özelliklerdir. Oysa hiçbir kentsoylu budunbilimcinin üstlenmeye yanaşmayacağı bir iştir bu.

Bu durumda, konumuzu geliştirmek istiyorsak, karşılaştırmalı yöntem, yararlanabileceğimiz ve yararlanmamız gereken bir araçtır. De Pradenne korkusuzca söylüyor: «Tarihöncesi konusunda dar bir bakış açısıyla bir yere varılamayacağı kanıtlanmıştır, çünkü çıkmaza girilmekte, yerinde sayılmakta ve bataklığa saplanılmaktadır. Bütün bir süreç boyunca karşımıza dikilen bütün sorunların üstüne üstüne gitmek, bir çözüme varmanın tek yoludur.»[5] Üstelik elimizdeki araçları yetkinleştirinceye dek beklememiz de olanaksızdır. Çünkü araçları ancak kullanarak geliştirebiliriz. Gerçeği günışığına çıkarabilmek için yanılmayı göze alabilmek gerekir.

2. *Totemciliğin Kökeni*

Kabile toplumuna özgü büyüsel-dinsel bir sistemdir totemcilik. Kabileyi oluşturan her klanın doğadaki bir nesneyle bağıntısı vardır. Totem adı verilen bu nesne, çoğu zaman ya bir bitkidir ya da bir hayvan. Klan üyeleri, totemi akraba bilirler ve onun soyundan geldiklerine inanırlar. Totem sayılan bitki ya da hayvanı yemek yasaktır,[6] tam tersine totem türünü çoğaltmak amacıyla her yıl tören düzenlenir. Aynı totemin üyeleri birbirleriyle evlenemezler.

Bugün totemcilik en eksiksiz biçimiyle Avustralya'da aşağı avcılık evresindeki kabilelerde görülüyor. Totemciliğe az çok çözülmüş biçimleriyle Amerika, Afrika, Hindistan ve Asya'nın öteki bazı yörelerinde de rastlanıyor.[7] Avrupa, Sami ve Çin uygarlıkları ya totemciliğin somut uzantıları ya da bu ideolojinin kalıntıları sayılan birçok gelenek içeriyor. Totemci uygulamalardan doğan bu gelenekler derinlere kök saldıkları için dirençli oluyor.

Avustralya'daki totemcilik bizim için önemlidir, çünkü dolaysız bilgi edinebildiğimiz en ilkel düzeyi gözler önüne sermektedir. Avustralya'daki totemciliğin şimdiki biçiminin bir çözümlemesini yaparak ilk baştaki biçimini ortaya çıkarabilir ve her iki biçimi tutarlı bir evrim sürecine oturtabilirsek, genel olarak totemciliğin tarihi konusunda yaklaşık da olsa bir sonuca varmış sayılabiliriz.

Avustralya totemlerinin büyük çoğunluğu yenilebilir bitki ve hayvan türleridir.[8] Geri kalanlar da çokluk ya taşlar ve yıldızlar gibi doğadaki nesneler ya da yağmur ve rüzgâr gibi doğa olaylarıdır. Bu cansız totemler önceden varolan kalıba örnekseme yoluyla oluşturulmuştur ve ikincildir. Sistemin kökenini araştırırken daha çok bitkiler ve hayvanlar üzerinde durmak gerekir; bunların çoğunun yenilebilir olması totemciliğin kökeninin yiyecek sağlamayla bağıntılı olduğunu düşündüren önemli bir ipucudur.

Totem türünün çoğaltılması için düzenlenen törenler, çiftleşme mevsiminin başında toteme bağlı olan klanın avlağında, totem merkezi denilen önceden belirlenmiş bir yerde gerçekleştirilir. Totem merkezi genellikle söz konusu türün gerçek çiftleşme yeridir.[9] Örneğin, tırtıl klanının atalarının, bugün tırtılların çoğalması için törenlerin düzenlendiği yere bir zamanlar hangi nedenle gelmiş olabileceklerini düşündüğümüzde, akla gelen tek yanıt tırtıl yemek için geldikleri olmaktadır.

Günümüzde klan üyelerinin totem türünü öldürmeleri değilse bile yemeleri yasaktır, ancak bu konuda kuraldışı örnekler de vardır. Orta Avustralya'daki çoğaltma töreni sırasında klan başkanının totem türünden bir parça yemesi zorunludur. Klan başkanı, bu durumu, büyü yapabilmek için «totemi içine alması»

gerektiğini söyleyerek açıklıyor.[10] Yasağın tören sırasında çiğnenmesi, ilk başlardaki genel bir uygulamadan geliyor. Klan atalarının bir alışkanlık olarak, hatta salt kendi totem türlerini yiyerek besleniyormuş gibi gösterildikleri kabile gelenekleri bunu kanıtlıyor.[11] Bu da, totemciliğin, avlanma uygulayımının son derece geri olduğu dönemlere kadar uzandığını, yiyecek aramaya kesin sınırlamaların konulduğu ve ancak belirli türlerin yenildiği dönemlere kadar uzandığını gösteriyor.[12] Totemci klan beslendiği belli bir hayvan ya da bitki türünün ürediği yere gelen küçük bir göçebe topluluk ya da «sürü»den kaynaklandı. Şimdi geriye, bu durumun nasıl olup da karşıtına dönüştüğünü ortaya çıkarmak kalıyor.

Çoğaltma töreni sırasında, totemin, eğer bir bitkiyse büyümesi, bir hayvansa belirleyici davranışları, devinimleri ve çıkardığı sesler, kimi zaman da o hayvanın yakalanıp öldürülmesi oyunlaştırılarak sunulur. O hayvanın ya da bitkinin kılığına girmiş dansçılar genellikle o türü kusursuz bir biçimde yansılayarak dans ederler, kimi zaman da kayalara ya da toprağa onun resmini çizerler. Sanırız, bu gösterilerin ilk baştaki amacı, söz konusu türü daha kolay yakalayabilmek için onun davranışlarını olduğu gibi yansılamak, böylece onun alışkanlıklarını, devinimlerini iyice öğrenmekti. Daha sonralarıysa, avlanma uygulayımının gelişmesiyle birlikte bu işlev yerini büyüsel bir denemeye bıraktı. Klan üyeleri başarılı bir avlanma eylemini önceden yansılayarak gerçek avlanma sırasında gerek duyacakları güç ve yetiyi bedenlerinde toplamış oluyorlardı. Büyünün özü budur. Büyü, insanoğlunun gerçekliği denetlediği yanılsamasının yaratılarak gerçekliği gerçekten denetleyebilmesinin sağlanması ilkesine dayanır. Gerçek uygulayımın yetersizliklerini gideren aldatıcı bir uygulayımdır büyü. İnsan bilinci, üretim düzeyinin geriliğinden dolayı, henüz dış dünyanın nesnelliğinin tam anlamıyla farkında değildir. Bu yüzden, dış dünyayı dilediği gibi değiştirebileceğini sanır ve gerçek eylemde elde edilen başarıyı önceden düzenlenen törene bağlar. Ama aynı zamanda, bir eylem kılavuzu olarak büyü ideolojisi önemli bir gerçeği de içerir: İnsanoğlunun dış dünya karşısındaki öznel tutumu, dış dünyanın gerçekten değiştirilmesini sağlayabilir. Yansılama dansı sırasın-

da güç ve yetilerini uyaran ve örgütleyen avcılar artık hiç kuşkusuz eskisinden daha iyi birer avcı olmuşlardır.

Klan üyeleri totemleri olan türe büyük bir yakınlık duyar, dahası kendilerini onunla bir tutarlar.[13] Beslenmelerini tırtıllardan sağlayan insanlar, tırtıllar semirdiğinde semirir, tırtıllar açlık çektiğinde açlık çeker, tırtılları denetimleri altına alabilmek için onların devinimlerini yansılar, böylece onlarla tam anlamıyla bütünleşirler. Kaldı ki, bu ilişkiyi kendilerinin *tırtıl olduklarını* söyleyerek dile getirirler. Dolayısıyla, klan yaşlılarınca kullanılan yetke atalara tapınmayı doğurduğunda[14] insan biçiminde atalara değil de, totem hayvanı ya da bitkisi biçiminde atalara tapınılır.

Öyleyse, totemciliğin evrimindeki ilk aşamanın, ilkel sürünün farklı yiyecek kaynaklarının elde edilebilmesi amacıyla bölünmesiyle belirlenmesi gerekir. Ortaya çıkan bu topluluklar birbirleriyle bağlantılarını yitirdikleri sürece bu değişiklik niceliksel bir değişiklik olmaktan öteye gidemedi. Yani bir topluluk yerine iki topluluk çıkmıştı ortaya. Ama belli bir aşamaya gelindiğinde bu değişiklik niteliksel bir durum aldı. İki topluluk yiyeceklerini kendi başlarına elde etmekten vazgeçerek, birbirine bağımlı iki klan biçiminde bütünleşti. Her birinin ürettiği yiyecek iki klan arasında bölüşüldü ve bu işbirliği düzeni totem türünün dolaysızca edinilmesine konulan tabu aracılığıyla korundu. Başka bir deyişle, totem türünün bulunduğu anda ve yerde yenilmesi yasaktı, bölüşülmek üzere klana getirilmesi gerekiyordu. Her topluluk ürünlerini öteki klanla paylaşan bir totem klanı durumuna geldi. Bu değiş tokuşun nasıl gerçekleştirildiğini daha ileride ele alacağız.

Üretim biçiminin gelişmesiyle birlikte bu sistem ekonomik temelini yitirdi. Tırtıl arama artık özel bir uygulayım olmaktan çıktığından, tırtıl klanının işlevi totem türünün topluluk yararına artıp çoğalmasını sağlamakla sınırlı salt büyüsel bir niteliğe büründü,[15] totem türü üzerindeki tabu da artık ekonomik kökeninden koptuğu için saltıklaştı.

Bu arada törenler de değişikliğe uğradı. Artık totem türünün devinimlerini, davranışlarını yansılamak yerine, totem atalarının yaşamındaki olaylar kutlanıyordu. Bu değişikliği de Orta

Avustralya'ya bakarak inceleyebiliriz.[16] Tören, totem türünün döllenmesi açısından hâlâ gerekli sayılmakta, ama bu iş artık dansın eyleme geçmeye çağırdığı atalar aracılığıyla yapılmaktadır. Bu biçimiyle tören, aynı zamanda klan geleneklerinin yeni yetişen kuşağa aktarılmasına da hizmet etmektedir.[17] Böylelikle, üretim biçiminin ayrılmaz bir parçası olarak ortaya çıkmış bulunan bir yöntem, salt büyüsel-dinsel bir sisteme dönüştürülmüş olmaktadır. Kendi bağrından doğan bir toplum yapısının onaylanmasını sağlayan bir sistemdir bu.

Avustralya'da totemcilik ideolojisi, doğa dünyasına ilişkin kapsamlı bir kurama vardırıldı. Toplumsal organizma nasıl her birinin kendi totem türü bulunan birçok klandan ve klanlar topluluğundan oluşuyorsa, doğa dünyası da (deniz, ırmaklar, dağlar, tanrısal varlıklar ve doğada varolan her şey) totemci örneğe uygun bir biçimde sınıflandırılmıştır. Çeşitli ağaç cinsleri o ağaçlarda yuva yapan kuş cinsleriyle aynı kümede toplanmış, su ise su kuşları ve balıklarla aynı kümeye sokulmuştur.[18] Doğanın topluma dayattığı örgütlenme yansıtılarak doğa dünyasına bir düzen verilmiştir. Dünyanın düzeni toplum düzeninin bir yansımasıdır; insanoğlunun doğa karşısındaki güçsüzlüğünden ötürü hâlâ basit ve dolaysız olan bir yansımadır bu.

Ekonomik gelişmenin bu ilk aşamada tıkanıp kalmadığı dünyanın daha başka yörelerinde sistem bütünüyle çöktü, geriye yalnızca ortak bir soydan esinlenen bir akrabalık duyarlığı, ayırt edici bir atalara tapınma, dıştan evlenme uygulaması, belli bir bitki ya da hayvanın salt biçimsel olarak tabu sayılması ve totem söylencelerinin çoğaltılması kaldı.

3. *Dıştan Evlenmenin Kökeni*

Klan üyeliğini belirleyen soydur. Geçen yüzyılda, Bachofen'in ardından budunbilimciler soyun ilk başta anadan geldiği konusunda birleşmişlerdi. Oysa bugün bu görüş Sovyetler Birliği dışında hemen herkesçe yadsınıyor, ancak üzerinde birleşilen başka bir görüş de getirilemiyor. Geçen yüzyılda kabul edilen görüş son zamanlarda Briffault tarafından yeniden doğrulandı. Kanımca, karşı görüştekilerden çok daha büyük bir çabayla

derlediği çok sayıda belge ve bilgiyle Briffault eski görüşün doğruluğunu kanıtlamış bulunuyor.

Günümüzdeki kabilelerde anayanlı soydan babayanlı soya geçildiğini gösteren birçok örnek saptanmasına karşın, bu sürecin tersini ortaya koyan hiçbir duruma rastlanmamıştır.[19] Her ikisinin de hemen hemen eşit oranlarda ve genellikle birbirine karışmış olarak bulunduğu Avustralya'da, bazı bölgelerde yakın zamanlarda gelişmiş bir sistem olan dıştan evlenme sistemi yetkinleştikçe babayanlı soya da daha sık rastlanmaktadır. Ayrıca kadınların durumunda son zamanlarda meydana gelen değişikliklere ilişkin daha başka kanıtlar da vardır.[20] Başka yerlerdeyse anayanlı soydan babayanlı soya geçişin Avrupa kültürüyle kurulan bağlar sonucunda daha da geliştirildiği bilinmektedir. Bir zamanlar bir Chocta yerlisi karşılaştığı bir misyonere Amerika Birleşik Devletleri uyruğuna geçmek istediğini, çünkü o zaman kalıtının kız kardeşinin oğluna değil, kendi oğluna kalacağını söylemişti.[21] Bu geçişin yeni gerçekleştiği Nijerya'da, yerliler bunu, baba-oğul ilişkisi konusundaki kendi kentsoylu değerlendirmelerinde direten İngiliz yargıçların etkisine bağlıyorlar.[22]

Eldeki kanıtlara bir bütün olarak göz attığımızda, avcılık evrelerinde anayanlı soyun az çok ağır bastığını, ama sonraları çobanlık evrelerinde hızla, tarım evrelerindeyse çok daha ağır bir biçimde gerilediğini görüyoruz.[23] Bu da soy biçiminin üretim biçimiyle karşılıklı bir ilişkisi olduğunu gösteriyor.

Avcılıktan önceki aşamada üretim diye bir şey yoktu, yalnızca tohumların, meyvaların ve küçük hayvanların basit bir biçimde elde edilmesi söz konusuydu ve dolayısıyla işbölümü diye bir şeyden söz etmek de olanaksızdı. Oysa kargının bulunmasıyla birlikte avcılık erkeklerin işi oldu, kadınlarsa yiyecek toplama işini sürdürdüler. Kadınların gebelik ve emzirme dönemlerinde eskisi kadar rahat devinememelerinden kaynaklandığı için[24] bu cinsel işbölümü avcı kabilelerde genel bir olgudur.[25]

Avcılık giderek hayvanların evcilleştirilmesine yol açtı. Av hayvanı öldürülmüyor, canlı olarak eve getirilip bir yere kapatılıyordu. Dolayısıyla, sığırtınaçlık hemen her yerde erkek işidir.[26] Öte yandan, yiyecek toplayıcılığı da yerleşim merke-

zinin hemen yanındaki toprak parçalarına tohum ekimiyle sonuçlandı ve böylece bahçe tarımı da kadınların işi oldu.[27] Daha sonraları, öküzle çekilen sabanın bulunmasıyla birlikte çiftçilik de erkeklere geçti.[28] Afrika'da sabanın yeni yeni kullanılmaya başladığı yörelerde çiftçiliğin kadınlardan erkeklere geçişini bugün de gözlemlemek olasıdır.[29]

Kadınla erkeğin üretim biçimiyle olan ilişkilerinde görülen bu yer değiştirmeler babayanlı soyun ortaya ortaya çıkışını açıklıyor. Bu süreç avcılıkla başladı, sığır yetiştiriciliğiyle yoğunluk kazandı, ama tarımın ilk evresinde tersyüz oldu.

Bazıları, soy ilk başta anayanlı olduğuna göre nasıl oluyor da en geri halkların bir bölümü soylarının baba yanından geldiğini varsayıyor, buna karşılık daha ileri kimi halklar eski biçimi koruyor diye bir soru sormuşlardır. Bu soru, avcılık ekonomisine özgü cinsel işbölümünün doğası gereği o ekonomiye babayanlı soya yönelik bir eğilim kazandırdığı ileri sürülerek yanıtlanabilir. Günümüzdeki avcı kabilelerin büyük bir bölümünün babayanlı olmalarının nedeni ekonomik yaşamlarının o düzeyde tıkanıp kalmış olmasıdır. Ne var ki, ileride de göreceğimiz gibi, uygar halkların tarihöncesinde anayanlı soyun, budunbilimsel bilgilere bakarak umabileceğimizden çok daha ileri bir aşamaya kadar varlığını koruduğu göze çarpıyor. Bu olgu da bu halkların avcılıktan tarıma hızla geçmiş olmalarıyla açıklanabilir.

On dokuzuncu yüzyıl uzmanlarının yanılgısı, anayanlı soyun *kökenini* hesaba katma çabalarında yatıyordu. Morgan, toplumun ilk aşamalarına denk düştüğünü varsaydığı ortaklaşa evlilik koşullarında çocukların babaları bilinmediği için ister istemez analarının klanına bağlı sayıldıklarını ileri sürüyordu. Ama o koşullarda çocuğun anasının ya da babasının kim olduğu hiç önemli değildi.[30] Ortaklaşa evliliği çökerten de, bireysel mülkiyet haklarının gelişmesi sonucunda ana ve babanın ilerici bir biçimde tanımlanması oldu. Dolayısıyla Morgan'ın kuramının bu noktada düzeltilmesi gerekir.

Bol bol bilgi edinme olanağı bulduğumuz birbirine epey uzak iki Avustralya kabilesinde, evli erkeklerin yakaladıkları avın bütününü ya da en iyi parçasını karılarının anababasına

vermelerini zorunlu kılan ayrıntılı kurallara rastlıyoruz.[31] Benzer kurallar dünyanın başka yerlerinde de karşımıza çıkıyor.[32] Bu kurallar, erkeklerin gidip karılarının klanında, kadınları merkez alan anayanlı bir klanda yaşadıkları bir toplum düzeninin göstergesidir.

Yukumbil adlı başka bir Avustralya kabilesinin eskilere uzanan bir geleneğine göre, erkekler ava giderken karılarıyla çocuklarını da yanlarına alırlarmış, ama sonraları çocukları yaşlı bir kadının gözetiminde geride bırakmayı uygun görmüşler.[33] Avcılığın gelişmesiyle doğan işbölümü halkın belleğinde iyice yer etmiş. İlk kurulan kampı kadınlar çekip çeviriyordu. Klan kadınları merkez alıyor ve çocuklar hangi klanda doğmuşlarsa o klana bağlı sayılıyorlardı.

İlkel sürüde ister istemez içten evlenme kuralı egemendi. Avustralya geleneği bu olguyu anımsatan ipuçları da içeriyor. Kabile ataları kendi totemlerinin kadınlarıyla gelişigüzel cinsel ilişkide bulunuyorlarmış gibi gösteriliyorlar.[34] İlkel sürüden kabileye (dıştan evlenme kuralına dayalı klanlar toplancasına) geçişin, basit yiyecek edinme aşamasından üretim aşamasına geçiş tarafından zorunlu kılındığını; klanların ekonomik karşılıklı bağımlılığının totem türüne konulan bir tabu biçimini aldığını ve bunun da her klanı kendi avlağında edindiği yiyecekleri öteki klanlarla paylaşmak zorunda bıraktığını söylemiştim. Peki, bu klanlar neden soyundan geldikleri ilkel sürü gibi kendi içlerinde çoğalmayı sürdürmüyorlardı? Başlangıçta her klanın yalnızca özel bir yiyecekle geçindiğini, erkeklerin evlendikleri kadının klanında yaşadıklarını ve emeklerinin ürünlerini o klanın üyelerine verdiklerini nedenleriyle birlikte görmüştük. Bu koşullarda, başka klanlardan koca alma uygulaması, her kalanın kendi üretmediği yiyecekleri de elde etmesini ve böylece yiyeceklerini çoğaltmasını sağladı. Dıştan evlenmenin başlangıçtaki işlevi, yiyecek dolaşımının gerçekleştirilmesiydi.

Kabile, düşük üretim düzeyince belirlenen, dıştan evlenmeyle gerçekleştirilen, yansılama büyüsüyle bütünleştirilen ve ideolojik izdüşümünü hayvansı atalara tapınma biçiminde bulan bir işbölümü temelinde ilkel sürüden evrilip ortaya çıkan çokgözeli bir organizmadır.

Aşağı Avcılık evresindeki kabileler arasında bu totem kurumları, doğrudan doğruya başlangıçtaki ekonomik işlevlerinden doğup gelişmiş olmalarına karşın, hâlâ kabilelerin kendileri kadar kalıcı ve belirlenmiş olan uyumlu bir sistem oluşturmaktadır. Ama kabile yapısı, çobanlık ya da çiftçilik ekonomisi koşullarında çözüldüğünde, kutsal bitki ya da hayvanla ilgili yansılama dansları ve resimleriyle, tüm canlıların akrabalığına ilişkin örtük kuramıyla birlikte totem büyüsü ve onun dış dünyanın denetim altına alınmasını sağlayan somut işlevi de dağılır ve üretim güçlerinin daha da gelişmesi sonucunda boy atan yeni işbölümleriyle beslenen ve sanatlar, bilimler, söylenceler, dinler, felsefeler biçiminde ortaya çıkan birbiriyle bağıntılı bir yığın etkinliğe dönüşür. Basit yiyecek edinmeden üretime geçiş, insanoğlunun hayvanlardan ayrıldığı andan başlayarak, insan kültürünün üzerinde gelişeceği temeldir artık.

4. *Totemcilikte Doğum ve Ölüm Çevrimi*

Totemcilik bireyin yaşam tarihi üzerinde de izini bıraktı. Başlangıçta bütün çalışma ortaklaşaydı. Birey ancak bir topluluğun üyesi olarak sürdürebiliyordu varlığını, topluluk dışında varlığını sürdürmesi olanaksızdı. Topluluğun çoğalması, geçim araçlarının üretilmesinden ayrılamazdı.

Avcılıkla geçinen kabilelerde, daha önce sözünü ettiğimiz cinsel işbölümünün yanı sıra klan üyeleri çocuklar, yetişkinler ve yaşlılar diye sınıflara ayrılırlar. Çocuklar yiyecek toplama işinde kadınlara yardım eder, erkekler avlanır, yaşlılarsa yönetir ve denetler.[35] Bu yaş sınıfları işlevsel bir temele dayanır. Gençlerle yaşlılar yiyecek bakımından yetişkinlere bağımlıdır. Dolayısıyla, bu yaş sınıflarının en basit biçimleri avcılıktan öncelere rastlar. İlk başlarda iş göremez olanlar ölmeye bırakılırdı, ama daha sonraları yaşlılar uzun deneyimleri sonucu bütün gelenek ve görenekleri doğal olarak çok iyi bildiklerinden ekonomik bir değer kazandılar ve böylece topluluğun ürün fazlası üzerinde hak kazandılar.

Öte yandan, çocuk edinme her zaman yiyecek edinme kadar dirimsel bir işti. Gençlerin tüm eğitimi bu iki uygulayım üs-

tünde yoğunlaşmıştı ve kadının çoğalmadaki rolü erkeğinkinden çok daha belirgin ve zor olduğundan çoğalmaya yardımcı olmak üzere yaratılan büyü daha başından dişil bir damga taşıyordu.

Bir yaş sınıfından öbürüne geçiş, erginleme törenleriyle gerçekleştirilir. Bu törenlerin en önemlisi, ergenlik çağında düzenlenenidir; üretim ve çoğalma konularında eğitilen delikanlı topluluğun tam bir üyesi olur artık. Bu canalıcı değişikliğin (bedensel, zihinsel, toplumsal, ekonomik) önemi, ilkel düşüncedeki anlatımını, bireyin tören sırasında ölüp yeniden doğduğu inancında bulur.[36] Bu, bütün bir din tarihinin temelinde yatan ana kavramlardan biri olduğundan ne anlama geldiğini kavramak önemlidir.

Yeni doğan bir çocuk, klan atalarından birinin yaşama geri dönmesi, klan toteminin yeniden bir bedene kavuşması olarak karşılanır.[37] Dünyanın hemen her yerinde çocuğa dedelerinden birinin adını verme göreneği buradan kaynaklanmaktadır;[38] adı verilen kişinin ölmüş olmasını gerektiren kuralla çoğu zaman ilintili bir görenektir bu.[39] Ad, toteme ilişkin bir simgedir, bu yüzden de büyüseldir. İlkellerin adlarını yabancılara söylemeye yanaşmadıkları çok iyi bilinir. Çünkü bu adlar toteme değgin gizlerdir.[40] Bu düşünceler öylesine köklüdür ki, kendi dil ailemizde bile *name* [ad] ve *mark* [işaret], *kin* [akraba] ve *know* [bilme, tanıma] sözcüklerinin kökeninde (Latincesi *nomen, nota, gens, gnosco)* ortak bir temel görülür. Ad ile işaret aynı şeydir; ad sözlü olarak, işaret ise görsel olarak, o ad ya da işareti taşıyanda cisimleşen totemi dile getirirler. Erkek akraba taşıdığı ad ya da işaretle, yani totemiyle bilinir.

Klanın atası bir çocuk olarak nasıl yeniden doğarsa, çocuk da ergenlik çağına eriştiğinde bir çocuk olarak ölür ve bir erkek ya da kadın olarak yeniden doğar. Bu olay ona yeni bir ad verilerek belirlenir. Yetişkinin yaşlılığa geçmesi de aynı biçimde gerçekleştirilir. Gerçi bu ikinci aşama birincisi kadar kalıcı olmamıştır, ama gene de otacılığa ya da büyücülüğe alınma törenlerinde varlığını yaygın bir biçimde sürdürmektedir. Bu törenlerde de çırağa yeni bir ad verilir.[41] Yaşlı bir adam en sonunda öldüğü zaman en yüksek sınıfa, totem atalarının arasına girmiş sayılır, zamanı geldiğinde bu sınıfın içinden yeniden

ortaya çıkarak aynı çevrimden bir kez daha geçecektir. Doğum ölümdür, ölüm de doğum. Doğum ve ölüm, sonsuz bir değişim sürecinin birbirini bütünleyen iki yönüdür.

Üyeliğe alınan kişinin yeniden doğuşu oyunlaştırma yoluyla sunulur. Çoğu zaman son derece gerçekçidir tören. Ölme ve dölyatağından doğma eylemi olduğu gibi yansılanır, otacılığa ya da büyücülüğe alınacak olan çırak, bir tanrı ya da ruh tarafından yutulup kusuluyormuş gibi devinimlerde bulunur.[42] Daha ileri kültürlerde tören daha ince biçimler alır. Sözgelimi, büyü uykusu ya da büyü düşünde çırak bir çocuk olarak yatırıldığı uykudan bir yetişkin olarak uyanır[43] ya da yeni kimliğine bürünmeden önce eski kimliğinden kurtulması gerektiği düşüncesiyle erkek çocuksa kız çocuk gibi, kız çocuksa erkek çocuk gibi giydirilir.[44] Erginleme töreninden geçecek adaylar köyden alınıp götürüldüklerinde, anaları, sanki ölmüşler gibi arkalarından yas tutar. Adaylar törenden döndükleri zaman konuşmasını ve yürümesini bilmeyen ya da akrabalarını tanımayan küçük çocuklar gibi davranırlar.

Bu törenlerin yaygın özelliklerinden biri de bedenin bir parçasının ameliyat edilmesi ya da kesilmesidir. Kızlık zarının delinmesi, sünnet derisinin kesilmesi ya da alttan yarılması, dişlerden birinin çekilmesi, saçların kesilmesi gibi işlemlerdir bunlar.[45] Kızlık zarının delinmesi dışında, bunların hiçbiri yararcı bir değer taşımaz; sünnetin de başlangıçta kızlık zarını delme töreninden örnek alındığı ileri sürülmüştür.[46] Bütün bu örneklerde, kesilen parçanın özenle saklanması zorunludur.[47] Dolayısıyla, bu işlemler, ölülerin yeniden doğabilmeleri için bedenlerinin tümü ya da bir parçasının alıkonulduğu gömme törenleriyle belli bir koşutluk gösterir. Yeryüzünün birçok yerinde, ölünün, kollarıyla bacakları göğsünün üstünde toplanmış olarak iki büklüm durumda gömülmesinin temelinde de aynı ilke yatar; böylece çocuğun dölyatağındaki duruşu benzetlenmiş olur.[48]

Ayrıca bir de arındırma ve sınama törenleri vardır. Gençler su ya da kanla temizlenir, ırmak ya da denizde yıkanır ya da ateşten geçirilirler; kimi zaman da zorlu engelleri aşmak zorunda oldukları yarışlara girer ya da çokluk ölümle sonuçlanan düzmece dövüşlere sokulurlar; bayılıncaya dek kamçılanır-

lar, kulak memeleri ya da burunları delinir, bedenlerinde yaralar açılır ya da dövmeler yapılır. Bu sınama törenlerinin çoğunda rastlanan bedensel acı çekme her yerde başarısızlığın yetersizlik ve aşağılanma anlamına geldiği bir güç sınaması olarak açıklanır.[49] Çoğu zaman töreni yöneten yaşlılar sınamaların acımasızlığını bile bile artırırlar, böylece gençleri iyice sindirerek onlarda tartışmasız boyun eğme alışkanlığının yer etmesini sağlamaya çalışırlar.[50] Ama bütün bunların ardında bedensel istekleri körletme ya da arındırma, döllendirme ya da yeniden doğuş dürtüsü yatar. Nasıl kirlenme hastalık, hastalık da ölüm anlamına gelirse, arındırma da yaşamın yenilenmesi anlamına gelir.

En sonunda gençlere cinsel ve toplumsal davranışla ilgili bilgiler verilir. Bu iş vaızlar, sorgulamalar ve yansılama danslarıyla ve kutsal nesnelerin, özellikle de cinsellik simgelerinin açıklanmasıyla gerçekleştirilir.[51] Tören tümüyle gizlidir; yerleşim merkezinin uzağında, genellikle önceden hazırlanmış bir tören alanında yapılır. Yaşlılar ve erginleme töreninden geçmiş yardımcılar dışında herkes tören alanından uzaklaştırılır ve oraya yaklaşırlarsa ölüm cezasına çarptırılacakları yolunda uyarılır. Çoğu zaman gerçek erginleme töreninden önce adaylar denenmek amacıyla bir süre yalnız bırakılırlar, törenden sonra salıverilince de yaptıkları, gördükleri ya da duydukları konusunda törenden geçmemiş olanlara hiçbir şey söylememeleri yolunda sıkı sıkıya tembihlenirler.

5. *Totemcilikten Dine*

Totemcilik gelişmiş dinden, Tanrı yakarılarına başvurulmamasıyla, buyrukların bulunmasıyla ayrılır. Tapınıcılar kendi istemlerini toteme büyünün zorlayıcı gücüyle dayatırlar[52] ve bu ortaklaşa zorlama ilkesi topluluğun her bir üyeden ve üyelerin tümünden üstün tutulduğu bir toplum düzenine uygun düşer. Bütün topluluğun birleşik çabası topluluğun varlığını korumayla sınırlı kaldığı sürece, bireysel yetilerle kazanılan saygınlık dışında hiçbir ekonomik ya da toplumsal eşitsizlik söz konusu olamaz.[53] Avustralya'da durum hâlâ böyledir. Kabilenin başın-

daki adamın durumu herkesin onayına bağlıdır. Avustralya kabilelerinde ne şefler vardır, ne de Tanrılar.

Din adını verdiğimiz şeye özgü daha ileri tapınma biçimleri, azınlığın çoğunluğun sırtından geçinmesini olası kılan üretim fazlasını gerektirir. Başkanlık giderek seçime dayanma niteliğini yitirir, soydan geçme bir şeflik olur çıkar. Toteme yakarılar ve övgülerle yaklaşılır, totem insan biçimine bürünür ve Tanrı olur.[54] Uyrukları için şef neyse, topluluk için de Tanrı odur. Tanrı, ideal şefe yakıştırılan tüm niteliklerle donatılır. Tanrıya, gerçek şefe sunulan hizmetlerin örnek alındığı törenlerle tapınılır.[55] Bir Yunan atasözünde belirtildiği gibi, armağanlar Tanrıları da yola getirir, yüce kralları da.[56] Tanrı düşüncesi krallık gerçekliğinin bir izdüşümüdür. Ama insan bilincinde bu ilişki tersyüz edilmiştir. Kralın gücünü Tanrıdan aldığına inanılır ve kralın istemi Tanrının istemi olarak kabul edilir.

Kendi doğrulanışını tanrısal güçlerde bulan sınıf ayrıcalığının daha da artması, bu tanrısal güçlerin gitgide karmaşıklaşmasına yol açar. Egemen klan, yetkesini genişlettikçe, öteki klanların totem Tanrılarını kendine bağlar ve kendi totem Tanrısına katar. Egemen klanın totemi, kabilenin ya da kabileler birliğinin Tanrısı durumuna gelir ve en sonunda da devletin Tanrısı olur. Kimi Tanrılar öteki Tanrılara üstün gelir; krallar ve ülkeler arasında patlak veren savaşlar bir kez de gökyüzünde verilir. Mısır firavunlarının görkemli giysilerini süsleyen totem belirtkeleri gerçekte kabilelerin çözülerek bir krallık altında birleşmelerini simgeler. Tigris [Dicle] ve Euphrates [Fırat] kentleri arasındaki bitmek tükenmek bilmeyen düşmanlıklar ve savaşların yansıması, Babil Tanrılarının birleşik ve değişken niteliklerinde görülür.[57]

Ama gene de bu Tanrılar kökenlerinin izini hiçbir zaman sırtlarından atamamışlardır. Hâlâ hayvan kılığına bürünüp cisimleşebilmektedirler; hâlâ çevrelerinde uşakları ya da belirtkeleri olarak ortaya çıkan kutsal hayvanlar dolaşmaktadır;[58] hâlâ olağandışı bir biçimde hayvanlar tarafından dünyaya getirilmektedirler. Dinsel simgecilik hâlâ Tanrının kökeninde yatan hayvanların izlerini taşımaktadır.

Totemin Tanrıya dönüşmesiyle birlikte totem töreninin yerini de kurban töreni aldı. Çoban toplulukların çoğunda sığırların etinden değil, sütünden yararlanılır ve dolayısıyla da özellikle ineklerin etinin yenilmesi yasaktır.[59] Böylece totem tabusu yeni bir işleve uyarlanmıştı. Bu arada çoğaltma töreni de ortak bir şölene dönüşmüştü; klan üyeleri zaman zaman şeflerinin yönetiminde bir araya geliyor ve tören gereği kutsal sürülerin etinden bir parça alıyorlardı. Şölen bir kurbanla başlıyordu; yani ilk kesilen et klan üyeleriyle birlikte sofraya oturan klan Tanrısına sunuluyordu. Çünkü klan Tanrısı klan üyelerinin akrabasıydı ve şeflerin şefi sayıldığı için klan şefinden önde geliyordu. Tarım topluluklarında, ilk hasadın Tanrıyı simgeleyen şef ya da rahibe sunulması da, ekin bölüşülürken ilk payın şefe ayrıldığı zamanlardan kalma bir görenektir.[60] Daha sonraları bile, gizemsel derneklerin törenlerinde de aynı örneğe rastlanabilir. Sınıf çatışmaları karşısında belleri bükülen ve ezilen insanlar, rahiplerinin yönetimi altında, Tanrılarının etini yiyip kanını içiyor, böylece yitirilmiş bir eşitliğin yanılsamasıyla besleniyorlardı. Kullarının yaşayabilmesi için Tanrının ölmesi gerektiği inancı, daha o zamanlar, örtük bir biçimde de olsa totem törenlerinden birinde vardı; her yıl düzenlenen bu törende kutsal hayvan öldürülür, böylece çoğalacağına inanılırdı. Dinsel tören nasıl totem yasağının tören sırasında çiğnenmesinden kaynaklanmışsa, paylaşım töreni de klanın ortaklaşa emeğiyle yaratılan zenginliğin ortaklaşa tüketilmesinin yüceltilmiş bir imgesidir.

6. *Yontmataş Çağı Avrupasında Totemcilik*

Çağdaş kazıbilimcilerin çoğu karşılaştırmalı yöntemi yadsıyor.

Yalnızca kazıbilim tarafından bilinen bazı halkların bazı şeyleri nasıl gerçekleştirmiş ya da nasıl açıklamış olabileceklerini gözler önüne serebilmek için sık sık günümüzdeki ilkellerin düşünce ve uygulamalarına başvuracağız. Ne var ki, günümüzdeki bu tür uygulama ve inançların somut olarak göz-

lemlenen eski nesneler, yapılar ya da işlemlere ilişkin birer açıklama ya da yorumlama olarak kullanılmaları dışında hiçbir geçerlilikleri yoktur. Kalıcı sonuçlar bırakan ve kazıbilimcinin kazmasıyla ortaya çıkarılabilen eylemlerde dile getirilmiş olanları saymazsak, tarihöncesi insanların düşünceleri ve inançları bir daha geri gelmemecesine yok olup gitmiştir.[61]

Burada kimi noktalar abartılırken, kimi noktalar da küçümseniyor. Bir kere, budunbilimsel bilgilerin toplumsal bağlamlarını çözümleyip sınıflandırmadıkça onları bir açıklama ya da yorumlama olarak bile kullanamayız. Örneğin, Bantu'ların yaşamsonrasına ilişkin düşüncelerinin Aurignasyen gömme törenlerinin yorumlanmasıyla bir bağıntısı olduğunu kabul edemeyiz, çünkü Bantu toplumu Aurignasyen kültüründen daha ileri bir aşamanın toplumudur. Buna karşılık, tarihöncesi insanların düşünce ve inançlarının, kazılarla ortaya çıkarılabilenler dışında, yok olup gittiğini ileri sürmenin hemen hiçbir anlamı yoktur. Bütün sorun, bunların *ne ölçüde* yok olup gittiğidir. Bunu yanıtlamanın tek yolu da, genel olarak ilkel düşüncenin niteliğini gözden geçirmek, yani karşılaştırmalı yöntemi uygulamaktır. Soruna bu açıdan yaklaşırsak, sorunu uygun bir temelde ele alırsak, kazıbilimcinin kazmasının genellikle sanıldığından çok daha derinlere indiğini görebiliriz.

Kazıbilimcinin günışığına çıkardığı Yontmataş Çağı kalıntıları arasında köpek kemiklerine rastlanır. Bu hayvanların çevrelerine karşı tıpkı Pavlov'un köpeği gibi tepki göstermiş olmaları gerekir, çünkü onunla aynı türdendirler. Hayvan davranışını belirleyen, dış uyarımlara tepki olarak gösterdiği bedensel güdülerdir. İnsandaysa bu güdüleri, hem de uygarlığın gelişmesiyle orantılı olarak artan bir ölçüde geliştiren, toplumsal gelenektir. Dahası, insanoğlunun toplumsal geleneğinin gelişmesini belirleyen de, araçları kullanmasıdır, üretimdir. Uygar düşüncenin zengin bireyselliği, toplumsal ilişkilerimizin karmaşıklığı, çok yönlü işbölümleri, modern sanayinin üstün uygulayımı hep üretim güçlerinin yüksek gelişmesinin farklı düzeylerdeki yansımalarıdır. Kaldı ki, insan bilincinin çevresi üzerindeki denetimini durmadan genişletebilmesini sağlayan da bu üretim güç-

leridir. Daha alt düzeylere gittikçe, üretim uygulayımının gerilediğini, işbölümlerinin bir bir ortadan kalktığını, toplumsal örgütlenmenin yalınçlaştığını, insan bilincinin daha yalınkat bir niteliğe büründüğünü ve salt varolma savaşımı tarafından daha dolaysızca belirlendiğini ve en sonunda da hayvanların düzeyine indiğimizi görürüz. De Pradenne'ın deyişiyle, «insanın gelişme aşaması ne kadar ilkelse, yaşamı da o kadar daha fazla çevresi tarafından koşullandırılır.»[62] Bu, günümüzdeki Avustralyalılar için ne denli doğruysa, Yontmataş Çağı insanı için de o ölçüde doğrudur. Ve bu iki durumda da, yiyecek toplayıcılığı ve avcılığa bağımlı olan üretim biçimi aynıdır. Bu yüzden, ortak bir ekonomik temele dayanmaları bu iki kültürün karşılaştırılabilirliğini kanıtlamaktadır.

Hiç kuşku yok ki, tarihöncesi kültürü inceleyip öğrenme yolundaki bütün çabalar kazıbilimcinin kazmasının açığa çıkarabildikleriyle sınırlıdır. Peki, *nedir* kazıbilimcinin açığa çıkardığı?

Avustralyalılar kayaları ve mağaraları insan ve hayvan resimleriyle bezemlerler.[63] Bu «resimli mağaralar»a Batı Avustralya, Kuzey Bölgesi ve Queensland gibi birbirinden epeyce uzak yörelerde rastlanmıştır. Özellikle çokça rastlandıkları Kuzey Kimberley'de her yerel topluluğun avlağında mutlaka bir resimli mağara bulunduğu anlaşılmaktadır. İnsan resimleri arasında hem erkek, hem de kadın resimleri bulunmakta ve kadın resimlerinde abartılmış cinslik işaretlerine rastlanmaktadır. Hayvanlar ve bitkilerse, anlaşılabildikleri kadarıyla, hep yenilebilir türlerdir: Kangurular, kertenkeleler, nalgo meyvaları.[64] Aynı zamanda, kanguru taşıyan bir erkeği ya da ceplerinde yavrularıyla bir dişi kanguru sürüsünü gösteren bileşik resimler de görülmektedir. Sık rastlanan çizimler arasında bir de insan elinin izi ya da kalıbı göze çarpmaktadır; bunlar elin ayasına yaş boya sürülerek ya da el kayanın üstüne konulup elin tersine toz dökülerek yapılmışlardır.[65]

Bu resim ve çizitleri yorumlayabilmek için, bunları bugün de törensel amaçlarla kullanmakta olan yerlilerin kendilerine danışabiliriz. Çiftleşme mevsiminin başında, yağmur yağmasını ya da betimlenen türlerin çoğalmasını sağlamak amacıyla resim-

ler yeniden boyanır ya da düzeltilir. Böylelikle kanguruların ya da nalgo meyvalarının bollaşması sağlanır ve kadınlar doğurgan kılınır.[66] Çoğaltma töreninin değişik bir biçiminden başka bir şey değildir bu. Resim sanatı adım adım bağımsızlığına yürümektedir, ama gene de henüz büyüden kopmuş değildir.

Bu resimlerde kullanılan uygulayım, kaba ve ilkeldir. Çoğu zaman resimlere ulaşmak oldukça güçtür. Kuzey Kimberley'de tavanında bezemler bulunan bir mağara vardır; bu bezemleri görebilmek için emekleyerek epeyce gitmek, sonra da sırtüstü dönmek gerekir.[67] Bu da, kuttörenin yerli kültürün çözülmesinden önceki dönemlerde daha karmaşık olduğunu göstermektedir.

Mağara resimlerine Avustralya dışında da rastlanıyor. Avcılıkla geçinen başka bir totemci topluluk, Afrikalı Buşman'lar azala azala en sonunda Güney Afrika'da yaşayan birkaç bin kişiye inmişlerdir, ama bir zamanlar tüm Afrika'yı dolaştıkları anlaşılmaktadır, çünkü bunların yaptığı resimler Büyük Sahra' da ve Tanganika Gölü yöresinde de görülmüştür.[68] Gerçi bu sanat bugün artık ölmüştür, ama bundan elli yıl öncesine kadar Transval'da hâlâ yaşıyordu ve günümüzde de yerliler tarafından hâlâ açıklanabiliyor. Buşman'ların bu mağara resimleri Avustralya'dakilerle karşılaştırıldığında, uygulayımsal bakımdan daha ileri ve anlayış bakımından daha sağlamdır. En güzel örneklerden birinde, bir devekuşu sürüsü betimlenmiştir; devekuşlarından biri ok ve yay taşımaktadır ve ayakları insan ayağıdır.[69] Hayvanlara ok atabilecek kadar yaklaşmak amacıyla devekuşu kılığına girmiş bir avcı olmalıdır bu. Belki de bu avcı bir devekuşu klanının üyesiydi. Bir başka resimdeyse, dans eden altı erkek vardır. Kafalarına antilop başı geçirilmiş dansçıların çevresinde kadınlı erkekli toplanmış el çırpan izleyiciler görülmektedir.[70] Bu da olsa olsa bir antilop klanının yansılama dansıdır.

Yukarı Yontmataş Çağı Fransa'sındaki ve özellikle de doğu İspanya'daki mağara resimlerini Buşman'ların bu sanatıyla karşılaştırabiliriz.[71] Aralarında o denli büyük bir benzerlik vardır ki, kimi uzmanlar bunların hepsini aynı halkın elinden çıkma yapıtlar olarak görmektedir. Yontmataş Çağı'nda basit oyma ve kabartmalara, sarmallara ve kaba hayvan resimlerine rastlan-

maktadır. Zamanla bunların yerini insanı şaşırtacak kadar canlı erkek geyikler, yaban sığırları ve daha başka hayvanlar, av ve savaş sahneleri ve geyik başı takmış erkekler almıştır. Sık görülen çizitlerden biri de insan eli kalıbıdır.[72] Mağaralarda sürekli oturulduğunu gösterir hiçbir belirti yoktur, üstelik resimlerden bazıları Kuzey Kimberley'dekilerden daha zor erişilebilir yerlerdedir. Örneğin, Niaux'daki bir mağara bir buçuk kilometre derinliğindedir. Mağara ağzında resim yapmaya elverişli birçok yüzey bulunmasına karşın, ilk resimlere ancak altı yüz metre kadar içerilerde rastlanmaktadır. Bugün bütün kazıbilimciler bu resimlerin büyüsel amaçlarla yapıldığı konusunda birleşmektedirler.

Hiç kuşkusuz, hayvan kılığına girmiş bir erkekle hayvanın kendisini birbirinden ayırt etmek kolay değildir, ama kimi örneklerde bu ayırım yanılgıya yer bırakmayacak kadar açıktır. Pirene Dağları'ndaki mağaralardan birinde kafasına geyik boynuzları geçirmiş, arkasına da kısa bir kuyruk takmış bir erkek resmi vardır.[73] Mège'deki bir kaya sığınağında bir geyik boynuzu bulunmuştur. Boynuzun, dağkeçisi postlarına bürünmüş, kafalarına dağkeçisi başları geçirmiş dans eden üç insan resmiyle süslendiği görülmektedir.[74] Bu da başka bir totem dansıdır.

Resim 1. Dağkeçisi dansı: Yontmataş Çağı geyik boynuzu.

Bu Yontmataş Çağı toplulukları totemci topluluklardı. Totemci olduklarına göre, totemcilikteki doğum ve ölüm çevrimiyle bağıntılı olduklarını varsaymamız gerekiyor. Burada da kazıbilimci bir kere daha elini uzatıyor bize. Ölülerin iki büklüm olarak, başka bir deyişle çocuğun anasının dölyatağındaki durumunda gömülmelerine Avustralya'da olmasa bile öteki bütün anakaralarda ileri kabileler arasında yaygın bir biçimde rastlanmaktadır. Ölülerin bu durumda gömülmesi Yontmataş Çağı'nda-

ki ölü gömmelerde büyük bir yaygınlık göstermekte, Cilalıtaş Çağı'ndaysa nerdeyse her yerde görülmektedir.[75]

Erginleme törenlerinde gövde sakatlamanın Avustralya'ya özgü biçimleri gövdede yaralar açma ve diş sökmedir. Gövdede yaralar açmanın Yontmataş Çağı Avrupasında uygulanıp uygulanmadığı sorusunu kazıbilimin yanıtlaması hiçbir zaman olası değildir. Ama Kuzey Afrika'daki Kapsiyen kültürün kalıntıları arasında üst öndişleri sökülmüş birçok kafatası bulunmuştur. Bu dişlerin kendiliğinden sökülmediği açıktır.[76] Burada söz konusu olan, Yontmataş Çağı'na özgü bir erginleme törenidir.

Açılmış el izi, Akdeniz ve Yakındoğu'da kötülüklere karşı koruyucu bir simge olarak hâlâ yaygındır. Bu yörelerde kapılara ve duvarlara çıkarılmış ya da kadınların yüzlerine dövme yapılmış el izlerine rastlanabilmektedir.[77] Yontmataş Çağı'na değgin çeşitli örneklerde bir ya da birkaç parmağın bir bölümünün ya da tamamının kopuk olduğu görülmektedir.[78] Bu da, erginleme törenlerindeki gövde sakatlamanın başka bir örneğidir ve bunu uygulayanlar arasında Avustralyalılar ve Buşman'lar da vardır.[79] Böylesine garip bir göreneğin doğmasının birden çok nedeni olamaz.

Son olarak, bu tarihöncesi kültürler totemciyseler, aynı zamanda dıştan evlenme kuralına bağlı olmaları gerekir. Çünkü dıştan evlenme, totem klanının yapısının özünde varolan bir kuraldır. Böylece koşutluk tamamlanıyor. Morgan'ın yetmiş yıl önce ortaya attığı savın, yani evrensel olarak insanın toplumsal evrimindeki ilk aşamanın kabile düzeni olduğunu ileri süren savın doğrulanmasında kazıbilim ile budunbilim birleşiyor.

Morgan'ın o zamanlar bilmediği kazıbilimsel veriler tartışılmıyor; Morgan'ın yol göstermiş olmasına karşın bu veriler yorumlanmadan öylece bırakılmıştır. Oysa kazı çalışmaları yapılmıştır, hem de büyük bir ustalıkla. Öyleyse Morgan'dan sonrakiler ellerinde bunca gereç de bulunmasına karşın gerekli sonuçları çıkarma konusunda neden bu kadar isteksizlik göstermişlerdir? Çünkü onlar, Morgan'ın, insan ilerlemesinin birlik ve sürekliliğine ilişkin kavrayışını yitirmişlerdir. Birbirlerinin bahçesine girmemek, toplumsal bilimler alanındaki kentsoylu uzmanlar için bir onur sorunu olup çıkmıştır. Gelişigüzel ve bö-

lük pörçük çabalar dışında kazıbilimcilerin budunbilim alanındaki bilgilerden yararlanmaları nerdeyse «yasadışı» sayılmaktadır. Gene, budunbilim ve toplumsal insanbilim uzmanlarının kazıbilim konusunda vardıkları sonuçları açıklamaları da aynı ölçüde yasadışıdır; bu tür açıklamaları ancak rastlansal bir «merak» sonucu yapabilirler. Bakın, böyle düşünenlerden biri ne diyor:

Kazıbilimci geçmişle değil, şimdiyle ilgilenir... Uzak geçmişe gömülmüş bulunan ilk insanların ve belki de kendi unutulmuş atalarımızın bazı inanç ve göreneklerinin merak sonucu açığa çıkarılmış ve tanımlanmış olması ise bir başka konudur.[80]

Demek ki, budunbilimciler, tarihöncesi totemciliği, kazıbilimcilerin genel olarak totemciliği ele aldıkları gibi ele alıyorlar. Her iki durumda da, geriye anlatacak kimsenin kalmadığı «bir başka konu»dur bu. Tüm konunun baştan sona anlatılması, yalnızca geçmişin bir uzantısı olarak şimdiyi günışığına çıkarmakla kalmayacak, aynı zamanda geleceğin üzerindeki örtüyü de kaldıracaktır. Gerçekte, bütün sorun da buradadır.

NOTLAR I

[1] L. T. Hobhouse, G. C. Wheeler ve M Ginsberg, **Material Culture and Social Institutions of the Simpler Peoples** (İlkel Halklarda Maddesel Kültür ve Toplumsal Kurumlar), (Londra, 1930). s. 16-29. Yalınlık kaygısıyla Bağımlı Avcılık evresini almadım. Totemciliğe ilişkin günümüzdeki görüşler için bkz. A. Van Gennep, **L'état actuel du problème totémique** (Totem Sorununun Şimdiki Durumu), (Paris, 1920). Benim görüşüm A. C. Haddon tarafından da sezinlenmiştir: Bkz. A. W. Howitt, **Native Tribes of South-East Australia** (Güneydoğu Avustralya'daki Yerli Kabileleri), (Londra, 1904), s. 154. R. V. Russell ve R. B. H. Lal, **Tribes and Castes of the Central Provinces of India** (Hindistan'ın Orta Eyaletlerindeki Tribüler ve Kastlar), (Londra, 1916), c. I, s. 96.

[2] V. G. Childe, **Man Makes Himself** (Kendini Yaratan İnsan), (Londra, 1936), s. 85. F. Heichelheim, **Wirtschaftsgeschichte des Altertums** (Eskiçağda Ekonomi), (Leiden, 1939), I, s. 48.

[3] V. G. Childe, **The Dawn of European Civilization** (Avrupa Uygarlığının Doğuşu), (Üçüncü basım, Londra, 1939), s. 96-108.

[4] **Man Makes Himself**, s. 51; bkz. n. 61.

[5] A. V. De Pradenne, **La Préhistoire** (Tarihöncesi Dönem), (Paris, 1938), s. 14.

[6] Burada yasak olan, totem türünün öldürülmesi değil, özellikle yenmesidir: B. Spencer ve F. J. Gillen, **Northern Tribes of Central Australia** (Orta Avustralya'daki Kuzeyli Kabileler), (Londra, 1904), s. 149. Başka bir klanın totem türünün izinsiz yenmesi de yasaktır: Aynı yerde, s. 159, 296. B. Spencer ve F. J. Gillen, **Native Tribes of the Northern Territory of Australia** (Avustralya'nın Kuzey Yöresindeki Yerli Tribüleri), (Londra, 1914), s. 324.

[7] Hint-Avrupa totemciliği sorununa Frazer şöyle bir değinmiş [**Totemism and Exogamy** (Totemcilik ve Dışevlilik), Londra,

1910, 4. s. 12-14], Lowie ise bu sorunu gözardı etmiştir [**Primitive Society** (İlkel Toplum), **New** York, 1929, s. 131]. Sami, Çin ve Hindistan totemciliği için bkz. W. Robertson Smith, **Religion of the Semites** (Samilerin Dini), (Üçüncü basım, Londra, 1927); M. Granet, **La Civilisation Chinoise** (Çin Uygarlığı), (Paris, 1929), s. 180; O. R. Ehrenfels, **Mother-right in India** (Hindistan' da Ana Türesi), (Oxford, 1941).

8 Spencer ve Gillen'ın saydıkları iki yüz totem türünün yüz elliden fazlası yenilebilir türlerdir: **Nothern Tribes of Central Australia,** s. 768-773.

9 Aynı yerde, s. 147, 288; J. G. Frazer, **Totemica,** (Londra, 1937), s. 59, 62, 69, 70, 99, 185, 189. Tören her yıl çiftleşme mevsiminin başında düzenlenir: Aynı yerde, s. 72, 78, 195.

10 **Northern Tribes of Central Australia,** s. 323; **Native Tribes of the Northern Territory of Australia,** s. 198; B. Spencer ve F. J. Gillen, **The Arunta,** (Londra, 1927), s. 82.

11 **Northern Tribes of Central Australia,** s. 321, 324, 394, 405; **The Arunta,** s. 331-332, 334, 339, 341-342; bkz. G. Thomson, **Aeschylus and Athens,** (İkinci basım, Londra, 1946), s. 419, n. 6.

12 Totem türünün **tek** besin durumuna geldiğini söylemek istemiyorum. Besin elde etme temelde yiyecek toplayıcılığa bağımlılığını sürdürüyordu. Ama avcıların üzerinde yoğunlaştıkları yiyecek totem türüydü.

13 Arunta'lardan biri kendi fotoğrafını göstererek, «Bu tıpkı ben,» demiş, «demek ki bir kanguru» (totemi kanguruydu): **The Arunta,** s. 80.

14 G. Landtman, **Origin of the Inequality of the Social Classes** (Toplumsal Sınıflardaki Eşitsizliğin Kökeni), (Londra, 1938), s. 125.

15 **Northern Tribes of Central Australia,** s. 327.

16 Aynı yerde, s. 297.

17 Aynı yerde, s. 328-392; G. Landtman, **Origin of the Inequality of the Social Classes,** s. 21, 31; H. Webster, **Primitive Sceret Societies** (İlk İnsanlarda Gizli Dernekler), (İkinci basım, New York, 1932), s. 27, 32, 60, 140.

18 **Native Tribes of South-East Australia,** s. 454, 471; A. R. Radcliffe-Brown, «The Social Organisation of the Australian Tribes» (Avustralya Kabilelerinde Toplumsal Yapı), **Oceania,** (Melbourne/Londra, 1931); R. B. Smyth, **The Aborigines of Victoria** (Victoria Yerlileri), (Londra, 1878), c. I, s. 91; E. Durkheim ve M.

Mauss, «De quelques formes primitives de classification», **Année sociologique,** (Paris, 1896); P. Radin, **Indians of South America** (Güney Amerika Yerlileri), (New York, 1942), s. 141.

19 Bkz. E. W. Smith ve M. Dale, **The Ila-speaking Peoples of Northern Rhodesia** (Kuzey Rodezya'da İla Dili Konuşan Halklar), (Londra, 1920). c. I, s. 292. Son zamanlarda toplum yaşamına paranın girmesiyle birlikte değişen anaerkil bir Hint topluluğu örneği için bkz. **Mother-right in India,** s. 62.

20 **The Arunta,** s. 150, 167, 328, 340, 346.

21 L. H. Morgan, **Ancient Society** (Eskiçağ Toplumları), (Chicago, 1910), s. 166.

22 C. K. Meek, **A Sudanese Kingdom: an Ethnographical Study of the Jukun-speaking Peoples of Nigeria** (Bir Sudan Krallığı: Jukun Dili Konuşan Nijerya Halkları Üzerine bir Betimsel Bilimsel İncelemesi), (Londra, 1931), s. 49. 61.

23 **Material Culture and Social Institutions of the Simpler Peoples** (İlkel Halklarda Maddesel Kültür ve Toplumsal Kurumlar), s. 150-154.

24 S. Zuckermann, «The Biological Background of Human Social Behaviour», **Proceeding of the Second Conference on the Social Sciences at the Institute of Sociology** («Toplumbilim Kurumunda Yapılan Toplum Bilimleri Konulu İkinci Konferans Tutanakları» adlı kitapta «İnsanın Toplumsal Davranışının Dirimbilimsel Temelleri» bölümü), (Londra, 1936), s. 10.

25 B. Malinowski, **The Family Among the Australian Aborigines** (Avustralya Yerlilerinde Aile), (Londra, 1913), s. 275-283; H. H. Bancroft, **Native Races of the Pacific States of North America** (Kuzey Amerika'nın Pasifik Kıyısındaki Eyaletlerinde Yaşayan Yerli Irklar), (Londra, 1875-76), c. I, s. 66, 131, 186, 196, 218, 242, 261-65, 340; **Wirtschaftgeschichte des Altertums** (Eskiçağda Ekonomi), c. I, s. 14. Erkeklerin yalnızca silahlarıyla dolaşmalarının gerekliliği yükleri niçin kadınların taşıdığını açıklıyor: H. Basedow, **The Australian Aboriginal** (Avustralya Yerlileri), (Adelaide, 1929), s. 112; J. Roscoe, **The Baganda,** (Londra, 1911), s. 23; **Origin of the Inequality of the Social Classes,** s. 15.

26 Aynı yerde, s. 15; E. Westermarck, **The Origin and Development of Moral Ideas** (Ahlâksal Fikirlerin Doğuşu ve Gelişmesi), (Londra, 1906-8), c. I, s. 634, c. II, s. 227.

27 **Material Culture and Social Institutions of the Simpler Peoples,** s. 22; **Wirtschaftgeschichte des Altertums,** c. I, s. 14; bkz. Held.

Pont. RP. s. 23; Eus. PE. 6.10.18.

28 R. H. Lowie, **Primitive Society** (İlkel Toplum), (New York, 1929), s. 71, 174, 184; **Man Makes Himself** (Kendini Yaratan İnsan), s. 138.

29 E. J. Krige, **Social System of the Zulus** (Zulu'larda Toplumsal Dizge), (Londra, 1936), s. 190: «Bugünlerde bu kural [toprağın kadınlar tarafından işlenmesi] büyük ölçüde Avrupa uygarlığının etkisi yüzünden gevşemiş bulunuyor; öküzlerin koşulduğu sabanın kullanılmaya başlamasıyla birlikte çift sürme işini tümden erkekler üstlendi, çünkü kadınlar öküzlerle başa çıkamamakta.»

30 Yeni Britanya Adasında yaşayan bir yerli kendisinin üç anası olduğunu ileri sürerek böbürleniyordu. Üstelik kadınlar da «Onu üçümüz doğurduk,» diyorlardı: J. G. Frazer. **Totemism and Exogamy** (Totemcilik ve Dışevlilik), (Londra, 1910), c. I, s. 305.

31 **The Arunta,** s. 494; Howitt, **Native Tribes of South-East Australia,** s. 756-66.

32 A. C. Haddon, **Reports of the Cambridge Anthropological Expedition to the Torres Straits** (Cambridge tarafından İnsanbilimsel İncelemeler Amacıyla Torres Boğazına Yapılan Gezi Raporları), (Cambridge, 1908), 5, s. 149-50; R. Briffault, **The Mothers** (Londra, 1927), c. I. s. 268-430.

33 A. R. Radcliffe-Brown, «Totemism in Eastren Australia», **Journal of the Anthropological Institute** (İnsanbilim Kurumu Gazetesi'nde «Doğu Avustralya'da Totemcilik» başlıklı Yazı), (Londra, 1872), s. 403.

34 B. Spencer ve F. J. Gillen, **Native Tribes of Central Australia,** (Londra, 1899), s. 419.

35 Bu konuda yapılmış en iyi inceleme hâlâ H. Webster'in **Primitive Secret Societies** (İkinci basım, New York, 1932) adlı yapıtıdır. Başlı başına kadınların erginlenmesine ilişkin bir yapıt yoktur.

36 Bkz. A. L. Cureau, **Savage Man in Central Africa** (Orta Afrika'da Yabanıl İnsan), (Londra, 1915), s. 167: «Yerliler fiziksel yaşamdaki bütün önemli olayları, ardından bir dirilişin geldiği ölümle özdeşlerler.»

37 R. Karsten, **The Civilisation of the South American Indians** (Güney Amerika Yerlilerinin Uygarlığı), (Londra, 1926), s. 416: «Bir çocuk dünyaya geldiği zaman, varedilen yaşam yeni bir yaşam değildir. Doğan çocuğun varlığında yeniden dünyaya gelen

atalardan birinin yaşamıdır. Öte yandan, bir yerli ölünce yaşamı sona ermez. Ölüm, yaşamın sona ermesi demek değildir, bir yaşam biçiminden başka bir yaşam biçimine geçiştir yalnızca.»

38 **Totemism and Exogamy,** 2, s. 302, 453, 3, s. 298; **The Civilisation of the South American Indians,** s. 417; **Social System of the Zulus,** s. 74; A. C. Hollis, **The Masai, their Language and Folklore** (Masai Halkı, Dilleri ve Töresel Yaşamları), (Oxford, 1905), s. 305.

39 **Ancient Society,** s. 78; J. H. Hutton, **The Sema Nagas,** (Londra, 1921), s. 237; A. Playfair, **The Garos,** (Londra 1909), s. 100.

40 **Totemism and Exogamy** (Totemcilik ve Dışevlilik), c. I, s. 196-7, 489.

41 **Native Tribes of South-East Australia** (Güneydoğu Avustralya'daki Yerli Kabileleri), s. 738; A. Van Gennep, **Les rites de passage** (Geçiş Törenleri), (Paris, 1909), s. 89; Webster, **Primitive Secret Societies** (İlkel İnsanlarda Gizli Dernekler), s. 174-5.

42 **Primitive Secret Societies,** s. 38; J. Hastings. **Encyclopaedia of Religion and Ethics** (Din ve Ahlâk Ansiklopedisi), (Edinburgh, 1908-18), 7, s. 318: «Benediktin rahipliğine alınma töreninde rahip adayı dört mumun arasına yatırılır ve üzerine bir kefen örtülerek bir ölü için yapılan işlemler yapılır, orada bulunan topluluk da hep bir ağızdan Mezmurlar Kitabından 51. Mezmuru okur.»

43 **Totemism and Exogamy,** 3, s. 370-456; **Primitive Secret Societies,** s. 154.

44 W. R. Halliday, «The Hybristika», **Annual of the British School at Athens** (Atina İngiliz Okulu Yıllığı), (Londra, 1894), 16. s. 212.

45 **Primitive Secret Societies,** s. 32-8.

46 **The Mothers** (Analar), s. 325-33.

47 **Primitive Secret Societies,** s. 36.

48 E. D. Earthy, **Valenge Women** (Oxford, 1933) adlı yapıtında, «amacın, çocuğu dünyaya geldiği sıradaki koşullarda ve durumda gömmek olduğunu» açıkça belirtir.

49 **Primitive Secret Societies,** s. 34-5.

50 Aynı yerde, s. 59-66.

51 Aynı yerde, s. 49-58. Avcı kabilelerin çoğunda delikanlılar erginleme törenlerinin hemen ardından evlendirilir ve evlenme sırasında ayrı bir tören yapılmaz. Delikanlıların erginleme tö-

reni sırasında verdikleri sınavlar evlilik için bir önkoşul sayılır ve bazan gelinin klanından erkekler tarafından uygulanır. Sonradan bütün dünyada yaygınlaşan evlenme öncesi yarışmalar buradan kaynaklanmıştır.

52 J. G. Frazer, **Totemica.** (Londra, 1937), s. 257.

53 Aşağı Avcılık evresinin kabilelerinde yaşlıların durumu, C. Hose ve W. McDougall'ın **Pagan Tribes of Borneo** (Londra, 1912), ve B. Spencer ve F. J. Gillen'in **The Arunta** (Londra, 1927) adlı yapıtlarında çok güzel anlatılmıştır: «Başlı başına yaşlılık hiçbir ayrıcalık getirmez, yaşlılık ancak özel bir yetenekle birleştiği zaman belli bir ayrıcalık sağlar; kabilenin şefi diye bir şey kesinlikle yoktur.»

54 **Northern Tribes of Central Australia** (Orta Avustralya'daki Kuzeyli Kabileler), s. 490-1; **Native Tribes of South-East Australia** (Güneydoğu Avustralya'daki Yerli Kabileleri) s. 488-508.

55 **A Sudanese Kingdom: an Ethnographical Study of the Jukun-speaking Peoples of Nigeria** (Bir Sudan Krallığı: Jukun Dili Konuşan Nijerya Halkı Üzerine Bir Betimsel Budunbilim İncelemesi), s. 217.

56 Platon (Eflatun), **Devlet,** (Üçüncü basım, Haziran 1975, Remzi Kitabevi, Çevirenler: S. Eyüboğlu - M. Ali Cimcoz), 390 e.

57 **Totemism and Exogamy** (Totemcilik ve Dışevlilik), 1, s. 81, 2, s. 139, 151, 166; A. Moret ve G. Davy, **From Tribe to Empire** (Kabileden İmparatorluğa). (Londra, 1926), s. 143-5; W. Robertson Smith, **Religion of the Semites** (Samilerin Dini), (Üçüncü basım, Londra, 1927), s. 73; F. Engels, **Ludwig Feuerbach,** s. 65-9.

58 İlinti kurulan nesne ilk ağızda tanrısal gücün bir yığınağı olarak görülür: **The Civilisation of the South American Indians** (Güney Amerika Yerlilerinin Uygarlığı), s. 207.

59 **Religion of the Semites,** s. 223; J. Roscoe, **The Bakitara or Banyoro,** (Cambridge, 1923), s. 6; **Social System of the Zulus** (Zululardа Toplumsal Dizge), s. 55. Bu kural evrensel değildir: J. H. Hutton, **The Sema Nagas,** Londra, 1921; P. R. T. Gurdon, **The Khasis,** Londra, 1914. Daha sonraları saban öküzünün kesilmesi de yasaklanmıştır.

60 **Religion of the Semites** (Samilerin Dini), s. 244-54.

61 **Man Makes Himself** (Kendini Yaratan İnsan). s. 53. Childe bu tutumunu değiştirmiştir, bkz. **Southwestern Journal of Anthropology** dergisinde (2. s. 343) «Kazıbilim ve İnsanbilim» başlıklı yazı: «Kazıbilimle insanbilim, insan biliminde birbirini tamam-

layan iki gelişmedir (...) yaşam biliminde de taşılbilim ve zooloji aynı ölçüde kaçınılmazdır.

62 A. V. De Pradenne, **Prehistory,** (Londra, 1940), s. 12.

63 G. Grey, **Journals of Two Expeditions of Discovery in North-Western and Western Australia** (Kuzeybatı ve Batı Avustralya'da yapılan iki Keşif Seferinin Tutanakları), (Londra, 1841), 1, s. 201-6; A. P. Elkin, «Rock Paintings of North-West Australia», **Occania,** (Melburn/Londra, 1931), s. 257-79.

64 Aynı yerde. s. 277.

65 **Journals of Two Expeditions of Discovery in North-Western and Western Australia,** s. 204; «Rock Paintings of North-West Australia» (Kuzeybatı Avustralya'daki Kaya Resimleri), s. 261.

66 Aynı yerde, s. 261-3.

67 Aynı yerde, s. 258.

68 L. S. B. Leakey, **Stone Age Africa** (Taşçağı Afrikası), (Oxford, 1936), s. 137-60.

69 L. Adam, **Primitive Art** (İlkel Sanat), (Londra, 1940), s. 88.

70 Aynı yerde, s. 4.

71 M. C. Burkitt, **Prehistory,** (İkinci basım, Cambridge, 1925), s. 192-221.

72 R. A. S. Macalister, **Textbook of Europcan Archaeology** (Avrupa Kazıbilimi), (Cambridge, 1921), 1, s. 456. El izine Libya mağaralarında da rastlanmaktadır: R. F. Peel, 'Roch Paintings from the Libyan Desert, ('Libya Çölünde Kaya Resimleri') An. 13. 389.

73 **Prehistory,** s. 311.

74 Aynı yerde, s. 308: Res. I. Macalister'in, bu resimlerin totemciliği ele verdiği yolundaki yorumlara karşı çıkması, totemciliği yanlış anlamasından kaynaklanmaktadır.

75 Aynı yerde, s. 163.

76 A. V. De Pradenne, **Prehistory,** s. 161.

77 **Textbook of European Archaeology,** 1, s. 509.

78 Aynı yerde, 1, s. 458, 511.

79 **Native Tribes of South-East Australia** (Güneydoğu Avustralya'daki Yerli Kabileleri), s. 746-7.

80 A. Goldenweiser, **Anthropology** (İnsanbilim), (Londra, 1937), s. 47.

II

AKRABALIK ADLIĞI

1. *Kabile Yapısı*

İlkel sürü kendi içinde bölünerek evrildi. Önce ikiye bölündü, sonra her yarım yeniden iki ya da daha fazla birime ayrıldı. Böylece, her biri birçok klanı içeren iki yarım'dan oluşan kabile doğmuş oldu. Daha sonraları bu klanlar da bölündüler ve ortaya, her biri birçok fratri ya da klan kümesi içeren iki yarım'dan oluşan bir kabile çıktı. Temel birim, klandır. Fratri, tek bir klandan evrilen bir klanlar kümesidir. Yarım ise, başlangıçtaki bölünmeden doğan bir fratriler kümesidir.[1] Kabile, baştaki çekirdeğin birliğini koruyan tüm toplancadır.

Kabile sistemi, hiç kuşku yok ki, gerçek yaşamda bu denli yetkin bir bütünlük içinde gelişmedi. Karmaşıklıklar ve sapmalar oldu. Bu da, elbette, değişik çevrelerde gerçekleşen organik bir süreçte kaçınılmazdı. Kabile sisteminin, kabaca ve tek başına ekonomik güçlerce sürdürüldüğünü söylemek de güçtür. Böylesine özenli bir yapı, savaşlar ve kıtlıklarla sık sık bozulmuş olsa gerek. Kaldı ki, kimi özel durumlarda, dışarıdan yeni klanların sisteme katılmasıyla ya da eski klanların bir fratriden öbürüne aktarılmasıyla kabile sisteminin yapay bir biçimde yeniden oluşturulduğunu biliyoruz. Ama böyle istediğince yeniden düzenlemeler, kabile sisteminin ne denli canlı olduğunu ve insan zihninde ne denli güçlü bir biçimde yer etmiş olduğunu gösterir.

Şimdi, dıştan evlenme kuralını daha açık seçik formüle edebilecek durumdayız. Bu kural, yalnızca evlilik ilişkisi için değil, her türlü cinsel ilişki için geçerlidir.[2] Yasaklama Afrika

ve Amerika'da genellikle klan içi evlenmeyle sınırlıdır, ama dıştan evlenme kuralının uygulandığı birimin bir zamanlar fratri olduğu yolunda Kuzey Amerika'da kanıtlar elde edilmiştir;[3] daha geri Avustralya kabilelerindeyse yasaklamanın uygulandığı birim hâlâ yarım'dır.[4] Fratrinin dıştan evlenme kuralı bu birimin tek başına bir klan olduğu zamana kadar uzanmakta, yarım'da gördüğümüz dıştan evlenme kuralıysa sürünün ilk baştaki bölünmesinde yatan kuralın kökenine kadar gitmektedir.

Yarım'lar, kabile sisteminin oluşmasındaki belirleyici adımdır. Belirleyicidir, çünkü ilk adımdır. Dıştan evlenmeye dayalı yarım'lara bölünmüş kabileye özgü akrabalar arası sürekli evlenme, kendiliğinden, her bireyin öteki bütün bireylere çifte bir bağla, kan ve evlilik bağlarıyla bağlı olduğu çapraşık bir ilişkiler ağı yaratır. Bu karşılıklı ilişkiler, bunları dile getirmek amacıyla düzenlenen akrabalık adlığında (nomanklatura) yansır. Akrabalık adlığı, gerçekte, temel aldığı edimsel ilişkiler değiştikten sonra da varlığını sürdürme eğilimindedir. Dolayısıyla, ilkel akrabalık adliklarının incelenmesi, evliliğin tarihöncesine ilişkin ipuçları sağlar.

Sözcüklerin kendilerine yakıştırılan anlamlardan daha yavaş değişmeleri, bu incelemenin bağlı olduğu tarihsel dilbilimin temel önermelerinden biridir. Bu terimler sistemlerini incelediğimizde, gerçekte varolan ilişkiler ile akrabalık adlığının yansıttığı ilişkiler arasında hemen her durumda ayrılıklar bulunduğu görülür. Bu tür ayrılıklar, o akrabalık adlığının gerçekliğe uygun düştüğü daha eski bir aşamadan devralındığını kanıtlar. Bu ilke, her iki bilimin de, yani dilbilimin ve budunbilimin de çocukluk çağında oldukları bir dönemde Morgan tarafından açıklanmış ve doğanın ve toplumun evriminin incelenmesiyle de doğrulanmıştır. Varlığını koruyan canlı organizmaların yapısının incelenmesi olan dirimbilim, nasıl taşılların incelenmesi olan taşılbilimden destek aldıysa, biz de tarihlerini başka türlü öğrenemeyeceğimiz ilkel topluluklara dilbilimsel yöntemi uygulayarak onların geçmişlerinin derinliklerine uzanabiliriz.

Şimdi, bu saptamadan yola çıkarak, Morgan'ın belirlediği başlıca üç akrabalık terimleri sistemini gözden geçirelim. Morgan'ın vardığı sonuçlar, Avustralya dışında bütün anakaralardan

toplanmış yüz elli dile ilişkin bir çözümlemeye dayanmaktaydı. Ben, günümüzde Avustralya'da bulabildiklerimiz de içinde olmak üzere, yüz otuz kadar dil daha topladım ve bunları çözümledim.[5] Bu konudaki çalışmalarım sonucunda, Morgan'ın vardığı genel sonuçların sağlam olduğu kanısına ulaştım, ancak bu sonuçları bazı bakımlardan, özellikle Morgan'ın bilmediği ya da açıklamadığı türden belli sapmalar açısından geliştirdim.

2. *Sınıflandırma Sistemi: Tip I*

Tip I'e birçok Polinezya dilinde ve bir Avustralya dilinde, Tip II'ye ise Avustralya, Polinezya, Hindistan, Kuzey Amerika ve Afrika'nın kimi yörelerinde rastlıyoruz. Bunlar, Morgan'ın, sınıflandırma sistemi olarak tanımladığı sistemin iki ayrı biçimidir. Betimleme sistemi olarak tanımlanan Tip III ise seyrek olarak Asya ve Amerika'da, özellikle de Eskimolar arasında görülmektedir, ama bu ayrıksı durumlar dışında Hint-Avrupa ve Sami dilleriyle sınırlıdır.

Tip I çok basittir. Her kuşak için yalnızca bir ya da iki terim kullanılır. Sözgelimi, benim kuşağımdaki herkes benim «erkek kardeşim» ya da «kız kardeşim»dir; başka bir deyişle, gerçek erkek kardeş ya da kız kardeş için kullanılan terimler, aynı zamanda en uzak dereceden de olsa bütün kuzen ve kuzinler için de kullanılmaktadır. Buna uygun olarak, bir önceki kuşaktan herkes de ya «baba» ya da «ana»dır; bir sonraki kuşaktan olanlar ise «oğullar» ya da «kızlar» ya da bazı dillerde cins ayırımı yapılmaksızın yalnızca «çocuklar»dır. İki önceki ve iki sonraki kuşaklar içinse, bütün yan öğeleriyle birlikte hem büyükbaba ile büyükanneyi, hem de torunları içeren ve iki cins için de ortak olan tek bir terim söz konusudur.

Morgan, bu tipin, her kuşakta cinsel ilişkiye hiçbir sınırlamanın konulmadığı bir döneme ilişkin olduğunu ileri sürmüştür. Örnekse, babam annemin erkek kardeşi olabilir, annem de babamın kız kardeşi. Erkek kardeşlerimle kayınlarım, kız kardeşlerimle baldızlarım birdir, onların çocukları ile benim çocuklarım arasında da bir ayrım yoktur. İşte ilkel sürüde görülen içten evlenme kuralı budur.

İki ayrı kuşak için tek bir ortak terimin kullanılması, topluluğun gençler, yetişkinler ve yaşlılar diye üç yaş kümesine bölünmesinin bir yansımasıdır. Her çocuk, konuşmayı öğrenirken, «büyükbabalar» ya da «büyükanneler»e, «babalar» ya da «anneler»e ve «erkek kardeşler» ya da «kız kardeşler»e bölünmüş bir topluluğun en alt kümesinde bulur kendini. Çocuk, ergenlik çağına geldiğinde, ikinci yaş kümesine girer ve böylece «oğullar» ya da «kızlar»dan oluşan yeni bir yaş kümesi doğar, ama bu arada «büyükbabalar» ve «büyükanneler» yitip gitmiştir.[6]

«Erkek kardeş» ve «kız kardeş» için kullanılan iki terim vardır. Bunlardan birini erkek kendi erkek kardeşleri için, kadın kendi kız kardeşleri için kullanır. Ötekiniyse, erkek kendi kız kardeşleri için, kadın kendi erkek kardeşleri için kullanır. Dolayısıyla, örneğin Tikopia dilinde, *taina,* konuşan erkekse «erkek kardeş», konuşan kadınsa «kız kardeş» anlamına gelir. *Kave,* konuşan kadınsa «erkek kardeş», konuşan erkekse «kız kardeş» anlamına gelir. Bunlar, «karşılıklı olarak birbirinin yerini alan» terimlerdir. Eğer A, B'ye göre *taina* ise, B de A'ya göre *taina*'dır. «Büyükbabalar» ya da «büyükanneler» ve «torunlar» için kullanılan terim de bu türden terimlerdendir. Bu nedenle, Dobu dilinde benim büyükbabam ve büyükannem benim *tubuna*'m olurlar, ama ben de onların *tubuna*'sı olurum. Bu ilke, sınıflandırma sisteminin temel özelliklerinden biridir. Bu ilkeye, kimi Polinezya dillerinde anababa ve çocuklar için kullanılan terimlerde bile rastlamak olasıdır. Örneğin, özgün Polinezya dilinde «baba» anlamına gelen *tama,* kimi dillerde «oğul» ya da «kız» anlamına gelir. Tikopia dilindeyse, «baba» anlamına gelen *tamana*'nın yanı sıra, «oğul» ya da «kız» anlamına gelen *tama* görülür.

Öyle anlaşılıyor ki, bütün bir sistem daha başından karşılıklı olarak birbirinin yerini alan terimlerden oluşmaktadır. Böylece, başlangıçta karşımıza, üç terim dizisi çıkmaktadır. Bunlardan birincisi birbirini izleyen kuşaklar arasında, ikincisi yakın kuşaklar arasında, üçüncüyse aynı kuşak arasında kullanılmaktadır. Ve bu üç terim, üç ayrı yaş kümesine özgü değişik davranış biçimlerine uymaktadır.

Çizelge I

Gerçek İlişki	*I*	*II*	*III*	*Dobu*	*Tikopia*
Babanın babası				tubuna	tupuna
Annenin babası					
Babanın annesi					
Annenin annesi					
Baba				tamana	tamana
Babanın erkek kardeşi					
Annenin kız kardeşinin kocası					
Babanın kız kardeşinin kocası					
Annenin erkek kardeşi					tuatina
Kaynata				bwosiana	tamana fongovai
Anne				sinana	tinana
Annenin kız kardeşi					
Babanın erkek kardeşinin karısı					
Annenin erkek kardeşinin karısı					
Babanın kız kardeşi					masikitanga
Kaynana				lawana	tinana fongovai
Erkek kardeş				(tasina / nuuna)	(taina / kave)
Babanın erkek kardeşinin oğlu					
Annenin kız kardeşinin oğlu					
Annenin erkek kardeşinin oğlu					
Babanın kız kardeşinin oğlu					
Kayın					ma; taina
Kız kardeş				(nuuna / tasina)	(kave / taina)
Babanın erkek kardeşinin kızı					
Annenin kız kardeşinin kızı					
Annenin erkek kardeşinin kızı					
Babanın kız kardeşinin kızı					
Baldız					taina, ma
Oğul				natuna	tama
Erkek kardeşin oğlu (e.k.)					
Kız kardeşin oğlu(k.k.)					
Erkek kardeşin oğlu (k.k.)				kedeana	iramutu
Kız kardeşin oğlu (e.k.)				wana	
Damat				?	fongona
Kız				natuna	tamafine
Erkek kardeşin kızı (e.k.)					
Kız kardeşin kızı (k.k.)					
Erkek kardeşin kızı (k.k.)				kedeana	iramutu
Kız kardeşin kızı (e.k.)				wana	
Gelin				?	fongona
Oğulun oğlu				tubuna	makopuna
Kızın oğlu					
Oğulun kızı					
Kızın kızı					

AKRABALIK TARİHÇELERİ

Urabunna	*Telugu*	*Türkçe*	*Gerçek İlişki*
kadnini	tata	büyükbaba	Babanın babası
thunthi			Annenin babası
nowillie	avva	büyükanne	Babanın annesi
kadnini			Annenin annesi
nia	tandri	baba	Baba
		amca enişte dayı	Babanın erkek kardeşi
			Annenin kız kardeşinin kocası
kawkuka	mama mena - mama mama		Babanın kız kardeşinin kocası
			Annenin erkek kardeşi
		kaynata	Kaynata
luka	talli	anne	Anne
		hala teyze yenge	Annenin kız kardeşi
			Babanın erkek kardeşinin karısı
nowillie	atta men - atta atta		Annenin erkek kardeşinin karısı
			Babanın kız kardeşi
		kaynana	Kaynana
(nuthie kupuka)	(anna tammudu)	erkek kardeş	Erkek kardeş
		Kuzen	Babanın erkek kardeşinin oğlu
			Annenin kız kardeşinin oğlu
wittewa	bava		Annenin erkek kardeşinin oğlu
			Babanın kız kardeşinin oğlu
		Kayın	Kayın
(kakua kupuka)	(akka chellelu)	Kız kardeş	Kız kardeş
		Kuzin	Babanın erkek kardeşinin kızı
			Annenin kız kardeşinin kızı
nupa	vadine		Annenin erkek kardeşinin kızı
			Babanın kız kardeşinin kızı
		baldız	Baldız
biaka	koduku	oğul	Oğul
		erkek yeğen	Erkek kardeşin oğlu (e.k.)
			Kız kardeşin oğlu(k.k.)
thidnurra	men - alludu alludu		Erkek kardeşin oğlu (k.k.)
			Kız kardeşin oğlu (e.k.)
		damat	Damat
biaka	kuthuru	kız	Kız
		Kız yeğen	Erkek kardeşin kızı (e.k.)
			Kız kardeşin kızı (k.k.)
thidnurra	mena-kodalu kodalu		Erkek kardeşin kızı (k.k.)
			Kız kardeşin kızı (e.k.)
		gelin	Gelin
kadnini	manamadu	erkek torun	Oğulun oğlu
thunthi			Kızın oğlu
kadnini	manamaralu	kız torun	Oğulun kızı
thunthi			Kızın kızı

Çizelge I'e İlişkin Açıklama

İlk sütunda akrabalık ilişkileri geniş bir biçimde sıralanmaktadır. Kısaltmalar: e.k. erkek konuşurken, k.k. kadın konuşurken.

I, II, III. sütunlardaysa, bu ilişkilerin, sınıflandırma sisteminin Tip I ve Tip II'si ve betimleme sistemi (III) içinde nasıl sınıflandığı gösterilmektedir. Sınıflamalar yatay çizgilerle belirlenmiştir.

Öteki sütunlarda da, beş dilde kullanılan terimler verilmektedir. Ancak bazı ayrıntılar dışarıda bırakılmıştır. Dobu (Polinezya) dili, hepsi de Tip II doğrultusunda birer gelişme olan kaynata ve kaynana, erkek kardeşin çocukları (k.k.) ve kız kardeşin çocukları (e.k.) için ayrı terimlere sahip olması dışında, Tip I'e uygun düşmektedir. Tikopia (Polinezya) dili ise, Tip I ile Tip II arasında bir yerdedir. Bu iki dilde, erkek kardeş ve kız kardeşi karşılayan eş terimler, konuşanın cinsine göre kullanılmaktadır. Urabunna (Güney Avustralya) ve Telugu (Güney Hindistan) dilleri, Tip II'ye girmektedir. Bu iki dilde, erkek kardeş ile kız kardeşi karşılayan eş terimler, konuşanla ilişkisine göre daha yaşlı ve daha genç olanı ayırt etmek için kullanılmaktadır.

Rivers, sınıflandırma sisteminin en ilkel tipinin, daha geri halkları saymazsak Polinezyalılar tarafından pek korunmadığını ileri sürerek, Morgan'ın Tip I'i yorumlamasına karşı çıkmıştır. Rivers, Polinezyalıların bu tipe ilişkin terimcelerinin soysuzlaştığı kanısındaydı. Tip II'yle karşılaştırıldığında, bu dillerde bulunmayan ayırımlar yitirilmiştir. Bu, karşılaştırıldığı kadarıyla, iç kanıtlarla doğrulanmış değildir. «Annenin erkek kardeşi» ya da «babanın kız kardeşi» için kullanılan Polinezya sözcükleri, varoldukları yerlerde, ya tek bir dil ya da yöreyle sınırlı yalıtılmış biçimlerdir, dolayısıyla da özgün Polinezya sistemine bağlanmaları olası değildir; ya da bunlar, bütün yöreye kusursuz bir benzerlik içinde dağılmış bulunan, «baba», «anne», «erkek kardeş», ve «kız kardeş» için kullanılan ilk baştaki sözcüklere dayalı bileşik sözcüklerdir:[7] Fotuna dilinde «annenin erkek kardeşi» anlamına gelen *tua-tina;* «erkek kardeş» demek olan *tua* ve «anne» demek olan *tina* sözcüklerine dayanmaktadır. Nokanoka dilinde «babanın erkek kardeşi» anlamına gelen *nganei-tama*

bileşik sözcüğü; «kız kardeş» anlamına gelen *ngane* ve «baba» anlamına gelen *tama* sözcüklerine dayanmaktadır.[8] Tonga dilinde, annenin erkek kardeşinin oğlu ya da kızı için kullanılan sözcük de aynı biçimde bu üç ilişki için kullanılan ilk baştaki terimlerden türetilmiştir *(tama-a-tuasina);* buna karşılık, Fiji dilinde buna denk düşen terim *(tavale),* sözcüğü sözcüğüne *concumbens* anlamına gelmektedir,[9] dolayısıyla da erkek kardeş ve kız kardeş için ilk başlarda kullanılan terimlerin bir sıfatıdır. Eğer bu bileşik sözcükler ikincilseler, ki açıkça öyle olmaları gerekmektedir, o zaman belirtmekte kullanıldıkları ayırımlar da ikincildir.

Polinezya toplumunun birçok bakımdan ileri olduğu doğrudur, ama bu toplumda madenlerin işlenmesi diye bir şey söz konusu değildi. Bu olgu, başka bir durumla ilintili olarak göz önüne alınmalıdır. Polinezyalıların yaşadığı yöre, Büyük Okyanus'da geniş bir alana dağılmış bir yığın adacıktan oluşmaktadır ve yeryüzünün dil açısından en benzeşik bölgesidir. Polinezyalılar bu yöreye, o zamanki kültürlerinin şimdikinden ileri olduğunu ortaya koyan bir denizcilik başarısı sonucunda, İ.Ö. onuncu yüzyılla on dördüncü yüzyıl arasında yerleşmişlerdir. Bir başka deyişle, Polinezyalıların kültürü, göçler dönemiyle belirlenen en yüksek noktasına ulaştıktan sonra durağanlaşmıştır. Bu da, Polinezyalıların dillerinin ayrı ayrı varoldukları dönem boyunca niçin bu denli küçük değişikliklere uğradıklarını açıklamaktadır. Göçlerden önce, başlangıçtaki ilkel koşullarda çok hızlı bir gelişme gerçekleşseydi, ilkel tipte bir akrabalık sisteminin kuraldışı bir biçimde varlığını sürdürmesi, son derece keskin diyalektik çelişmeler tarafından belirlenen bir sürecin parçası olarak yerli yerine oturacaktı.

3. *Kuttörenlerdeki Rastgele Cinsel İlişki*

İlkel sürü bugün artık yeryüzünde kalmamıştır, dolayısıyla Morgan'ın ahlâk anlayışları incinen hasımları rastgele cinsel ilişkinin dolaysız kanıtlarının artık nasıl olsa bulunamayacağı düşüncesiyle gönül rahatlığına kavuşabilirler. Ne var ki, totem-

cilikten öğrendiğimiz gibi, ekonomik ilerlemenin ıskartaya çıkarttığı toplumsal kurumlar, tarihçinin salt terkedilmiş uygulamaların ve gözden düşmüş inançların üst üste dizildiği bir yığınak olduğu için ilgi duyduğu dine sığınırlar. İnsanlar, gündelik yaşamlarında ataları gibi davranmayı bıraktıktan çok sonraları da, dirlik düzenliklerinin her nasılsa atalarının iyi niyetine bağlı olduğu inancına sarılırlar ve bunun sonucunda, bireyin yaşamının canalıcı anlarında ya da toplumun bir yıkımla yüz yüze geldiği zamanlarda ataların görenekleri yeniden canlanma eğilimi gösterir.

Orta Avustralya'daki Arunta kabilesinde, her kadının evlenmeden önce belirli akrabalık ilişkileri içinde bulunduğu çeşitli erkeklerle belli bir sıraya göre cinsel ilişkide bulunması gerekir; üstelik bunlardan sonuncusu dışında hepsi cinsel ilişkinin yasak olduğu akrabalık derecesindendir.[10] Evlenme ediminden önce, daha geniş olan eski hakların biçimsel olarak tanınması gelir.

Gene Arunta'larda ve daha birçok kabilede, her evli kadının yaşamında bir kez bir törene katılması gerekir. Bu tören süresince evli kadına, babası, erkek kardeşleri ve oğulları dışında, dıştan evlenme kurallarına bakılmaksızın orada bulunan bütün erkeklerin ortak malıymış gibi davranılır. Yerliler, kuralların çiğnendiği bu törenlerin, atalarının uygulamasına uygun düştüğünü söylemektedirler.[11]

Fiji Adaları'nda, bir kabile şefi hastalandığında, oğlu babasının iyileşebilmesi için erginlenme isteğiyle bir rahibe başvurur. Hastanın yaşayabilmesi için erginleme törenine katılan aday ölür. Erginleme töreninden sonra, dıştan evlenme kurallarının ve mülkiyet haklarının tümden bir yana bırakıldığı bir şenlik düzenlenir. «Şenliğin sonlarında domuzlardan bir farkımız kalmamıştır artık,» diye açıkça belirtmektedir bir yerli. Olağan yaşamda birbirlerine dokunmaları bile yasak olan erkek ve kız kardeşler karı-koca gibi davranırlar. Bu şenliklerde ortaklaşmacılığa hem cinsel, hem de ekonomik yönlerden törensel olarak geri dönüşün çifte önemi, yerlilerin bu durumlarda «domuzların da, kadınların da sahibinin bulunmadığını» söylemelerinde açıkça dile getirilir. Bu olayın ayrıntılarını belgelemiş

olan dini bütün, ama dürüst bir Hıristiyan misyoneri, Fison şöyle demiştir:

Bunun, herhangi bir anlam ve amaç taşımayan, salt kuraldışı bir patlama olduğuna inanmamız hiçbir zaman söz konusu olamaz. Bu, dinsel bir törenin parçasıdır ve ataların hoşuna gittiği varsayılmaktadır. Ama, ataların çok eski zamanlardaki davranışlarına uygun düşmese, neden hoşlarına gitsin?[12]

4. *Sınıflandırma Sistemi: Tip II*

Sınıflandırma sisteminin Tip II'sinde, Tip I'in her sınıflaması ikiye bölünür. Baba ve babanın erkek kardeşinden farklı olarak, annenin erkek kardeşi için ayrı bir terim kullanılır ve bu terim kaynatayı da kapsar. Anne ve annenin kız kardeşinden farklı olarak, babanın kız kardeşi için ayrı bir terim kullanılır ve bu terim kaynanayı da kapsar. Babanın erkek kardeşinin ve annenin kız kardeşinin çocuklarıyla hâlâ bir tutulan erkek kardeş ve kız kardeşten farklı olarak, annenin erkek kardeşinin ve babanın kız kardeşinin çocukları için ayrı terimler vardır ve bu terimler kayın ile baldızı da içerir. Oğul ve kız için kullanılan terimler, erkek tarafından kendi çocukları ve erkek kardeşinin çocukları için, kadın tarafından da kendi çocukları ve kız kardeşinin çocukları için kullanılır. Ama bir erkeğin kız kardeşinin çocukları ve bir kadının erkek kardeşinin çocukları için ayrı terimler kullanılır ve bunlar damat ile gelini de kapsar. Babanın anne ve babası annenin anne ve babasından, oğulun çocukları da kızın çocuklarından ayrı tutulur.

Tip I'de olduğu gibi, her terim sınıflandırma amacıyla kullanılır, yani her terim sonsuz bir soydaşlar zincirini kapsar. Örneğin, baba için kullanılan terim, babanın erkek kardeşini, babanın babasının erkek kardeşinin oğlunu, babanın babasının babasının erkek kardeşinin oğlunun oğlunu, v.b. içerir. Anne içi kullanılan terimse, annenin kız kardeşini, annenin annesinin kız kardeşinin kızını, annenin annesinin annesinin kız kardeşinin kızının kızını, vb. içerir. Babanın kız kardeşi için kullanılan terim, babanın babasının erkek kardeşinin kızını; annenin erkek

kardeşi için kullanılan terim de, annenin annesinin kız kardeşinin oğlunu içerir. Aynı biçimde, erkek kardeş ve kız kardeş için kullanılan terimler, «baba» ya da «anne» denilen herkesin çocuklarını da kapsar. Oğul ve kız için kullanılan terimlerse, bir erkek tarafından «erkek kardeş» dediği herkesin çocuklarını kapsayacak biçimde; bir kadın tarafından da «kız kardeş» dediği herkesin çocuklarını kapsayacak biçimde kullanılır.

Konuşan kişinin kuşağının iki sınıflamaya ayrıldığı görülür. Birincisi, erkek kardeşle kız kardeşi, babanın erkek kardeşinin çocuklarını ve annenin kız kardeşinin çocuklarını içerir. Bunlar, «koşut kuzen ya da kuzinler»dir. İkincisiyse, annenin erkek kardeşinin çocuklarını ve babanın kız kardeşinin çocuklarını kapsar. Bunlar da, «çapraz kuzen ya da kuzinler»dir. Bu ayırımın kavranması önemlidir.

Çapraz kuzen ya da kuzinler, konuşan erkekse kaynı, konuşan kadınsa baldızı da içerir. Dolayısıyla, bir erkeğin çapraz kuzeni kaynı oluyorsa o zaman çapraz kuzininin de karısı olması gerekir; gene, bir kadının çapraz kuzini baldızı oluyorsa çapraz kuzeninin de kocası olması gerekir.

Birçok dilde karı ve koca birazdan inceleyeceğimiz özel terimlerle belirtilir. Ama Avustralya'da, çapraz kuzen ya da kuzin için kullanılan terim, konuşan erkekse karıyı, konuşan kadınsa kocayı da içerir. Başka bir deyişle, annenin erkek kardeşinin ve babanın kız kardeşinin çocuklarının bir erkekle ilişkisi kayın ile karı arasındaki ilişki; bir kadınla ilişkisi de koca ile baldız arasındaki ilişkidir. Aynı biçimde, bir önceki kuşakta kaynata annenin erkek kardeşidir, kaynana da babanın kız kardeşi. Bir sonraki kuşaktaysa bir erkeğin damadı onun kız kardeşinin oğludur, bir kadının damadı da onun erkek kardeşinin oğlu. Bütün sistem, çapraz kuzen ya da kuzinlerin sürekli olarak kendi aralarında evlenmeleri üzerine döner.

Çapraz kuzen ve kuzin evliliği, evlilik ilişkilerinin, dıştan evlenme kuralına bağlı iki kümenin her kuşağındaki karşılıklı evlenmeden doğan bir biçimidir. Bütün akrabalar, konuşan kişinin kendi kümesine ya da öteki kümeye bağlı olmalarına bakılarak sınıflandırılır. Demek ki, Tip I'in içten evlenmeye dayalı sürüye özgü ilişkileri yansıtmasına karşılık, Tip II dıştan

evlenmeye dayalı iki yarım'dan oluşan bir topluluğa uygun düşer. Bunlar arasındaki farklılık, yani Tip II'nin Tip I'in her sınıflamasını ikiye bölmesi, sürünün ikiye bölünmesinin bir sonucudur.

5. *Küme Evliliği*

Sistemin mantığını anlaşılır kılan biricik yorum budur. Dilbilimsel kanıtlar öylesine kesindir ki, dayanaksız bile olsalar kabul edilmek zorundadırlar. Ne var ki, gerçekte, çapraz kuzen ve kuzin evliliği, bütün Avustralya'da, Polinezya ve Melanezya'nın bazı yörelerinde, Hindistan'da kimi kabileler arasında, Kuzey, Orta ve Güney Amerikaların ve Afrika'nın çeşitli yörelerinde hâlâ kural durumundadır.[13]

Çapraz kuzen ve kuzin evliliği, bireysel ya da ortaklaşa olabilir. Günümüzde, Avustralya dışında her yerde bireyseldir, ancak kız kardeşlerin en büyüğüyle evlenen bir erkek, erginlik çağına geldikleri zaman küçük kız kardeşler üstünde de hak ileri sürebilir. Bu koşullarda, ortaklaşa ilişkiler ilkesine dayanan terimce, gerçekteki uygulamayla çelişir. Ama Avustralya'nın kimi bölgelerinde çapraz kuzen ve kuzin evliliği ortaklaşadır, en azından son zamanlara değin ortaklaşaydı. Bir erkek kardeş kümesi bir kız kardeş kümesiyle evlendirilir.[14] Burada adlık sistemi gerçekliğe uygun düşmektedir. Bir zamanlar Tip II'nin durumunun her yerde böyle olduğu su götürmez bir gerçekliktir. Tıpkı Tip I'in her sınıflamasının ikiye bölünmesinin sürünün içten evlenme kuralını dıştan evlenme kuralıyla sınırlaması gibi, yeni sınıflamalar içersinde daha ileri ayırımların bulunmaması da cinsel ilişkilerin daha sıkı bir kısıtlamaya bağımlı olmadığını göstermektedir. Evlilik ortaklaşaydı. Aslına bakılacak olursa, bu aşamada evlilik sözcüğünü kullanmak bile pek doğru değildir. Çünkü, ileride de görüleceği üzere, biçimsel evlilik, en sonunda ortaklaşa ilişkilerin yerini alan bireysel ilişkilerin tanımını belirler.[15] Her kuşakta, bir yarım'ın erkekleri öteki yarım'ın kadınlarının edimsel ya da gizil eşleriydiler.

Morgan'ın küme evliliği kuramına büyük bir çaba ve inatla karşı çıkıldı. Yetmiş yıl önce ortaya atılmış olmasına karşın,

bu kuram bugün de eskisi kadar tantanalı bir dlile suçlanıyor. Gerçekte, Morgan'ın savının bu denli dayanıklı ve dirençli olması şaşırtıcıdır. Onun vardığı sonuçların yeni kanıtlarca eskitildiği birçok kez söylendi. Doğrusu, bu tutum, elde edilen bilgiler bir araya getirilerek desteklenseydi, hiç kuşkusuz daha etkili olurdu; ama anlaşılan, Morgan'ın kuramını çürüten kanıtlar o kadar çok ki bir türlü toparlanıp bir araya getirilemiyor. Sözgelimi, Morgan'ın derlediği yüz elli kadar dil bugün iki katına, dahası üç katına çıkarılabilirdi, ama bu yapılmamıştır. Bir yığın tamamlayıcı bilgi ve gereç yüzlerce monografi ve dergide dağınık bir biçimde yatmasına karşın, bugün bu konudaki ana derleme hâlâ Morgan'ın *Kandaşlık ve Akrabalık Sistemleri* (1871) adlı yapıtıdır. Edimsel evlilik alışkıları açısından, terimcelerden ayrı olarak, Morgan'ın yapıtını günümüze ulaştırma konusunda yalnızca tek bir yöntemsel çaba gösterilmiştir, o da Briffault tarafından.[16] Briffault, Morgan'ın en güçlü savunucularından biridir; Morgan'a karşı çıkanların bilimsel olmayan uslamlamalarını tümden gözler önüne sermekte ve Morgan'a karşı ortaya atılmış olanlardan çok daha geniş ve eksiksiz bir somut bilgi yığınını Morgan'ı destekler nitelikte sıralamaktadır. Bunu söylerken, Westermarck'ın *İnsan Evliliğinin Tarihi* adlı yapıtını unutuyor değilim. Bu yapıta güven duyan her okur Briffault'ya başvurmalıdır.[17]

Morgan'ın günümüzdeki karşıtlarından Lowie, onun toplumsal ilerlemeye olan inancının «özellikle 1870'lerin evrimci iyimserliğiyle birleştiği zaman, doğallıkla, tarihsel yasalara duyulan inanca yol açtığını» gözlemlemektedir.[18] Demek ki, Lowie tarihsel yasalara inanmamaktadır. Kendi tarih anlayışının bilimsel olmadığını kabul etmektedir. Öyleyse bizim inanmamızı nasıl bekleyebilir? Burada söyledikleri, hiç kuşkusuz, Morgan'ın haklı olarak Darwin'inkiyle kıyaslanan yapıtının,[19] olgunluk çağındaki anamalcılığın düşünsel bir başyapıtı olması bakımından oldukça doğrudur. Aynı zamanda, Lowie'nin, «uygarlık denilen o karmaşa, o yamalı bohça»[20] konusundaki iğneleyici özdeyişlerinde dile getirdiği toplumsal ilerlemeye olan inançsızlığının, aynı ölçüde, çürüyen anamalcılığın kendine özgü bir ürünü olduğu da doğrudur.

6. *Sınıflandırma Sisteminin Bozulması*

Küme evliliğinin başlangıç noktası sürünün ikiye bölünmesi olduğuna göre, ilişkinin ortaklaşa niteliği ilk başta tamdı anlaşılan; başka bir deyişle, bir klanın bütün erkekleri öteki klandaki bütün kadın yaşıtlarıyla evleniyorlardı. Ama başlangıçtaki iki klan, klan kümelerine ya da yarım'lara ayrılınca, cinsel ilişkiler alanı sözde hâlâ yarım içinde başlayıp bitmekle birlikte, uygulamada yarım'ı oluşturan klanlardan biri ya da ötekiyle sınırlandı. Tek bir ortaklaşa birliğin yerini çeşitli ortaklaşa birlikler aldı. Aynı süreç, klan fratriye dönüştüğünde de yinelendi; ta ki, en sonunda, dıştan evlenme kuralı tek başına klanda yoğunlaşıncaya kadar. Bu, farklılaşmamış sürüden yola çıkarak, bir yarım'lar, fratriler ve klanlar toplancası durumuna gelmiş bulunan kabile düzeninin evriminin en yüksek noktasıdır.

Bu nokta geride bırakıldıktan sonra, sistemin gelişmesini belirleyen ekonomik ve toplumsal farklılaşmanın çoğalan güçleri yıkıcı bir nitelik aldı. Üretim biçimi, bireyselleştikçe, üreticilerin ortaklaşa örgütlenmesi ile çatışır duruma gelir. Her üreticinin kendi kendine yeterliliği arttıkça, sahip olduğu mallar da artar. Ve böylece ortaklaşa evlilik çöker. Bir erkek kardeşler kümesinin bir kız kardeşler kümesiyle eşit koşullarda birleşmesinin yerini, her erkek kardeşin bir ya da daha fazla kız kardeşle evlenmesi alır; ancak burada, evli olan erkek kardeş evinden uzaklara gittiğinde karısının ya da karılarının öteki erkek kardeşlerce kullanılması söz konusudur. Daha da sonraları, klanın yaşça daha büyük üyesi olarak kalıt üzerinde öncelik hakkı kazanan en büyük erkek kardeş, bu hakka uygun olarak, kız kardeşler kümesinin bütünü üzerinde hak elde eder, ancak kendisi ölünce kız kardeşler küçük kardeşlerine kalır.

Bir kız kardeşler kümesinin aynı erkekle evlenmesine baldızla evlenme; ağabeyin dul kalan karısı ya da karıları üzerinde hak sahibi olmaya da kayınla evlenme denir.[21] Bu yaygın alışkılar, bireysel evliliğin, artık üretimde egemen rolü oynamakta olan cinsin yararına, tekyanlı gelişiminin bir göstergesidir. Baldızla evlenmenin tersi olan kardeş çokkocalılığına —bir erkek

kardeşler kümesinin aynı kadınla evlenmesi— çok daha az rastlanır, çünkü kadının toplumdaki üstünlüğü ortak mülkiyetin, dolayısıyla da bozulmamış biçimiyle küme evliliğinin varlığını korumasıyla bir arada varolma eğilimindedir.[22]

Tip II'ye döndüğümüzde, yarım, dıştan evlenmeye dayalı temel birim olmaktan çıkar çıkmaz sistemin bir çelişme içerdiğini gözlemleriz. Her sınıflama içinde, adlık sisteminde görülmeyen bir ayırım doğmuştur uygulamada: Bir erkeğin aynı ortaklaşa birleşmeden doğmuş gerçek erkek kardeşleri ve kız kardeşleri ile öteki ortaklaşa birleşmelerden doğmuş sınıflandırıcı «erkek kardeşleri» ve «kız kardeşleri» arasındaki bir ayırımdır bu. Bu ayrışma, «yakın erkek kardeşler» ve «uzak erkek kardeşler», «öz erkek kardeşler», vb. gibi betimleyici sıfatların kullanılmasıyla karşılanmıştır. Birincil terimleri sınırlamak üzere düzenlenen bu türden sıfatlar, sistemin yaygın bir özelliğidir.[23] Bunlar yeni bir ilke getirirler, çünkü «yakın erkek kardeşler» ve «yakın babalar» biçimindeki bu yeni sınıflamalar belli sayıda bireyle sınırlanmıştır. Ve bu durumda bile, yalnızca geçici bir önlem niteliğindedirler.

Bireysel evlilik haklarının benimsenmesiyle birlikte, gerçek karı-kocayı öteki çapraz kuzen ve kuzinlerden, gerçek anababayı öteki «babalar»dan ve «analar»dan, gerçek kaynatayla kaynanayı «annenin erkek kardeşleri» ve «babanın kız kardeşleri»nden ayırt etmek çok kolaylaştı. Bu yeniliğin oluşturduğu gerilim, doğallıkla, dolaysızca etkilendiği noktada son derece yeğindi ve bundan dolayı da Avustralya ve Melanezya'nın bazı bölgeleri dışında kalan dillerin çoğunda karı ile koca için ayrı terimler gelişti. Bu terimlerin ikincil kökenleri, birçok durumda anlamları hâlâ anlaşılabilen sözcükler tarafından ele verilmektedir: «erkek», «kadın», «ortak», «çift», «ikisi birarada», vb.[24] Ne var ki, bir kez benimsendikten sonra bu betimleme ilkesi, yeni birimin, yani bireysel ailenin sınırları son biçimini alıncaya kadar kendini bütün dirimsel noktalarda ortaya koydu. Böylece, akrabalığa ilişkin sınıflandırma sistemi, kabile toplumu sisteminin yıkılışıyla birlikte ortadan kalkmış oldu.

Bu sürecin ayrıntılarını gözler önüne sermeden önce, geliş-

meleri kabile toplumu aşamasında duraklayan halkların akrabalık terimcelerinin ne olduğunu görelim.

Tip II'den başlıca iki sapma olmuştur. Birinci sapma, kabile düzeninin olduğu gibi kaldığı Avustralya'ya özgüdür. Avustralya anakarasındaki birçok dilde, karmaşıklığıyla insanı şaşırtan bir terimce tipine rastlarız; oysa Tip II nasıl Tip I'den oluştuysa, bu terimce tipi de Tip II'den oluşmuştur. Tip II Tip I'in her sınıflamasını nasıl ikiye böldüyse, bir anlamda Tip IIa da Tip II'nin her sınıflamasını öyle ikiye böler. Tip II rastgele cinsel ilişkiyi çapraz kuzen ve kuzin evliliği kuralıyla nasıl sınırlamışsa, Tip IIa da bazı çapraz kuzen ve kuzinleri evlenilemez diye ayırarak çapraz evliliği sınırlar.[25]

Bütün bu kabilelerde birinci dereceden çapraz kuzen ve kuzinler arasında evlenme yasaklanmış ve bütün terimce buna uygun olarak yeniden kurulmuştur. Tek bir çapraz kuzen ve kuzinler sınıflamasının yerini, evlenilemez ve evlenilebilir diye iki sınıflama almıştır. Birinci sınıflama, annenin erkek kardeşinin ve babanın kız kardeşinin çocuklarıyla birlikte bunların «erkek kardeş» ya da «kız kardeş» dedikleri herkesi, yani annenin annesinin kız kardeşinin oğlunun ve babanın babasının kız kardeşinin kızının çocuklarını, vb. içerir. İkinci sınıflamaysa, karı ve kocayı, kayınları ve baldızları, annenin annesinin erkek kardeşinin kızının ve babanın babasının kız kardeşinin oğlunun çocuklarını, vb. içerir. Annenin erkek kardeşi, kaynata ve bunların «erkek kardeş» dedikleri herkes için kullanılan tek bir terimin yerini, biri annenin erkek kardeşi ve onun sınıflayıcı «erkek kardeşleri», öbürü de kaynata ve onun sınıflayıcı «erkek kardeşleri» için olmak üzere iki terim alır. Aynı alt bölünme, kabile örgütlenmesinin kendinde de ortaya çıkar. Yarım'lar ve fratrilerden oluşan olağan yapı yerine; her yarım'ın iki fratri, her fratrinin de iki alt-fratri içerdiğini görürüz.[26] Bu, akrabalık sisteminde somutlaşan evlilik kuralının başka bir anlatımından başka bir şey değildir. Bağlı olduğum yarım'a karşıt yarım'daki bir alt-fratriden bir kadınla evlenmem gerekir. Bu alt-fratrinin benim kuşağımdan olan üyeleri, yukarıda tanımladığımız gibi, evlenilebilir çapraz kuzen ya da kuzinlerdir.

Arunta'lar bir zorluk daha çıkarmışlardır. Evlenilemez

çapraz kuzen ve kuzinler sınıflamasından bir kadınla evlenmem yasak olduğu gibi, eğer benimle aynı yerel kümedense evlenilebilir sınıflamadan bir kadınla evlenmem de olanaksızdır. Bu kısıtlama da akrabalık terimlerine yansır.

Pek haklı olarak, bu koşullarda bir Arunta erkeğinin kendisine bir eş bulmasının çok güç olduğunu düşünebilirsiniz. Gerçekten de öyledir. Hem de eş bulmak o denli güçtür ki, kabilenin soyunun tükenmesi doğrudan doğruya evlilik kuralları tarafından çabuklaştırılmaktadır. Avustralya toplumunun bu özelliği sayrılıklı bir özelliktir.

Burada gene, bu ilkel yerlilerin nasıl olup da, bir çizge üzerinde incelenmesi bile adamın aklını karıştıracak ölçüde ayrıntılı bir adlık sistemini algılayabildikleri sorulabilir. Gerçekte, bu konuda en küçük bir zorluk çekmezler. Tartacak ekinleri, yetiştirecek sığırları olmayan bu ilkel insanlar beşe kadar saymayı zor beceririer,[27] ama akrabalıkla ilgili olguları akıllarında öyle bir beceriyle tutarlar ki, şaşar kalırsınız. Öte yandan, onların terimcesi bizim için ne denli şaşırtıcıysa, bizim terimlerimiz de onlar için o ölçüde şaşırtıcıdır. Aslına bakılırsa, kullandıkları sınıflandırma sistemini böylesine karmaşıklaştırmış olmalarının nedeni, sistemi bireysel ilişkiler açısından yeniden düşünmelerini sağlayacak bir düşünsel devrimi gerçekleştirememeleridir.

Tip IIa her yerde babayanlı soyla bağıntılıdır ve günümüzde hâlâ yayılmakta olduğu belirtilmektedir.[28] Gerçekte, son zamanlarda gösterdiği bu gelişme, onu açıklayabilmemiz için bazı ipuçları sağlamaktadır.

Bu kabileler, geri olmalarına karşın, bir yüzyılı aşkın bir süredir Avrupalı altın arayıcılar, koyun yetiştiriciler, misyonerler, polisler ve bizim kültürümüzün daha başka savunucularıyla sürekli bir ilişki içinde olmuşlardır. Tanrıya inanmanın yanı sıra, özel mülkiyete saygı duymayı öğrenmişlerdir. Birinci dereceden çapraz kuzen ve kuzinler arasında evlenmeyi yasaklayarak, karı-koca arasındaki kanbağını enaza indirgemişler ve böylelikle kocanın yetkesini güçlendirmişlerdir. Spencer ve Gillen'ın saptadıkları gibi, bunların akrabalık sistemlerinin kendine özgü nitelikleri, «bireylerin, terimin bizim kullandığımız anlamıyla

belirli aileler oluşturmak üzere ayrılmasının ilk aşamasını» göstermektedir.[29] Bütün bunlar, ölüp gitmek üzere olduğu için köklü bir biçimde yeniden kurulamayacak kadar katılaşmış bir sistem içinde bir bireysel evlilik kuralı formüle etme çabasıdır.

Benzer etkenler, ikinci sapma olan Tip IIb'nin en özyapısal örneklerini sunan Kuzey Amerika yerlileri arasında da görülmüştür. Kuzey Amerika'nın batı ve orta bölgelerinde, erkeğin yalnızca kendi klanı dışından değil, aynı zamanda ilk üç dereceden akrabalarının da dışından bir kadınla, başka bir deyişle aralarında hiçbir gerçek kanbağı bulunmayan bir kadınla evlenmek zorunda olması, genel bir kuraldır.[30] Sanırız, bu da son zamanlarda meydana gelen bir gelişmedir, çünkü bazı kabileler çapraz kuzen ve kuzin evliliğinin yalın biçimini hâlâ korumaktadır.[31]

Bu Amerika yerlilerinin büyük bir bölümü Yukarı Avcılık evresine ya da Birinci Tarım evresine bağlıdır. Bunların kabile kurumları Avustralyalılara oranla daha ileri, dolayısıyla daha değişkendir. Demek ki, bireysel evlilik bunlarda sınıflandırma sisteminin genişlemesine değil, bozulmasına yol açmıştır.

Çapraz kuzen ve kuzin evliliğinin bırakılmasından sonra, sistemin en zayıf noktası doğallıkla çapraz kuzen ve kuzin ilişkisidir. Karı ile kocayı, kayın ile baldızı çapraz kuzen ve kuzinlerden ayırt etmenin bir yolu bulunmak zorundadır. Bu dillerin büyük bir bölümünde karı ve koca için ayrı terimler vardır, ama gene de birçoğunda hâlâ koca karşılığı kullanılan terim kaynı da (kadın konuşurken), karı karşılığı kullanılan terim baldızı da (erkek konuşurken) kapsamaktadır.[32] Tinneh'ler ve Kayalık Dağları kabileleri arasında, annenin erkek kardeşinin ve babanın kız kardeşinin çocukları, artık evlenilebilir olmaktan çıktıkları için, erkek kardeş ve kız kardeş sınıflamasına aktarılmışlardır.[33] Dakota'da bunlar, kayın *(tahan, shechay)* ve baldız *(hanka, echapan)* için kullanılan terimlere bir sonek konularak *(tahanshe, shechayshe, hankashe, echapanshe)* belirtilirler.[34] Bu önlemlerden birinin benimsendiği yerlerde terimce olduğu gibi kalmıştır. Ne var ki, pek çok dilde, çapraz kuzen ve kuzinler kendi kuşakları dışındaki sınıflamalara aktarılmıştır. Böylelikle de, kimi durumlarda olağanüstü bir karışıklık

yaratan yeni bir çelişme getirilmiştir sistème. Dolayısıyla, Minnitaree'lerde annenin erkek kardeşinin çocukları oğul ve kızla bir tutulmaktadır. Buna uygun olarak, bunların karşıtları, babanın kız kardeşinin çocukları anne ve babayla, babanın kız kardeşi büyükanneyle, vb. bir sayılmaktadır. Osage'lerdeyse tam tersi bir yöntem benimsenmiştir. Babanın kız kardeşinin çocukları oğul ve kızla, annenin erkek kardeşinin çocukları da annenin erkek kardeşi ve anneyle özdeşlenir. Daha ileri yansımaları Çizelge II'de görebilirsiniz.[35] Amerika yerlilerinin bütün bozulmuş sistemleri bu iki tipten birine yakınlık gösterir.

Sanırız, oğul ve kız için kullanılan terimlerin kimi dillerde annenin erkek kardeşinin çocuklarını, kimi dillerde de babanın kız kardeşinin çocuklarını kapsayacak biçimde genişletilmesinin nedeni, zaman zaman annenin erkek kardeşinin karısıyla ya da babanın kız kardeşinin kocasıyla evlenmeyle ilintilidir.[36] Birinci durumda annenin erkek kardeşinin çocukları, ikinci durumdaysa babanın kız kardeşinin çocukları üvey çocuk olacaklardır, ancak bu dillerde üvey çocuklar genellikle öz çocuklarla bir tutulurlar. Bu türden evlenmeler, doğaları gereği, ayrıksı ya da seyrek oldukları için bozulmaya yol açmış olamazlar, olsa olsa bozulmanın yönünü belirlemiş olabilirler.

Art arda bozulma ilkesi salt Amerika'yla sınırlı değildir. Melanezya ve Afrika'da da görülür.[37] Özellikle anababa ile çocuklar arasındaki ilişkilerde yarattığı karışıklık, sınıflandırma sisteminin gerçeklikle bağıntısını yitirdiğini gösterir. Yeni çoğalma birimi, bir erkek, bir ya da daha fazla kız kardeş ve onların çocuklarından oluşan bireysel ailedir. Oysa bambaşka bir birime göre düzenlenmiş olan sınıflandırma sistemi artık paramparça olmaktadır. Bu kabilelerin durakladıkları bundan sonraki adım, sınıflandırma sisteminin yerine, yeni gerçekliğe uygun düşen yeni bir sistem koymaktır.

Çizelge II

AMERİKA YERLİLERİNİN AKRABALIK SİSTEMLERİNDEKİ BOZULMALAR

MİNNİTAREE

Gerçek İlişki	*Bir Tutulduğu İlişki*
Annenin erkek kardeşinin oğlu	Oğul
kızı	Kız
oğlunun karısı	Gelin
kızının kocası	Damat
Babanın kız kardeşinin oğlu	Baba
kızı	Anne
oğlunun karısı	Anne
kızının kocası	Baba
Babanın kız kardeşi	Büyükanne
Babanın kız kardeşinin kocası	Büyükbaba
Annenin erkek kardeşinin oğlunun oğlu	Erkek torun
oğlunun kızı	Kız torun
kızının oğlu	Erkek torun
kızının kızı	Kız torun

OSAGE

Gerçek İlişki	*Bir Tutulduğu İlişki*
Babanın kız kardeşinin oğlu	Oğlu
kızı	Kız
oğlunun karısı	Gelin
kızının kocası	Damat
Annenin erkek kardeşinin oğlu	Annenin erkek kardeşi
kızı	Anne
oğlunun karısı	Annenin erkek kardeşinin karısı
kızının kocası	Baba
Babanın kız kardeşinin oğlunun oğlu	Erkek torun
oğlunun kızı	Kız torun
kızının oğlu	Erkek torun
kızının kızı	Kız torun

7. *Betimleme Sistemi*

Hint-Avrupa dilleri ailesi, Ukrayna'dan doğuya uzanan geniş düzlüğün bir bölümünde yaşayan halkın konuşmasından kaynaklanmıştır. İ.Ö. üçüncü binde, bu halk dağıldı, çeşitli yönlerde göçe başladı ve bu halkın konuştuğu dil birçok türevine bölündü; bu türevlerden de günümüzde hâlâ varlığını koruyan ya da yazılı belgelerde saklı duran Hint-Avrupa dilleri doğdu.

Bazı kazıbilimciler, dağılıp bölünmemiş Hint-Avrupalıları, Güney Rusya'daki Cilalıtaş Çağı Kurgan kültürüyle özdeşlerler. Bu kültüre adını veren «kurgan»lar ya da höyüklerde çanak çömlek, at gemleri ve tekerlekli araba parçaları bulunmuştur. Bütün bunlar, ormanların bol olduğu bir yöredeki göçebe çoban ekonomisinin göstergeleridir.[38] Dilbilimsel kanıtlar, Hint-Avrupalıların dağıldıkları dönemde çiftçilik ve madenlerin işlenmesi konularında az çok bilgi sahibi olmakla birlikte, çobanlık yanlarının ağır bastığını; bir tür kabile şefliği ya da krallık yönetiminde klan yerleşim alanlarında örgütlendiklerini; soyun erkek yanından geldiğini varsaydıklarını ve kadınların evlendiklerinde erkeğin klanına ya da evine gelin gittiklerini ortaya koymaktadır.[39] Bu yüzden, İkinci Çobanlık evresine bağlı oldukları söylenilebilir.

Bunların ilkel akrabalık adlıkları, sınıflandırma sisteminden habersiz dilbilimciler tarafından, varlığını sürdüren dillerin karşılaştırmalı çözümlemesine dayanılarak yeniden kurulmuştur. Aslında, bu adlık sistemi, hemen göze çarpan ve dilbilimcilerin de açıklayamadığı birtakım aykırılıklar taşımaktadır.[40] Bu sistemin, evlilikle ilgili olarak en azından beş ayrı ilişki kabul ettiği anlaşılmaktadır; ayrıca, annenin erkek kardeşi, kuzen ve kuzinler, erkek yeğenler ve kız yeğenler, amca, dayı ve enişteler, teyze, hala ve yengeler için hiçbir ilkel terime rastlanmamıştır. Bu adlık sistemi, bütün bu noktalarda, daha sonraki Hint-Avrupa terimceleri ve dünyanın her yöresinde görülen az önce incelediğimiz sınıflandırma sisteminin çeşitli biçimleriyle çarpıcı bir karşıtlık içindedir.

Varlığını koruyan Hint-Avrupa terimceleri içinde en eskisi, Latin terimcesidir. Şimdi buna bir göz atalım.

Klasik Latincede babanın kız kardeşinin ya da annenin erkek kardeşinin çocukları için özgül terimler yoktur, ama babamın erkek kardeşinin çocukları benim *patrueles*'im, annemin kız kardeşinin çocukları da benim *consobrini*'m olurlar.[41] Bunlar, sınıflandırma sistemindeki ikinci tipin erkek kardeş ve kız kardeşle bir tuttuğu düz kuzen ve kuzinlerdir. Demek ki, Latincede, bu sözcükler, *frater* ve *soror*'un sıfatlarıdır; gerçekten de, «öz erkek kardeş» anlamına gelen *frater germanus*'un karşıtı olarak *frater patruelis* ve *frater consobrinus* biçiminde sık sık kullanılırlar.[42] Dahası, bu sıfatlardan vazgeçilebilir de. *Frater* ve *soror,* babanın erkek kardeşinin ya da annenin kız kardeşinin çocukları için çoğu zaman tek başlarına kullanılırlar; başka bir deyişle, sınıflayıcı anlamda kullanılırlar.[43]

Sınıflandırma sisteminin Tip II'sinde, babamın erkek kardeşi benim «babamdır», annemin kız kardeşi de benim «annem»; ama babamın kız kardeşi ve annemin erkek kardeşi ayrı terimlerle belirtilirler. Demek ki, Latincede, babamın erkek kardeşi, *pater*'in bir uzantısından başka bir şey olmayan *patruus*'umdur, annemin kız kardeşi de *mater*'in bir uzantısı olan *matertera*'mdır; öte yandan, babamın kız kardeşi benim *amita*'m, annemin erkek kardeşi de benim *auonculus*'umdur.

Auonculus, Latincede büyükbaba anlamına gelen *auos*'dan türetilmiş bir küçültmeli addır. Sınıflandırma sisteminde, babanın babası, annenin annesinin erkek kardeşiyle aynı terimin kapsamına girer. Çünkü çapraz kuzen ve kuzin evliliğinde, babanın babası, annenin annesinin erkek kardeşidir. Eğer benim annemin annesinin erkek kardeşi benim *auos*'um idiyse, annemin erkek kardeşi de doğallıkla *auonculus*'um olabilir.

Latince'de, oğul ve kız çocuk için kullanılan ilkel Hint-Avrupa terimleri yitmiştir. Keltçede de öyle. Vendryes'in gözlemlediği gibi, İtalyanca-Keltçe dil kümesinin bu özelliği, Keltçenin İtalyancadan ayrılmasından önce meydana gelen toplumsal bir değişiklikten kaynaklanmış olsa gerektir.[44] Latincede, *filius* ve *filia,* «ana sütü» anlamına gelen *felo*'dan türetildiği varsayılan sıfatlardır.[45] Dolayısıyla bunlar, az önce sınıflayıcı terimlerin betimleyici sıfatları olarak kabul ettiğimiz *patruelis* ve *consobrinus*'la benzeşirler.

Hint-Avrupa terimcesinin sınıflayıcı kökeni belirlenir belirlenmez, kuraldışı özellikleri de kendi kendini ele verir.

Hint-Avrupa terimcesinde sınıflayıcı bir terim olarak yer alan *auos,* babanın babasını ve annenin annesinin erkek kardeşini kapsıyordu. Daha sonra Latince, Ermenice ve Eski Norveççede salt «büyükbaba» anlamını aldı; Latincedeki *auonculus*'da, Eski İrlanda dilindeki *amnair*'de, Eski Standart Almancadaki *oheim*'da ve Litvanyacadaki *avynas*'da gövdeye bir—*en* öğesi eklenerek geliştirildi ve annenin erkek kardeşi anlamını aldı.[46] Fransızcada, Modern Almancada ve Gal dilinde bu gelişmiş biçim "uncle" (dayı, amca) olarak genelleştirilmiştir.

Auos'un annenin erkek kardeşi anlamını alması, bu ilişki için kullanılan daha eski bir terimin ortadan kalkmış olduğunu gösterir. Yitirilen terim, Hint-Avrupa terimcesindeki *seukuros* idi ve bu terim annenin erkek kardeşini, kaynatayı ve babanın kız kardeşinin kocasını kapsıyordu. Bu terim, kaynata (Latincede *socer)* tarafından sahiplenilmişti. Hint-Avrupa terimcesinde, babanın kız kardeşini, kaynanayı ve annenin erkek kardeşinin karısını karşılayan *suekrus* da aynı biçimde kaynana (Latincede *socrus)* tarafından sahiplenilmişti. Böylece, babanın kız kardeşi için kullanılan terim de ortadan kalktı. Babanın kız kardeşi Latincede *amita* sözcüğüyle karşılanır oldu ve bu sözcük her ikisi de «büyükanne» anlamına gelen Eski Standart Almancadaki *ana* ve Eski Prusyacadaki *ane* ile ilintiliydi. Bundan da anlaşılıyor ki, Latincede «annenin erkek kardeşi» anlamına gelen *auonculus* nasıl babanın babası ve annenin annesinin erkek kardeşi için kullanılan Hint-Avrupa teriminden oluşturulmuşsa, Latincede «babanın kız kardeşi» anlamına gelen *amita* da Hint-Avrupa terimler sisteminde annenin annesini ve babanın babasının kız kardeşini belirten *ana* teriminin gövdesi uzatılarak oluşturulmuştu.

Babanın erkek kardeşi ve annenin kız kardeşi, gövde uzatılarak baba ve anneden ayırıldı. Latincedeki *patruus* ve *matertera* ile benzeşen biçimler Yunancada, Sanskritçede, Eski Standart Almancada, Anglo-Saksoncada ve Galcede vardır.[47]

Hint-Avrupa terimcesindeki *bhrater* ve *suesor,* Latincede düz kuzen ve kuzinleri kapsayarak varlığını sürdürdü. İslav dil-

Çizelge III

HİNT AVRUPA AKRABALIK ADLIĞI

Gerçek İlişki	*Hint - Avrupa*	*Latince*
Babanın babası	* a̯uos	auos
Annenin babası		
Babanın annesi	* a̯uia	auia
Annenin annesi	* ana	
Baba	* patḗr	pater
Babanın erkek kardeşi		patruus
Annenin kız kardeşinin kocası		
Babanın kız kardeşinin kocası	* su̯ékuros	
Annenin erkek kardeşi		auonculos
Kaynata		socer
Anne	* mā́tēr	mater
Annenin kız kardeşi		matertera
Babanın erkek kardeşinin karısı		
Annenin erkek kardeşinin karısı	* su̯ékrūs	
Babanın kız kardeşi		amita
Kaynana		socrus
Erkek kardeş	* bhrā́tēr	frater
Babanın erkek kardeşinin oğlu		
Annenin kız kardeşinin oğlu		
Annenin erkek kardeşinin oğlu	* daiu̯ēr	
Babanın kız kardeşinin oğlu		
Kayın		leuir
Kızkardeş	* su̯ésōr	soror
Babanın erkek kardeşinin kızı		
Annenin kız kardeşinin kızı		
Annenin erkek kardeşinin kızı	* g(e) lōu-	
Babanın kız kardeşinin kızı		
Baldız		glos
Oğul	* sunus	filius
Erkek kardeşin oğlu (e.k.)		nepos
Kız kardeşin oğlu(k.k.)		
Erkek kardeşin oğlu (k.k.)	* geme-	
Kız kardeşin oğlu (e.k.)		
Damat		gener
Kız	* dhughtḗr	filia
Erkek kardeşin kızı (e.k.)		nepos
Kız kardeşin kızı (k.k.)		
Erkek kardeşin kızı (k.k.)	* snusós	
Kız kardeşin kızı (e.k.)		
Gelin		nurus
Oğulun oğlu	* anépōtios	nepos
Kızın oğlu		
Oğulun kızı	* anepōtia	
Kızın kızı		

lerinde bunlar çapraz kuzen ve kuzinleri de kapsayacak biçimde genişletildi. Ayrıca ele alacağımız Yunancayı saymazsak, öteki dillerde bu terimler öz erkek kardeş ve öz kız kardeşle sınırlandırıldı. Böylece düz kuzen ve kuzinler için kullanılan terimler yitip gitti.

Hint-Avrupa terimcesinde kaynı ve çapraz kuzeni kapsayan *daiuer*, kayın (Latincede *leuir)* tarafından sahiplenildi. Bu terimin dişili olan *g(e)lou*— da aynı biçimde baldız (Latincede *glos)* tarafından sahiplenildi. Sonuç olarak da, çapraz kuzen ve kuzinler için kullanılan terimler ortadan kalktı.

Hint-Avrupa terimcesinde *sunus* ve *dhughter* öz oğul ve öz kızla sınırlandırılmıştı, yalnızca İtalyanca-Keltçede bunlar ortadan kalkmıştı. Bu durum, bir erkeğin erkek kardeşinin çocukları ve bir kadının kız kardeşinin çocukları için kullanılan sözcüklerin kalkmasına yol açtı. Hint-Avrupa terimcesinde kız çocuğun kocasını, bir erkeğin kız kardeşinin oğlunu ve bir kadının erkek kardeşinin oğlunu kapsamış olan *geme*— ve onun dişili *snusos* sırasıyla kız çocuğun kocası ve oğulun karısıyla (Latincede *gener* ve *nurus)* sınırlandırıldı. Böylece, erkek yeğenlerle kız yeğenler için kullanılan terimler kaldırılmış oldu.

Çapraz kuzen ve kuzin evliliğinde, babamın babasının, annemin annesinin erkek kardeşi olduğunu görmüştük. Demek ki, erkek konuşurken, oğlumun oğlu kız kardeşimin kızının oğludur. Bunlar, birbirinin yerini alan ilişkilerdir. Buna uygun olarak, Hint-Avrupa terimcesinde *auos* nasıl büyükbaba ile annenin erkek kardeşi arasında bölündüyse ve annenin erkek kardeşi en sonunda «dayı» olarak genelleştirildiyse, onun karşıtı olan *anepotios* da erkek torun ile kız kardeşin oğlu arasında bölündü ve kız kardeşin oğlu «erkek yeğen» olarak genelleştirildi. Ancak, *auos*'un ikinci kullanımının gövdeyi geliştirerek belirlenmiş olmasına karşılık, *anepotios*'un ikinci kullanımı böyle değildi, dolayısıyla da bölünme daha belirsizdi. Terim, Sanskritçede erkek torunla, Eski İrlandacada kız kardeşin oğluyla sınırlandırılmıştı; Yunanca, Eski Norveççe, Eski Standart Almanca ve Eski İslav dillerinde «erkek yeğen» olarak genelleştirilmişti; Latince, Eski Litvanyaca ve Anglo-Sakson dilinde erkek yeğen ile erkek torun arasında değişiyordu.

Geriye, Hint-Avrupa terimcesinde kocanın erkek kardeşinin karısını belirten *ienater* kalıyor.[48] Bu terim, kocanın erkek kardeşinin karısının kız kardeşle özdeşlendiği sınıflandırma sistemine yabancıdır.[49] Dolayısıyla, kaynak dilin, daha önce gördüğümüz gibi toplumsal birimi öteki kümelerden gelen karılarıyla birlikte yaşayan erkek kardeşler kümesinin oluşturduğu son evresine değgin bir terimdir.

Böylece, Hint-Avrupa adlığı, sınıflandırma sisteminin olağan bir örneği olarak, yani Tip II olarak yerli yerine oturmaktadır. Bu adlık sistemi, her terim yüklendiği çeşitli akrabalıklardan yalnız biriyle sınırlandırılarak, bu yapılırken de daha yakın akrabalık ilişkileri daha uzak akrabalık ilişkilerine ve koca tarafından akrabalıklar karı tarafından akrabalıklara yeğ tutularak yeniden kuruldu. Ortadan kalkmış sınıflamalar için, gövdede değişiklikler yapılarak, betimleyici sıfatlar getirilerek ve bazı durumlarda da başka kuşaklara aktarmalar yapılarak yeni terimler bulundu. Bunlar, dünyanın her yanındaki ilkel dillerde uygulandığını gördüğümüz aynı önlemlerdir. Öteki sistemlerin bıraktığı yerden Hint-Avrupa sistemi devralır. Eğer bütün bulgu ve kanıtları biraraya getirecek olursak, bunun tek bir kesintisiz tarihsel süreç olduğunu apaçık görebiliriz. Özellikle, Hint-Avrupa sisteminde saptadığımız terimleri kendi kuşaklarının dışına taşırarak onlara başka anlamlar yükleme eğilimi, Kuzey Amerika dillerine özgü daha yaygın bozulmalara ilişkin çözümlememizi doğrulamaktadır. Ayrıca, bu eğilimin, Kuzey Amerika dillerinde Hint-Avrupa dillerine oranla daha ileriye götürülmesinin nedeni, Amerika yerlilerinin kabile düzeninin ötesine geçmeyi başaramamalarına karşılık, Hint-Avrupa dilleri konuşan halkların kısa bir duraksama döneminden sonra sistemlerini tümden yeni bir temel üzerinde yeniden düzenleyebilecek kadar büyük bir hızla gelişmeleridir.

Bu yeni temel, bireysel aileydi. Betimleme sisteminde, baba erkek kardeşlerinden, anne kız kardeşlerinden, erkek kardeşler ve kız kardeşler düz kuzen ve kuzinlerden, oğullar ve kızlar erkek yeğenlerden ve kız yeğenlerden ayrılır; kaynata ile kaynana, kayın ile baldız, damat ile gelin de ayrı terimlerle belirtilir. Aile tanımlanır. Öte yandan, sınıflandırma sisteminin

ikinci tipinin tersine, babanın erkek kardeşi ve kız kardeşi annenin erkek kardeşi ve kız kardeşiyle, düz kuzen ve kuzinler çapraz kuzen ve kuzinlerle, erkek kardeşin çocukları kız kardeşin çocuklarıyla, baba tarafından büyükbaba ve büyükanne ana tarafından büyükbaba ve büyükanneyle, oğulun çocukları kızın çocuklarıyla iç içe geçerler. Çapraz kuzen ve kuzin evliliğinin zorunlu kıldığı bu ayırımlar gerekliliğini yitirmiştir artık.

Morgan bu sorunlar üstünde çalışırken, Hint-Avrupa adlığını yeniden kurmak için gerekli olan gereçler daha elde edilmemişti; ama gene de, Hint-Avrupa dilbilimi açısından sınıflandırma sisteminin önemine ilk dikkat çeken Morgan oldu.[50] Morgan, bizim dillerimize özgü betimleme sisteminin başlangıçtaki sistem olamayacağını gördü. Morgan'dan sonra bu sorun üstünde çalışmalar yapanlar da onun izinden yürüselerdi, Hint-Avrupa adlığı çok önceleri açıklığa kavuşturulabilirdi.

Morgan'ın sınıflandırma sistemi kuramı, Fison, Howitt, Spencer ve Gillen gibi Avustralyalı klasik alan-insanbilimcileri tarafından kabul edildi. Bunlar, Morgan'ın ölümünden sonra, onun vardığı sonuçları doğrulayan yeni bilgileri günışığına çıkardılar. Fison'ın duraksadığı tek nokta, Morgan'a yazdığı bir mektupta da içtenlikle kabul ettiği gibi, dinsel meslekdaşları arasında doğan utancadan kaynaklanıyordu.[51] Morgan'ın da kendi bölgesinin papazı J. H. McİIvaine'le başı belâdaydı; *Eski Toplum* adlı yapıtı üstünde çalışırken, Tevrat'a ters düşmekle suçlanabileceği korkusuyla McİIvaine'le birçok ciddi tartışmaya girişmişti. Kitap yayımlandığı zaman, Morgan'ın manevi danışmanı, belki biraz da dostuna olan sevgisinden dolayı kavrama yetisini yitirerek şöyle yazıyordu ona: «Bence büyük bir yapıt bu. Bugüne kadar Darwincilere karşı ve türlerin değişmezliğinden yana ortaya atılmış en güçlü sav.»[52]

Ne var ki, bu kadar kolay aldanmayanlar da yok değildi. Marx kitabı hemen alkışladı; tıpkı bir zamanlar, bilim adamlarınca öfkeyle suçlandığı sıralarda *Türlerin Kökeni*'ni alkışladığı gibi. Engels, «Darwin'in evrim kuramı dirimbilim açısından, Marx'ın artı-değer kuramı ekonomi politik açısından ne denli önemliyse, bu yapıtın da insanbilim açısından o ölçüde önemli

olduğunu» açıkladı.[53] Gerçekte, hiç kuşkusuz, ötekiler gibi bu yapıtın da suçlamalara uğramasının nedeni buydu. Darwin'e karşıçıkış en sonunda yıkılıp gitti, çünkü Darwin'in getirdiği kuram sanayinin gelişmesi açısından vazgeçilmez nitelikteydi. Ama Morgan ile Marx, Dünyanın pek çok yerinde hâlâ birer tabudur.

Bu işin içinde dinsel önyargıdan öte bir şey vardır. Tanrı gibi aile de özel mülkiyetle el ele yürür. Özel mülkiyeti «baştan beri varolan» bir şey sayan kentsoylu düşünürler, Morgan'a baştan sona karşıçıkılması gerektiğini içgüdüsel bir biçimde ayrımsamışlardır. Gel gör ki, ona elbirliğiyle karşı çıkmalarına karşın, ortak bir cephe kuramamışlardır, bunun nedeni de başka bir seçenek üzerinde anlaşmayı bir türlü becerememiş olmalarıdır.

Radcliffe-Brown şunu ileri sürmüştü: «... Morgan'a ve onun izinden gidenlere karşı, herhangi bir kabilenin akrabalık terimcesi ile bu kabilenin bugün varolduğu biçimiyle toplumsal örgütlenmesi arasında çok kapsamlı bir işlevsel bağ olduğu ortaya konulabilir,» dolayısıyla, «akrabalık terimcesinin, salt varsayımsal bir geçmişteki bambaşka bir toplumsal örgütlenme biçiminin günümüzdeki bir uzantısı olduğunu düşünmek için en küçük bir neden yoktur.»[54] Başka bir yerde de ayrıntılı olarak ele aldığım gibi, Radcliffe-Brown'ın sınıflandırma sistemini bu temele dayanarak açıklaması, savunulması olanaksız bir açıklamadır.[55]

Bu arada, bir başka seçkin insanbilimci, Kroeber bunun tersini kanıtlamaya çalışmıştır. Kroeber, akrabalık terimcelerinin toplumsal örgütlenmenin ışığında açıklanabileceğini tümden yadsımaktadır:

Eğer akrabalık terimlerinin öncelikle dilbilimsel etkenlerce belirlendiği ve toplumsal koşullara ancak arasıra, o da dolaylı bir biçimde bağlı oldukları daha açık seçik kavransaydı, sanırız betimleme sistemi ile sınıflandırma sistemi arasındaki ayrımların öznel ve yapay olduğu herkesçe çok önceleri anlaşılırdı.[56]

Arunta sistemini iyice anlayabilmek için kafa patlatan okur, bu sistemin nesnel olarak kendisininkinin aynısı olduğunu öğrenince rahatlayacaktır.

Ve elbette, bundan sonra tüm sorunu gerçeklik dünyasının dışına çıkarmak için atılması gereken bir adım kalıyordu. Bu adımı da Malinowski attı. Malinowski, «sınıflandırma sistemlerinin günümüzde varolmadıkları gibi, daha önce de hiçbir zaman varolmadıklarının açık bir gerçek olduğunu» keşfetti.[57] Lowie, aynı şeyi totemcilik konusunda yaptı. Lowie, «bu konuda ortaya serilen bütün uğraş ve bilgilerin, totem olgusunun gerçekliğini kanıtlayamadığı» kanısındadır.[58] Açıkçası, sorun, sorunun varlığı yadsınarak çözülmektedir. Her zaman olduğu gibi, sonunda bilir bilmez söz söylemeye varan kentsoylu kuşkuculuğunun son sözü budur işte.

Ama hiç kuşku yok ki, Malinowski'nin keşfinden teselli bulanlar, onun çağdaş Anglo-Amerikan toplumsal insanbilim okulunun temel görevini yerine getirmede tam bir başarısızlığa uğradığını itiraf ettiğini gördüklerinde biraz düşkırıklığına uğrayacaklardır:

İşin içinde olan biri olarak diyebilirim ki, bayan Seligman ya da Dr. Lowie ile ne zaman bir araya gelsem, Radcliffe-Brown ya da Kroeber'le ne zaman bazı konuları tartışsam, o anda karşımdakinin konudan haberi bile olmadığını fark ediyor ve sonunda çoğu zaman bunun benim için de geçerli olduğu duygusuna kapılıyorum. Akrabalık konusunda yazdıklarımızın hepsini de buna katabiliriz ve bu hepimiz için geçerlidir.[59]

Görüldüğü gibi, bir türlü kafa kafaya verip anlaşamıyorlar! Morgan'ı çürüteceğiz diye yıllar yılı çabaladıktan sonra yalnızca birbirlerini çürütmeyi başarabiliyorlar. Bu arada, Engels tarafından geliştirildiği biçimiyle Morgan'ın yapıtındaki savlar, Sovyetler Birliği'ndeki budunbilimci ve kazıbilimciler tarafından geniş bir cephede sürdürülüyor.

NOTLAR II

[1] Yarım, işlevsel bir birim olarak daha çok Avustralya'da varlığını sürdürmektedir; ancak yarım'a dünyanın her yanında rastlamak da olasıdır: **The Arunta,** s. 41-3; W. H. R. Rivers, **History of Melanesian Society** (Melanezya Toplumunun Tarihi), (Cambridge, 1914), 2. s. 500-6; W. H. R. Rivers, **Kinship and Social Organisation** (Akrabalık ve Toplumsal Yapı), (Londra, 1982), s. 205-6; J. Layard, **Stone Men of Malekula,** (Londra, 1942), s. 53-73; **Ancient Society** (Eski Çağ Toplumları), s. 90-3.

[2] A. C. Hollis, **The Nandi, their Language and Folklore** (Nandi Yerlileri, Dilleri ve Töresel Yaşamları), (Oxford, 1905), s. 6; J. Roscoe, **The Bagesu and other Tribes of the Uganda Protectorate** (Uganda'daki Bagesu Kabilesi ve Diğer Kabileler), (Cambridge, 1924), s. 33.

[3] **Ancient Society,** s. 90.

[4] **Totemism and Exogamy** (Totemcilik ve Dışevlilik), c. 1, s. 339-95.

[5] Morgan dışında başlıca kaynaklarım şunlardır: Avustralya: **Native Tribes of Central Australia** (Orta Avustralya'daki Yerli Kabileleri), s. 66, 77, 79; **Northern Tribes of Central Australia** (Orta Avustralya'daki Kuzeyli Kabileleri), s. 77-8, 80-8. Okyanusya: C. Hose ve W. McDougall, **Pagan Tribes of Borneo,** (Londra, 1912), s. 80; C. G. Seligman, **The Melanesians of British New Guinea** (İngiliz Yeni Ginesindeki Melanezyalılar), (Cambridge. 1910), s. 66, 481, 707. Afrika: C. G. Seligman, **Pagan Tribes of the Nilotic Sudan,** (Londra, 1932), s. 52, 117, 152, 218, 258, 315, 379, 434, 507. Amerika: F. Eggan, **Social Anthropology of North American Tribes** (Kuzey Amerika Kabilelerinin Toplumsal İnsanbilimi), (Chicago, 1937); A. V. Rojas, «Kinship and Nagualism in a Tzeltal Community», **American Anthropologist** (Washington/New York, 1888—). Avrupa: P. Kretschmer, «Die gri-

echische Benennung des Bruders» (Yunancada Erkek Kardeş Adları), **Glotta,** (Göttingen, 1907—), c. 2, s. 201.

6 Ağabey ve ablanın küçük kardeşlerden ayrı terimlerle belirtilmeleri genel bir kuraldır, hele Avustralya'da nerdeyse bütünüyle böyledir. Sistemde görülen tek yaş ayırımı da budur ve bunun özgün olmadığı, büyük olasılıkla erginlemeden doğan kıdemliliğe dayandığı konusunda Krichevsky ile aynı kanıdayım (W. H. R. Rivers, **Kinship and Social Organisation,** s. 187-9).

7 İlk baştaki Polinezya terimlerinin ne denli geniş bir alanı kapsadığı şu örneklerden anlaşılabilir: «baba» anlamına gelen **tama** aynı biçimiyle Motu, Trobriand, Tube-tube, New Ireland, Bugotu, Florida, Eddystone, Guadalcanar, Pentecost, Fiji ve Samoa'da görülür ve bu terimin benzerleri de şöyle sıralanabilir; **tamana** (Tikopia, Aniwa, Fotuna, Dobu), **taman** (Kayan), **tamau** (Kingsmill), **tamai** (Mota, Tonga), **sama** (Duff, **sina** «anne»), **etma** (Anaiteum, **etpo** «büyükbaba» ve «büyükanne»), **timin** (Weasisi), **rimini** (Kwamera, **rini** «anne»), **ta** (Tavua, Navatusila, **ngwani-ta** «babanın kız kardeşi»), **ama** (Nokanoka, **ina** «anne»), **amai** «babanın erkek kardeşi» (Kayan), **ma** (Nggao, Loh, Narambula), **maa** (Lau, Fiu), **mau** (Savo, Arosi **mau** «annenin erkek kardeşi»), **waina** (Rafurafu, **waforo**), **mama** (Koita, Vella Lavella, Hiw, Rafurafu **mamau** «annenin erkek kardeşi»), **imam** (Vanua Lava, Rowa), **ma-kua** (Hawaii) vb.; «anne» anlamına gelen **tina** aynı biçimiyle Solomon ve Fiji adalarında görülür ve benzerleri de şöyle sıralanabilir; **tinana** (Tikopia, Fotuna), **tinan** (Kayan), **sina** (Motu, Tube-tube, Duff), **sinana** (Dobu), **tinau** (Kingsmill), **rini** (Kwamera), **etna** (New Ireland, Anaiteum **etma** «baba») **ina** (Nokanoka), vb.

8 **Ngane** biçiminin, ya akrabanın ya da konuşanın cinsini belirten ikinci öğe olan **tua-kane**'den (Samoa **tua-ngane,** Duff **to-kane,** vb.) türetildiği anlaşılıyor: Demek ki, Tavua'da **ngwandi (ngwane-tina)** «annenin erkek kardeşi». Ayrıca, Mota'da, ululama öneki **ra** ile birlikte, «anne» demek olan veve'den «babanın kız kardeşi» anlamına gelen **ra-veve.**

9 B. H. Thomson, «Concubitancy in the Classificatory System of Relationship», **Journal of the Anthropological Institute** (İnsanbilim Kurumu Dergisinde «Sınıflayıcı Akrabalık Dizgesinde Kadın-Erkek Beraberliği» başlıklı yazı), (Londra, 1872), 24, s. 371.

10 **The Arunta,** s. 472-6.

11 Aynı yerde, s. 472-6; **Northern Tribes of Central Australia**, s. 73.

12 L. Fison, «The Nanga», **Journal of the Anthropological Institute**, (Londra, 1872), 14, s. 30.

13 **The Mothers**, c. 1, s. 563-84.

14 **Northern Tribes of Central Australia**, s. 73, 95; **Native Tribes of South-East Australia**, s. 173-87.

15 **The Mothers** (Analar), c. II, s. 1-96.

16 **A.g.y.**, c. I, s. 614-781.

17 **A.g.y.**, c. I, s. 764-5, c. II, s. 16-64.

18 R. H. Lowie, **Primitive Society** (İlkel Toplum), (New York, 1929), s. 427.

19 F. Engels, **Ailenin. Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, s. 31.

20 **Primitive Society**, s. 428.

21 Kayınla evlenme ve baldızla evlenme için bkz. **The Mothers**, c. I, s. 614-29, 766-81.

22 **A.g.y.**, c. I, s. 628.

23 L. H. Morgan, **Systems of Consaguinity and Affinity of the Human Family** (İnsan Ailesinde Kandaşlık ve Evlilik Yoluyla Akrabalık Dizgeleri), (New York, 1871), s. 523.

24 Aynı yerde, s. 369.

25 G. Thomson, **Aeschylus and Athens**, (İkinci basım, Londra, 1946), s. 395.

26 Bu, «sekiz-sınıf» sistemi diye bilinen şeydir: **Native Tribes of Central Australia**, s. 77-9; **Northern Tribes of Central Australia**, s. 78-85; **Native Tribes of the Northern Territory of Australia**, s. 73-5; **The Arunta**, s. 41-6.

27 Spencer, **The Arunta**, s. 21.

28 **Totemica**, s. 5, 52, 256.

29 **The Arunta**, s. 49.

30 **Systems of Consaguinity and Affinity of the Human Family**, s. 164; **Ancient Society**, s. 467.

31 F. Eggan, **Social Anthropology of North American Tribes**, (Şikago, 1937), s. 95; **The Mothers**, c. I, s. 572.

32 **Systems of Consaguinity and Affinity of the Human Family**, s. 291; **Social Anthropology of North American Tribes**, s. 105.

33 **Systems of Consaguinity and Affinity of the Human Family**, s.291. Bu sistemlerden bazıları, büyük bir olasılıkla, doğrudan doğruya birinci tipe uzanmaktadır.

34 Aynı yerde, s. 291.

35 Minnitaree tipi: Aynı yerde, s. 291; **Social Anthropology of North American Tribes,** s. 289. Osage tipi: **Systems of Consanguinity and Affinity of the Human Family,** s. 291; **Social Anthropology of North American Tribes,** s. 252.

36 Aynı yerde, s. 274.

37 Minnitaree tipi: **History of Melanesian Society,** c. I, s. 28, 30-1, 192 (hepsi anayanlı). Osage tipi: J. Roscoe, **The Bakitara or Banyoro,** (Cambridge, 1923), s. 18; J. Roscoe, **The Northern Bantu,** (Cambridge, 1915), s. 292; **Pagan Tribes of the Nilotic Sudan,** s. 117, 258; G. Bateson, **Naven,** (Cambridge, 1936, s. 280 (hepsi babayanlı).

38 J. L. Myres, **Cambridge Ancient History**'de, (Cambridge, 1925-39), c. I, s. 83-5.

39 V. G. Childe, **The Aryans,** (Londra, 1926), s. 78-93.

40 A. Meillet, **Introduction a l'étude comparative des langues indo-européennes** (Hint-Avrupa Dillerinin Karşılaştırmalı İncelemesi), (İkinci basım, Paris, 1937), s. 389-92.

41 **Consobrinus** terimi kimizaman genel olarak kardeş çocukları için kullanılıyordu, ama ilk baştaki kullanımı kökenine (**consuesrinus**) bakılarak belirlenmiştir. Annenin erkek kardeşinin oğlu karşılığı **matruelis** ve babanın kız kardeşinin oğlu karşılığı **amitinus** daha sonraları, Roma imparatorluk hukuku hazırlanırken örnekseme yoluyla oluşturulmuşlardır.

42 Cicero, **Oratiopro Plancio,** 11. 27; Cicero, **De Finibus,** 5.1.1.; Plautus, **Aulularia, 2.1.3.**

43 Cicero, **Oratio pre Cluentio,** 24. 60; Cicero, **Epistulac ad Attieum,** 1.5.1; Catullus, 66.22; Ovidius, **Metamorphoses,** 1.351.

44 J. Vendryes, «La Position linguistique du celtique», **Proceedings of the British Academy** (İngiliz Akademisi Ders Metinleri). (Londra), 33, s. 26.

45 A. Walde ve J. Pokorny, **Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen,** (İkinci basım, Leipzig, 1928-33), c. I, s. 830.

46 A. Ernout ve A. Meillet, **Dictionnaire étymologique de la langue latine,** (Kökbilgisel Latince Sözlüğü), (Paris, 1932), bkz. Avonculus.

47 Öteki dillerde benzeri olmayan Yunancadaki **metroos, patroos**'dan örnekseme yoluyla kurulmuştur.

[48] Latincede **ianitrices**, Yunancada **einateres**, Sanskritçede **yatar**, Eski İslavcada **jentry**. Bu akrabalık ilişkisi için kullanılan betimleyici terimlere sınıflandırma sistemlerinde de rastlanır.

[49] **Systems of Consaguinity and Affinity of the Human Family**, s. 291; **Social Anthropology of North American Tribes**, s. 105.

[50] **Ancient Society**, s. 491.

[51] Fison şöyle yazdı: «Aslında onun (bölünmemiş kömün yani içten evlenmeli sürünün) varlığının yeterince kanıtlandığını kabul ediyorum, ama şu iki nedenle bunu açıkça belirtmiyorum: 1) Böyle bir açıklama karşısında şiddetli bir karşıtlık oluşacağını sanıyor ve tartışma ortamını elimden geldiğince dar tutmaya çalışıyorum; 2) Bölünmemiş Komün, 'cinsel ilişkilerin rastgele gerçekleştiği' bir düzenden başka bir anlam taşımamaktadır, bu durumsa rahiplerimizden pek çok yakın dostum için korkunç bir olgu olarak algılanacaktır. ...Kısacası, Bölünmemiş komünün daha önce yaşandığı konusunda kuşkum yok ama kendi amaçlarım doğrultusunda bunu açıklamayı gerekli görmüyorum; dahası, (çevremden dolayı) bir açıklama gereksiz olduğu sürece bunu belirtmemeyi yeğliyorum» [B. J. Stern **Lewis Henry Morgan**, (Şikago, 1931), s. 162]. Yaşam yolu dikenlidir ve fısıltılı diller hakikati zehirleyebilir.

[52] B. J. Stern, **Lewis Henry Morgan**, (Şikago, 1931), s. 27.

[53] F. Engels. **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, s. 31.

[54] A. R. Radcliffe-Brown, «The Social Organisation of the Australian Tribes», **Oceania**, (Melburn/Londra, 1931—.), c. I, s. 427.

[55] Bkz. **Aeschylus and Athens**, s. 396-401.

[56] A. L. Kroeber. «The Classificatory System of Relationship», **Journal of the Anthropological Institute** (Pasifik Adaları, «Avustralya Kabilelerinde Toplumsal Yapı»), (Londra, 1872—.), 39, s. 82.

[57] B. Malinowski, «Kinship», **Man** (İnsan adlı yapıtta «Akrabalık» bölümü), (Londra, 1901—.), 30, s. 22.

[58] **Primitive Society**, s. 137.

[59] «Kinship». s. 21.

III

KABİLEDEN DEVLETE

1. *İrokua Birliği*

Morgan'ın İrokualara ilişkin incelemesi, insanbilim alanında öncü bir çalışma ve kendi türünün bir başyapıtıdır. Morgan, eski Yunan ve Roma'daki kabile (tribü) örgütlenmesiyle ilgili ipucunu, bu yerlilerin arasına gittiği sıralarda bulmuştu.

Morgan, Amerika yerli toplumuna ilişkin genel görüşlerini şöyle belirtir:

Amerika yerlilerinin yönetim tasarı, gens [klan] ile başlıyor, yönetsel kurumlarının eriştiği en yüksek nokta olan genbirlikte (konfederasyon, ç.n.) *sona eriyordu. Bu yönetim tasarı organik olarak şöyle sıralanıyordu: Birincisi, bir kandaşlar topluluğu olan gens; gens üyesi kandaşlar gens'i ıralayan ortak bir ad taşıyorlardı. İkincisi, birtakım ortak amaçlarla daha yüksek bir birlikte biraraya gelmiş bulunan bir akraba gentes (gens'in çoğulu,* ç.n.) *topluluğu olan fratri. Üçüncüsü, genellikle fratrilerde örgütlenmiş, bütün üyeleri aynı lehçeyi konuşan bir gentes'ler topluluğu olan kabile (tribü,* ç.n.). *Ve dördüncü olarak da, hèr biri aynı dil ailesinin ayrı lehçelerini konuşan kabilelerden meydana gelen genbirlik. Bu, bir siyasal toplum ya da devletten* (civitas) *farklı olarak, bir gentilice toplum* (societas) *ortaya çıkarıyordu. İkisi arasında büyük ve köklü bir ayrım vardır. Amerika bulunduğu zaman orada ne bir siyasal toplum vardı, ne bir yurttaş, ne bir devlet, ne de herhangi bir uygarlık. Amerika'daki en ileri yerli kabileleriyle genellikle bilin-*

diği anlamıyla uygarlığın başlangıcı arasında koskoca bir budunsal dönem vardı.[1]

Altı ayrı lehçe konuşan altı İrokua kabilesi vardı. Bunların dördünden her biri iki fratri ve sekiz klana bölünmüştü. Öteki ikisindeyse, fratri yoktu, yalnızca üç klan vardı.[2] Bunların ortak kökeni klan adlarıyla gösterilmiştir; klan adlarından üçü altı kabilede de geçmekte, buna karşılık yalnızca ikisi tek bir kabileyle sınırlı kalmaktadır.

Biri dışında bütün klanlar hayvan adları taşımaktadır. Bunlar, klan totemleridir. Sözgelimi, bir söylenceye göre, çok sıcak bir yaz günü güneş bir kaplumbağanın yaşadığı küçük gölü kurutuvermiş, kaplumbağa da kabuğunu sırtından attığı gibi insana dönüşüvermiş. İşte bu insan, kaplumbağanın adını ve belirtkesini taşıyan klanın atasıymış.[3]

Morgan'ın zamanında dıştan evlenmeye dayalı birim klandı, ama geleneklere bakıldığında bu birimin bir zamanlar fratri olduğu anlaşılıyordu. İrokuaların «fratri» için «kardeşlik» anlamına gelen bir sözcük kullanmaları da bunu doğrulamaktadır. Aynı fratriye bağlı klanlar, «kardeş» klanlardı; ayrı fratrilere bağlı klanlarsa «kuzen» klanlardı.[4] Seneca'lar, başlangıçta kabilelerinin Ayı ve Geyik adlarını taşıyan yalnızca iki klanı bulunduğunu, daha sonraları bunların bölündüğünü, ilk baştaki birimlerin her biri kendi fratrisi içinde eski ve saygın klanlar olarak varlıklarını koruduklarını ileri sürüyorlardı.

Klan üyeleri «uzun ev» denilen ortak bir konutta yaşıyorlardı; bahçelerle çevrili olan «uzun ev»in kapısının üzerine klan totemini belirten bir simge işlenmişti.[5] Ev ve bahçelerin bakımı kadınlar tarafından yapılıyor, erkeklerse avcılık ve savaşçılıkla uğraşıyorlardı. Toprağın işlenmesinde çapa kullanılıyordu. Başlıca ekin mısırdı. Toprak on ile yirmi yıl arasında değişen bir sürede ürün vermez duruma geliyor, o zaman kabile yeni bir yerleşme yerine taşınıyordu.[6]

Soy ve kalıtım anayanlıydı. Her klanın kendi özel adlar kümesi vardı. Bu adlardan herhangi biri, klanın yaşayan üyelerinden birinin adı olmaması koşuluyla çocuğa verilebiliyordu.[7] Bir erkeğin kişisel eşyaları dayıları, erkek kardeşleri ve kız

Çizelge IV

İROKUA BİRLİĞİ

Kabile	Fratri	Klanlar			
Seneca	I	Ayı	Kurt	Kunduz	Kaplumbağa
	II	Geyik	Çulluk	Balıkçıl	Şahin
Cayuga	I	Ayı	Kurt	Kaplumbağa	Çulluk Yılan Balığı
	II	Geyik	Şahin	Kunduz	
Onondağa	I	Kurt	Kunduz	Kaplumbağa	Çulluk Top
	II	Geyik	Ayı	Yılan Balığı	
Tuscarora	I	Ayı	Kunduz	Büyük Kaplumbağa	Yılan Balığı
	II	Bozkurt	Sarı Kurt	Küçük Kaplumbağa	Çulluk
Mohawk		Ayı	Kurt	Kaplumbağa	
Oneida		Ayı	Kurt	Kaplumbağa	

kardeşlerinin oğulları arasında paylaşılıyordu. Kendi çocuklarına kalmıyordu. Bir kadının kalıtçılarıysa, kendi çocukları, kız kardeşleri ve kız kardeşlerinin çocuklarıydı. Böylece, klanın malları gene klan içinde kalmış oluyordu. Ölünün ardından kendi klanının üyeleri yas tutuyor, ama gömütün hazırlanması ve gömme işlemi öbür klanlarca yerine getiriliyordu. Ölen önemli bir kişiyse, ardından bütün fratrisi yas tutuyor, gömme töreniyse öteki fratri tarafından gerçekleştiriliyordu. Morgan'ın zamanında ölüler gelişigüzel gömülmekteydi, ama Morgan çeşitli belirtilere bakarak eskiden her klanın kendi gömütlüğünün bulunduğu sonucuna varmıştı.[8]

İrokualar her yıl altı şenlik düzenliyorlardı. Bu şenlikler, önceden her klandan seçilmiş belirli sayıda kadın ve erkek görevli tarafından yönetilmekteydi. İrokualarda özel bir klan tapımı yoktu, bunun yerini klan örneğine göre kurulmuş gizli derneklerin tapınma törenleri alıyordu. Gerçekte bu, Amerikan yerli kabilelerinin genel bir özelliğidir, ancak kimi kabilelerde totem çoğaltma töreninin değişik bir biçimine rastlanılabilir. Sözgelimi, Mandan'ların her mevsim yaban sığırının çoğalması için yaptıkları yaban sığırı dansının bilinen tipten tek farkı, belli bir klana özgü olmamasıdır.[9]

Klan, yabancıları evlât edinme hakkına sahipti. Bu yabancılar, kendilerini evlât edinen kişilerin «erkek kardeşi» ya da «kız kardeşi» olarak klanın gerçek üyeliğine kabul ediliyor ve bir klan adı alıyorlardı. Tutsaklar ise ya evlat ediniliyor ya da öldürülüyordu. Kölecilik diye bir şey yoktu.[10]

Klan, üyelerinin davranışlarından ve onların çıkarlarının korunmasından sorumluydu. Bir klanın üyesi başka bir klanın bir üyesince öldürüldüğünde, öldüren adamın klanına yakınmada bulunuluyor ve zararın ödenmesi için bir istem sunuluyordu. İstenilen ödence verilirse —genellikle mal olarak ödeniyordu— sorun kalmıyordu. Yok verilmezse, o zaman ölenin klanının üyeleri arasından bir öç alma bölüğü kuruluyor, bunlar öldüreni yakalayıp öldürmekle görevlendiriliyordu. Eğer ölenle öldüren ayrı fratrilerdense, dava ilgili klan adına fratri tarafından ele alınıyordu.[11]

Klan içinde adam öldürme konusunda belirlenmiş bir işlem

yoktu. Kaldı ki, bu türden suçlar çok ender işleniyordu. Özel mülkiyetin bulunmadığı bu koşullarda bu türden suçların işlenmesine yol açan başlıca dürtü bazı eksikliklerdi, ama klana can veren güçlü dayanışma ruhu bu konuda olumlu bir caydırıcı rol oynamaktaydı.

Klanın, her iki cinsten yetişkinlerin özgür oylarıyla seçilen bir şefi *(sachem)* vardı. Gerçi klan şefi yaşam boyu görevde kalmak üzere seçilirdi ama, seçmenleri hoşnut edemezse her zaman görevden alınabilirdi.[12] Şeflik kalıtımsal bir eğilim gösteriyor, şef ölünce şeflik onun erkek kardeşlerinden birine ya da kız kardeşlerinin birinin oğluna geçiyordu. İrokualarda şefliğe yalnızca erkekler seçilebiliyordu, ama bunun çok eskilere dayanıp dayanmadığı belli değildir. Wisconsin'deki Winnebago'lar, ölen şefin erkek kardeşi ya da kız kardeşlerinden birinin oğlu yoksa, şefliğin ana tarafından en yakın kadın akrabaya geçmesi kuralını uyguluyorlardı.[13]

Her kabilenin kendi bölgesi ve kendi kabile konseyi vardı. Kabile konseyi, savaş ve barışla ilgili sorunları karara bağlamak ve seçilen klan şeflerini onaylamak üzere kabile halkı önünde toplanırdı ve seçilen klan şefini veto etme hakkına sahipti. Kararlarını oybirliğiyle almak zorundaydı. Kabile konseyi, klan şeflerinden ve ayrıca kişisel kahramanlıklarından dolayı seçilmiş bazı askeri şeflerden ve belli klanlarda kalıtsal olarak geçen ve kabileyi genbirlik konseyinde temsil etmekle görevli özel bir şefler sınıflamasından oluşmaktaydı.[14]

İrokuaların en yüksek organı olan genbirlik konseyi, az önce sözünü ettiğimiz özel şeflerden oluşuyordu. Bu konsey de halk önünde toplanırdı ve kararlarını oybirliğiyle almak zorundaydı. Genbirlik konseyinin görevini yürütebilmesi için altı kabilenin de onayı gerekliydi.[15] Askeri eylemlerin yürütülmesi görevi, Seneca'ların Kurt ve Kaplumbağa klanlarından seçilen iki yüksek askeri şefe verilmişti.[16]

Morgan, bu kabilelerin, ata soyundan nasıl ayrıldıkları ve sonunda nasıl yeniden birleştikleri konusunda bazı uyarıcı görüşler öne sürüyor:

Doğal büyüme sonucunda durmadan yeni kabileler ve yeni gentes'ler oluşmaktaydı; Amerika anakarasının uçsuz bucaksız alanları bu süreci gözle görülür bir biçimde hızlandırmaktaydı. Yöntem basitti. En başta, yaşama olanakları bakımından çok elverişli olan, dolayısıyla da aşırı bir yığılmaya uğrayan bir coğrafi merkezde giderek bir taşma meydana geliyordu. Yıldan yıla sürüp giden bu taşma sonucunda, kabilenin başlangıçta yerleşmiş olduğu merkezden uzakta bir yerde bir nüfus birikimi gerçekleşiyordu... Böylece yeni bir kabile doğuyordu...

Artan insan sayısı yaşama olanaklarını zorladığında, insan fazlası yeni bir yere taşınıyor ve oraya büyük bir beceriyle yerleşiyordu, çünkü her gens'de ve bir bölükte bir araya gelen gentes'lerde yetkin bir yönetim vardı...

Genbirliklerin oluştuğu koşullar ve dayandığı ilkeler son derece basittir. Bu genbirlikler, doğallıkla, belli bir zaman süreci içinde önceden varolan öğelerin bağrından doğup gelişmişlerdir. Bir kabile çeşitli kabilelere bölünmüş, bu altbölümler birbirinden bağımsız, ama sınırdaş bölgelere yerleşmişler, genbirlik de bunları içerdikleri ortak gens'ler ve konuştukları yakın lehçeler temelinde daha yüksek bir örgütlenme içinde yeniden bütünleştirmiştir. Gens'de somutlaşan akrabalık kavramı, gens'lerin ortak bir soydan gelmeleri ve birbirlerinin konuştukları lehçeleri hâlâ anlayabilir durumda olmaları, bir genbirlik için gerekli maddî öğeleri sağlamaktaydı. Demek ki, genbirliğin temelinde ve merkezinde gentes'ler, daire çevresindeyse dil ailesi yer almaktaydı.[17]

Görüldüğü gibi, kabile sistemi, durmadan yer değiştiren bir topluma son derece yetkin bir biçimde uyarlanmıştı. Kabilelerin çoğalması, kabilenin kendisini yaratmış olan bölünme sürecinin bir devamından başka bir şey değildi. Ne var ki, genbirlikte bu gelişme tersine dönmüştür ve işte tam bu noktada, yüksek askeri şeflerin görevinde eşitlik ilkesinden ilk uzaklaşmayı gözlemleriz. İrokua Birliği'nde, kabileler, daha ileri, ama sınıflara bölünmüş devlet biriminde birleşmek üzeredirler.

İrokua Birliği, savaşa göre düzenlenmiştir. Algonkin'lerin kovulmasından sonra, bugün New York eyaletinin bulunduğu bölgede kurulmuştu.[18] O sırada İrokualar, varolan üretim dü-

zeyinde özgürce yayılmanın sınırına varmış bulunuyorlardı. Ama, hâlâ göçebe tarımı aşamasında oldukları için, yalnızca toprak uğrunda savaşım veriyorlardı. Eğer Birliğin oluşumundan önce tarımları daha ileri bir düzeye erişmiş olsaydı, onlar da Orta Amerika'daki Köy Yerlileri gibi yerleşik düzene geçerlerdi; ya da, Birlik yönetimi altında tarımlarını geliştirebilselerdi, Meksika'da daha sınırlı bir bölgede Aztek Birliği'nin yaptığı gibi, bu aygıtı hiç kuşkusuz öteki kabileleri şu ya da bu biçimde sömürmekte kullanırlardı. Ne var ki, İrokuaların gelişmesi, Kristof Kolomb'un izleyicileri tarafından bu noktada kesiliverdi.

2. *Romalılarda Kabile Sistemi*

Her Romalının ya da hiç değilse her soylu Romalının üç adı vardı. *Nomen* ya da «ad», *proenomen* ya da «ilk ad» ve *cognomen* ya da «soyadı». *Proenomen* kişisel addı. *Nomen* o kişinin *gens*'ini ya da klanını belirtiyordu. *Cognomen* ise *familia*'sını ya da ailesini belirtiyordu. Örneğin, Gaius İulius Caesar, İulia gens'inin Caesar ailesindendi.

Familia, gens'in bir altbölümüydü. *Paterfamilias*'ı (erkek aile reisi, ç.n.), onun karısını, oğullarını ve evlenmemiş kızlarını, oğullarının oğullarını ve evlenmemiş kızlarını, kölelerini ve öteki mal mülkü kapsıyordu.[19] *Gens,* ortak bir ataya bağlı erkek soyundan gelen bir *familiae*'ler kümesiydi. *Familia* sözcüğü başlangıçta mülk edinilmiş köleler *(famuli),* yani *gens*'in ortak mülkiyetinden ayrı olarak edinilmiş mallar anlamına gelmekteydi.

Vasiyetname bırakmadan göçüp giden birinin malı mülkü ilk ağızda karısına ve çocuklarına kalırdı. Çocukları yoksa, erkek tarafından gelen dolaylı torunlarına, daha sonra baba soyundan gelen akrabalarına, yani erkek kardeşlerine ve evlenmemiş kız kardeşlerine, babasının erkek kardeşlerine ve evlenmemiş kız kardeşlerine ve son olarak da bunların hiçbiri yoksa *gens*'ine kalırdı. Bu öncelik kurallarını tersine çevirirsek, onları, *gens*'in ortak mülkiyetinin ardışık çiğnenişlerini gösteren tarihsel sıraları içinde görürüz. Evlenmiş kız kardeşlerin ve kız çocukların dış-

lanmasının nedeni, kadının evlendiği zaman kocasının *gens*'inin bir üyesi durumuna gelmesiydi.

Romalılarda evliliğin tarihinin başlangıç dönemi belirsizdir ve ancak el yordamıyla açıklanabilir. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde üç evlilik biçimi vardı: *Usus, confarreatio* ve *coemptio*.[20] Birincisi, birlikte yaşamadan öte bir şey değildi. Hiçbir tören gerektirmiyor, istenildiği anda bozulabiliyor ve mal mülkün aktarılmasına ilişkin hiçbir koşul getirmiyordu. İlk Etrüsklerin az sonra anlatacağımız gevşek anaerkil birliklerini andırıyordu ve büyük bir olasılıkla, pleblerin evlenmelerinin ve mülkiyet haklarının patriçiler tarafından tanınmadığı döneme uygun düşüyordu.[21] Patriçilerin evlenme biçimi, *confarreatio* idi; *confarreatio,* gelini kocasının yetkesi altına sokan bir aktarma olayıydı. *Coemptio* da pleblere uygun düşen biçimdi; bu, kocaya, karısının sahibi olduğu konusunda sözleşmeye dayalı bir hak tanıyan bir satın almaydı. Sonradan, patriçilerle plebler arasındaki ayırım ortadan kalktığında, bu evlilik biçimlerinin yerini, eski *usus* kadar gevşek bir birleşme aldı, ama bu kez özel mülkiyet çıkarları vasiyetname düzenleme hakkıyla güvence altına alınıyordu.

Bu ataerkil patriçi birleşmelerinin ardında yatan amaç oldukça açıktır:

Eğer, der Cato, karını seni aldatırken yakalarsan, onu yargılamadan öldürebilirsin ve en küçük bir ceza yemezsin; ama eğer sen karını aldatırsan, karın senin kılına bile dokunamaz.[22]

Confarreatio, kalıtımın babadan oğula geçmesini sağlama almak amacıyla kadının özgürlüğünü sınırlıyor; *coemptio* da, aynı ilkeyi daha alt katmanlara yaygınlaştırıyordu. Bunlar, eski kabile haklarının tüzel bir kısıtlaması olarak mülkiyetin gelişmesi sonucunda resmî evliliğin nasıl ortaya çıktığını göstermektedir:

Tarihte ortaya çıkan ilk sınıf ayrılığı, tekeşli evlilikte erkek ile kadın arasındaki karşıtlığın gelişmesiyle, ilk sınıf baskısı da erkeğin kadın üzerindeki baskısıyla aynı zamana rastlar.[23]

Familia, gens'in bir altbölümü olduğundan, aile adına *cognomen,* «soyadı» ya da ek ad deniliyordu. *Nomen,* kesin olarak *gens*'i belirtiyordu. Gene, edinilmiş mülkiyeti belirten *familia*'nın daha geç ortaya çıkmış bir sözcük olmasına karşılık, *gens* ve *nomen,* yani «akraba» ve «ad», daha önce de gördüğümüz gibi, erkek akrabanın kendi klan adı ya da klan belirtkesiyle tanındığı ilkel klandan gelmektedir. Ve bu *nomina*'lara baktığımızda, kökenleri apaçık görülür. Aquilia Gensi Kartal klanı, Asinia Gensi Eşek klanı, Aurelia Gensi Altın klanı, Caecilia Gensi Kertenkele klanı, Caninia Gensi Köpek klanı, Capraria Gensi Keçi klanı, Cornelia Gensi Kızılcık Ağacı klanı, Fabia Gensi Fasulye klanı, Dvidia Gensi Koyun klanı, Porcia Gensi Domuz klanı, Vlaeria Gensi Kara Kartal klanı, Vitellia Gensi Buzağı klanıdır, vb. Romulus ile Remus'u bir ağaçkakanın beslemesi ve bir kurdun emzirmesi, masallara özgü düşgücünden çok öte bir olaydır. Çünkü kabile ve bölge adları bu hayvanların kutsal olduğunu göstermektedir.

Totem kalıntılarına yer yer daha somut bir biçimde rastlıyoruz. Sözgelimi, Quintia Gensinde altın takılar takmak tabuydu, Acilia Gensinin Serrani ailesi kadınlarının keten giysi giymelerini yasaklamıştı.[24] Manlia Gensinden Torquati ailesi özel bir gerdanlık takar, Quintilia Gensinden Cincinnati ailesiyse kendine özgü bir başlık takardı.[25] Bunlara benzer gelenekler ilkel halklar arasında o denli çoktur ki, bunların totemci bir kökenden geldikleri son derece açıktır.

Her *gens*'in kendi şefi *(princeps),*[26] kendi sunağı *(sacellum),* kendi gömütlüğü[27] ve ilk zamanlarda kendi toprakları vardı.[28] Claudia Gensi, Sabin ülkesinden Roma'ya göç ettiğinde, kendilerine Roma'daki Jüpiter Tapınağı'nın yanında bir gömütlük ve Anio Irmağı kıyısında bir toprak parçası verildi.[29] *Gens*'in tapımı, adını ata ruhu demek olan *genius*'dan ya da *gens*'in adıyla belirlenen halk tanrılarından birinden alıyordu: Naevii'lerin Silvanus Naevianus'u, Calpurnii'lerin Diana'sı, İulii'lerin Veiovis'i gibi.[30] Ata ruhunun *gens* adını taşıyan tanrıya dönüşmesi, totemin tanrıya dönüşmesidir.

Gerçi salt belli bir *gens*'le ilintili bir kişi adına rastlanmamaktadır, ama Marcus Manlius'un öyküsü *gens*'in kendi üye-

lerine ad verilmesinde söz hakkı bulunduğunu göstermektedir: Marcus Manlius, Manlii'ler için öyle bir yüzkarası olmuştu ki, Manlii'ler Marcus adının herhangi bir *gens* üyesine verilmesini yasaklamışlardı.[31] Evlât edinme konusunda da *gens*'in onayının alınması gerekiyordu; evlât edinilen oğul, kendisini evlât edinen babanın *nomen*'ini ve *cognomen*'ini alıyordu. Evlât edinme töreni, çocuğun dünyaya gelişinin bir benzetlemesi olarak anlatılmaktadır.[32] Bu anlayışa hemen her yerde rastlanır. Evlât edinme, özel bir erginleme töreninden başka bir şey değildir.[33] Burada, evlât edinilen yabancı, bir yabancı olarak ölür ve bir klan üyesi olarak yeniden doğar.

Gens'deki dayanışma, üç yüz kişi kadar olan Fabii'lerin Veii'lere karşı kendi başlarına nasıl savaştıklarını anlatan öyküde bütün açıklığıyla görülür.[34] Appius Claudius hapse atıldığında, onun kişisel düşmanıyla birlikte bütün Claudii'ler yas tutmuşlardı.[35] *Gens* aynı zamanda yoksulluk ya da sıkıntı çeken bir üyesine yardımcı olmakla yükümlüydü.[36] *Gentilis* ile *generosus*, yani «akrabalık» ile «iyilik» (İngilizcede «kinship» ile «kindness», ç.n.) arasındaki bağıntı birçok dilde ortaktır ve bütün klan bağları arasında en sürekli olanıdır. Tıpkı Hardy'nin Tess'inin «akrabaları olduğunu ileri sürmek» üzere D'Urberville'lere gidişi gibi, yurt dışında parasız kalan bazı İrlandalıların ortak bir soyadı taşımalarına güvenerek tümden yabancı kişilere başvurup para istediklerini duymuştum.

Gerçi *gens*'in dıştan evlenmeye dayalı olduğu hiçbir yerde açıkça belirtilmiş değildir, ama gene de Romalıların yakın akrabalar arasında evlenmeyi doğru bulmadıklarını biliyoruz.[37] Göreneksel bir yasa olarak hiçbir zaman yazılı belgelere geçirilmemiş olmasının nedeni, bu kuralın çok eski zamanlardan bu yana uygulanıyor olmasıdır belki de.

İlk başlarda eşit bir biçimde otuz *curiae*'ye bölünmüş 300 *gentes* bulunduğunu öğreniyoruz.[38] Yunan yazarlarının her zaman *phratria* diye söz ettikleri *curia*,[39] ya bir akraba *gentes*'ler kümesidir ya da fratri. Her *curia*'nın *curio* adı verilen bir rahip tarafından yönetilen bir tapınağı vardı. Otuz *curiones*, *comitia curiata* tarafından seçilen *curio maximus*'a bağlı kutsal kurulu oluşturuyordu.[40] Bu, eli silâh tutan bütün erkeklerden meydana

gelen bir meclisti, gerçek bir «klanlar kurultayı» idi. *Comitia curiata* denilmesinin nedeni, oylamanın *curiae*'ler tarafından yapılmasıydı. Her *curia*'nın, kendi *gentes*'lerinin çoğunluğunca belirlenen bir oyu vardı.[41] Yabancıların yurttaşlığa alınmasına ve yurttaşların evlât edinme yoluyla bir aileden öbürüne aktarılmasına ilişkin bütün sorunları bu kurul karara bağlıyordu.[42]

Nasıl on *gentes* bir *curia* oluşturuyorsa, on *curiae* de bir *tribus* oluşturuyordu. Üç kabile vardı: daha çok Latin soyundan gelen Ramn'lar; daha çok Sabin'lerden gelen Tati'ler; Etrüsk öğesini de içeren Lucer'ler.[43] Bunların her birinin kendi kabile şefi vardı ve hep birlikte Populus Romanus diye bilinen kabile birliğini oluşturuyorlardı.[44]

Birliğin en yüksek organı, *senatus* ya da yaşlılar konseyiydi. Senatörlerin sayısı daha ilk başlarda artırılmıştı. Niebuhr, bunların başlangıçta klan şefleri *(principes gentium)* olduklarını ileri sürmektedir.[45] Yürütme erki, senato ve *comitia curiata* tarafından ortaklaşa atanan bir *rex* ya da kralın elindeydi.[46] *Rex* hem başkomutan, hem başrahip, hem de başyargıçtı. Krallığın yıkılmasından sonra *Rex*'in siyasal görevleri yeni oluşturulan konsüllere aktarıldı, ama krallık rahipliği *rex sacrorum* görevinde varlığını korudu.[47]

Nedendir bilinmez, çağdaş tarihçiler, bütün bu bilgilere karşı kuşkucu bir tutum takınıyorlar. Sözgelimi, Jolowitz'e bakılırsa, *comitia curiata*'nın kral tarafından getirilen önerileri yürürlüğe koyup koymadığı «son derece kuşkuludur»; ayrıca «çağdaş tarihçiler, Roma tarihçilerinin kralın *comitia* tarafından seçildiğini düşünmekte haklı olduklarını sanmaktadırlar», çünkü «bildiğimiz kadarıyla temsil düşüncesi daha yakın dönemlerdeki senatonun bileşimine o denli yabancıdır ki, bu düşüncenin en eski dönemlerde bile uygulandığına inanmamız olanaksızdır.»[48] Roma tarihçileri bu çelişmenin hiç değilse aynı ölçüde farkındaydılar sanırız, ama gene de anlaşılan o sıralar yadsınamayacak kadar güçlü olduğu için geleneği kabul etmişlerdi. *Rex* sözcüğü Kelt dillerinde benzer bir biçimde vardır ve aynı anlama gelmektedir, üstelik Keltlerde krallar seçimle başa gelmekteydi.[49] Dolayısıyla, Romalıların kendi senatolarına benzettikleri Galyalıların meclislerinde de büyük olasılıkla durum aynıydı; öte yan-

dan, meclisten başka bir de askeri şefi bulunan bazı Galya kabileleri İrokualara benzerlik göstermektedir.[50] Sözünü ettiğimiz tarihçilerin işin içinden çıkamamalarının nedeni, Roma'nın ilk dönemindeki kabile kurumlarını, kabile toplumunun ne olduğu sorusunu ortaya getirmeden açıklamaya çalışmalarıdır.

3. *Roma'da Krallığın Ana Soyundan Geçmesi*

Populus Romanus'un ilk kralı, Roma kentinin kurucusu Romulus'du. O sıralar Sabin'lerin büyük çoğunluğu kendi kralları Titus Tatius'un yönetiminde bağımsız yaşıyordu. Romulus'un yerini, bir Sabin aldı: Titus Tatius'un damadı Numa Pompilius. Daha sonraki kral, Latin soyundan gelen Tullus Hostilius'du. Onun yerine de başka bir Sabin, Numa'nın kızının oğullarından biri olan Ancus Martius geçti. Ardından Etrüsklerin fethi başgösterdi. Bir sonraki kral, Tarquinius Priscus bir Etrüsktü. Onun ardılıysa, ne Etrüsklerdendi, ne de Latin soyundan: Tarquinius Priscus'un kızıyla evlenen Servius Tullius bir köleydi. Krallığın Servius Tullius'un damadına, Priscus'un oğullarından birine geçmesiyle birlikte tekerki de sona erdi.

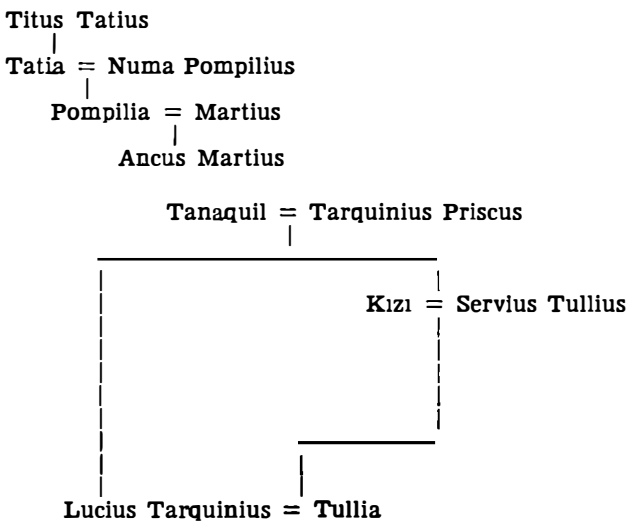
Bu gelenekte krallık düzenli olarak kadın soyundan geçer.[51] Ancus Martius, öncelinin kızı Pompilia'nın oğludur ve bu da ana yanından başa geçtiğini göstermektedir. Pompilia'nın babası Numa da öncelinin kızıyla evlenmişti. Servius Tullius, Priscus'un kızıyla; Lucius da Servius Tullius'un kızıyla evlenmişlerdi. Daha sonraki bir çağın Romalıları, önyargılarına çok ters düşen bir gelenek yaratmışa benzememektedirler.

Krallığın kaynatadan damada geçmesi, çok bilinen bir anayanlı kalıtım biçimidir. Taht erkeklerdedir, ama kadınlardan geçmektedir. İrokualarda görülen annenin erkek kardeşinden kız kardeşin oğluna biçimindeki kural da aynı ilkeye dayanmaktadır; aradaki tek ayrım, Romalılardaki kuralın evlenmenin daha ileri bir gelişme aşamasını gerektirmesidir. Bu durumda, eğer krallık kaynatadan damada geçerse, kraliçelik de anadan kıza geçer. Acaba bu, kralın bir anlamda karısı adına yönettiğini mi gösterir? Bir sonraki bölümde, bunun böyle olduğunu göreceğiz.

Etrüskler anaerkil olarak bilinirler. Etrüsklerin bazı gömüt yazıtlarında, ölenin adından sonra babasının adı yazılıdır. Bu, babayanlı bir tutumdur. Bazılarında da hem annenin, hem babanın adı yazılıdır. Burada durum belirsizdir. Kimi gömüt yazıtlarındaysa, ölenin adının ardına yalnızca annesinin adının eklenmiş olduğu görülür.[52] *Genus huic materna superbum nobilitas dabat, incertum de patre ferebat.*[53] Bu sinyazıtlar, analık hukukunda bir gerileme olduğunu göstermektedir.

Çizelge V

ROMA'NIN SABİN VE ETRÜSK KRALLARI

Yunan tarihçileri, Etrüsklerin «ortak karıları bulunduğunu» ve «çocukların babalarını tanımadığını» söylüyorlar.[54] Aynı şeyi tarihöncesi Atinalılar için de belirtiyorlar.[55] Kadının kendi seçtiği dilediği sayıdaki erkekle evlenmekte özgür olduğu anaerkilliğin alışılagelmiş bir tanımlanışından başka bir şey değildir bu.

Eş aldatma diye bir şey söz konusu değildir —bu, erkeğin icadıydı— ve kadın çocuklarının denetimini çocukların baba soyuna bakılmaksızın elinde tutar. Dolayısıyla, Anadolu'da yaşamış anaerkil bir halk olan Lykia'lılarda, özgür bir erkeğin bir kadın köleden olan çocuğu köle sayılır, buna karşılık bir erkek kölenin özgür bir kadından olan çocuğu özgür olurdu.[56] Bu da, bir kölenin bir Etrüsk prensesiyle evlenerek nasıl Kutsal Kent'in kralı olabildiğini ve prensesin erkek kardeşinin prensesin kızıyla evlenip durumunu sağlamlaştırarak nasıl onun yerine geçebildiğini açıklamaktadır.

Sabin'lerin analık hukukuna ilişkin anıları, annesi yoluyla Rutul'lerin şefi olan Drances'in ve Volsk'ların savaşçı kraliçesi Camilla'nın öykülerinde varlığını sürdürüyordu.[57] Sabin'ler, Rutul'ler ve Volsk'lar aynı soydan geliyorlardı. Sabin kadınlarının ırzına geçilmesi, genellikle zorla elde etme yoluyla evlenme durumu olarak açıklanır; gerçekten de böyleydi, gene de bu yoldan karı edinmenin bir zamanlar sanıldığından daha az rastlanılan bir durum olduğu anlaşılmış bulunmaktadır. Ancak, Sabin'ler anaerkil idiyseler, Romalıların gerçekte bu hanımların kendilerinden çok, mülklerini elde etmeyi amaçlamış oldukları pekâlâ düşünülebilir.

Latin krallarında anayanlılık kuralı görülmemektedir. Peki bu, Latinlerin ataerkil oldukları anlamına mı gelir? Eğer böyleyse, Latinler öteki İtalyan kabilelerinden bir adım öndeydiler; dünyanın ele geçirilmesi yolunda başta gidiyorlardı.

Bir soru daha: Sabin'lerin anaerkilliği, Hint-Avrupa soyunun dağılma döneminde ataerkil olduğunu gösteren kanıtlarla nasıl bağdaştırılacaktır? Bu sorunun yanıtı, İtalya'nın henüz kazıbilimciler tarafından aydınlığa çıkarılmamış tarihöncesinde yatmaktadır. Unutmamak gerekir ki, kalıt yasaları, ekonomik güçler tarafından belirlendikleri için, değişmeye yatkındırlar. Bazıları, İtalyan halklarını, tarıma dayalı olduğu için büyük olasılıkla anaerkil olduğu sanılan *terramara* kültürüne[58] bağlıyorlar. Ama ne olursa olsun, bu halklar Etrüsk etkisi altında gelişmişler ve bu da ister istemez onların kendi özgün kurumlarını etkilemiştir. Bu, Yunan tarihöncesinde yeniden karşılaşacağımız bir süreçtir.

4. *Populus Romanus*

Gens, curia, tribus ve *populus,* İrokualardaki klan, fratri, kabile ve birliğe uygun düşer. Populus Romanus ile İrokua Birliği aynı tipte yapılardır. Ancak aralarında önemli bir ayrım vardır.

İrokua kabileleri, doğal genişleme yoluyla evrimleşmişler ve iç yapılarını bozmaksızın birleşmişlerdir. Romalıların genbirliği ise, kendince bir edimle ayrı türden öğelerden yapay bir biçimde kurulmuştur. Roma genbirliğinin yapay kökeni, *gentes'* in ve *curiae'*nin bakışımlı kümelenmesiyle kanıtlanamaz, çünkü bu sözlü geleneğin yuvarlak sayılara yatkınlığından ileri geliyor olabilir; ama bu yapay köken, *tribus* sözcüğüyle kanıtlanmaktadır, çünkü *tribus* «üçte bir» anlamına geldiğinden üç kabilenin birliğini gerektirmektedir. Açıktır ki, genbirlik, Roma'da kurulan yeni yerleşim merkezini örgütlendirmek amacıyla oluşturulmuştur. Nitekim, İrokualar yerleşik bir yaşama geçecek kadar varlıklarını koruyabilselerdi, onların tarihindeki bir sonraki adım da bu olacaktı. Gerçekten de, Morgan'ın ortaya koyduğu gibi, Roma genbirliği, Mexico kenti kurulduğu sırada Aztek Birliği'nce benimsenen yapıya çok benzemektedir.[59] Populus Romanus, klan üyesinin bir yurttaş olmak üzere bulunduğu ve kabile sisteminin de bir devlete dönüşmenin eşiğinde olduğu noktayı belirlemektedir.

Tersinden bakılacak olursa, İrokua kabileleri, Romalıların sona eren bir aşamasını örneklemektedir. Daha da eski zamanlarda eski İtalyan soyunun çeşitli kolları İtalya yarımadasında, tıpkı Amerikan yerlilerinin Kuzey Amerika'da yayıldıkları biçimde yayılmışlardı. Eski İtalyan kabileleri, gelenek uyarınca, her yıl erginleme töreninden yeni geçmiş genç kızlar ve delikanlılardan oluşan bir topluluğu yeni bir yurt aramaya gönderirlerdi.

Bu göçmenlerin Tanrıları Mars'ın öküzünü simge olarak benimseyen bir bölüğü güneye, «öküz-kent» Bovianum dolaylarındaki koyaklara uzandı ve sonradan orada Samnit'ler adını aldı; kurda (hirpus) *bağlanan ikinci bir bölüğüyse aynı yönde*

daha ilerilere gitti ve Hirpin'ler olarak ortaya çıktı; ağaçkakanı (picus) *önder sayan üçüncü bir bölük Umbria'nın güneyine, Adriyatik kıyılarına doğru kuzeydoğuya yöneldi ve bu bölgeye onların adından esinlenerek Picenum adı verildi; kendi Tanrıları Mars'a daha açıktan açığa bağlı olan dördüncü bir bölük de dağlık bir bölgenin ortasındaki Fucine Gölü yakınlarında, savaşçı Mars'lar kabilesini oluşturdu.*[60]

Populus Romanus'un kurulmasının gerçek amacı, Tiber Irmağı üzerindeki yeni yerleşim merkezini örgütlendirmekti. İleride umulmadık sonuçlar doğuracak böylesine bir girişimi tek bir kişiye maledenler, tümden yanılmamış olabilirler. Romulus'un Capitolium tepesinde kurduğu sığınakta kendisine katılmaları için herkese yaptığı çağrının Yunan tarihinde de bir benzeri vardır. İ.Ö. altıncı yüzyılda Kyrene'deki Yunanlılar, anayurttakilere başvurarak, toprağı yeniden bölüşmek üzere kendilerine katılmaya çağırmışlardı. Toprağın yeniden bölüşümü kabile sistemi yeniden kurularak gerçekleştirilmiş, yeni gelen eski yerleşmecilerle üç kabileden oluşan bir genbirlik içinde bütünleştirilmiş, kabilelerden her birine ortak topraklar ayrılmış ve bütün bu işlem özel olarak atanan bir denetmenin denetiminde yürütülmüştü.[61] Bundan da anlıyoruz ki, söz konusu dönemde, hem Yunanistan'da, hem de Roma'da kabile yapısı salt biçimsel bir kuruluş —içi boş bir kabuk— olma yolundaydı ve gerçek kanbağı ise yalnızca adda kalmıştı. Yunan kent-devletleri bu kabuğu hiçbir zaman çıkarıp atmadılar. Şimdinin geçmişe bağımlılığının bilinçsizce bir kanıtını sunarcasına, ortadan kalkıncaya dek yurttaşlarını kabilelerde örgütlendirmeye devam ettiler.

NOTLAR III

[1] **Ancient Society** (Eskiçağ Toplumları), s. 65. İrokualarını yeniden inceleyen Quain, onların son derece ileri askeri örgütlenmelerinin, Avrupalı sömürgecilerle ilişkiler sonucunda geliştiğini ileri sürmektedir. B. H. Quain, «The Iroquois», Meade, s. 240.

[2] **Ancient Society**, s. 69.

[3] E. A. Smith, «Myths of the Iroquois», **Annual Reports of the Bureau of Ethnology** (Budunbilim Kurumu Yıllık Raporları, «Irokuo Yerlilerinin Söylenceleri»), (Washington, 1881—.) II. s. 77.

[4] **Ancient Society**, s. 90.

[5] L. H. Morgan, **The League of the Iroquois** (İrokua Birlikleri), (Rochester, 1851), s. 318. **Gens**'i bulgulamadan önce kaleme aldığı bu yapıtında, Morgan, bunu bir «kabile aygıtı» olarak tanımlıyor.

[6] H. Hale, **The Iroquois Book of Rites** (İrokualarda Kuttörenler), (Philadelphia, 1883), s. 50; **Totemism and Exogamy**, III, s. 3-4.

[7] **Ancient Society** (Eskiçağ Toplumları), s. 77-80.

[8] Aynı yerde, s. 74-5. 83-4, 96.

[9] **Totemism and Exogamy** (Totemcilik ve Dışevlilik), III, s. 137. 472.

[10] **Ancient Society**, s. 80-1.

[11] Aynı yerde, s. 77, 95.

[12] Aynı yerde, s. 70-3.

[13] Aynı yerde. s. 161-2.

[14] Aynı yerde, s. 113-20.

[15] Aynı yerde, s. 135.

[16] Aynı yerde, s. 150-1.

[17] Aynı yerde, s. 105, 125.

[18] Aynı yerde, s. 169: **Systems of Consaguinity and Affinity of the**

Human Family (İnsan Ailesinde Kandaşlık ve Evlilik Yoluyla Akrabalık Dizgeleri), s. 150-1.

19 **Ancient Society**, s. 293-5; H. F. Jolowitz, **Historical Introduction to the Study of Roman Law.** (Cambridge, 1939), s. 122.

20 C. W. Westrup, «Recherches sur les formes antiques de mariage dans l'ancien droit romain» («Eski Roma Yasalarındaki Evlilik Biçimleri») **Oversigt over det kongelige Danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger,** (Kopenhag, 1816—.), 30, 1.; **Historical Introduction to the Study of Roman Law,** s. 113-6, 243-4.

21 **Usus**'un eskiliğine ilişkin bilgi için bkz. C. W. Westrup.

22 Gellius, 10. 23.

23 **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, s. 94.**

24 Plinius. **Historia Naturalis,** 33. 21, 19. 8.

25 Svetonius, **Caius Caligula,** 35.

20 Cicero, **Epistulae ad Familiares,** 9. 21. 2; Festus, 61; D. H. **AR.** 6. 69. 1.

27 Cicero, **De Lagibus,** 2. 22. 55; Cicero, **De Officiis,** 1. 17. 55; Cicero **Tusculanae Disputationes,** 1. 7; Cicero, **Oratio pro A. Licinio Archia,** s. 22; Valerius Maximus, 9. 2. 1; Suetonius, **Nero,** 50; Plutarkhos, **Popl.** 23; D. C. 44. 51; P. Velleius Paterculus, 2. 119. 5; **CIL.** 1. 65-72. 375.

28 T. Mommsen, **History of Rome,** (Londra, 1868), I, s. 39, 74.

29 Suetonius, **Tiberius,** 1.

30 CIL. 6. 645; Cicero, **Oratio de Harispicum Responsis,** 32; CIL. 1. 807.

31 Titus Livius, 6. 20. 14; C. Daremberg ve E. Saglio, **Dictionnaire des antiquités grecques et romaines** (Eski Yunan ve Roma Söylenceleri Sözlüğü), (Paris, 1877-1919), 2. 2. s. 1510.

32 Corp. Gloss. Lat. 4. 304. 44; C. Plinius Caecilius Secundus, **Panegyricus,** 8. 1.

33 Hıristiyanlıktaki vaftiz töreni hem bir yeniden bedenleşme, hem de bir evlât edinmedir: «Bu bebeği yeniden dünyaya getirmek ve evlât edinerek kendi çocuğun kılmak seni mutlu etti.» Ayrıca bkz. R. Eisler, **Opheus the Fisher,** (Londra, 1921), s. 63-5; J. G. Frazer, **Folklore in the Old Testament** (Eski Ahitte Töresel Yaşam), (Londra. 1919), 2. s. 27-38.

34 Titus Livius, 2. 48-50.

35 Titus Livius, 6. 20. 2-3.

36 Titus Livius, 5. 32. 8-9; D. H. **AR.** 2. 10. 2.

37 Plutarkhos, **M.** 265d, 289d.

38 Titus Livius, 1. 13. 6; Plutarkhos, Rom. 20.
39 D. H. **AR.** 2. 7. 3, 6. 89. 1; Plutarkhos, **Rom.** 20, **Publ.** 7; D. C. 5. 8-9.
40 Titus Livius, 27. 8. 1.
41 D. H. **AR.** 2. 14. 3, 4. 20. 2.
42 Gaius, 1. 99; **Historical Introduction to the Study of Roman Law**, s. 86, 119, 125.
43 Titus Livius, 1. 13. 8.
44 D. H. **AR.** 2. 47.
45 B. G. Niebuhr, **History of Rome**, (Londra, 1885). 1. s. 338-9.
46 Titus Livius, 1. 17, 32. 1, 35. 6; Cicero, **De Re Publica**, 2. 12. 3.
47 Titus Livius, 2. 2. 1, 6. 41. 9.
48 **Historical Introduction to the Study of Roman Law**, s. 16-7.
49 H. Hubert, **Greatness and Decline of the Celts** (Keltlerin Büyüklüğü ve Düşüşü), (Londra, 1934), s. 220.
50 Aynı yerde, s. 221-2.
51 J. G. Frazer, **The Golden Bough** (Altın Dal), (Londra, 1923-7), «The Magic Art and the Evolution of Kings, («Büyü Sanatı ve Kralların Evrimi»), 2. s. 270-2.
52 Bkz. **Cambridge Ancient History**'de (Cambridge, 1925-39); R. S. Conway, 4. s. 405. Lykia yazıtlarında da aynı durum söz konusudur: CIG. 4266b, 4316a. 4278, 4215, 4300. Latincede «anababa» anlamına gelen **parens** başlangıçta «anne» anlamına geliyordu; M. M. Odgers, **The Latin Parens**, (Philadelphia, 1928).
53 Vergilius, **Aeneas**, 11. 340-1.
54 Theop. 222; Karş. Titus Livius, 4. 2. 6.
55 Bkz. Bu kitapta **Yunan Kabile Kurumları** bölümünün «Eski Yunan Budunbilimi» başlıklı altbölümü.
56 Herodotos, **Herodot Tarihi**, (Remzi Kitabevi, 1973, Türkçesi: Müntekim Ökmen), 1. 173. Aynı kural eski Çin'de de geçerliydi: K. A. Wittfogel, **Wirtschaft und Gesellsehaft Chineas** (Çin Ekonomisi ve Toplumu), (Leipzig. 1931), s. 400.
57 Verg. A. 11.
58 Bkz. **Cambridge Ancient History**'de T. E. Peet, 2. s. 568-74.
59 **Ancient Society** (Eskiçağ Toplumları), s. 191-220.
60 J. L. Myres, **History of Rome** (Roma Tarihi), (Londra, 1914), s. 19.
61 **Herodot Tarihi**, 4. 159, 161.

IV

YUNAN KABİLE KURUMLARI

1. *Aiol'lar, Dor'lar ve İon'lar*

Yunanlılar, üç ana lehçeleriyle bağıntılı olarak, soylarının üç kolunu tanıyorlardı. Aiol'lar Tesalya'ya, Boiotia'ya ve Anadolu kıyısındaki Aiolis'e yerleştiler. Dor'lar Peloponez'in doğusuna ve güneyine yerleşerek buralardan denizlere açıldılar ve güneydeki Kyklad Takımadaları'na, Girit ve Rodos adalarına ve Karia kıyılarına kadar uzandılar. İon'lar ise Attika'yı, orta ve kuzey Ege'yi ve Anadolu'nun İon'lardan dolayı İonya adını alan kıyı bölgesini ele geçirdiler.

En son gelenler Dor'lardı, dolayısıyla Dor'ların kabile gelenekleri en gelişmiş olanıdır. Dor'lar İ.Ö. ikinci binin sonlarında güney Yunanistan'a girdiler. O sıralar üç kabileden kurulu bir birlik oluşturmaktaydılar: Herakles'in oğullarından biri olan Hyllos'un soyundan gelen Hylle'ler; tanrı Apollon'a tapınan Dyman'lar; Demeter'e tapınan ve adları «tüm kabilelerin erkekleri» anlamına gelen Pamphyl'ler.[1] Bunlar, orta Yunanistan'daki dağlık Doris bölgesinden geliyorlardı.[2] Doris bölgesi, verimli Boiotia yaylasını sulayan Kephisos Irmağı'nın kaynaklandığı yerdeki Parnassos ve Oita dağlarının arasındaydı. Parnassos'un güneyinde, Apollon'un yüce kenti Delphoi vardı; Apollon tapımı buraya tarihöncesi dönemde Girit'ten ve güneybatı Anadolu'dan getirilmişti.[3] Oita dağıysa, Boiotia bölgesindeki Thebai kenti kahramanı Herakles'in öldüğü yerdi.[4] Kephisos koyağındaki Lebadeia'da ve güney Tesalya'da Pyrasos'da, Dor'ların güneye gitmeden önce ele geçirdikleri söylenen tarihöncesi Demeter ta-

Çizelge VI

TARİHÖNCESİ YUNAN SÜREDİZİNİ

Tarih	Anakara	Kyklad'lar	Girit	Mısır
3300	Cilalıtaş Çağı		Cilalıtaş Çağı	
3200				Sülaleler I — III
3100				
3000				
2900		Erken Kyklad	Alt Cilalıtaş Çağı	
2800			Erken Minos I	IV
2700	Erken Hellas			
2600			Erken Minos II	V — VI
2500				
2400				
2300			Erken Minos III	VII — X
2200				
2100		Orta Kyklad	Orta Minos I	XI
2000				
1900	Orta Hellas		Orta Minos II	XII
1800				
1700			Orta Minos III	XIII–XVII
1600				
1500	Geç Hellas I	Geç Kyklad	Geç Minos I	
1400	Geç Hellas II		Geç Minos II	XVIII
1300	Geç Hellas III		Geç Minos III	XIX
1200				
1100	Alt Mykene			XX

Bkz. J.D.S. Pendlebury, *Archaelogy of Crete* (Londra, 1039), s. 301. Geç Hellas dönemleri aynı zamanda Mykene dönemleri diye de bilinir.

pımı merkezleri vardı.[5] Üçüncü kabilenin adına ve üç kabilenin tapımlarına bakılırsa, Dor Birliği, tarihöncesi Delphoi ve Boiotia kültürlerinin etkisi altında Orta Yunanistan'da kurulmuştu ve Populus Romanus gibi yapay bir kuruluştu. Önce Peloponez'e, ardından da denizi aşıp güney Ege'ye yerleştiklerinde, kabile örgütlenmelerini de birlikte getirdiler.[6] Elbette bu, üç kabilenin de her devinime edimsel olarak katıldıkları anlamına gelmez. Kabile sisteminin göçler sonucunda karışıklığa uğramış ve Dor'ların yeni yurtlarında geleneksel kalıba göre yeniden kurulmuş olması daha akla yakındır.

İon'larda dört kabile vardı. Bu kabilelerin adları —Aigikor'lar, Hoples'ler, Argad'lar, Geleon'lar— açıklığa kavuşmamıştır. Buna da hiç şaşmamak gerekir, çünkü çağdaş budunbilimde, bütünüyle rastlantısal olarak alınmış kabile adlarına değgin pek çok örnek görülür.[7] Bu kabilelerin tapımlarına ilişkin bütün bildiğimiz, Geleon'ların Zeus Geleon'a tapındıkları ve İon Birliği'nin koruyucusunun batı Boiotia'daki Helikon Dağı tanrısı Poseidon Helikonios olduğudur.[8] Birlik, hiç kuşkusuz, İonia'ya topluca yerleşilen dönemden daha eskilere dayanıyordu, çünkü aynı dört kabileye Attika'da da rastlanmaktadır. Ne zaman ve nasıl oluştuğuna gelince, bu sorunu ileride yeniden ele alacağız.[9]

2. *Attika Kabile Sistemi*

Kabile, fratri ve klanın Yunanca karşılıkları Attika lehçesinde *phyle, phratria* ve *genos*'dur. *Phyle,* bir «ürün» ya da «soy» anlamına gelir. *Phratria,* aynı birim için İrokualarda kullanılan terim gibi, kendisini oluşturan klanlar arasındaki karşılıklı ilişkiyi belirten bir «kardeşlik»tir. Latincedeki *gens*'e uygun düşen *genos* ise, Hint-Avrupa dillerinin derinlerinde yatan bir köke kadar uzanır.

Aiol ve Dor lehçelerinde, *genos*'un yerini, soyun erkek yanından geldiğini belirten *patra,* yani «babalık» alır.[10] Attika lehçesinde, «klan üyesi» anlamına gelen *gennetes* sözcüğünün yanı sıra, soyun kadın yanından geldiğini belirten ve «aynı sütü emmiş» anlamına gelen *homogalaktes* sözcüğüne rastlarız.[11]

Eğer ardıllık biçiminde değişiklikler olduysa, bu tür çeşitlemelerin de beklenmesi gerekir.

Kabile sistemi çözüldükçe, bu sözcükler de daha geniş uygulamalarla gevşek bir biçimde kullanılır oldular. *Phyle (phylon)* genel olarak kanbağına dayalı her türlü soy için, dahası kimi zaman bir klan için bile kullanılabilmektedir.[12] *Genos* daha da değişkendi. Kabile kökeni belirtilmeksizin «akrabalık», «cins», «soy», «ırk» anlamlarına gelebiliyordu.[13] Aynı olay hiç kuşkusuz modern dillerde de olmuştur. Bu birimler için kullanılan eski sözcükler yitip gitmiştir ve budunbilimcilerin benimsediği «kabile» ve «klan» gibi sözcükler genellikle çok belirsiz bir biçimde kullanılmaktadır.[14] Ama eski Yunanlılar kabile toplumuna bizden çok daha yakın olduklarından, bu sözcükleri kimi zaman gevşek bir biçimde kullansalar da kavramları hiçbir zaman karıştırmıyorlardı.

Aristoteles, ilk Atinalıların dört kabilede örgütlendiklerini, her kabilenin üç fratriden, her fratrinin otuz klandan, her klanın da otuz erkekten oluştuğunu söylüyor. Sonra da, dört kabilenin mevsimlere, on iki fratrinin aylara ve her fratrideki otuz klanın da bir ayın günlerine uygun düştüğünü ekliyor.[15] Her kabilede üç fratri bulunması son derece akla uygundur, klanların dağılımı da Romalılardakinden daha çizemsel (şematik) değildir, peki takvimle kurulan koşutluğun anlamı nedir?

Demokraside, kabilelerin sayısı ona çıkarılmış, takvim yılı da on döneme bölünmüştü. Her dönemde kabilelerin birinden seçilen bir yürütme kurulu görev başına geliyordu. Eğer bu kabilelerin her dönem sırayla görev başına gelmeleri ilkesi yeni bir ilke idiyse, o zaman Aristoteles'in belirttiği gelenekte geçmişe yönelik bir izdüşümü yapıldığını düşünebiliriz. Ama bu ilkenin yeni olduğu su götürür. Demokratik kuruluş, yerini aldığı eski sistemin dış özelliklerini yeniden üretecek bir biçimde düzenlenmişti.[16] Eğer bu dört eski kabile yılın her çeyreğinde belli amaçlarla ayrı ayrı görev başına geliyorduysa, böyle bir düzenlemenin her yerdeki kabile toplumlarının özelliği olan kuttörenlerdeki elbirliğiyle uygunluk içinde olması gerekirdi. Bu durumda, tarihsel bakımdan aykırılık taşıyan tek öğe, koşutluğun fratrilerden klanlara yaygınlaştırılmasıdır; nitekim, bu da,

sözlü geleneklerin her zaman yatkınlık gösterdiği biçimsel bir yalınlaştırmadır.

Geriye, takvimle açıklanamayan bir nokta, her klana otuz erkeğin düşmesi kalıyor. Bu sayı, belki de, zorunlu askerlik ya da vergilendirme açısından hesaplanmış beylik bir oranlamadan kaynaklanıyordu; tıpkı Anglo-Saksonlarda evlerden toplanan yüz kişiyi temsil eden «yüz» sayısı gibi. Bu benzeşme Grote tarafından saptanmıştı. Bugün rastlanmayan başka bir benzeşme de, Samos'da bulunan yazıtlarda görülmektedir. Bu yazıtlara bakılırsa, her kabile «binler»e, her «bin» de «yüzler»e bölünmektedir.[17]

Bu sistemin bakışımı ve takvimle olan koşutluk nasıl yorumlanırsa yorumlansın, geleneğin üç birim arasındaki organik bağa ilişkin özü değişmez. Bu noktada Aristoteles, hepsi de *phyle, phratria* ve *genos*'u Latincedeki *tribus, curia* ve *gens*'in eşdeğeri sayan Polybios, Dionysios, Plutarkhos ve Dio Cassius ile aynı görüştedir.[18] Kabile bir fratriler kümesiydi, fratri de bir klanlar kümesi. Eskiler bu konuda görüş birliği içindedirler ve günümüzde dünyanın her yanında kabile sistemiyle ilgili olarak yapılan araştırmalarda da aynı sonuca varıldığı için tarihöncesi Yunanistan'ın toplumsal örgütlenmesine ilişkin bütün olgular arasında daha sağlam bir temele dayananı yoktur.

Dışsal kanıtları görmezden gelerek Aristoteles'in tanıklığını vargüçleriyle çürütmeye çabalayan son zamanların tarihçilerinin görüşünü işte bu somut artalan temelinde değerlendirmemiz gerekir. Gardner ve Cary'nin *Cambridge Ancient History*'de yazdıklarına bakılırsa, ilk Atina kabileleri «bir yığın bağımsız savaş topluluğundan» oluşuyordu; kökenleri bakımından «her şeyden önce silah arkadaşlarından oluşan gönüllü birlikler oldukları anlaşılan» fratrilerin, kabilelerin altbölümleri olduğunu kabul etmek gerekirdi; ama «kendi içinde bağıntılı tek bir kümeden çok, yapay aile topluluklarını» oluşturan «bölgesel birlikler» diye tanımlanan klanlar, fratrilerin altbölümleri değildi.[19] Bu açıklamaları desteklemek için başvurulan savların niteliği dikkate değerdir.

Daha birçok Yunan devletinde, belki de bütün Yunan devletlerinde olduğu gibi, Atina'da da, kabileler ordunun birimleri

olarak işlev görüyordu.[20] *İlyada*'da Akha'lar «kabile kabile ve fratri fratri» savaş düzeni alırlar.[21] Hiç kuşku yok ki, kabile sisteminin askeri işlevleri savaşın kendisi kadar eskidir, ama sistem daha da eskidir. Kabile sisteminin kökeninin savaşta yattığı görüşü, gelişigüzel bir uydurmadır.

Cary, fratri ile klan arasındaki ilişki konusunda, «Fratrilerin yalnızca klan üyelerini değil, öteki yurttaş sınıflarını da üye olarak kabul etmeleri gerektiğini öngören eski bir Attika yasasının günümüze ulaşmış bir parçası, Aristoteles'e karşı kesin bir sav oluşturmaktadır,» diyordu.[22] Aslında bu, eski Attika sisteminin çözülmekte olduğu altıncı yüzyıla değgin bir yasadır. Bu yasa, fratriyi bir klanlar kümesi olarak tanımlayan Aristoteles'i haksız çıkarmak şöyle dursun, haklı olduğunu kanıtlamaktadır. Çünkü klan üyesi olmayanlar daha önce dışlanmış olmasalardı, onların klan üyeliğine alınmalarını zorunlu kılan bir yasanın çıkarılmasına da gerek kalmazdı. Yasalar, insanları zaten her zaman kendi istemleriyle yapmış oldukları şeyleri yapmaya zorlamak için çıkarılmaz. Öyle olsaydı tarihçinin işi de bayağı kolaylaşırdı, ama öyle değildir.

«Gene,» diye sürüyor sav, «klanların fratrilerin altbölümleri olmadığı kesindir. Genel bir kural olarak, klan üyeleri tümden aynı fratriye bağlı değildi, bu kümeler arasında rastgele dağılmışlardı; Eteobutad'ların durumunda olduğu gibi, üyeleri tümden aynı fratriye bağlı bir klan ayrıksı bir örnek sayılmalıdır.[23] Bundan anlaşılıyor ki, klanların fratrilerle en küçük bir kesin bağı yoktur.» Bu açıklama bu kadarıyla son derece doğrudur, ne var ki eski sistemin varlığını hâlâ koruduğu durumu, yani demokratik devrimden *önceki* durumu açıklamayı amaçladığından, iyi niyetli okuru bir noktada uyarmamız gerekir: Açıklamanın dayandığı kanıtlar eski sistemin ortadan kalktığı, devrimden *sonraki* dönemden alınmıştır. Bu küçük, ama zorunlu düzeltme yapılınca görülecektir ki, doğru sonuç, burada kesin diye açıklanan şeyin tam karşıtıdır. Az önce, yurttaşlık haklarını taşıyan fratri üyeliğinin altıncı yüzyılda klan üyesi olmayanlara kadar açıldığını görmüştük. Bu, fratriye indirilen ilk darbeydi. İkinci darbe, yüzyılın sonlarında geldi. O zaman, yeni demokratik yapı koşullarında, yurttaşlık hakları fratriye dayanmaktan

bütünüyle çıktı. Sonuç olarak, siyasal yaşamdan kopan fratri de, klan da çözülmeye yüztuttular. Ve bu koşullarda asıl üstünde durulması gereken durum «genel kural» —bu birimler arasındaki organik bağın kopması— değil, burada rastgele olduğu gerekçesiyle bir yana bırakılan ayrıksılıktır. Bütün Atina klanları arasında Eteobutad'lar ya da Butad'lar en eskimiş yapıyı taşıyanı ve dışa en kapalı olanıydı. Bunlar, damarlarında topraktan doğma Erikhthonios'un kanını taşımakla övünüyorlardı.[24] Kalıtımsal ayrıcalıkları arasında, öteki eski rahipliklerin yanı sıra, devletin koruyucu tanrıçası Polias Athena tapımı da vardı.[25] Altıncı yüzyılda, tüccar sınıfının istediği reformlara karşı, öteki büyük toprak sahiplerini tutuculuk bayrağı altında birleştirmişlerdi.[26] Demokratik devrim döneminde ata mallarının hiç değilse bir bölümünü hâlâ ellerinde tuttukları anlaşılmaktadır; çünkü o sıralar bir kolları hâlâ Butadai'da yaşıyordu[27] ve adından da anlaşılacağı gibi burası onların en başta yerleştikleri yerdi. Demek ki, bir yüzyıl sonra, bu eskiye bağlı ve inatçı klanın tümden aynı fratriye katıldığını gördüğümüzde, bundan ancak, bir zamanlar genel kural olan şeye gurur duyarak uyduğu sonucunu çıkarabiliriz.

Son olarak, «klanların yapay niteliğinin eski çağların yazarlarınca açık seçik gözler önüne serildiği; klanların adlarını aldıkları atalarının açıktan açığa birer söylence ürünü olmalarının ve varlıklarını Roma İmparatorluğu zamanına kadar aralıksız sürdürmüş çeşitli klanların uzun ömürlülüğünün de bu gerçeği ortaya koyduğu» ileri sürülmektedir. Eski yazarların klanların yapaylığına tanıklık etmelerinin akla uygun tek yanı, klana alınmanın tek yolunun evlat edinme olmasıdır. Ama bu da, ilkel düşüncede doğuş ile yeniden doğuş arasında hiçbir ayırım yapılmadığından, dünyanın her yerindeki klanlar için geçerlidir. Aynı biçimde, Yunan klanının ortak soydan gelmesi, klana adını veren atanın genellikle bir söylence ürünü olmasına dayanılarak çürütülüyorsa, o zaman günümüzdeki totemci klanların sahip çıktığı ve günümüze dek uzanan soyağaçlarının da birçok durumda doğruladığı ortak soyun da bir söylence olması gerekir, çünkü bu soyağaçlarındaki ata genellikle ya bir hayvan ya da bir bitkidir. Cary'nin, klanların yapaylığının uzun ömürlü ol-

malarıyla da ortaya konulduğu yolundaki giderayak edilmiş keskin sözlerine gelince, umutların tümden yitirildiği durumlarda kazananın yanına geçiveren beyler her zaman bulunur demekten başka bir şey yapamayız.

Soruna böyle bir yaklaşım Grote'da bağışlanabilirdi; çünkü Grote, Morgan'dan önce yazdığı için, «gens ve fratriyle ilgili birlikler ilk dönemlerini pek iyi bildiğimizi ileri süremeyeceğimiz sorunlardır,»[28] diye bir sonuca varırken bir bakıma haklıydı. Ama toplumsal insanbilim alanında elde edilen öteki başarıları bir yana bıraksak bile, Morgan'ın bulguları yarım yüzyıldır elimizin altındadır. Dolayısıyla, Aristoteles'in Attika kabile sistemine ilişkin açık seçik tanımlamasını, *Cambridge Ancient History*'nin bağımsız savaş toplulukları, gönüllü birlikleri ve yapay kümeleri arasında gürültüye getirmenin, günışığına çıkarılmış olanı karartmaktan başka bir işe yaramadığını gördüğümüzde, Grote'un ardıllarının karanlığı aydınlığa neden böylesine kararlılıkla yeğ tuttuklarına şaşırmamak elde değildir. Sakın, Grote'un pek kavrayamadığı ve ardıllarının da kavramaya niyetli olmadıkları bu sorunun içinde onurlarına leke düşürecek bir sır, ailenin, özel mülkiyetin ve devletin kökeni saklı olmasın?

3. *Ev Halkı*

Atinalı bir yurttaş, resmi olarak, kişisel adı, baba adı ve bucak adıyla tanınırdı. Bucak, doğumunun kayıtlı olduğu kent ya da köy yöresiydi. Öteki devletlerdeyse, baba adı yerine klan adına rastlanır.[29] Aileyi belirten bir *cognomen* yoktu. *Familia*'nın Yunanca'daki karşılığı «ev halkı» anlamına gelen *oikos* ya da *genos*'un daha geniş çemberi içinde «en yakın akraba»yı belirten *anchisteia* idi.[30] *Oikos*, bu birimin kurucusundan, onun çocuklarından, oğullarının çocuklarından ve oğullarının oğullarının çocuklarından oluşuyordu. Kurucu öldüğü zaman varı yoğu oğullarına kalıyordu; oğulları bu kalıta ya ortaklaşa sahip oluyor ya da aralarında bölüşüyorlardı. Ama her iki durumda da ortak kalıtçılar olarak kalıta ortaklaşa sahip oluyorlardı. Oğullardan biri kurucudan önce ölmüşse, onun payı kendi oğullarına, eğer oğulları da ölmüşse erkek torunlarına veriliyordu. Ama

dördüncü kuşakta, mallar son olarak kurucunun her biri yeni bir ev halkı oluşturmuş bulunan torunlarının oğulları arasında bölüştürülüyordu.[31] Bu sınırlama kurumun bütün yönleri için geçerliydi. Yaşlılığında kurucunun geçimini sağlama ve öldükten sonra gömütüne bakma ödevi de oğullara, erkek torunlara ve torunların oğullarına aktarılıyordu.[32] Biri öldürüldüğü zaman davacı olma yükümlülüğü öldürülenin kardeş çocuklarının çocuklarına kadar uzanıyordu ve bunlar aynı büyük dedenin torunları olarak ev halkı içinde yer alan en uzak akrabalardı.[33] Bir erkek, çocuğu olmadan ölürse, onun kalıtçıları sırasıyla babası, erkek kardeşleri ve onların çocukları, babasının erkek kardeşlerinin çocukları, babasının erkek kardeşlerinin oğullarının çocukları oluyordu. Bunların hiçbiri yaşamıyorsa, mallar daha uzak torunlara değil, annesinin ev halkına kalıyordu.[34]

Oikos ile *familia* arasındaki ayrılıklar, Attika'daki mülkiyet yasasının Roma'daki kadar olgunlaşmamış olmasından kaynaklanır. Dördüncü kuşakla sınırlandırma, büyük bir olasılıkla, *familia*'nın mülkün başkasına bırakılabilir olmasından sonra yitirdiği çok eski bir özelliktir. Attika yasalarında, özgürce vasiyetname düzenleme hakkı tanınmamıştı, bu yüzden mülk de hiç değilse yasal olarak başkasına bırakılamıyordu.[35] Ayrıca, Roma'da kadın, kocasının *familia*'sının bir üyesi, dolayısıyla da mallarının ortak kalıtçılarından biriydi. Buna karşılık, Atinalı kadın, kendi *oikos*'unun vasiliğinde kalıyordu. Onun için kocasının kalıtında en küçük bir haktan yoksundu; bu konuda tek bir kuraldışı durum vardı, o da kadının kocasının *oikos*'unun soyu tükenmişse malların kadının *oikos*'una kalmasıydı.[36]

Oikos'a ilişkin bilgilerimizin büyük çoğunluğu Atina'dan kaynaklanmaktadır, ama aynı sınırlamanın bulunduğu benzer kalıt kurallarına günümüze ulaşmış başka bir yasa olan Gortyn (Girit) yasasında da rastlanmaktadır.[37] Nitekim, dünyanın Kronosoğulları arasında paylaşıldığı Homeros söylencelerinin temelinde ortak ardıllık ilkesi yatmaktadır. Zeus göğü alır, Poseidon denizi, Hades de yeraltını; yeryüzü ve Olympos ise ortaktır.[38] Bölüşülen ilk üç öğe, özel mülkü temsil etmektedir; taşınmaz mala, yani toprağa ve eve ise ortaklaşa sahip olunmuştur.

Oikos'un kökeni H. E. Seebohm tarafından şöyle açıklanmıştır:

Bir erkeğin ölmeden önce torununun çocuklarından sonrasını görebilmesi son derece uzak bir olasılıktı. Ayrıca, savaş ya da istila dönemlerinde oğulları ya da erkek torunları orduyla birlikte uzaklara gidebilir, geride yaşlı adamla torunlarının çocuklarını bırakabilirdi... Dolayısıyla, özellikle babanın ölümünden sonra mal mülke bölünmeden sahip olunduğu durumlarda, kardeş torunlarının (yani ortak büyük dedeye kadar götürülebilen herkesin) belli bir oikos'*un dolaysız soyunun doğal bir sınırını oluşturduğunu ve bunların ataların kalıtı üstünde hak ileri sürebilecek en uzak akrabalar olduklarını kolayca görebiliriz. Evin reisi olan büyük dedenin ölümünden sonra, onun torunları büyük bir olasılıkla malları bölüşmek ve kendi başlarına yeni evler kurmak isteyeceklerdir. Genellikle en büyük oğul babasının babasının adını alır, en yaşlı kolun adını sürdürür ve büyük dedenin gömütü başında düzenlenen dinsel törenlerin yerine getirilmesinden sorumlu tutulurdu... Böylece, doğal olarak,* genos'*un öteki ve dıştaki üyelerine ancak dolaylı bir biçimde ulaşan bağların sımsıkı birleştirdiği kan ilişkilerine dayalı bir iç kümenin doğduğu anlaşılmaktadır.*[39]

Kimi durumlarda aynı sınırlamayı içeren benzer ev halkı tiplerine Keltler, Cermenler, İslavlar ve Hindular arasında da rastlanmıştır[40] ve bunun kökeninin ortak olduğuna ilişkin bir belirti vardır. Hint-Avrupa akrabalık terimleri arasında kocanın erkek kardeşinin karısı için kullanılan terimin sınıflandırma sistemine girmediğini görmüştük. Şimdi bu durum, ataerkil ev halkının bir yeniliği olarak açıklanabilir; ataerkil ev halkı, kurucudan sonraki her kuşakta, birbirleriyle salt bir erkek kardeşler kümesiyle evlendikleri için akraba olan bir kadınlar kümesini aynı çatı altında toplamaktaydı. Demek ki, Hint-Avrupa klanı daha bu ilk döneminde bile modern ailenin tohumunu taşıyordu; bu da, sınıflandırma sistemlerinin çökmesi kadar bu halkların dağılmasının nedeninin de bireysel mülkiyet haklarının baskısı olduğunu gösteren bir belirtidir.

4. *Attika'da Hellen'lerden Önceki Klanlar*

Cary'nin Aristoteles'e karşı ileri sürdüğü savlardan biri de, klan üyesi olmayanların fratrilere alınmasını öngören eski Attika yasasıydı. Yasada sözcüğü sözcüğüne şöyle deniliyor: «Fratrinin *orgeones*'leri ve *homogalaktes*'leri kabul etmesi zorunludur.»[41] Ancak Cary bu sınıflamaları tanımlamaya çalışmadı. Bunların klan üyesi olmadıklarını hiç düşünmeden kabul etti. Oysa bu varsayımın tartışmasız benimsenmesi olanaksızdır, çünkü söz konusu yasadan alıntı yapan Philokhoros, *homogalaktes*'lerin «bizim klan üyeleri *(gennetai)* dediğimiz şey olduğunu» eklemektedir.

Orgeones'ler, her ay yerel Tanrıya ya da kahramana kurbanlar sunmak üzere bucakta toplanan bir dinsel derneğin üyeleriydiler.[42] Bu Attika'ya özgü derneklerin toplumda resmi bir yeri vardı. Bir yurttaş bir erkek çocuğu evlat edindiği zaman, onu kendi fratrisinin üyelerine *(phrateres)*, kendi bucağının üyelerine *(demotai)* ve kendi *orgeones*'lerine tanıtırdı.[43] Fratri bölgesel bir birim değildi, ama gerek *demotai*'lar, gerek *orgeones*'ler aynı yöredendiler. Denilebilir ki, *orgeones*'ler dinsel bir sıfat taşıyan *demotai*'lardı.

Bu kanıtlar, bucakların yerel yönetim birimleri olarak yeniden düzenlendikleri demokratik devrim sonrasıyla ilintilidir. Hiç kuşkusuz, bucaklar demokratik devrimden önce de vardılar, ama tıpkı köyler gibi resmi bir nitelikten yoksundular. Sonuç olarak, *orgeones*'lerin, köy tapımını yönetmek üzere *demotai*'lardan ve *demotai*'larca atanan kişilerden oluşan bir kurul olduğunu söyleyebiliriz.

Adlarını bildiğimiz yaklaşık iki yüz kadar Attika bucağının en azından otuzu klan adıdır.[44] Örneğin, Philaidai bucağı, Philaidai klanına adını veren Philaios'un Attika'ya ayak bastığı yer olan Brauron yakınlarında kurulmuştu.[45] Hiç değilse bu tür örneklerde bucak kesinlikle bir klanın yerleştiği yerdi. Ayrıca, yirmi beş kadar da adını ağaç ya da bitki türlerinden almış bucağa rastlıyoruz; örnekse, Aigilia (yaban yulafı), Hagnus (söğüt), Marathon (rezene), Myrrhine (mersin), Rhamnus (cehri). Bunlar elbette tarihöncesi Yunanistan'da çok yaygın oldukları

bilinen bitki büyüsü ve ağaca tapınmayla ilgili yerel tapımları akla getirmektedir. *Orgeon* sözcüğü, büyük bir olasılıkla, gizli dinsel törenler, «cinsel şenlikler» anlamına gelen *orgia* ile ve İthaka kentinin hemen dışındaki kutsal kavak korusu[40] gibi işlenmiş ya da işlenmemiş kutsal toprak parçası demek olan *orgas* ile bağıntılıdır.[47] Bu tür korular İonia Adaları'nda hâlâ vardır.[48] Avrupa ve Asya'nın birçok yöresinde köylerin değişmez birer özelliğidirler ve Hindistan'da bugün bile yerel yeryüzü tanrıçasına buralarda tapınılmaktadır.[49]

Attika'nın bilinen en eski halkı, Hellen'lerden olmayan Pelasg'lardı; bu halktan daha ileride söz edeceğiz. Bana öyle geliyor ki, *orgeones*'ler ilk başta Pelasg'ların klan üyeleriydiler. Bu klanlar anayanlıydı; dolayısıyla «aynı sütü emmiş» demek olan *homogalaktes* adı da buradan geliyordu. Bu klanlar köy yerlerinde yaşıyorlardı ve her birinin klan tapımının *(orgia)* sürdürüldüğü kendi kutsal korusu *(orgas)* vardı. Yunanca konuşan istilacılar kendi kabile sistemlerini de getirdiler ve bu yerlileri kendi sistemlerinin dışında tuttular. Böylece, yeni klanlarca özümlenenleri bir yana bırakırsak, eski Pelasg köy tapımları belirsizliğe düştüler. Ama yok olup gitmediler. Bu köy tapımları, altıncı yüzyılda topraklara el konulması sonucunda yerinden yurdundan olan gezginciler, yurtsuzlar, evsiz barksızlar ve kabiledışı kalmış öteki öğeler için doğal bir toplanma yeri oluşturdular ve demokratik devrimden sonra eski soylu klanların yerine geçen yeni bucaklar sisteminde yerlerini alarak yeniden eski durumlarına kavuştular.

5. Totemci Kalıntılar: Yılana Tapınma

Atina *genos*'u, özel bir tapınakta bir *archon* ya da şef[50] tarafından yönetilen bir ata tapımını sürdürüyordu ve ölülere kahramanlar olarak tapınılan kendi gömütlüğü vardı.[51] Ölülere tapınma ve belki de tüm klan tapımı, köy *orgia*'ları gibi her ay düzenlenen törenlere dayanıyordu.[52] Peki, bu tapımlar totemci miydi acaba?

Totemciliğin karşılaştırmalı bir incelemesi, bu soruyu olumlu yanıtlamamız için öylesine güçlü ipuçları getirmektedir ki, ka-

nıtlama zorunluluğu ister istemez soruyu olumsuz yanıtlayanların sırtına yıkılmaktadır. Yunan dininde totemci öğelerin bulunduğunu yadsıyanlar, görüşlerini, ancak konuyu dinin genel tarihi içindeki bağlamından yalıtarak savunabilmişlerdir. Bunun sonucunda da, Yunan kültürünün en çarpıcı özelliklerinden biri, yani bitkilerin ve hayvanların söylencelerde ve dinsel törenlerde oynadığı rol açıklığa kavuşturulamamıştır.

Cambridge Ancient History'de klanın «yapay bir aileler topluluğu» diye ele alınarak ailenin kökeninin nasıl erişilmez bir geçmişin belirsizliğine gömüldüğünü görmüştük. Bu yüzden, klan tapımıyla ilgili olarak, bu yetkililer, çirkin bir sözmüş gibi totemcilik sözcüğünü kullanmaktan kaçınarak «Yunan dininin bu varsayılan tanrı-öncesi kültür aşamasıyla olan bağıntısının suya düştüğünü» ileri sürüyorlar.[53] Lykeios Apollon'un bir kurt-tanrı olduğunu herkes kabul ediyor;[54] gelin görün ki, bu kurt-tanrı belki bir zamanlar gerçekten bir kurttu, ama bu o kadar eskide kalmıştır ki şimdi ortaya çıkıp işimize burnunu sokması bir çuval inciri berbat edecektir. Yunan kazıbilimine büyük katkılarda bulunan Nilsson bile, «Yunan dininde ille de totemci bir açıklama gerektiren hiçbir şey bulunmadığı» ve «Yunanlıların ataları arasında totemciliğin olup olmadığının bile kanıtlanmadığı ve bunun su götürür olduğu» konusunda diretmektedir.[55] Nilsson'un genellikle son derece açık seçik ve inandırıcı olan uslamlamasının, bu sorunla yüz yüze geldiğinde yıkılıp gittiğini ayrıntılı bir biçimde gösterebiliriz.

Yunan dininin, Mykene uygarlığı zamanından Hıristiyanlık çağına kadar durmadan kanıtlanan başlıca özelliklerinden biri, yılana tapınmadır. Yunan totemciliği konusuna bu tapımların kısa bir incelemesiyle girilebilir. Üstelik bu, genel olarak totemciliğe de biraz daha ışık tutacaktır.

Ülkenin her zaman en geri yörelerinden biri olan Epeiros bölgesinde ta Hıristiyanlık çağına kadar kutsal bir Apollon ormanı vardı. Bu ormana yalnızca bir rahibenin girmesine izin veriliyor, rahibe de orada Delphoi ejderinden doğduklarına inanılan yılanlara bakıyor, onları ballı çöreklerle besliyordu. Yılanlar çörekleri bir lokmada yutarlarsa, o yılın iyi geçeceğine ina-

nılıyordu.[56] Burada karşımıza çıkan, Delphoi tanrısı Apollon'un yörüngesine girmiş bulunan tanrı-öncesi bir yılan tapımıdır.

Kronos dağında ebe tanrıça Eileithyia'nın Olympia'daki kutsal koruluğa bakan bir tapınağı vardı. Bu tapınakta Sosipolis, yani «devletin kurtarıcısı» adı verilen bir yılan yaşıyordu. Bu yılan da bir rahibe tarafından ballı çöreklerle besleniyordu. Oraya yalnızca bu rahibe, o da ancak başı örtülü olarak girebiliyordu.[57] Söylenceye göre, Elis'li erkekler Arkadia'lılarla savaşa tutuşmak üzereyken Elis'li kadınlardan biri yeni doğmuş bebeğini getirip iki ordunun arasına bırakmış. Bebek anında yılana dönüşünce Arkadia'lılar o kadar korkmuşlar ki tabanları yağlayıvermişler. Daha sonra yılan toprağa girip kaybolmuş ve sonradan tam oraya bir tapınak yapılmış.[58]

E .N. Gardiner, klasik Yunan atletini karşılaştırmalı insanbilimin saygısızlıklarından korumaya özen gösterdiği Olympia kentine ilişkin yapıtında, bu tapımı ve onunla ilgili söylenceyi «dördüncü yüzyılın boşinançlara dayalı safdilliğinin tipik bir örneği» diye nitelendirerek bir yana atıyordu.[59] Oysa bütün bir klasik dönem boyunca Yunanistan'ın olanca görkeminin ortasında, Atina'daki akropoliste nerdeyse özdeş bir tapımın boy attığını unutuyordu. Herodotos'un yapıtının ünlü bölümlerinden birinden, Persler Atina'ya yaklaştıkları sırada Erekhteus tapınağında yaşayan kocaman bir yılanın kendisine aydan aya verilen ballı çöreği yemeyerek kent halkını uyardığını, böylece Atinalıların kenti boşaltmalarını sağladığını öğreniriz.[60] Bu örnekte de, sürüngene her ay ballı çörek sunulmakta ve devletin güvenliğini sağladığına inanıldığından ona Koruyucu Yılan denilmektedir.[61] Bununla toprak tanrıçasının ya da başka bir yoruma göre Athena'nın oğlu Erikhthonios söylencesi arasında bağıntı kurulmaktadır.[62] Erikhthonios'un bir yılan olarak doğduğu ya da doğduktan sonra bir çift yılan tarafından büyütüldüğü söylenmektedir.[63] Erikhthonios'un ruhu tapınakta beslenen hayvanın bedenine girmiş, Atina kralı Erekhtheus da onun soyundanmış; Erekhtheus'un kızı Kreüsa terk ettiği bebeğinin boynuna babasının anısına yılandan bir gerdanlık takmış.[64]

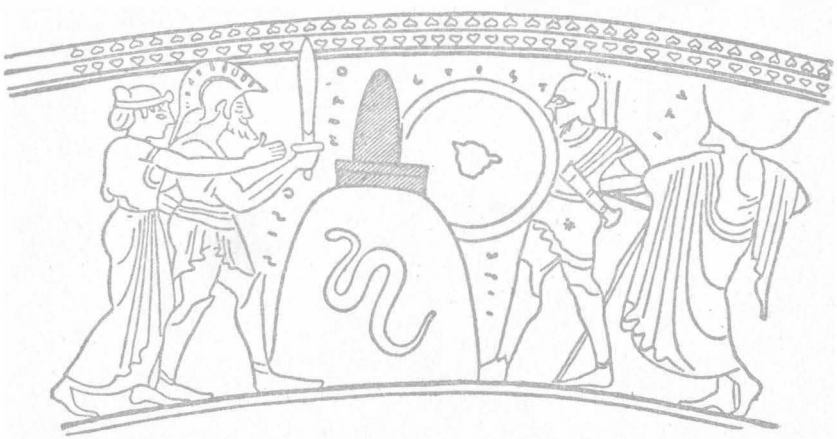

Resim 2. Athena ve yılan: Melos adasından bir kabartma.

Nilsson bu tapımla ilgili olarak şöyle diyor: «Eğer Mykene döneminde ortaya çıktıysa, Athena'nın niçin tapınağın koruyucu yılanıyla birleştirildiği anlaşılabilir. Minos' daki ev tapınaklarında tapınılan tanrıça bir yılan-tanrıçaydı.» Peki, yılan-tanrıça nereden geliyordu öyleyse? «Yılanın, ölenin ruhunu temsil ettiği sanılmıştır,» diyor Nilsson. «Ne ki, yılan her zaman ölülerin temsilcisi değildir. Gerek eski halkbilimde, gerek modern halkbilimde yılan evin koruyucusu olarak bilinir ve bugün Yunanistan'da hâlâ yılana Evin Efendisi diyenler ve sunular sunanlar vardır. Minos'un evcil yılan-tanrıçasını açıklamak için daha uzağa gitmek gereksizdir.»[65] Nilsson, Athena ile yılan arasında daha sonraki dönemde bağ kurulmasının nedeninin aynı bağın tarihöncesi dönemde de kurulmasi olduğunu ve aynı nedenle bugünkü Yunan köylülerinin yılana Evin Efendisi dediklerini ve çeşitli sunular sunarak onu beslediklerini ileri sürüyor. Tamam da, niçin? Daha uzağına gitmemize izin verilmeyen bu açıklama gerçekte hiçbir şeyi açıklamamaktadır.

Eski Yunanistan'ın incelenmesi açısından modern Yunan halkbiliminin taşıdığı değer yadsınamaz. Ama hiç kuşku yok ki, iki bin yıllık bir dönemi bir sıçrayışta geçmeden önce, Jane Harrison'ın sözünü ettiği o eski gömüt kabartmalarına bir göz atmamıza izin verilebilirdi. Çünkü bu kabartmalardan birinde, ölü yemek yerken ardından bir yılan yükseliyor ya da ölünün elindeki iki kulplu tastan içiyor. Yılan ölünün kendisidir. Sonra gene, Jane Harrison'ın sözünü ettiği o siyah resimli vazo var; bu vazodaki resimde, bir gömütten yükselen bir yılan geriye çekilen bir adamı kovalıyor.[66] Orestes'e annesinin yılan ya da yılansı kadın kılığındaki öç perileri tarafından nasıl işkence edildiyse, burada da kaçmakta olan adamın gerçekte kurbanının ruhu tarafından kovalanan bir katil olduğu açıktır. Bu yılansı Ery-

nis'ler, ölülerin ruhlarıydılar. Gene, Nilsson'un kendi açıklamaları sonucunda, Yunanlılardaki kahraman tapımlarının ölülere tapınmadan kaynaklandığı konusunda görüş birliğine varılmıştır.[67] Kahramanlar hep yılan kılığında ortaya çıkıyorlardı. Plutarkhos, ölüsünün gövdesine dolanan bir yılan tarafından akbabalardan kurtarılan Kleomenes'in ölümünü anlattıktan sonra, «eskiler yılanın kahramanlarla bütün öteki hayvanlardan daha yakın bir bağıntısı olduğuna inanırlardı,» diye ekliyor.[68]

Resim 3. Gömüt tepesi ve yılan: Attika vazosu

Başka bir yılan-kahraman olan Kykhreus da Salamis Savaşı'na katılan bazı Yunan kadırgalarında belirmişti... Anlatıldığına göre, Salamis'den kovulan Kykhreus, Demeter tarafından Eleusis'de karşılanmış ve hayvan kılığında kalarak Demeter'in buyruğuna girmiş ve orada kalmış.[69] Demeter de Minos'un yılan-tanrıçasıydı. Saygıdeğer Hesiodos, bu tanıklığıyla, Nilsson'un modern halkbilime sığınarak geçiştirdiği noktayı açıklığa kavuşturuyor.

Günümüz Avrupasındaki köylü görenek ve gelenekleri, eskiyip gitmiş bir dinsel törenin kalıntılarından başka bir şey değildir, bu yüzden de açıklanabilmeleri için o dinsel törene gerek-

Resim 4. Ölüler şöleni: Lakonia kabartması

sinme duyulur. Eğer yılan modern Yunan halkbiliminde ilk baştaki önemini bütünüyle yitirmiş olsaydı, eski kanıtlar pek az bir değer taşıyacaktı. Ama yitirmemiştir. Vaftiz edilmemiş bebekler halk arasında *drakoi*'lar, yani «yılanlar» diye anılır, çünkü yılana dönüşüp ortadan kaybolabileceklerine inanılır.[70] Olympia'lı bebeğin başına gelen de budur.

Gerçi dolaysız kanıtlar belirleyicidir, ama karşılaştırmalar da yararlı olabilir, çünkü bu sorunlara olabilecek en geniş açıdan bakmak her zaman bir üstünlük sağlar. Kaldı ki, eski Yunanistan'ın da ötelerine uzanmayı düşünüyorsak, neden günümüz Yunanistan'ında durup kalalım? Gerçekte, Yunanlılar yılana tapınma konusunda eski Mısırlılarla, Samilerle ve yeryüzünün

dört yanındaki ve her çağdaki ilkel halklarla aynı tutumu paylaşıyorlardı. Ölülerin yılanlarda cisimlenmesi, insanlığın ortak kalıtı olan bir inançtır.[71] Yılan, deri değiştirerek yeniden canlılık kazanır ve böylece ölümsüzlüğün ve yeniden doğma gücünün bir simgesi olup çıkar. Bu da, ölümün ve bütün acılarımızın nasıl ortaya çıktığını açıklamayı amaçlayan sayısız masalda yılanın ne aradığını açıklığa kavuşturuyor. Günümüzde Melanezya dillerinde «sonsuz yaşam» anlamında kullanılan deyim, tamı tamına «deri değiştirmek» anlamına gelmektedir.[72] Mısırlıların Ölüler Kitabı'nda ölü, yılan olmak için yakarıda bulunur: «Ben, yılan Sata'yım... Ölürüm ve yeniden doğarım.»[73] Fenikye'liler ise, yılanın, yalnızca yaşlılığı kovup yeniden gençleşme yetisine değil, gücünü artırma ve boyunu uzatma yetisine de sahip olduğuna inanırlardı.[74] Yılan, derisini değiştirmekle, yaşlılığı attığına göre, «deri» karşılığı kullanılan Yunanca sözcüğün açıklamasını daha fazla aramamıza gerek yoktur; bu sözcük «yaşlılık» anlamına gelen *geros*'dur (Latincede *senectus).*

Zulu'lar ölülerini kutsal ormanlara gömerler. Her ormanda, o yörede ne kadar köy varsa o kadar da gömütlük vardır. Ormanlara herkesin girmesi yasaktır, yalnızca rahip girebilir. Ölüler, rahibe, kimileyin memeli hayvan, genellikle de yılan biçiminde olmak üzere sık sık görünürler.[75] Bir keresinde, köy halkı uzaklarda bir yerde bir düğün şöleninde eğlenirken, köydeki kulübelerden birinde kalmış olan yaşlı kadınlar duvarda iki yılanın dolaştığını görünce korkuya kapılmışlar. Hemen köy başkanına haber salmışlar. Köy başkanı gelip durumu anlayınca onları şu sözlerle yatıştırmış: «Korkacak bir şey yok, bunlar bizim ata tanrılarımız, şölene katılmaya gelmişler!»[76] Masai'lerde tanınmış biri öldüğü zaman adamın ruhu bir yılana geçer ve çocuklarına bakmak için köyüne gelir.[77] Bunu bir Yunanlıya anlatsanız, adamın bir kahramana ya da evin koruyucusuna dönüştüğünü söylerdi sanırım. Masai'lerde bütün aile ve klanların kendi yılan türleri vardır ve bir klanın atalarının bu yılanda cisimlendiğine inanılır. Savaşta yenik düşen bir erkek, aile yılanlarını çağırırken şöyle bağırır: «Anamın evinin öç alıcıları, çıkın ortaya!»[78] Klytaimestra ve Sosipolis'in öykülerini dinleyerek büyüyenler, bu çağrıyı duyduklarında sanırız hiçbir yoruma ge-

rek duymazlardı. Bu Bantu'lar özgürlüklerine kavuştuklarında, hiç kuşkum yok, aralarından çok iyi kazıbilimciler çıkacaktır.

Yılana tapınmada, klan toteminin yerini genelleştirilmiş bir yeniden cisimlenme simgesi almıştır. Bu da, totemciliğin değiştirilmiş bir biçimidir.

6. Totemci Kalıntılar: Klan Belirtkeleri

Atina akropolüne dönersek, Erekhteus'un ailesinde yılanın hem ata olarak, hem de belirtke olarak ortaya çıktığını görmüştük. Bu da, Erekhteid'lerin nerdeyse bir yılan klanı olduklarını gösterir. Ama Erekhteid'lerin bir klan oldukları bilinmemektedir. Bu ad Atinalılar için şiirsel bir san olarak kullanılmıştı ve tarih döneminde tapımın kendisi de Butad'lar tarafından yönetilmişti.[79] Bu örnekteki kanıt yeterli değildir, dolayısıyla tek söylenebilecek şey, bunun totemci bir ideolojiyi öngördüğüdür.

Thebai'li Spartoi'lara bu adın verilmesinin nedeni, Kadmos'un Thebai kentinin temeline ektiği ejder dişlerinden çıkmış olmalardır.[80] İ.Ö. 362'de Leuktra'da ölen Thebai'li önder Epameinondas, bu klanın üyesi olduğu için bir ejderle bezenmiş bir kalkan resmi taşıyan bir gömüte gömülmüştü.[81] Klanın atası da, belirtkesi de ejder olduğuna göre, klan toteminin de ejder olması gerekir.

Phrygia'da, Ophiogeneis, yani «yılandan doğma» adını taşıyan bir klan vardı. Yılan ısırmasına karşı kalıtımsal bir bağışıklığı bulunan bu klanın soyu, Artemis'in kutsal korusunda bir yılanın döllediği bir kadından doğan çocuğa dayanıyordu.[82] Burada, bilinen türden bir söylence, Epeiros'da gördüğümüze benzeyen bir tapımla birleştirilmektedir.

Bütün büyük Attika klanları, tıpkı Spartoi'lar gibi, kalkanlarının üstüne ata belirtkelerini işlerlerdi. Örneğin Alkmaionid'lerin *triskeles*'i, Peisistratid'lerin atı, Philaid'lerin at sağrısı, Butad'ların öküz başı ve hangi klanların olduğu anlaşılamayan daha birçokları.[83] *Triskeles,* kökeni belirsiz bir simge olan gamalı haçtır.[84] Peisistratid'lerin soyağacı Nestor'un oğlu Peisistratos'tan geçerek, hayvanları arasında bir de at bulunan Poseidon'a kadar uzanmaktadır.[85] Philaid'lardaki at sağrısı gerçekte bir klanın bö-

lünmesi sonucunda ortaya çıkan bir «yarım totem»di.[86] Bu klanın öteki yarısı büyük bir olasılıkla Eurysakid'lerdi. Aias'ın iki oğlu Philaios ve Eurysakes Salamis'den Attika'ya göç etmişler; Philaios Brauron'a, Eurysakes de Atina'ya yerleşmişti.[87] Öküz başı ise, Butad'ların siyasal etkisinin doruğunda olduğu dönemde sikkelerin üstünde görünmesiyle saptanmıştır. Pek kesin olmasa da, «sığırtmacın oğulları»nın *(boutes),* komünal bir klan şöleninden alındığını gösteren açık belirtiler taşıyan bir şenlik olan Athena Bayramları'nda[88] kalıtımsal bir yerlerinin bulunması olasıdır.[89] Bu şenlikte önce bir öküz kurban ediliyor, sonra da totem yasağının çiğnendiği durumlarda genellikle yapıldığı gibi bir bağışlatma töreni düzenleniyordu.[90]

Resim 5. Kalkan üzerinde öküz başı: Attika vazosu

Başka bir Attika klanı, Dionysos Melpomenos rahipliğini ellerinde tutan Euneid'ler, şarap tanrısı Dionysos'un torunu Lemnos'lu Hypsipyle'nin soyundan geliyorlardı.[91] Bir keresinde, Hypsipyle tam öldürülmek üzereyken birden oğulları ortaya çıkmışlar, klan belirtkesi olan altın rengi asmayı göstererek kimliklerini kanıtlamışlar ve Hypsipyle'yi kurtarmışlardı.[92] Bir de, Theseus'un soyundan gelen Lykia'lı İoksid'lerin kuşkonmaz yakmaları yasaktı, çünkü kadın ataları Perigune'nin anısına kuşkonmaza tapınıyorlardı; Perigune, Theseus tarafından kovalandığında kuşkonmazların arasına saklanmıştı.[93]

Bu geleneklerin «ille de totemci bir açıklamayı» gerektirip gerektirmediğine okur kendisi karar vermeli, ama bu açıklamaya karşı çıkanların başka bir açıklama getirmediğini de unutmamalıdır. Özellikle, totem tabusunun sürdüğüne ve bitkiye hâlâ totemci biçimiyle tapınıldığına tanık olduğumuz son örneğe karşı çıkmak biraz güç görünmektedir. Totemciliği hiç değilse incelemiş olan Frazer, «bir aile ya da klanın bütün üyelerinin belli bir hayvan ya da bitki türüne karşı kuşaktan kuşağa gösterdikleri saygının totemciliği anımsattığını» kabul etmiş, ama temkinliliği elden bırakmayarak, «bunun ille de totemciliğin bir ka-

nıtı olmadığını» eklemişti.[94] Doğrusu, böylesine kılı kırk yaran bir ayrım, totemcilik söz konusu olduğunda kanıtlar çoğaldıkça kanıtlama ölçütünün de yükseltildiği kanısını uyandırıyor insanda. Gene de, Frazer'a haksızlık etmemek için, az önce aktardığımız açıklamasını yapmadan yirmi beş yıl önce «totemciliğin Mısırlılarda kesinlikle, Samiler, Yunanlılar ve Latinlerde de büyük bir olasılıkla varolduğunun kabul edilebileceği» kanısında olduğunu dile getirdiğini belirtmeliyiz.[95] O günlerde kentsoylu düşünürler genel sonuçlar çıkarma konusunda şimdikinden daha cömerttiler.

7. Klan Tapımları ve Devlet Tapımları

Olympos tanrılarının hepsiyle çeşitli hayvan ve bitkiler arasında şu ya da bu biçimde bir bağ kurulduğuna göre, Yunan dininin genellikle totemci bir temele dayandığı sonucunu çıkarmak sanırız yanlış olmaz. Bu doğrultuda girişilecek kapsamlı bir incelemeden değerli sonuçlara varılabilir. Ben burada yalnızca, birkaç somut örnek vererek, kabile düzeninin dağılması ve kent-devletinin doğması sonucunda klan tapımlarının devlet tapımlarına dönüşmesini ortaya koymaya çalışacağım; çünkü bunun, Yunan dininin evrimindeki temel süreç olduğuna inanıyorum.

İ.Ö. 514 yılında Atinalı tiran Hipparkhos öldürüldü. Hipparkhos'u öldürenler, Gephyra'lılardan Harmodios ve Aristogeiton adlı soylu iki gençti. Bu klan, Kadmos soyundan gelen bir başka koldu. Klanın Yunanistan topraklarındaki ilk yurdu, Eretria (Euboia) idi. Daha sonra boğazlardan geçerek Tanagra'ya (Boiotia) göç etmişlerdi. Troya Savaşı'ndan sonra Tanagra'dan kovulunca Atina'ya yerleşmişler ve orada Akhaia Demeter'inin gizli bir tapımını kurmuşlardı. Bunu Herodotos'dan öğreniyoruz.[96] Bu, açıkça, varlığını beşinci yüzyıla kadar sürdüren bir klan tapımıdır.

Yunanlıların Fenikyeli olduğunu söyledikleri Kadmos, Zeus'un Suriye kıyılarında ele geçirip Girit'e kaçırdığı kız kardeşi Europa'yı ararken yaptığı yolculuk sırasında Thebai kentine varmış.[97] Europa, Knossos'un söylencelik kralı Minos'un anasıydı. Europa'nın Demeter'e koşut bir kişiliği vardır, çünkü her ikisi

de Minos Ana Tanrıçasından doğmadırlar.[98] Lebadeia'da, Thebai yakınlarında, sanırız Kadmos'lular tarafından kurulmuş olan bir Demeter Europa tapımı yer alıyordu.[99] Thebai kentindeki Demeter Thesmophoros tapınağının da bir zamanlar Kadmos'un sarayı olduğu söylenir.[100] Bütün bunlardan, Kadmos'luların Girit'ten göç etmiş ve Minos Ana Tanrıçasına bağlı bir tapımı da birlikte getirmiş oldukları sonucunu çıkarmak olasıdır. Bunların Fenikyeli ataları önümüzdeki bölümlerden birinde incelenecektir.

Kadmos öldüğü zaman bir yılana dönüşmüş. Nitekim, Troya'ya doğru yelken açan Boiotia gemileri, Kadmos'u elinde yılanla gösteren oymalarla süslüydü.[101] Demek ki, Kadmos'ların Demeter'i, tıpkı Erekhtheid'lerin Athena'sı gibi, bir yılantanrıçaydı ve Gephyra'lıların Akhaia Demeter'i tapımında varlığını sürdürüyordu.

Akhaia Demeter'ine Tanagra'da, Thespiai'da ve Marathon'da da tapınılıyordu.[102] Tanagra ile Marathon arasında, Harmodios ve Aristogeiton'un doğum yeri Aphidnai yer alıyordu.[103] Gerçekte bu, Atina'ya yerleşen klanın kollarından yalnızca biriydi.

Herodotos'a göre, bu tapım Atina'da salt klanla sınırlıydı. Ama yazıtlardan, beşinci yüzyılda Dionysos Tiyatrosunun en ön sırasında öteki din ve devlet görevlilerinin yanı sıra Akhaia Demeter'i rahibesine de yer ayrıldığını öğreniyoruz.[104] Bu, tiranlığın yıkılmasında oynadıkları rolden dolayı Gephyra'lılara tanınmış bir ayrıcalık da olabilir. Böylece, Gephyra'lıların klan tapımını, devlet tarafından devralındığı noktaya kadar izlemiş oluyoruz.

Öteki örneklerdeyse klan tapımından devlet tapımına geçiş somut olarak görülmektedir. Messenia'lılar dördüncü yüzyılda Sparta boyunduruğunu kırdıklarında Demeter Mysteria'larını (inananlara günahlarından arınma, öbür dünyada mutluluk içinde yaşama sağlayan gizli kuttörenler, ç.n.) eski başkentleri Andania'da yeniden başlattılar. Tapımın bağlı olduğu klan varlığını hâlâ koruyordu. Bugün elimizde, klan şefi Mnasistratos'un yeni yönetimin baş biliciliğine atandığını belirten ve Mysteria'ların

yönetilmesini de devlete bırakan bir buyruğun metni bulunmaktadır.[105]

Bir başka örneğeyse, bir Zeus Patroios tapımının ve bir de Klytid'ler adlı altı klanlık fratrinin bulunduğu Keos adasındaki bir yazıtta rastlıyoruz. Söz konusu dönemde, fratriyi oluşturan klanlardan hiçbirinin üyesi olmayan birçok yurttaş fratri üyeliğine kabul edilmişti. Attika'da olduğu gibi Keos'da da fratri dışa kapalı olmaktan çıkıyordu. Artık bu yurttaşlar tapıma katılmaya hak kazanmışlardı. Tanrı için bir tapınak yapılması ve klan üyelerinin evlerindeki *sacra*'ları (kutsal sayılan şeyleri, ç.n.) bayram günlerinde tapınağa getirmeleri için buyruk çıkarılmıştı. Bu buyruk hemen yürürlüğe konulacak ve belirli bir süre sonra da *sacra*'lar sürekli olarak tapınakta kalacaktı.[106] Giderleri hiç kuşkusuz devlet tarafından karşılanan tapınağın yapılması, tapımın klandan devlete aktarılmasını belirlemektedir.

Yunanistan'ın her yöresinde, doğuştan kazanılmış bir hak olarak görev yapan rahiplere rastlarız.[107] Tapım devlete aktarıldığında da klan genellikle bu eski hakkı korumuştur. İthome'de ve gene Aigion'da rahibin tanrı görüntüsünü kendi evinde tutmaya hakkı olduğunu ve bunu yalnızca yıllık şenlik sırasında evinden çıkardığını öğreniyoruz.[108] Bundan da, o tanrı görüntüsünün bir zamanlar o rahibin klanının olduğu sonucunu çıkarıyoruz. Halikarnassos'da da, her yıl herkese açık olarak düzenlenen bir şenliğin yanı sıra, her ay yeniay sırasında gizli olarak düzenlenen bir töreni içeren bir tapım bulunduğunu görüyoruz.[109] Bu, klan tapımı ile devlet tapımının birleştiği bir geçiş aşamasıdır. Buna benzer başka örnekler de verebiliriz. Aslında, bütün bu örnekler, demokrasinin bir özelliğinin de tapımların sayısını azaltmak ve onları halka ardına kadar açmak olduğunu söylerken Aristoteles'in ne demek istediğini göstermektedir.[110] Eski aileler mülksüzleştirilmemiş, ama devlet denetimini kabullenmek zorunda bırakılmışlardı.

Hiç kuşkusuz, bütün bu klan tapımlarının kabile düzeni döneminden başlayarak varlıklarını kesintisiz olarak sürdürdüklerini sanmamalıyız. Dinsel yönetimle el ele yürüyen siyasal iktidarı ele geçirmek için düşman klanlar arasında sürekli savaşımlar oluyordu. Bir klan kendisinin olmayan tapımları ele geçire-

bildiği gibi, kendi tapımının bir bölümünü başka bir klana bırakmak zorunda da kalabiliyordu. Daha önce de sözünü ettiğimiz Butad'lar bu savaşımlarda etkin bir rol oynamışlardı. Atina akropolündeki en eski tapımlar, Athena Polias ve Poseidon Erekhtheus tapımlarıydı ve her ikisi de Butad'lar tarafından yönetiliyordu.[111] Ama başlangıçta bağımsız olmuş olmaları gerekir. Athena ile Poseidon akropol için yarışa girmişlerdi.[112] Erekhtheus tapınağındaki yılan Athena'nındı[113] ve bu yılanda cisimlenen kahraman, Erekhtheus'un dedesi Erikhthonios olduğuna göre, Erekhtheid'lerin saray tapımında hem Athena'ya, hem Poseidon'a tapınılmış olması gerekir. Butad'ların, adını aldıkları ataları Butes'in Erekhtheus'un erkek kardeşlerinden biri olduğunu ve dolayısıyla onun da Erikhthonios'un soyundan geldiğini ileri sürdükleri doğrudur;[114] ama burada Butad'lar taraftırlar ve Hesiodos'a göre Boutes Poseidon'un oğullarından biridir.[115] İşte ipucu da buradadır. Butad'lar, krallık tapımını ele geçirip kendi Poseidon tapımlarıyla birleştirdikten sonra, kendi ataları ile yerine geçtikleri sülâle arasında yakın bir bağ kurarak işi sağlama bağlamışlardı.

Aynı duruma başka yerlerde de rastlanır. Syrakusa'da, Demeter Mysteria'ları, Gela'lı bir göçmen olan tiran Hieron'un klanında soydan geçmeydi. Demeter Mysteria'larını Gela'ya klan atası Telinos getirmişti; Telinos ise, tanrıça Demeter'in başka bir tapımının bulunduğu Knidos Burnu açıklarındaki Telos adasından gelmişti.[116] Ama Syrakusa'daki Demeter aynı zamanda «ekin» anlamına gelen Sito ve kesinlikle Yunanca bir sözcük olmayan Simalis diye de bilinir.[117] Bu da, Syrakusa kentinin Yunanlılardan önceki halkının Sicilyalı bir ekin-tanrıçasına tapındığını ve sonradan Syrakusa devletinin başına geçen Hieron'un bu tanrıçayı kendi tanrıçası Demeter'e kattığını akla getirmektedir.

8. Eleusis Mysteria'larının Klan Temeli

Büyük panhellenik şenliklerin köklerinin uzandığı klan tapımlarının altında yatan karmaşık örgüyü aydınlığa kavuşturmak istiyorsak, Eleusis Mysteria'larının başlangıcını incelemekten daha iyi bir şey yapamayız.

Yönetimde biri Eumolpid'ler, öbürü de Keryk'ler olmak üzere iki klan vardı; Krokonid'lere de yönetimde ikincil bir rol tanınmıştı.[118] Kurucu Eumolpos, Eumolpid'lerle Keryk'lerin ortak atasıydı. Yönetimde en önde gelen klanın gelenekte de en önemli yeri tutması doğaldı, ama bu gelenekte belirgin bazı sakatlıklar vardır.

Eumolpid'lerin tanrısı, Mysteria'ların adandığı Demeter değil, Poseidon'du. Üstelik Eumolpos Trakya'dan gelmiş bir yabancıydı.[119] Gerçekten de, Eumolpos, kuzeyle olan birçok bağlarını bildiğimiz Poseidon'un bir tapımını Trakya'dan getirmiş olabilir. Ama Demeter'le ilgili bir tapımı getirmiş olması uzak bir olasılıktır, çünkü eski çağda Demeter güney Tesalya'dan daha yukarılara ulaşmamıştı.[120] Aslında Eumolpos'un barbar ataları, onun torunları için bir utanç kaynağıydı, çünkü yetkili bir ağızdan Mysteria'ların kurucusunun Trakyalı Eumolpos değil, aynı adı taşıyan başka biri olduğunu öğreniyoruz.[121] Bu farklı yorumun benimsenmemiş olmasının nedeni, belki de, Mysteria'larda gözle görülür Trakya öğelerine, özellikle de Demeter ya da Persephone için kullanılan Brimo adına rastlanmasıdır.[122] Dinsel törenler söylenceler kadar esnek değildirler.

Keryk'lerin Eumolpos'la akrabalığını Keryk'lerin kendileri kabul etmiyorlardı. Keryks'in Hermes'in oğlu olduğunu ve Atina'nın ilk kralı Kekrops'un kızlarından birinden doğduğunu söylüyorlardı.[123] Kekrops ise bizi Eumolpos'un da, Demeter'in de ortaya çıkışından dört kuşak önceye götürmektedir. Mysteria'larda Hermes'in de izlerine rastlanır. Eski bir kutsal evlilik biçimine göre, Hermes, Aiskhylos'un Persephone'yle özdeşlediği Daeira'nın kocasıydı.[124] Anlaşılan, Eleusis'deki gizemsel tanrı evlenmeleri Demeter'in gelişinden daha eskiydi. Peki, Demeter'i kim getirmişti oraya?

Demeter'e Atina'da ilk başlardan beri Demeter Thesmophoros (Yasa Getiren Demeter, ç.n.) olarak tapınılmaktaydı.[125] Herodotos, Thesmophoria bayramının Argolis'e yerleşen ve bu bayramı orada oturan Pelasg kadınlarına da öğreten Danaos'un kızları tarafından Mısır'dan getirildiğini söylüyor.[126] Eğer tarihçinin Mısır kaynaklarına olan o pek iyi bilinen eğilimini, Girit'in Mı-

sır'la Yunanistan arasında yer aldığını düşünerek değerlendirirsek, bu yorumunu kabul edebiliriz.

Demeter'in Argolis'de çeşitli yerlere, örneğin Argos'a, Hermione'ye, Troizen'e gelişiyle ilgili gelenekler vardı. Argos'lular, Demeter'den toprağı işlemesini öğrenen ve bunu halkına da öğreten Eleusis kralı Triptolemos'un aslında Demeter'in Eleusis'e yerleşmiş Argos'lu rahiplerinden birinin oğlu olduğunu savunuyorlardı.[127] Açıkçası, Eleusis Demeter'ini kendi Demeter'lerinin bir uzantısı olarak görmekteydiler. Ama Atinalılar aynı kanıda değildiler. Bu işte Argos'a en küçük bir yer ayırmıyorlardı. Ama Arkadia'lılar ayırıyordu. Arkadia'lılar, Mysia Demeter'ine bu adın verilmesinin nedeninin, Mysos («mistik»?) adlı birinin Demeter'i Argos'da ağırlamış olmasından kaynaklandığını söylüyorlardı.[128] Bu nokta önemlidir, çünkü Eleusis Demeter'inin Arkadia'yla bağları vardı.

Demeter, Eleusis'de Metaneira ve kızları tarafından Çiçekler Kuyusu'nda karşılanmıştı.[129] Kraliçe Metaneira, Eleusis kralı Keleos'un karısıydı. Metaneira'nın kızlarından biri, Krokonid'lerin atası olan ve yıkık sarayı Pausanias tarafından eski Attika sınırının Eleusis yanında görülen Krokon'la evlenmişti.[130] Çiçekler Kuyusu kentin öteki yanında, Megara yolundaydı.[131] Tanrıça Eleusis'e Peloponez'den gelmişse bu yoldan gelmiş olması gerekir.

Peloponez'e Megara yönünden girdiğimiz zaman Phlius kentine geliriz. Burada, Keleai denilen bir köyde Keleos'un kardeşlerinden Dysaules'in kurduğu yerel Demeter Mysteria'ları vardı.[132] Keleos ile Keleai arasında şaşmaz bir bağıntı olduğu açıktır. Nasıl Thespios Thespiai'ın, Alalkomeneus Alalkomenai'ın, Eleuther de Eleutherai'ın ata adıysa, Keleos da Keleai'ın ata adıdır.[133] Keleos, Eleusis kralı olmakla birlikte, bir Peloponez adı taşımaktadır. Bundan da, Keleos'un temsil ettiği tapımın Peloponez kökenli olduğu anlaşılır. Gelenekteyse, Eleusis'in saygınlığını korumak amacıyla gerçek tersyüz edilmiştir. Keleos bir Eleusis'liymiş gibi gösterilmiş ve onun Peloponez'le olan bağıntısı Keleai'daki tapımın Eleusis'deki tapımın bir kolu olduğu ileri sürülerek açıklanmıştır.

Kadmos'lular
Danao'lar
Pyrasos
Orkhomenos
Lebadeia
Mykalessos
Eretria
Thespia
Thebai
Tanagra
Potnia
Oropos
Eleusis
Aphidna
Pellene
Megara
Sikyon
Atina
Pheneos
Phlius
Telphusa
Argos
Troizen
Phigalia
Hermione
Andania

Keleai, çok rastlanan türden bir yer adıdır. Tıpkı Thespiai, Alalkomenai, Eleutheria Potnia ve Alesiai gibi Keleai da kadınların yerel bir tapımıdır ve «bağıran kadınlar» *(kaleo, kelomai)* anlamına gelir.[134] Köylü kadınlar her ay yol kavşağına gider, aya bağırırlar. Bu göreneğe dünyanın her yerinde rastlarız.[135] Bu görenek Yunanistan ve İtalya'da Artemis'e, daha sonraları İsis'e, ama en başta Demeter'e bağlanıyordu. Servius, İtalyan köylü kadınlarının, Demeter'in yitirdiği kızı Persephone'yi arayışını yansılayarak yol kavşaklarında haykırdıklarını anlatır.[136] Gene bu bölgeden başka örnekler de vardır. Megara'da, Anaklethra, yani «yakarı» *(anakaleo)* kayası denilen bir kaya vardı. Burada Demeter yitirdiği kızı için ağlayıp yakarmış, Megara'lı kadınlar da bu olayın anısına gizli bir dinsel tören düzenlemişlerdi.[137] Eleusis'de de tanrıça Demeter'in oturup ağladığı bir Gülmez Kaya vardı.[138] Bu olayla ilgili dinsel tören yazılı belgelere geçmemiştir, ama Megara'dakinden farklı olmasa gerek.[139] Demeter Akhaia, yani Yaslı Demeter *(achos,* «acı») adına ilişkin ipucunu da bu törende bulabiliriz.[140]

Phlius'un batısındaki tepelerde Pheneos kenti vardı. Bu kentte iki Demeter tapımı bulunuyordu. Söylendiğine göre, bunlardan biri Eumolpos'un torunlarından biri tarafından kurulmuştu. Daha eski olduğu söylenen öbüründeyse, tanrıça, Demeter Thesmophoros'un[141] değişik bir lehçeyle söylenişi olan Demeter Thermia adıyla anılmaktaydı.[142] Bu tapımın kurucusu, adı Keleos'un kardeşi Dysaules'i çağrıştıran Trisaules'di. Attika gibi Arkadia da Pelasg'ların eski bir yurduydu. İlk kral Arkas'ın, tıpkı Triptolemos gibi, Demeter'den öğrendiği çiftçiliği orada başlattığı söylenir.[143] Arkas'ın oğullarından Azan, toprakları Pheneos'u da içine alan[144] Azan'lardan almıştı adını.[145] Bir başka oğlunun adı olan Apheidas ise, Tegeia dolaylarındaki Apheidantes köyünün ata adıydı.[146] Bunların her ikisi de Attika'da yeniden karşımıza çıkmaktadır: Azan, Azania bucağında;[147] Apheidas da Apheidantidai klanında.[148] Dahası, analarının, yani Arkas'ın karısının, Krokon'un kızı Metaneira olduğu söylenmektedir.[149]

Herodotos haklıydı. Eleusis'deki Demeter tapımının kökeninde, bu tapımı Argolis Pelasg'larından alan Pelasg Krokonid'

leri tarafından Arkadia'dan getirilen Thesmophoria'nın[150] yerel bir biçimi yatıyordu. Eleusis'de Demeter'e tapınan üç klan arasında tanrıçayla en yakın bağı olanı, tarih döneminde en az göze çarpanıydı.

Eleusis Mysteria'larının klan kökeni konusunda yaptığımız inceleme böylece Yunan dinindeki en önemli tapımlardan birinin tarihöncesini ortaya koymamızı sağlamış bulunuyor. Demeter, Minos ana-tanrıçasının bir biçimi olarak, Minos kültürünün birçok bağının bulunduğu Mısır'dan gelmiş olabilir.[151] Demeter Yunanistan'a Kadmos ve Danaos tarafından temsil edilen iki ana yoldan gelmişti. Birinci yol, Euboia'dan geçerek Boiotia'ya; ikinci yol da, Argos'dan geçerek Peloponez'e varıyordu. Her iki yol da Attika'da birleşiyordu. Demeter Akhaia, Boiotia'dan; Eleusis Demeter'i ise Peloponez'den geliyordu.

9. Adam Öldürmeye Karşı Tutum

Kabile toplumunda ölümle cezalandırılan iki suç vardır. Bunlardan biri kandaşla cinsel ilişki, biri de büyücülüktür. Kandaşla cinsel ilişki, gerçekte dıştan evlenme kuralının çiğnenmesinden başka bir şey değildir. Büyücülükse, bütün topluluğun yararına sunulan büyünün bireylerce gereksiz yerlerde kullanılmasıdır.[152] Her iki suç da topluluk tarafından anında topluca cezalandırılır. Adam öldürme de içinde olmak üzere öteki suçlarsa haksız edimler diyebileceğimiz suçlardır. Hak arama yükümlülüğü kurbanın akrabalarına düşer. İlkel anlamda kendi işini kendi görme olarak bilinen işlemdir bu.[153]

Attika hukukunda, adam öldürmeden açılan davalar, kamu davaları *(graphai)* değil, özel davalardı *(dikai)*.[154] Öldürülen kişinin ev halkı ya da fratrisi tarafından girişimde bulunulurdu.[155] Kovuşturma ve savunma için kullanılan terimler sözcüğü sözcüğüne «kovalamak» *(dioko)* ve «kaçmak» *(pheugo)* anlamına gelmekteydi. [G. Thomson, burada, İngilizcedeki «hue and cry» örneğini veriyor. Bu deyim, halkın «Tutun! Yakalayın!» diye sokaklarda bağrışması anlamına geliyor. ç.n.][156]

Eski çağda adam öldürme hiçbir aktöresel damga taşımadığından, bilerek adam öldürme ile istemeden adam öldürme

arasında hiçbir ayrım yapılmıyordu. Eğer öldüren adam uygun bir ödence vermiyor ya da veremiyorsa ülkeden ayrılmak zorunda bırakılıyordu. Doğrusu bu da büyük bir güçlük doğurmuyordu, çünkü nereye giderse gitsin başı derde girmiş biri olarak, başvurduğu her yabancı tarafından ister istemez konukseverlikle karşılanıyordu. *Odysseia'da*, Telemakhos tam İthaka'ya gitmek üzere gemiye bineceği sırada yanına bir kaçak yaklaşır, birini öldürdüğünü, ölen adamın erkek akrabalarının ardında olduklarını anlatır. Telemakhos bir an bile duraksamadan adamı gemiye alır, kendi evine götürür, kalmak istediği sürece evinde ağırlar.[157] Kaçağın yalnız ağırlanmakla kalmadığı durumlar da vardır. Evsahibinin konuğuna bir tarla, dahası bazan kızını bile verdiği olur.[158] Bu görenekler aslında bir toprak fazlası bulunduğunun belirtisidir. İşleyebileceğinden daha fazla toprağı olan her şef, karşısına çıkan her yabancıyı, işgücüne sevindirici bir katkı olarak bağrına basmaya hazırdır.

Ödence ile öç alma arasındaki seçim ve öç almanın uygulanış biçimiyle ilgili olarak İrokuaların ne yaptıklarını biliyoruz. Ama Homeros'da bir ayrıntı eksiktir. Öldürülenin akrabalarının öç almakla yükümlü oldukları açıktır, ama öldürenin akrabalarının onun sorumluluğunu paylaştıklarına ilişkin bir ipucu yoktur. Homeros ozanlarının bu noktayı neden açıklamadıklarını burada tartışmak gereksiz. Bu konuda daha başka kaynaklardan bilgi edinilebilir. Klanın, üyelerinin davranışından sorumlu olduğuna ya da bir zamanlar sorumlu olduğuna ilişkin Homeros-sonrası kanıtlar vardır. İ.Ö. 621'de Kylon, yönetimi devirmeye kalkışıp da başarısızlığa uğrayınca, yandaşlarıyla birlikte tapınağa sığınmıştı. Orada, Alkmaionid'lerden bazı erkekler tarafından yakalanıp öldürülmüşlerdi. Ama Alkmaionid'ler böyle davranmakla bedenlerini o denli kirletmişlerdi ki, aradan iki yüzyıl geçtikten sonra bile ilençli sayılmışlardı.[159] Mantineia'da bulunan bir yazıtta, bazı kişilerin Alea Athena tapınağında adam öldürdükleri için para cezasına çarptırıldıkları açıklanmakta ve para cezası ödenmezse suçluların klanlarının bir daha tapınağa alınmayacağı belirtilmektedir.[160] Klanın artık parçalanmış olduğu daha sonraki dönemlerde bile, ortaklaşa sorumluluk ilkesi, herkesin önünde ant içme biçimindeki törede varlığını sürdürmek-

teydi: «Eğer bu andı bozarsam, ben de yok olayım, klanım da yok olsun!»[161] ya da kimi zaman «ben de, ev halkım da, klanım da yok olsun!»[162] Aynı sözler günümüzdeki ilkel halklar arasında da kullanılmaktadır.[163]

Bu görenekler, Yunan düşüncesindeki temel öğelerden birini çözümlememizi olanaklı kılmaktadır.

Yunancada zarar vermekten, özellikle de adam öldürmekten dolayı ödence alınmasının karşılığı, İonia lehçesinde *tisin lambano,* Attika lehçesinde ise *diken dioko* idi. İonia lehçesindeki deyim, yukarıda anlattığımız ödence verme kuralına uygun olarak, «bedel almak» anlamına gelir. Attika lehçesindeki deyimse, *dioko*'nun kovuşturma anlamında kullanılışına dayanır. *Dike,* Homeros'da «yol yordam», «görenek» ya da «yargı» anlamında kullanılır. Hesiodos bu sözcüğü «yargı» ve kişileştirilmiş Adalet'e uygular. Bu sözcük, Attika lehçesinde, *graphe*'nin karşıtı olarak öncelikle özel dava anlamına; *dikaios,* «adil» sözcüğünden oluşturulmuş *dikaiosyne* ile dile getirilen soyut adalet düşüncesi anlamına gelmekteydi. Sözcüğün öteki sıfat biçimleriyse, *endikos,* «adaletli» ve *ekdikos,* «adaletsiz» idi.

Dike'nin kök anlamı «yol»dur. «Belirtmek» ya da «göstermek», «yol göstermek» anlamına gelen *deiknymi* (Latincesi *dico)* ile aynı kökten gelir. Dolayısıyla, *diken dioko tina* tam olarak «bir adamı yol boyunca izlemek», «bir adamı kovalamak» demektir. Yol bulmak ilkellerin yaşamında önemli bir yer tutar[164] ve Hint-Avrupa dillerinde «yol» anlamında kullanılan sözcükler epeyce gerilere uzanır.[165] İşlek yoldan ayrılmak tehlikeliydi; Attika'nın ilk dönemlerinde yabancılara yol göstermeyenler ilençlenirdi.[166] Yollar aynı zamanda toprak mülklerinin ve bölgelerin sınırlarını oluştururlar. Yollara ve kavşaklara işaret koyma biçimindeki yaygın görenek ve bunun yol açtığı kötülük kovma törenleri de buradan kaynaklanır.[167]

Üstünde yürünen yol anlamında «yol»dan gelenek-görenek anlamında «yol»a geçiş, düpedüz somuttan soyuta geçiştir. Aynı biçimde, adam öldürme yasasına baktığımızda, «yol»dan başlayıp «öç alma»dan geçerek genel olarak cezalandırma düşüncesine varan gelişmeyi izlemekte hiç de güçlük çekmeyiz. «Yol»dan başlayan «yön»den geçerek «yargı»ya erişen adım adım

gelişmeyi görmek de aynı ölçüde kolaydır. Bu da, yargılardan niçin «doğru» ya da «eğri» diye söz edildiğini açıklamaktadır.[168] Doğru bir yargı, «yolda» anlamına gelen *endikos*'dur; eğri bir yargı ise, «yoldan çıkmış» anlamına gelen *ekdikos*'dur. Buradaki eğretileme, sözcüğün özgün anlamını ortaya koymaktadır. Ve son olarak da, Dike'nin cezalandırma ya da yargılama tanrıçasında kişileştirilmesi, soyut adalet düşüncesinin formüllendirilmesine yol açmaktadır.

Buraya kadar, tarafların ayrı klanlara bağlı olduğu adam öldürme durumlarını inceledik. Peki, birisi kendi klanının bir üyesini öldürdüğü zaman ne oluyordu? Buradaki ayırım çok önemlidir. Klan dayanışması ortaklaşa üretime dayalıydı, bu da bireyin varlığını ancak topluluğun bir üyesi olarak koruyabileceği anlamına geliyordu. Daha sonraları bile, mülkiyet klanda toplandığı sürece, klan akrabalığı bütün bağların en bağlayıcısı oldu.[169] Dolayısıyla, aynı klandan birini öldürmenin cezası, bu suçun seyrekliği ölçüsünde ağırdı.

Eski Cermen toplumunda da benzer görenekler yürürlükteydi. Grönbech, klanlar arasında adam öldürme durumlarında uygulanan işlemi şöyle anlatıyor:

Öldürülenin akrabaları topluca davacı olurlar. Ödence vermeyi üstlenen de, ödenceyi veren de öldürenin klanıdır. Ödenceyi alansa öldürülenin klanıdır ve alınan ödence topluluğun tek tek bütün üyeleri arasında paylaştırılır.[170]

Grönbech ayrıca, klanlar arasında adam öldürmenin «yaşamın kendisine karşı işlenmiş bir suç olmadığını, dahası doğaya aykırı bir davranış olarak bile görülmediğini» açıklıyor. Ama klan içinde adam öldürme bambaşka bir sorundur.

Klanın içine girdiğimiz andan başlayarak yaşamın kutsallığı tartışılmaz bir dokunulmazlık içinde boy gösterir; kan dökme kutsal olana saygısızlık, körlük, canına kıyma olarak değerlendirilir. Tıpkı bir sinir ucuna iğne batırılmışcasına, apansız ve şaşmaz bir tepki gelir... İlençleme bir kez ağızdan çıktı mıydı, klan törelerin «kan dökeni suçlu bulduğu»nu belirten andı içerek

mahkûm edilen adamı bir kez reddetti miydi... yasayı çiğneyen ölmüştür. İnsanların yaşamının dışına fırlatılmıştır.[171]

Yunanistan'da da böyleydi. Erkek akrabasını öldüren bir kimse topluluğun dışına sürülür, akrabalarının ilençleri ya da kendi deyişleriyle ölen adamın öcünü arayan ruhu tarafından kovalanır, yakalanır ve yutulurdu; ta ki, geriye bir kemik yığını kalıncaya kadar.[172] İlenç ile öç arayan ruh aynı şeylerdir. Öç alma tanrıçaları Eriny'ler, yasaları çiğneyeni ayağa kalkıp yok etmeleri için ataların ruhlarını çağıran klanın ortak ilencini simgelerler.[173] Bütün bunların sonucunda adam çıldırır ya da belki de öldürme ediminde bulunduğu sırada çıldırmıştır bile. Yaptığı öylesine korkunç, öylesine görülmemiş bir şeydir ki, böyle davranmakla toplumun olağan bir üyesi gibi yaşama yeteneğinden yoksun olduğunu kanıtlamıştır zaten. İlkellerin, mutlak bir tabuyu bilmeden çiğnediklerini anladıkları zaman korkudan gerçekten öldüklerini ortaya koyan birçok örnek saptanmıştır[174] İlkel bilinç, uygar insanın bilinci kadar karmaşık olmadığından, bozulması da daha kolaydır. Dolayısıyla, işlediği suç aynı zamanda kendi cezasıdır. Böyle bir şey yapabilmesi için ancak çıldırmış olması gerekir; aklını başına topladığında, yaptığı işin korkunçluğunu fark ederek geçireceği sarsıntı onu yeniden çıldırtacaktır.

Yunancadaki *ate* kavramının doğmasına yol açan ruhsal durum budur; Eriny'lerin, yani öç alma tanrıçalarının kışkırttığı ölümcül gafleti yansıtır *ate* kavramı. Sözcük, Homeros şiirlerinin uygar ortamında ilkel içeriğinden büyük ölçüde arınmış, anlam bakımından genellikle insanoğlunun kendisini yıkıma sürükleyen bir yanılgıya düşmesine neden olan bir tür yarı çılgınlık durumuna dönüşmüştür. Öte yandan, Girit arasındaki Dor lehçesinde, ceza ya da ödence anlamında kullanılan bir hukuk terimi olarak varlığını sürdürmüştür.[175] Birinci durumda öznel yöndür; ikinci durumdaysa karşıtını dışlayarak başat bir nitelik kazanan nesnel yöndür. Ama sözcüğü hem suç işlemeye yol açan ani bir çılgınlık, hem de bu çılgınlığın sonucu olan kendi kendini yıkıma sürükleme anlamında kullanan Aiskhylos, sözcüğün başlangıçtaki birliğini korumuştur.[176]

10. *Kız Kalıtçı Yasası*

Aristoteles'in öğrencilerinden Dikaiarkhos'un Yunan kabile sisteminin evrimine ilişkin bazı görüşleri, bir Bizans yorumunda korunmuştur. Dikaiarkhos'un bu görüşleri, söz konusu sürecin sınıflı toplumun önyargılarıyla ele alındığında kaçınılmaz olarak nasıl yanlış yorumlandığını gözler önüne sermektedir.

Klan (patra), *Yunanlıların klan, fratri ve kabile adı verilen üç toplum biriminden biridir. İlk başta evli çiftle sınırlı olan akraba kümesi, ikinci dereceden akrabalara yaygınlaştırıldığında, en yaşlı ya da en saygın üyesinin adını alan (Aiakid'ler, yani Aias oğulları; Pelopid'ler, yani Pelops oğulları gibi) ve klan denilen birim doğdu. Kız çocukların evlendirilerek başka bir klana verilmesi sonucunda fratri oluştu. Gelin artık kocasının klanına girdiğinden babasının klanının dinsel yaşamında yer almıyordu. Dolayısıyla, erkek kardeşle kız kardeş arasında kopan birliğin yerini doldurmak amacıyla başka bir dinsel birlik, fratri oluşturulmuştu. Demek ki, klan nasıl anababa ile çocuklar arasındaki ilişkiden doğduysa, fratri de erkek kardeşler arasındaki ilişkiden doğmuştur. Kabile ise, bütün bunların kentler ve budunlar içinde eriyip birleşmeleri sürecinde evrilmiştir; kent ve budunları oluşturan öğelere kabileler denilmiştir.*[177]

Öğretmeni Aristoteles gibi Dikaiarkhos da, toplumun ilksel biriminin evli çift olduğu önermesinden yola çıkıyor. Aristoteles, kendi görüşüne göre, bu birimin nasıl genişlediğini ve giderek aile, köy ve kente dönüştüğünü açıklamıştı.[178] Burada Dikaiarkhos aynı uslamlamayı kabileye uyguluyor. Aslında yola çıktığı önerme hiç kuşkusuz yanlış, bu yüzden de önermesini olgulara uydurmakta epey güçlük çekiyor. Ne var ki, olguların kendileri doğru olarak ortaya konulmuş. Klan, aralarında evlenen klanların bir kümesi olan fratri içinde organik bir birimdir. Önermeye uygun düşen olguları çürütmek ise günümüz tarihçilerine düşüyor.

Aslında, Dikaiarkhos'un kafasındaki öncelikle Attika sistemi değil. Bunu, Attika lehçesindeki *genos* teriminin yerine

patra terimini kullanmasından ve gelinin kocasının klanının bir üyesi durumuna geldiğini açıklamasından çıkarıyoruz. Ayrıca, «kız çocukların evlendirilerek başka bir klana verildiğini» söylüyor. Dikaiarkhos'un bu tanıklığı özellikle değerlidir, çünkü tarih dönemi Atina'sında dıştan evlenme kuralı tümden kalkmıştı. Ancak, bu kuralın bozulabileceği durumları tanımlayan kalıtım yasalarından, dıştan evlenmenin daha önceleri varolduğunu çıkarsamak olasıdır. Ama ilkin bir benzeşme üzerinde duralım.

Sami halkları başlangıçta anayanlıydılar,[179] ama İsrailliler Kenan Ülkesi'ne yerleştikten sonra tarıma geçtiklerinde ataerkil olmuşlardı bile. Taşınmaz ve taşınır bütün mallar oğullara kalıyordu. Peki, ya adamın hiç oğlu olmamışsa? Tevrat'ın Sayılar Kitabında şöyle deniliyor (xxvii. 8):

Bir erkek öldüğünde hiç oğlu yoksa, kalıtının kızına kalmasını sağlayacaksınız.

Bu da, kalıttan yararlanma hakkının, kız çocuğun dıştan evlenme kuralı uyarınca başka bir klandan olması gereken kocasına geçtiğini gösteriyordu. Dolayısıyla, şöyle bir yasa getirilmişti (xxxvi. 8):

Ve İsrail oğullarının herhangi bir kabilesinde kendisine kalıt kalan her kız çocuğu, babasının kabilesinin ailelerinden birine karı gidecektir, ki İsrail oğullarının her erkeği babasının kalıtından yararlanabilsin.

«Kabilenin ailesi» denilen şey klandır.[180] Mülkün erkek tarafında kalabilmesi için kadın kalıtçı kendi klanından biriyle evlenmek zorunda bırakılıyordu.

Altıncı yüzyılda düzenlenen Attika hukukuna göre, babanın varı yoğu erkek çocuklara kalıyordu, ama evlenirlerken kız kardeşlerine çeyiz düzmeleri koşuluyla. Kız çocuğun kalıttaki payıydı çeyiz. Eğer hiç erkek çocuk yoksa her şey kız çocuklara kalıyordu, ama o zaman da kızlar evlendiklerinde babalarının en yakın akrabası kalıtta hak sahibi olabiliyordu.[181] Gortyn'de de aynı kural geçerliydi, yalnız kız çocuk erkek çocuğunkinden

az olmakla birlikte kendi hakkı olan payı alabiliyor ve kadın kalıtçı kalıtın bir bölümünü kendisine bırakmak koşuluyla en yakın akrabayla evlenmeyi reddedebiliyordu.[182] Tarih bakımından daha sonralara rastlamakla birlikte Gortyn'deki yöntem Attika'dakinden daha eskicildir (arkaik) ve her ikisi de Yahudilerdeki yöntemle aynı ilkeye dayanmaktadır. Erkeğin özel mülkiyetteki çıkarı uğruna dıştan evlenme kuralı ve onunla birlikte kadının özgürlüğü gözden çıkarılmıştı.[183]

Özetlersek: Yunan kabile sistemi Romalıların ve İrokuaların kabile sistemine benzemektedir. Yapısı, kökeni ve gelişimi bakımından aynıdır. Klanın içinde giderek en sonunda bağımsız duruma gelen daha küçük birimlerin gelişmesi sonucunda, tıpkı *gens*'in içinde *familia*'nın evrilmesi gibi *genos*'un içinde de *oikos* evrilmişti. Yunan dininin temelinde totemci klan tapımları yatar. Yunanlılar, Cermenler ve Amerika Yerlileri arasındaki koşut göreneklerde gözlemlediğimiz klan dayanışması ilkesi, Yunan ceza hukukunun terimce ve yönteminin temelini oluşturur. Dıştan evlenmeyle ilgili kanıtlar dolaylı olmakla birlikte kesindir, çünkü dıştan evlenme klan yapısının özünde vardır.

Geriye, yerine geçme ve kalıt biçimi kalıyor. Bu konu ilerideki bölümlerde durmadan karşımıza çıkacak. Çünkü bu konu yalnızca Ege'deki Hellenler-öncesi kültürler sorunuyla değil, aynı zamanda Hellenizmin belirleyici özelliğiyle de sıkı sıkıya ilintilidir. Şimdi bu bölümü, önümüzdeki daha kapsamlı sorunlara doğru bir bakış açısıyla yaklaşmamızı sağlayacak genel bazı düşüncelerle bitirebiliriz.

11. *Eski Yunan Budunbilimi*

Bir yandan yabanıllık ve barbarlığın çeşitli aşamalarındaki daha geri halklarla, bir yandan da Yakındoğu'nun ileri, ama eskicil imparatorluklarıyla çevrili bulunan uygar Yunanlılar, kadınların bu çevre ülkelerdeki durumunun kendi ülkelerindekinden çok farklı olduğunu gözlemlemekte gecikmediler. Bu konuya ilişkin yazanak ve yorumları çok ilginçtir. Hiç kuşkusuz, başka kaynaklardan doğrulanabildikleri noktalar dışında tartışmaya açıktırlar ve klasik bilim adamlarının çoğu bunları

her duyduğuna inanan gezginlerin anlattığı masallar olarak kabul etmiş ve pek önemsememiştir. Modern budunbilimciler ise bu konuda daha saygılıdır. Ne var ki bunlar, tam olarak doğru olup olmadıkları bir yana, önemli belgelerdir; çünkü budunbilim diye bir şeyin bulunmadığı bir dönemde, ilkel kurumları tanımlamak için geleneksel olarak kullanılan sözcükleri açıklığa kavuşturmaktadırlar.

En eski bilgi kaynaklarımızdan biri Herodotos'dur. Anadolulu Herodotos yalnızca Yunanistan'daki ülkelerde değil, Afrika, Mısır, Suriye, Mezopotamya ve Karadeniz kıyılarındaki ülkelerde de uzun bir zaman gezip dolaşmıştı. Herodotos'dan edindiğimiz bilgiler her zaman güvenilir olmayabilir, ama bazı anlattıkları daha başka eski ve yeni yazarlardan öğrendiklerimizle sıkı bir uygunluk içindedir.

İskityalı Agathyrs'lerde, diyor Herodotos, «kadın herkesindir, böylece herkes birbiriyle kardeş olur ve bu genel akrabalık karşılıklı kıskançlık ve kin duygularını kaldırır.»[184] Kadınların ortaklaşalığının mülkiyetin ortaklaşalığıyla el ele yürüdüğü düşüncesi hiç de yabancı değildi. Bu düşünceye Aristophanes ve Platon'da yeniden rastlarız.[185]

Şam'lı Nikolaos, bir başka İskityalı kabile olan Galaktophag'larda «mülkiyetin de, kadınların da ortaklaşa olduğunu; kendilerinden büyüklere baba, kendilerinden küçüklere oğul, yaşıtlarına da erkek kardeş dediklerini» anlatır.[186] Bu örnek, sınıflandırma sisteminin birinci tipini andırmaktadır. Eusebios'un anlattıklarına bakılırsa, gene İskityalı olan Gelon'lar arasında, kadınlar «toprağı işliyor, evleri yapıyor, bütün işleri çekip çeviriyor ve eş-aldatma suçlamasıyla karşılaşmaksızın canlarının çektiği erkekle yatıyorlardı.»[187] Kadınların üretim çalışmasındaki etkinliği cinsel özgürlükleriyle bütünleniyordu. Aristoteles, Yukarı Libya'nın bazı halklarında «kadınların ortaklaşa olduğunu» söylüyor.[188] Ayrıntılarıysa Herodotos'da buluyoruz. Libyalı Makhlyes'lerde, diyor Herodotos, «kadın herkesindir; bir arada yaşamazlar ve hayvan gibi çiftleşirler.» Kimbilir kaç misyoner bu korkunç durum karşısında şaşkınlıktan küçük dilini yutmuştur! «Doğumdan sonra iki ay beklenir, sonra erkekler bir araya toplanırlar, çocuk hangisine benziyorsa o adam, çocuğun babası

sayılır.»[189] Burası biraz düş ürünü olabilir ama, gene de bu koşullarda bireysel babalık diye bir kavram olamayacağı açıktır. Libyalı Nasamon'lar kadınları «Massaget'lerde olduğu gibi, ortak kullanırlar; önlerine bir değnek diker, sonra çiftleşirler.»[190] Bu konuda da günümüzde benzerlik gösteren sayısız örnek sunulabilir. «Bir Nasamon ilk karısını aldığı zaman, genç kadın ilk geceyi davetlilerle geçirir.»[191] Daha önce günümüz Avustralyasında da rastladığımız gibi bu uygulama o denli yaygındır ki, Herodotos'dan esinlenilerek Nasamonculuk adı verilmiştir. Herodotos Lydia'lılardan, Kypros'lulardan (Kıbrıslılar) ve Babillilerden, Plautus da Etrüsklerden söz ederlerken, gene evlenmeöncesi rastgele cinsel ilişkinin başka bir biçimine değinmektedirler.[192] Orta Asya'lı Massaget'lerle ilgili olarak şöyle diyor Herodotos: Kadınlardan «ortak yararlanırlar... Bir kadını arzulayan bir Massaget ok torbasını kadının arabasının önüne asar ve hiç çekinmeden onunla kalır.»[193] Çin kaynakları, Massaget' ler ya da Büyük Getai'ların anaerkil olduklarını göstermekte ve bazı yetkililer onları Hindistan'daki Jat'larla bir tutmaktadırlar.[194] Eğer bu doğruysa, o zaman onların görenekleri bizim kültürümüzün tarihöncesine bağlanmalıdır.

Anadolu'yu, Mısır'ı, İtalya'yı ve batı Akdeniz'i çok iyi bilen Strabo, İspanya'daki Cantrabi'lerde «bir tür anaerki *(gynaikokratia)* olduğunu; kız çocukların erkek kardeşlerinin sorumluluğunu üstlenip onları evlendirdiklerini» söylüyor.[195] Aynı kalıt kuralı eski Mısır'da da geçerliydi.[196] Nikolaos'a göre, Etiopyalılar «kız kardeşlerini el üstünde tutarlardı; kralın yerine de kralın kendi oğlu değil, kız kardeşinin oğlu geçerdi.»[197] Mısır'daki Ammon sülâlesine ilişkin tutanaklar da bunu doğrulamaktadır.[198] Lykia'da, diyor Herodotos, «bir Lykia'lı öbürüne, kimlerdensin, diye sorsa, kendi adından sonra anasının adını ve onun soyadını söyler.»[199] Theopompos'a göre, Etrüskler'de de erkekler «kadınları ortaklaşa kullanıyorlardı» ve «çocuklar babalarını tanımıyorlardı.»[200] Kazıbilim, gerek Lykia'lıların, gerek Etrüsk'lerin anaerkil olduklarını kanıtlamış bulunmaktadır.

Bu alıntılar, «kadınları ortaklaşa kullanıyorlardı» denilirken, ortak mülkiyetle iç içe geçmiş bir tür küme evliliğinden

söz edildiğini; «çocukların babalarını tanımadıkları» söylenirken de soyun ana yanından geldiğinin belirtildiğini gösteriyor. Yunanlılar, ilkel toplumun gerçekliklerini yakından tanıyorlardı.

Evliliğin kurucusu olduğu söylenen ilk Atina kralı Kekrops'la ilgili bir geleneği işte bu bilgilerin ışığında yorumlamamız gerekir. Kekrops'dan önce «evlilik diye bir şey yoktu; cinsel ilişki rastgele olduğundan ne çocuklar babalarını tanıyordu, ne de babalar çocuklarını. Çocuklar analarının adını alıyorlardı.[201] Demek ki, bir zamanlar Atina'da anayanlı küme evliliği egemen olmuştu.

Bu geleneğin varlığına inanmamamız için bir neden yoktur. Sanırız, Atinalılar atalarını yabanıllar olarak tanıtan bir masal uydurmazlardı. «Yunanlılar da bir zamanlar bugünkü barbarlar gibi yaşıyorlardı.» Thukydides'in bu unutulmaz sözleri, benzersiz bir kavrayışla, toplumsal insanbilimin karşılaştırmalı yöntemini muştulamaktaydı.[202] Aynı gerçeği Aiskhylos ve Hippokrates'in yazılarından da çıkarmak olasıdır.[203] Bu, materyalist gelenekti. Ne var ki, daha Thukydides'in zamanında gericilik işin içine girmişti. Materyalist toplumsal evrim görüşü, köleciliğin gelişmesiyle körüklenen ve Yunanlılar ile barbarların doğuştan farklı olduklarını savunan öğretiyle uzlaşmazlık içindeydi. İlkel ortaklaşmacılık, küme evliliği ve anaerkillik gibi şeylerin Yunan uygarlığının başlangıcında varolduğu kabul edildiğine göre, kent-devletinin çökmeye yüztutmasıyla birlikte egemen sınıfın gittikçe daha fazla sırtını dayadığı dogmayı, hani şu özel mülkiyet, köle emeği ve kadınların baskı altına alınmasına dayalı ekonomik temelinin doğal adalete dayandığını savunan dogmayı ne yapacağız acaba? Demokritos ve Epikuros gibi daha sonraki materyalistlerin yazıları yok olmasaydı, bugün elimizde eski Yunan toplumu konusunda çok daha derinlikli bir çözümleme bulunması işten değildi. Ama bu yazılar biraz da bu yüzden yok olmuşlardır belki de. Platon, Demokritos'un yapıtlarının yakılmasını istemiş[204] ve bu isteği yerine getirilmişti.

Hiç kimse Aristoteles'in *Politika*'sını okuyup da yazarın engin bilgisi ve derin kavrayışı karşısında hayranlığa kapılmadan edemez. Eğer bu kitap da ortadan kalksaydı, sanırız dünya

çok şey yitirmiş olurdu. Ne var ki, bu bizi Aristoteles'in yapıtının bazı sınırlılıklarını görmekten alıkoymamalıdır. Aristoteles, Yunanlıların bir zamanlar kabile düzeninde yaşadıklarını biliyordu; eskiden Yunanlılarda köle diye bir şey bulunmadığını da iyi biliyor olması gerekir.[205] Evliliğin tarihinde Kekrops'a ayrılan yerin de büyük bir olasılıkla farkındaydı, üstelik önünde kendi döneminin Sparta örneği duruyordu. O dönemin Sparta'sında tekeşlilik kuralı o kadar az bağlayıcıydı ki, altı kardeş bir kadını paylaşabiliyor ve eş-aldatma cezalandırılmak şöyle dursun ayıplanmıyordu bile.[206] Gene de, kent-devletini uygar yaşamın biricik olası temeli sayan Aristoteles, toplumun ilk çekirdeğinin, erkeğin egemen olduğu ve köle emeği kullanan evli çift olarak tanımlandığı bir kuram yaratıyor.[207] Thukydides'in ortaya koyduğu ilke daha başından dışlanmıştı.

Aristoteles'in başaramadığını Herodotos'dan bekleyemeyiz. Thukydides'in benzersiz bir durulukla dile getirdiği gerçeği Herodotos bütün o yolculukları boyunca hiçbir zaman sezinleyemedi. Mısır'daki anaerkil toplum konusunda, kalıtım kuralını anıştırarak bütün söyleyeceği şudur: «Ana babalarına bakmak istemeyen erkek çocuklar buna zorlanamazlar, ama kızlar, istemeseler de ana babalarına bakmak zorundadırlar.»[208] Üstelik Herodotos'un bu açıklaması, gerçekleri yorumlamaktan çok, okurlarını eğlendirmeyi amaçladığı bir bölümde yer almaktadır. Dolayısıyla, Lykia'lıların anaerkil toplumundan söz ederken, onların bu özelliğini «başka hiçbir ulusta rastlanmayan» bir şey olarak yorumlamasına şaşmamak gerekir.[209] İstek düşünceye ağır basmıştı. Bu yanlış açıklamanın önemi, yeri gelince anlayacağımız nedenlerden dolayı, Herodotos'un zamanındaki Yunanlıların inanma eğiliminde oldukları şeyi yansıtmasındadır.

12. *Anayanlı Soyun Dilbilimsel Kanıtları*

Anamalcı sınıfın geçmişi de, geleceği de tam bir kendine güvenle incelediği on sekizinci yüzyılın sonları ve on dokuzuncu yüzyılda Adam Smith, Ferguson, Millar, Bachofen, Morgan, McLennan ve Tylor gibi ilerici düşünürler, eski toplumun kendi eliyle yaptığı ve son fırça darbelerini de Platon ile Aristoteles'in

vurduğu geleneksel portresini düzeltmek için ellerinden geleni yaptılar. Ama anamalcılık gerilemeye yüztuttukçe, özel mülkiyet ve kadınların durumu gibi sorunları modern kentsoyluluğun Aristoteles'de de tanık olduğumuz aynı önyargılarla ele aldığı anlaşıldı. Çağımızdaysa bu önyargılar daha da bir duyarlılık kazanmışlardır, çünkü yeni kurulan toplumlardaki bazı gelişmeler bu önyargıların saçmalığını daha da açık bir biçimde gözler önüne sermiştir. Böylece eski uygarlığın bu yönleri tarihte ikinci kez bir yana bırakılmıştır. Hiç kuşkusuz, bu kuralın dışında kalan örnekler vardır. Evans, Ridgeway, Harrison, Glotz, Briffault ve öbürleri, tarihöncesi Yunanistan'ın anaerkil olduğunda diretmişlerdir. Ne var ki, sonunda marksizme başvuran Briffault dışında bunların hepsi de her şeyden önce konularının özü gereği materyalist bir tutum takınmak zorunda kalan kazıbilimcilerdi. Böyleyken bile, gerçeği görmüş olmalarına karşın, önemi kavramış oldukları söylenemez. Tarihçilerin çoğunluğu arasında ve elbette «katıksız bilim»in gözkamaştırıcı dünyasında bu sorun tartışma konusu bile edilmemektedir. «Demokrasi,» diyor Rostovtzeff, *Eski Dünyanın Tarihi* adlı yapıtında, «kadını sokaktan eve sürdü.»[210] Rostovtzeff gerçeği belirtiyor ama, demokrasinin neden böyle kabalık ettiğini açıklamıyor; daha doğrusu, demokrasinin kadını o zamana kadar hep bulunması gereken yere oturttuğunu kabul ediyor. *Cambridge Ancient History* ise böyle bir gerçeğe değinmiyor bile.

Sözcüklerin bağrında ne öyküler saklıdır! Yitip giden geçmişin yaşayan tanıklarıdır sözcükler.

Yunanlıların tipik klan adlarında, Yunancada dişil olan *-id-* öğesine dayanan ve ata adını belirten *-idas (ides)* biçiminde bir sonek vardır.[211] Bundan da anlaşılıyor ki, ilk dönemlerde klanları erkeklerin değil, kadınların temsil ettiği düşünülüyordu.

Yunancada «erkek kardeş» anlamına gelen *adelphos* ile «kız kardeş» anlamına gelen *adelphe*'nin, öteki Hint-Avrupa dillerinde benzeri yoktur.[212] Hint-Avrupa dilindeki *bhrater* ve *suesor*, Yunancada *phrater* ve *eor* olarak varlığını sürdürmüş, ama akrabalık terimi olarak kullanılmamıştır. Bu terimlerdeki

anlam değişikliği, Yunan terimcesinin en ayırt edici özelliğidir ve açıklanması gerekir.

Phrater, fratrinin bir üyesini belirtmek amacıyla kullanılıyordu. Sözgelimi, Atina'da bir erkek çocuk erginlik çağına geldiğinde, «aynı babaların oğulları»nın bayramı olan Apaturia'larda babasının fratrisine kabul edilirdi.[213] Peki, *phrateres*'ler hangi anlamda «erkek kardeşler» ve «aynı babaların oğulları» oluyorlardı?

Erkek çocukların *agelai* adı verilen arkadaşlık derneklerine yazıldığı Sparta'da[214] «erkek kardeş» anlamına gelen *kasios* terimi, aynı *agela* içindeki bütün erkek kardeşler ve kuzenler için kullanılıyordu.[215] Gene aynı sözcük, *kasis* ya da *kases* biçimini alarak konuşan kişiyle aynı kuşaktan erkekleri belirtmekte kullanılıyordu.[216] Sonuç açıktır. Attika-İonia lehçesindeki *phrateres*'ler ve Dor lehçesindeki *kasioi*'lar, başlangıçta her kuşakta, aynı babanın oğulları, babanın erkek kardeşlerinin oğulları, babanın babasının erkek kardeşinin oğullarının oğulları, vb. anlamına kullanılıyordu. Yani sınıflandırıcı anlamda «erkek kardeşler»diler.

Eor ise yalnızca daha sonraki dönemlere ilişkin bir Yunanca sözlükte geçmektedir ve bu sözlüğün bir yerinde «kız çocuk ya da kuzin» olarak, başka bir yerinde de «akraba» olarak açıklanmaktadır.[217] Bu açıklamalar elbette eksik ve karışıktır, ama gene de sözcüğün başlangıçtaki anlamı açıktır. Çünkü bu sözcük, Hint-Avrupa dilindeki *suesor*'un Yunan dilindeki karşılığıdır.

Adelphos ve *adelphe* terimleri sıfat niteliğindedir. Yani bunlar, *phrater adelphos* ve *eor adelphe* biçimlerinde kullanılan betimleyici sıfatlardır. *Adelphos*'un anlamı, «aynı dölyatağından doğmuş»tur.[218] Demek ki, «aynı babadan erkek kardeş» anlamına gelen *phrater opatros*'dan farklı olarak *phrater adelphos* ana bir baba ayrı erkek kardeş olmaktadır.

Bu sözcükler kendi öykülerini kendileri anlatıyorlar. Eski Girit ve Anadolu kültürlerinin yörüngesine giren Ege'nin Yunanca konuşan istilâcıları anayanlı kalıtı benimsediler ve erkek kardeş ile kız kardeş için kullanılan terimlerin yeni uygulaması en sonunda onların yerini alan betimleyici sıfatlarla

belirlendi. Ne var ki, erkekler babayanlı fratriyi korudular ve buna bağlı olarak *phrater* de varlığını korudu. Kadınların buna denk düşen bir örgütü bulunmadığından, *eor* sözcüğü yaşamadı. Görüldüğü gibi, dilbilimsel bilgiler ancak bu varsayım temelinde bütünüyle açıklanabilmekte, başka hiçbir varsayımdan yola çıkılarak açıklığa kavuşturulamamaktadır.

Yunancadaki *adelphos* sözcüğünün ne demek olduğunu okula giden her çocuk bilir. Ama bunların kaçı, erkek kardeşin neden «aynı dölyatağından doğmuş» biri olarak tanımlandığını araştırmaya özendirilmiştir acaba? Bunu bir kez olsun düşünmemiş dilbilimciler bile vardır. Bilgeliğe ancak araştırıcı bir ruhla varılabilir. Bize sürekli olarak anımsattıkları gibi, Yunanlıların erdemlerinden biri de düşünsel meraktı. Gel gör ki, klasik eğitimin metafizik «düzence»si altında düşünsel merakın serpilip boy atması beklenemez.

NOTLAR IV

[1] W. R. Paton ve E. L. Hicks, **Inscriptions of Cos** (İstanköy Yazıtları), (Oxford, 1891), s. 341.

[2] Strabon, 475-6; **Herodot Tarihi**. 1, 56; Pausanias, 5. 1. 2.

[3] Bu kitabın «Anaerki» başlıklı ikinci bölümünün «Ege Bölgesindeki Bazı Anaerkil Tanrılar» başlığını taşıyan altbölümündeki «Apollon»a bakınız. Bu bölüm, G. Thomson'ın yapıtının ikinci kitabı olarak yayımlanacaktır.

[4] Apollodoros, 2. 7. 7.

[5] Pausanias, 9. 39. 1-5; Homeros, **İlyada**, (Sander Kitabevi, 1967, Türkçesi: Azra Erhat - A. Kadir), 2. 695-6; **Herodot Tarihi**, 1. 56.

[6] Bu üç kabileye birçok Dor yerleşim merkezinde rastlanmaktadır, ama Telos'a yerleşmedikleri anlaşılıyor.

[7] **Ancient Society** (Eski Toplum), s. 114.

[8] **Herodot Tarihi**, 1. 148.

[9] Bu kitabın «Kahramanlık Çağı» başlıklı dördüncü bölümünün «Akha'lar» başlığını taşıyan altbölümündeki «İon'lar»a bakınız. Bu bölüm de, G. Thomson'ın yapıtının üçüncü kitabı olarak yayımlanacaktır.

[10] **Herodot Tarihi**, 2. 143.

[11] Aristoteles, **Politika**, (Remzi Kitabevi, Nisan 1975, Türkçesi: Mete Tuncay), s. 8.

[12] Homeros, **Odysseia**, (Sander Kitabevi, Eylül 1978, Türkçesi: Azra Erhat - A. Kadir), 14. 68; **Herodot Tarihi**, 4. 149.

[13] Dolayısıyla, Platon, **Philebos**, 30d: «**gennetai**'lar kanbağıyla ya da doğuştan akraba olan bireyler değil, fratrilerde kümelenmiş **genos**'ların üyeleridirler.

[14] Bkz. **Ancient Society**, s. 64.

[15] Aristoteles, **fr.** 385.

[16] **Aeschylus and Athens**, s. 207-8.

[17] G. Grote, **History of Greece** (Yunanistan'ın Tarihi), (İkinci basım, Londra, 1869), 3. s. 54.

18 Bkz. «Kabileden Devlete» başlıklı bölümün 39. notu.
19 **Cambridge Ancient History**'de M. Cary, 3. s. 583-5.
20 Is. 2. 42; **Herodot Tarihi**, 6. 111; Thukydides, **Peloponnesos Savaşı**, (Hürriyet Yayınları, Mart 1976, Türkçesi: Tanju Gökçöl), 6. 98. 4.
21 **İlyada**, 2. 362-3.
22 Bkz. bu bölümün «Attika'da Hellen'lerden Önceki Klanlar» başlıklı altbölümü (s. 122).
23 Aeschin., 2. 147.
24 Apollodoros, 3. 14. 8; Plutarkhos, **M.** 843e.
25 Apollodoros, 3. 15. 1; Pausanias, **1. 26. 5**; **Aeschin., 2. 147.**
26 **Herodot Tarihi**, c. I, 59-60.
27 Plutarkhos, **M.** 841b.
28 **History of Greece**, 3. s. 58.
29 **CIG.** 3064.
30 H. E. Seebohm, **The Structure of Greek Tribal Society** (Yunan Kabile Toplumlarının Yapısı), (Londra, 1895), s. 54-64, 88-97.
31 Aynı yerde, s. 56-64.
32 İs., s. 4. 19. 8. 32; Aeschin. c. I, 13.
33 D. 43. 57; Platon, **Leg.** 871b. Aynı sınırlama kadın akrabaların ölenin evine alınması konusunda da geçerliydi: D. 43. 62, 57. 66, **SIG.** 1218. Her iki durumda da amaç, bir klan kan davasını önlemekti.
34 Is. 7. 22, II. 1-2.
35 Bu hak ilkel yasalarda yoktur: A. S. Diamond, **Primitive Law** (İlkel İnsan Yasası), (Londra, 1935), s. 248-50.
36 **The Structure of Greek Tribal Society**, s. 27-8.
37 Lex. Gort. 5. 10-21.
38 **İlyada**, 15. 187-93.
39 **The Structure of Greek Tribal Society**, s. 54-5.
40 Aynı yerde, s. 49-54.
41 Philoch. 94.
42 Phot. **orgeones**; Poll. 8. 107.
43 Is. 2. 14. Belki de Attika'nın tüm yörelerinde bulunmadıkları için bu formülde **orgeones**'lerden her zaman söz edilmemektedir.
44 A. Pauly ve G. Wissowa, **Realencyclopadie der klassischen Altertumswissenschaft**, (Stuttgart, 1894-1937).
45 Plutarkhos, **Sol.** 10.
46 Harp. **orgeonas.**

47 **Odysseia,** 17. 204-11.
48 D. T. Ansted, **The Ionian Islands** (Yunan Adaları), (Londra, 1863), s. 191-5.
49 B. H. Baden-Powell, **The Indian Village Community** (Kızılderili Köy Topluluğu), (Londra, 1896), s. 23.
50 **IG.** 2. 605; 3. ., 97, 680, 702.
51 Plutarkhos, **Them.** 1; **Herodot Tarihi,** 5. 61. 2.
52 **S. El.** 281.
53 **Cambridge Ancient History**'de W. R. Halliday, 2. 613.
54 Aynı yerde, 2. 632.
55 M. P. Nilsson, **History of Greek Religion** (Yunan Dini Tarihi), (Oxford, 1925), s. 77-8.
56 Ael. **NA.** 11, 2. Lavinium'da da benzer bir tapım vardı: Aynı yerde, 11. 16.
57 Pausanias, 6. 20. 2.
58 Pausanias, 6. 20. 4-5.
59 E. N. Gardiner, **Olympia, its History and Remains** (Olympia, Tarihi ve Kalıntıları), (Oxford, 1925), s. 125.
60 **Herodot Tarihi,** 8. 41.
61 Hsch. **oikuron ophin.**
62 Apollodoros, 3. 14. 6.
63 Pausanias, 1. 24. 7; Hyg. **Ast.** 2. 13.
64 Euripides, **Ion,** 18-26.
65 **History of Greek Religion,** s. 26-7.
66 J. E. Harrison, **Prolegomena to the Study of Greek Religion** (Yunan Dinine Giriş) (Üçüncü basım, Cambridge, 1922), s. 237, 325-31. Bkz. Resim 3 ve 4.
67 **History of Greek Religion,** s. 103-4.
68 Plutarkhos, **Cleom.** 39.
69 Pausanias, 1. 36. 1; Apollodoros, 3. 12. 7.
70 **Prolegomena to the Study of Greek Religion,** s. 331.
71 **The Mothers,** 2. s. 641-51, 660-73.
72 Aynı yerde, 2. s. 643.
73 E. A. W. Budge, **The Gods of the Egyptians** (Mısır Tanrıları), (Londra, 1904), 2. s. 377. Minos'un oğlu Glaukos'la ilgili Yunan söylencesinin temelinde de aynı düşünce yatar (Apld. 3. 3. 1-2).
74 Eusebios, **PE.** 1. 10. 46-9.
75 H. A. Junod, **Life of a South African Tribe** (Bir Güney Afrika Kabilesinin Yaşantısı), (İkinci basım, Londra, 1927), 2. s. 376-7, 384-5.

76 Aynı yerde, 2. s. 384. Bathonga'ların yaşlı bir rahibi, Junod'a, sunuda bulunmak için kutsal bir ormana girmek üzereyken karşısına birden bir yılanın, yani Makundju'nun babasının çıktığını, kendisini ve yanındakileri çevreleyerek onlara, «Sağolun! Demek hâlâ buradasınız, çocuklarım! Bana armağanlar getirmişsiniz,» dediğini anlatmıştı. Junod, rahibe, bu anlattıklarının gerçek mi yoksa uydurma mı olduğunu sorduğunda yaşlı adam şöyle yanıt vermişti: «Elbette gerçek! Bunlar büyük hakikatlerdir!» (**Life of a South African Tribe**, 2. s. 384-5). Yunan ve Bantu yılan tapımları arasındaki tek önemli ayrım, Yunan tapımlarının kadınlar tarafından yönetilmesidir.

77 A. C. Hollis, **The Masai, their Language and Folklore** (Masai Yerlileri, Dilleri ve Töresel Yaşamları), (Oxford, 1905), s. 307-8.

78 Aynı yerde, s. 308.

79 Harp. **Eteobutadai**; Pausanias, 1. 26. 5; Apollodoros, 3. 15. 1.

80 Pi. P. 5. 101.

81 Pausanias, 8. 11. 8.

82 Strabon, 588; Ael. **NA.** 12. 39.

83 C. T. Seltman, **Athens, Its History and Coinage**, (Cambridge 1924), s. 24, 30, 49.

84 A. C. Haddon, **Evolution in Aart** (Sanatın Evrimi), (Londra, 1895), s. 282.

85 **Herodot Tarihi**, 5. 65. 4.

86 **Totemism and Exogamy** (Totemcilik ve Dışevlilik), 1. s. 10, 58, 77, 2. 397, 520, 536, 3. 100, 4. 175.

87 Plutarkhos, **Sol.** 10.

88 W. Robertson Smith, **Religion of the Semites** (Samilerin Dini), (Üçüncü basım, Londra, 1927) s. 304-6.

89 J. Toepffer, **Attische Genealogie**, (Berlin, 1889), s. 136.

90 **Totemism and Exogamy**, 1. s. 18-20, 2. 156-8, 160, 3. 67, 81.

91 **IG.** 3. 274. 278.

92 **A.P.** 3. 10.

93 Plutarkhos, **Thes.** 8.

94 J. G. Frazer, **Apollodoros**, (Londra, 1921), 2. s. 125.

95 **Totemism and Exogamy**, 1. s. 86.

96 **Herodot Tarihi**, 5. 57, 61.

97 Apollodoros, 3. 1. 1.

98 M. P. Nilsson, **Mycenaean Origin of Greek Mythology** (Yunan Söylenceleri ve Mikene Çağındaki Kökenleri), (Londra, 1932), s. 33.

99 Pausanias, 9. 39. 5.
100 Pausanias, 9. 16. 5. Thebai Thesmophoria'ları Kadmeia'da kutlanıyordu: **X. Hell.** 5. 2. 29.
101 Apollodoros, 3. 5. 4; Euripides, **İphigenia Aulis'de,** 253-8.
102 L. R. Farnell, **Cults of the Greek States** (Yunan Devletleri Tapımları), (Oxford, 1896-1909), 3. s. 323-4. Tanagra yakınlarındaki Oropos, ortak bir Eretreus tapımı ve ortak bir lehçe aracılığıyla Eretria'yla bağıntılıydı.
103 Plutarkhos, **M.** 628d.
104 **IG.** 3. 373.
105 **SIG.** 736. Messenia kralları Andania'da otururlardı (Pausanias, 4. 3. 7.); bu yüzden Thebai'deki gibi bu da bir saray tapımı olarak başlamış olabilir.
106 **SIG.** 987.
107 **IG.** 12. 3. 514-9, 522, 865, 869.
108 Pausanias, 4. 33. 2, 7. 24. 4.
109 **SIG.** 1015. 24.
110 **Politika,** s. 42.
111 Apollodoros, 3. 14. 8; Plutarkhos, **M.** 843b.
112 Bu kitabın «Anaerki» başlıklı ikinci bölümünün «Ege Bölgesindeki Bazı Anaerkil Tanrılar» başlığını taşıyan altbölümündeki «Athena»ya bakınız.
113 Hsch. **oikuron ophin.**
114 Apollodoros, 3. 14. 8.
115 Butes'i İon'un torunu kabul eden bir başka yorum daha vardır (Apollodoros, 1. 9. 16; Hyg. **F.** 14.).
116 **Herodot Tarihi,** 7. 153-4.
117 Ath. 109a, 416b.
118 Krokonid'ler bir safran klanıydı ve mistiklerin sağ el ve sağ ayaklarına bağladıkları safran lifleriyle (**krokos**) ilintiliydiler.
119 Apollodoros, 3. 15. 4.
120 **İlyada,** 2. 695-6.
121 İst. 21.
122 Clem. **Pr.** 2. 13.
123 Pausanias, 1. 38. 3.
124 C. A. Lobeck, **Aglaophamus,** (Königsberg, 1825), s. 1212-5.
125 Bu kitabın «Anaerki» başlıklı ikinci bölümünün «Bir Tanrıçanın Yaratılması» adlı altbölümündeki «Thesmophoria'lar ve Arrhephoria'lar»a bakınız.
126 **Herodot Tarihi,** 2. 171.

127 Pausanias, 2. 18, 3, 2. 35. 4-8, 1, 14. 2.

128 Pausanias, 7. 27. 9. 2. 18. 3.

129 Homeros, **Hymnos** (Homerik Övgüler), 2. 105-10, 161, 184-7, 206-7; Pausanias, 1. 39. 1.

130 Pausanias, 1. 38. 1-3.

131 Pausanias, 1. 39. 1.

132 Pausanias, 2. 14. 1-4.

133 D. S. 4. 29; Pausanias, 9. 33. 5; St. B. **Eleutherai.**

134 Klazomenai, «haykıran kadınlar», Phlius'dan çıkmıştı: Pausanias, 7. 3. 9.

135 J. Hastings, **Encyclopaedia of Religion and Ethics,** (Edinburg, 1908-18), «Crossroads» maddesi.

136 Apuleius, **Dönüşümler,** 11. 2.

137 Pausanias, 1. 43. 2.

138 Apollodoros, 1. 5. 2.

139 F. M. Cornford, bkz. E. C. Quiggin, **Essays and Studies Presented to William Ridgeway** (W. R.'e sunulan Deneme ve İncelemeler), (Cambridge, 1913), s: 161.

140 Plutarkhos, **M.** 378e.

141 Bkz. Troizen'deki Demeter Thermesia için Pausanias, 2. 34. 6.

142 Pausanias, 8. 15. 1-4.

143 Pausanias, 8. 4. 1.

144 Pausanias, 8. 4. 2. Demeter'e Azanion Dağı'nda ve Arkadia'dan gelen Azan'ların Phrygia'da kurdukları bir yerleşim merkezinde de tapınılıyordu.

145 St. B. **Azania.**

146 Pausanias, 8. 45. 1.

147 Polem. 65; Strabon, 398.

148 **IG.** 2. 785.

149 Apollodoros, 3. 9. 1.

150 Eleusis'deki Thesmophoria bayramının, Eleusis kralı olduğu zaman Triptolemos tarafından getirildiği söylenir. Öte yandan, Thesmophoria'nın Boiotia'daki biçimine çok benzeyen Atina'daki biçiminin Demeter Akhaia tapımından etkilenmiş olması gerekir, çünkü bu bayram dolayısıyla pişirilen ekmeklere **akhainai** deniliyordu (Ath. 109e).

151 Danaos'un Mısır'la olan ilişkileri için bkz. bu kitabın «Kahramanlık Çağı» başlıklı dördüncü bölümünün «Mykene Sülâleleri» adlı altbölümündeki «Geleneksel Sülâleler».

152 A. S. Diamond. **Primitive Law** (İlkel İnsan Yasası), (Londra, 1935), s. 280.

153 G. M. Calhoun, **Growth of Criminal Law in Ancient Greece** (Eski Yunan'da Ceza Yasasının Gelişmesi), (Berkeley, 1927), s. 62-7.

154 Aynı yerde, s. 9.

155 D. 43. 57.

156 **Growth of Criminal Law in Ancient Greece,** s. 64.

157 **Odysseia.** 15. 272-81, 508-46.

158 **İlyada.** 6. 155, 14. 120.

159 **Peloponnesos Savaşı,** 1. 126; **Herodot Tarihi,** 5. 71.

160 **IG.** 5. 2. 262; **SIG.** 9.

161 **SIG.** 37. 1, 360. 50, 526. 40; **Herodot Tarihi, 6. 86.**

162 D. 23. 67.

163 J. H. Hutton. **The Sema Nagas,** (Londra, 1921), s. 166.

164 **Life of a South African Tribe,** 2. s. 54-5.

165 A. C. Moorhouse, «The Name of the Euxine Pontus», **Classical Quarterly,** (Londra, 1906—.), s. 123-8.

166 Diph. 62; Bkz. **Social System of the Zulus** (Zululardа Toplumsal Dizge), s. 214: «Sorulduğunda yol göstermek bütün Zulu'ların göreviydi, yol göstermeyi reddedecek olurlarsa cezalandırılabiliyorlardı.»

167 **Encyclopaedia of Religion and Ethics** (Din ve Ahlâk Ansiklopedisi), «Crossroads» maddesi.

168 **İlyada,** 18. 508. 23. 579-80; Hesiodos, **İşler ve Günler,** 216-19, 250, **(Hesiodos, Eseri ve Kaynakları,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1977, Çevirenler: A. Erhat - S. Eyuboğlu).

169 E. W. Smith ve M. Dale, **The Ila-speaking Peoples of Northern Rhodesia** (Kuzey Rodezya'da İda Dili Konuşan Halklar). (Londra, 1920), 1. s. 296.

170 V. Grönbech, **Culture of the Teutons,** (Cermenlerin Kültürü), (Oxford. 1931), c. I, s. 55.

171 Aynı yerde. c. I, s. 343. Galler'de de, erkek akrabasını öldüren birisi «öldürülmez... para cezası **[galanas]** almaz, yalnızca ilençlenir ve aşağılanarak sürülür» **The Structure of Greek Tribal Society** (Yunan Kabile Toplumunun Yapısı), s. 42. Kelt ve Cermen hukukunda kapsamlı olarak görülen bu ayırım, ortaçağ başlarındaki İngiltere'de neden «erkek akraba öldürmenin genellikle hâlâ tüzel bir işlem görmediğini ve cezalandırılmadığını; öldüren adamın yalnızca Kiliseye teslim edildiğini ve

manevî bir ceza çektiğini» açıklamaktadır. (Aynı yerde, s. 336).

172 Aiskhylos, **Eumenides,** 244-66.

173 Aiskhylos, **Eumenides,** 240.

174 Bir Melanezya yerlisine eğer kandaşıyla sevişecek olursa neler hissedeceği sorulduğunda şu yanıtı vermişti: «Biz böyle bir şey yapmayız. Birisinin böyle bir şey yapabilmesi için aklını kaçırmış olması gerekir. Aklı başına geldiğinde de mutlaka canına kıyar» (F. Wertham, **Dark Legend: a Study in Murder,** New York, 1941, s. 179).

175 Lex. Gort. 11, 34.

176 Aiskhylos, **Agamemnon,** 396-7.

177 Dic. 9.

178 **Politika,** s. 8-9.

179 W. Robertson Smith, **Kinship and Marriage in Early Arabia,** (Arabistanda Akrabalık ve Evlilik), (İkinci basım. Londra, 1903), s. 27-34.

180 W.R. Smith, **Religion of the Semites,** (Samilerin Dini), (Londra, 1927), s. 276.

181 Kız kalıtçı erginlik çağına erişir erişmez en yakın erkek akrabayla evlenmekle yükümlüydü (Is. 6. 14), en yakın erkek akraba ise, o sırada evliyse, kız kalıtçıyla evlenebilmek için karısından ayrılmak zorundaydı (Is. 3. 64). Hiç kuşku yok ki, bu durumda kız çocuk bir kalıtçı değil, malvarlığına bir katkıydı **(epikleros).**

182 Lex. Gort. 4. 31-44, 7. 54-8. 6.

183 Plutarkhos, **Sol.** 21: «Mallar ölenin **genos**'unda kalmalıdır.»

184 **Herodot Tarihi,** 4. 104.

185 Aristophanes, **Plutos,** 510-626; Platon, **Devlet,** (Remzi Kitabevi, Üçüncü basım, Haziran 1975, Türkçesi: Sabahattin Eyüboğlu. M. Ali Cimcoz), 416d.

186 Nic. Dam. 123.

187 Eusebios. **PE.** 6. 10. 18.

188 **Politika,** s. 34.

189 **Herodot Tarihi,** 4. 180.

190 Aynı yerde, 4. 172.

191 Aynı yerde, 4. 172.

192 Aynı yerde. 1. 93, 1. 199.

193 Aynı yerde, c. I. 216.

194 **The Mothers** (Analar), c. I. s. 354-9.

195 Strabon, 165.

196 Bu kitabın «Anaerki» başlıklı ikinci bölümünün «Ege Bölgesinin Anaerkil Halkları» adlı altbölümündeki «Anaerki Nedir?»e bakınız.

197 Nic. Dam. 142.

198 E. Revillout, **L'ancienne Egypte** (Eski Mısır), (Paris, 1909), 2. s. 147.

199 **Herodot Tarihi,** 1. 173.

200 Theop. 222.

201 Clearch. 49; Charax. 10; Io. Ant. 13.

202 **Peloponnesos Savaşı,** 1. 6. 6.

203 **Aeschylus and Athens,** s. 218-9.

204 Aristox. 83.

205 **Herodot Tarihi,** 6. 137.

206 Evlenme alışkısı, bir «kardeş çokkocalılığı» durumundadır. Çocuklar ortak kabul ediliyordu: Plb. 12. 6. 8. Öte yandan, kocalar karılarını geçici olarak değiş tokuş edebiliyorlardı: **Herodot Tarihi,** 6. 62. Erkeklerin karılarını ödünç vermeleri Roma'da da eski bir alışkıydı: Strabon, 515.

207 Politika, s. 8.

208 **Herodot Tarihi,** 2. 35.

209 Aynı yerde, 1. 173.

210 **History of the Ancient World** (Eski Dünya Tarihi), c. I. s. 287.

211 A. Meillet ve J. Vendryes, **Grammaire comparée des langues classiques** (Klasik Diller Karşılaştırmalı Dilbilgisi), (İkinci basım. Paris, 1927). s. 390-1.

212 **Adelphos**'la ilgili bu açıklama için bkz. P. Kretschmer, «Die griechische Bennennung des Bruders», **Glotta,** (Göttingen, 1907—.), 2. s. 201.

213 A. Mommsen, **Feste der Stadt Athen,** (Leipzig, 1898). s. 323-49.

214 Plutarkhos, **Lyc.** 16-21.

215 Hsch. **kasioi.**

216 Hsch.

217 Hsch. **eor, eores.**

218 F. Kuiper, «Beitrage zur griechischen Etymologie», **Glotta,** (Göttingen, 1907—.), 21. s. 287.

İkinci Bölüm

ANAERKİ

Sizin adınıza, anneler, bir taht gibi
sınırsızlıkta, sonrasız yalnızlıklarda,
ama hep paylaştığınız. Yaşamın görüntüleridir
başınızı çevreleyen, kıpırtılı, ama cansız.
Ne vardıysa bir zamanlar, tüm görkemiyle
oradadır, kıpırdanır; sonrasızlık için.

GOETHE

V

EGE'NİN ANAERKİL HALKLARI

1. *Anaerki Nedir?*

İnsanoğlunun hayvanlardan farklılaşmasındaki başlıca etkenlerden biri, kendisini biçimlendiren eğitime açık olduğu büyüme döneminin uzunluğuydu. Bu eğitimi, ekonomik üretimin bulunmadığı koşullarda, analık işlevleri dolayısıyla topluluğun denetimini ister istemez ellerinde tutan kadınlar yerine getirmekteydi. Bu aşamada erkeklerin yerine getirdiği biricik içgüdüsel işlev döllenmeydi. Topluluğun, hep birlikte insan kültürünün çekirdeğini oluşturan alışkıları, davranış kuralları ve kalıt aldığı gelenekleri kadınlarca biçimlendiriliyor ve aktarılıyordu.[1]

Birinci Bölümde de gördüğümüz gibi, kadınla erkek arasında sonradan boygösteren çatışma, üretimin gelişmesinin bir sonucuydu. Avcılık ekonomisi koşullarında, erkeklerin ekonomideki rolü ile toplumdaki konumları arasında bir çelişki doğdu; her ikisi de avcılığının birer uzantısı olan hayvancılık ve savaşın da pekiştirdiği bu eğilim, özgürce işlediği yerlerde, kadın ile erkeğin toplumdaki konumlarını en sonunda tersyüz etti. İşte, tarımla uğraşmayan günümüz kabilelerinde anayanlılık kuralının avcı toplulukların yaklaşık yüzde ellisinde, çoban toplulukların da hepsinde yıkılmış olmasının nedeni budur.[2]

Morgan'ın savına karşı, anayanlı soyun ille de toplumun kadınlarca denetlendiği anlamına gelmeyeceği ileri sürülmüştür. Çok doğrudur. Bildiğimiz anayanlı kabilelerin birçoğunda, belki de büyük bir çoğunluğunda gerçek denetim erkeklerin elindedir. Ardıllık kuralı da açık uygulamalarla denetlenir; sözgelimi,

bir erkek oğullarına kendi klanının adını verir ya da ölmeden önce varını yoğunu oğullarına armağan olarak aktarır.[3] İlkel insan, birtakım açıklar bulma konusunda günümüz hukukçusundan hiç aşağı kalmaz. Değişiklik, değişen bir şey yokmuş gibi davranılarak doğrulanır.

Erkeğin üstünlüğüne yol açan etkenler tarımın ortaya çıkışıyla dengelendi. Her ikisi de göçebe uğraşı olan avcılığın ve hayvancılığın tersine, insanlığın bütün bir gelişimindeki en büyük adımlardan birinin, yerleşik yaşamın benimsenişinin yolunu açar tarım. İnsan, ancak toprağı işlemeyi öğrendikten sonra, sözcüğün gerçek anlamıyla bir «siyasal hayvan», kentlerde yaşayan bir hayvan olabilmiştir.[4] İrokua'lar, Avrupalıların fetihleri tarafından engellendiklerinde işte tam bu adımı atmak üzereydiler; dolayısıyla, göçebe yaşamından yerleşik tarıma geçtikleri için kendi çanak çömleklerini, madeni eşyalarını, mimarilerini, kendi görüntüsel yazılarını ve ay-gün takvimlerini yaratabilmiş olan Aztek'lere erişemediler. Eski Dünya'da bu çatışkı daha da çarpıcıdır. Avrasya bozkırlarının bazı yöreleri ancak günümüzde uygarlaşabilmiş, buna karşılık güney Asya'nın alüvyonlu zengin koyaklarında çok eski zamanlardan bu yana birçok imparatorluk kurulmuş ve yıkılmıştır. Nil, Fırat ve İndüs'ün zenginliklerini topraktan alan kent uygarlıklarının başlangıcı ta İ.Ö. dördüncü bine kadar uzanır, oysa bu kent uygarlıklarının aralarında yer alan çöller bugüne kadar «çadırlarda yaşayıp sığır yetiştirenler»in[5] yurdu olagelmiştir. Tarımın ne kadar önemli olduğunu daha fazla vurgulamak gereksiz. Asıl belirtilmesi gereken, bu üretim biçiminin kadınlar tarafından başlatılmış olması ve dolayısıyla da kadınların uygarlığın doğuşunda belirleyici bir rol oynamış olmalarıdır.

Peki, anaerki nedir öyleyse? Bu soruyu yanıtlayabilmek için, yöntemimize uygun olarak, ilk önce budunbilim alanında canlı bir anaerkil topluluk örneği aramamız gerekiyor. Ne ki, arayışımızın kendinde varolan bir güçlükle yüz yüzeyiz burada. Anaerkinin varolabilmesinin en elverişli koşulları yiyecek toplayıcılıktan hızla tarıma geçiştedir. Ama bunlar uygarlığın gelişmesinin en uygun koşullarıdır. Ereğimize ulaşabilmemiz için gerekli olan koşullar ereğimize ulaşmamızı engellemektedir. Ana-

erkil toplumun günümüzde pek az örneği bulunmasının nedeni de budur. Üzerinde yükselen uygarlıkların altında gömülü yatmaktadır anarkil toplum.

Aradığımızı, büyük bir olasılıkla, barbarlığın üst aşamalarına hızla geçişi bir durulmanın izlediği yörelerde bulabileceğiz. Böyle yörelere güney ve güneydoğu Asya'da rastlanır. Marx'dan aktarıyorum:

Bazıları günümüze kadar varlığını korumuş olan bu küçük ve son derece eski Hint toplulukları, ortak toprak sahipliğine, tarımla el sanatlarının karışımına ve her yeni topluluğun kuruluşunda hazır ve kalıplaşmış bir plan ve taslak yerine geçen değiştirilemez bir işbölümüne dayanır... Asyatik devletlerin sürekli olarak dağılıp yeniden kurulmalarıyla ve ardı arası kesilmeyen hanedan değişikliklerivle çok çarpıcı bir karşıtlık içinde olan Asyatik toplumların değişmezliğinin gizi, kendilerini aynı biçim içinde durmadan yeniden oluşturan ve bir rastlantı sonucu yıkıldıkları zaman da aynı yerde ve aynı adla boy atan bu kendi kendine yeterli toplulukların üretim için örgütlenmesinin basitliğindedir. Toplumun ekonomik öğelerinin yapısı, siyasal alandaki fırtına bulutlarından zerre kadar etkilenmez.[6]

Khasi'ler, Dakka'nın kuzeydoğusunda, Bengal ile Assam arasındaki dağlarda yaşayan iki yüz bin kişilik bir topluluktur. Kültürel bakımdan yalıtılmış durumdadırlar. Konuştukları dil, orta eyaletlerdeki Çutia Nagpur'da ve Satpura Dağları'nda yaşayan Santhal'lar ve Munda'ların temsil ettiği Kolarien ailesindendir. Khasi'lerin başlıca uğraşı tarımdır; tarımın yanı sıra avcılık, balıkçılık ve hayvancılık da yaparlar. En çok pirinç yetiştirirler. Gübrelemenin iyi kavranmış olmasına karşın, ülkenin birçok yöresinde insanlar sabandan habersizdir.

Khasi ülkesinin aşağı yukarı yarısı çok küçük yerel devletlere bölünmüştür, geri kalan bölümüyse İngiliz Hindistanına bağlıdır. İngiliz yönetimi, dolaylı ya da dolaysız, 1835'den bu yana sürmektedir; 1842'den bu yanaysa bir Gal misyoner okulu halka hizmet sunmaktadır. Neyse ki, bu hizmetin mutlu sonuçlarını, kaleme aldığı değerli monografiden dolayı kendi-

sine çok şey borçlu olduğumuz yarbay Gurdon'dan öğrenebiliyoruz. «Hıristiyanlığı benimseyen Khasi'ler,» diyor yarbay Gurdon (bunların sayısı yirmi binden fazladır), «genellikle dine büyük bir içtenlikle sarılıyorlar... pazar ayinlerini hiç kaçırmıyorlar. Pazar sabahları, en temiz giysilerini giyip, yüzlerinde ancak İngiltere'de rastlayabileceğiniz pazar gününe özgü bir anlatımla kilisenin yolunu tutan erkeklerin, kadınların ve çocukların seyrine doyum olmuyor.»[7] Khasi'ler, kendilerine sunulan bu yararlara karşın —ne kadar önemli olduğu Lyall'ın aşağıdaki açıklamasından da anlaşılabilecek olan— alışkılarını korumayı başarmışlardır:

Khasi'lerin toplumsal örgütlenmesi, babanın konum ve yetkesini toplumun temeli olarak görmeye alışmış olanları şaşırtacak bir mantık ve kusursuzlukla sürdürülen anaerkil kuruluşlarını hâlâ koruyan en yetkin örneklerinden birini oluşturmaktadır. Anne yalnızca ailenin başkanı, kaynağı ve tek birleştirici halkası olmakla kalmaz, aynı zamanda en ilkel dağlık yöre olan Synteng ülkesinde mülkün biricik sahibidir, kalıt ancak annenin aracılığıyla aktarılır. Babayla çocuklar arasında hiçbir akrabalık yoktur, çocuklar annelerinin klanına bağlıdır. Erkeğin kazancı kendi anaerkil soyuna gider, öldüğünde de kemikleri annesinin akrabalarının gömütlüğüne konulur. Jowai'da erkek karısının evinde ne oturur, ne de yemek yer, yalnızca karanlık çöktükten sonra uğrar oraya. Kabile dininin temeli olan ataların ululanmasında, yalnızca baş dişi ataya ve onun erkek kardeşine saygı gösterisinde bulunulur. Ölülerin anısını sürdürmek amacıyla, klanı temsil eden kadın adına yassı anıt taşları konulur, bunların ardınaysa ana yanından erkek akrabalar adına dik taşlar dizilir. Atalara tapınmanın bu biçimine uygun olarak, ululanan öteki ruhlar arasında erkeklere de rastlanmakla birlikte bunların da çoğunluğu kadındır. En sık tapınılan hastalık ve ölüm güçleri de dişidir. Ev halkının iki koruyucusu da tanrıçadır, ama bunların yanı sıra klanın ilk babasına da saygı gösterilir. Bütün kurban törenlerini kadınlar yönetir, erkek görevlilereyse onların yardımcılığını yapmak düşer. Önemli bir devlet olan Kirim'de en yüksek din görevlisi

ve devletin başı bir kadındır, din ve yönetim işleri bu kadının kişiliğinde toplanır.[8]

Khasi'lerin yaşamının merkezi köydür. Genellikle, ülkenin bulunduğu tepelerden birinin hemen dibinde yer alır köy. Bir kez kurulduktan sonra, baskı ya da zor altında kalınmadıkça, başka bir yere taşınmaz. Köy bir kasırga ya da yağmacıların saldırısı sonucunda yıkılıp yerle bir olabilir, ama tehlike geçtikten sonra orada oturanlar geri dönüp köyü aynı yerde yeniden kurarlar. Evler birbirine çok yakındır; şefin ailesinin evi ile ötekilerin evleri arasında hiçbir ayrım yoktur. Köyün çevresi anıtlar ve klan gömütleriyle doludur. Bir de, köy tanrısına adanmış olan kutsal korular vardır. Ağaçlar ölüler tapımına ayrılmış olduğundan bunlara dokunmak yasaktır.[9]

Köyün malı olan boş topraklarda herkes damlarını örtmek için ot ve ateş yakmak için çalı çırpı toplayabilir. Ekilebilir topraklar klanın ortaklaşa mülkiyetindedir; rahiplik arazisi rahiplerin geçimi için, krallık arazisiyse şefin ve ailesinin geçimi için ayrılmıştır. Bir de, satın alınarak elde edilmiş olan belli ölçüde özel arazi vardır. Bu, toprakların kadınların malı olması kuralının tek ve aynı zamanda sınırlı kuraldışı yanıdır. Doğu yörelerinde bir toprak parçası satın alan erkek onu kullanma hakkına sahiptir, ama öldüğü zaman toprak annesine ya da annesinin kız kalıtçısına geçer. Erkek, evli olması koşuluyla, batıda da aynı hakka sahiptir; dahası toprağın bir bölümünü kendi çocuklarına bile bırakabilir, ama evli değilse toprağı kendi klanı adına kazanmış sayılır.[10]

Khasi'ler arasında, «Klan kadından doğdu» diye bir deyim vardır. Klanların dıştan evlenme kuralına sıkı sıkıya bağlı olduğu görülür. Klan içinden biriyle evlenmek bir Khasi'nin işleyebileceği en büyük günahtır. Klanın öteki üyeleri böyle birisiyle bütün ilişkilerini anında keserler. Bu suçu işleyen Khasi aynı zamanda klan gömütlüğüne gömülme hakkını da yitirir. Her klan ev halklarına bölünmüştür. *Şi kpoh,* yani «bir dölyatağı» diye bilinen bu birim, aynı dişi atadan dördüncü kuşağa kadar ana yanından gelen herkesi kapsar. Anaerkil bir *oikos*'dur bu. *Materfamilias,* hem aile tanrıçasının tapımını,

hem de eğer ailesi klanın en kıdemli ailesiyse klanın dişi atasının tapımını yönetir. Klanın bütün üyelerinin geçimini güvence altına alan klan toprakları, en kıdemli materfamilias adına onun annesinin erkek kardeşi tarafından yönetilir. *Materfamilias*'ın yerine en ufağından başlayarak ablaları geçer; kız kardeşleri yoksa yerini kızları alır. Bu durumda ev en küçük kıza kalır, büyük kız ise taşınabilir mallarda pay sahibi olur yalnızca. *Materfamilias*'ın kızları da yoksa, o zaman mülk kız kardeşlerinin kızlarına, daha sonra annesinin kız kardeşlerine ve onların ana tarafından kız torunlarına kalır.[11]

Bu durum erkeğin alanını bir hayli daraltır kuşkusuz. Bir koca olarak erkek, kendisini yalnızca bir «dölleyen» olarak gören karısının hısımlarının gözünde bir yabancıdır. Bir ölçüde tekeşli evlilik söz konusudur, kadının aynı anda birden çok kocası olamaz. Ama boşanma öylesine kolaydır ki, Gurdon'ın dediği gibi, «Çocuklar çoğu zaman babalarının adını bile bilmezler.» Babalarının adını bilmemek çocuklarda bir kaygı yaratmaz. Annelerinin evinde yetişmişlerdir ve babalarını bilsinler bilmesinler orada kalırlar.[12]

Klan tapımlarından ayrı olan halk dini genellikle rahipler tarafından yönetilir, ama bu rahipler üzerinde tuhaf bir sınırlama vardır. Gerçi tanrılar adına hayvan kesme, onlara yiyecek, içecek sunma gibi görevleri yerine getiren rahiptir, ama bu tür görevler yerine getirilirken orada mutlaka bir de rahibe hazır bulunur. Rahip, bu rahibenin yardımcısıdır aslında. Gurdon'ın belirttiği gibi, rahibenin töreni tek başına yönettiği dönemlerin bir kalıntısıdır bu.[13]

Şefin erkek olduğu yerlerde, onun yerini, en büyüğünden başlayarak erkek kardeşleri, kız kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin kızlarının oğulları ve annesinin kız kardeşlerinin oğulları alır. Erkek kalıtçıları yoksa, kalıt hakkı kadınlara, yani şefin kız kardeşlerine, onların kızlarına vb. geçer. Gurdon bu incelemesini yaptığı sıralar Kirim şefi bir kadındı. Gurdon önemli bir ayrıntıya değinerek, bu kadın şefin dindışı görevlerini oğluna ya da kız kardeşinin oğluna bıraktığını belirtiyor.[14] Dolayısıyla, rahipler gibi şeflerin de daha sonraki konumlarına ön-

celeri kadınların yardımcılığını yaparak eriştikleri ortaya çıkmaktadır.

Artık, ardıllığın bütün geçmişine yeni bir ışık altında bakabiliriz. Anayanlılığın varlığını koruduğu yerlerde ardıllık genellikle annenin erkek kardeşinden kız kardeşin oğluna biçimini alır; bu durum giderek bir kural olarak benimsenmiştir. Gerçekte bu bir geçiş biçimidir. Khasi klanında erkeklerin dışlandığı, ardılliğın anneden kız çocuğa geçtiği ilk biçim korunmuştur. Bu biçim, kadının görevlerinin yetki olarak erkeğe (ya Khasi'lerde ve İrokua'larda olduğu gibi erkek kardeşe ya da Roma krallığında olduğu gibi kocaya) aktarılmasıyla değişikliğe uğramıştır. Bu durumda ardıllık, kadın tarafından kalmak koşuluyla, erkekten erkeğe, yani annenin erkek kardeşinden kız kardeşin oğluna ya da kaynatadan damada geçer. Böylelikle, anaerkil kuralın tam karşıtı olan ve ardıllığın erkek yanı tarafından belirlenerek erkekten erkeğe geçtiği, kadınların bu işin bütünüyle dışında bırakıldığı ataerkil kurala varıyoruz.

Khasi'lerin anaerkil düzeni, kadının başka yerlerde bölük pörçük ya da geçmişten gelen gelenekler biçiminde rastlanan bütün haklarını işlevsel bir birlik biçiminde koruması bakımından benzersizdir. Ancak Asya'nın özellikle bu bölgesinde bu tip kurumların bir zamanlar yaygın olduğuna ilişkin bol kanıt bulunmaktadır. Assam'lı Garo'larda aynı mülkiyet ve kalıtım kurallarına rastlanır, ama iki önemli değişiklikle. Koca karısının mülkünden bütünüyle yararlanabilir ve dul kalan kadın en küçük kızının kocasıyla evlenmek zorundadır, böylelikle en küçük kızın kocası anayanlılık ilkesi çiğnenmeksizin kalıt alabilir.[15] Çin'in güneyinde bugün bile kadın şeflerin yönettiği kabileler vardır;[16] eski Çin ise bütün bütüne anaerkildi. Granet, «kadınların çocuklarına adlarını verdiklerini, kocalarınsa bir karılar kümesine katılmış eşlerden başka bir şey olmadıklarını» belirtiyor.[17] Çin tarihçilerinden öğrendiğimiz kadarıyla, İ.S. onuncu yüzyılda kuzey Tibet'te Nu-kuo, yani Kadınlar Krallığı adı verilen son derece örgütlü bir anaerkil düzen vardı. Kraliçenin kocası yönetimde en küçük bir yeri olmayan önemsiz biriydi. Kraliçe tarafından toplanan ve saraylı kadınlardan oluşan bir devlet konseyinin elindeydi yönetim. Bu kadınların

buyrukları «kadınların vekilleri» denilen erkek görevlilerce yerine getirilmekteydi.[18] Burada gene kraliçenin kocasının giderek en sonunda nasıl kral olduğunu görüyoruz. Bu nokta o denli önemli ki, daha başka örnekler de vermemiz gerekiyor. Bu örnekleri verebilmemiz için de Afrika'ya döneceğiz.[19]

Bugün Baganda'larda totem babadan devralınır, eskidense anayanlıydı. Dine ilişkin olduğundan doğallıkla tutucu bir nitelik taşıyan eski kural kral ailesinde bugün de korunmaktadır. Kral mutlak bir despot olmakla birlikte, ne gariptir ki iki kadına bağımlıdır. Kraliçe ile ana-kraliçe krallık sanını paylaşırlar. Her birinin kendi maiyeti ve kendi görevlilerince yönetilen malikânesi vardır. Ana-kraliçenin bir görevi de, krala her gün yiyecek armağanlar sunmaktır. Ana-kraliçenin ölümü özellikle kral için büyük bir yıkım sayılır; kral onsuz edemezmişçesine ana-kraliçenin yerine hiç vakit yitirmeden gene onun klanından bir ardıl belirlenir. Kraliçe kralla aynı tahtta oturur ve taç giyme töreninde kralla aynı andı içer. Ana-kraliçe tarafından seçilen kraliçe kralın kız kardeşlerinden biridir.

Baganda'larda ana-kraliçenin görevi daha çok dinseldir, buna karşılık güney Nijerya'daki Benin krallığında ana-kraliçenin kendi maiyetinin bulunmasının yanı sıra kral bütün devlet işlerini ona danışır. Ana-kraliçeyle kızları birlikte otururlar. Bu kızlar hiç evlenmezler, ama toplumun her katından istedikleri kadar sevgiliyle gönül eğlendirebilirler. Lunda'da ana-kraliçe ülkeyi kralla birlikte yönetir. Kral bütün kararlarında ana-kraliçenin onayını almak zorundadır; halkın önüne mutlaka ana-kraliçeyle birlikte çıkar. Kralın yokluğunda bütün yetke ana-kraliçededir.

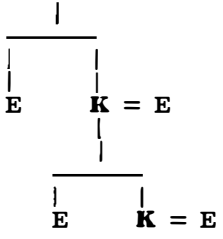
Afrika'daki daha ileri krallıkların hepsi de kralın yalnızca kraliçenin kocalarından biri olduğu daha önceki bir aşamanın uzantısı olan bu yarı anaerkil tipe uyar. Loango ve Daura gibi daha geri krallıklarda ve Fildişi Kıyısı'ndaki Abron'larda, bir kölenin oğlu olan kralın hemen hiçbir yetkisi yoktur. Agonna'da, Latuka'da, Ubemba'da ve daha başka yerlerde kral diye bir şey yoktur. Ülkeyi bir kraliçe yönetir; bu kraliçe hiç evlenmez, ama köle gibi kullandığı sevgilileri vardır.

Bu Afrika krallıklarındaki ataerkil gelişmeler, başlangıçta

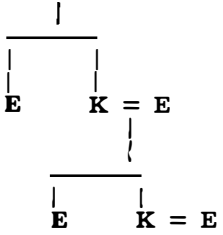
Çizelge VII

BABAYANLI ARDILLIĞIN EVRİMİ

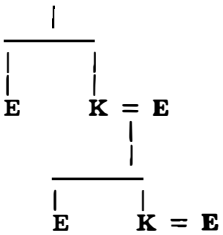
E, erkek. K, kadın. Kalıtçılar siyah yazıyla gösterilmiştir.

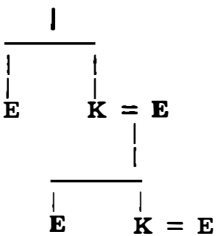
Dolaysız anayanlı ardıllık (anneden kız çocuğa)

Dolaylı anayanlı ardıllık (annenin erkek kardeşinden kız kardeşin oğluna). Kadının hakları erkek kardeşine aktarılır.

Dolaylı anayanlı ardıllık (kaynatadan damada). Kadının hakları kocasına aktarılır.

Babayanlı ardıllık (babadan oğula).

kabilenin genişleme sürecinden doğan, ama giderek köle ticaretinin uyandırdığı yankılar ve Avrupalılarla Müslümanların Afrika'ya girmeleriyle iyiden iyiye yeğinleşen fetih savaşları tarafından hızlandırılmıştır. Böylece, tarım büyüsü üzerine kurulmuş bulunan anaerkil düzen birdenbire değişikliğe uğramıştır. Gerçi bu güçlü ve sağlam zenci kadınlar ordularını Avrupalıların süngüleri üstüne amansızca ve umutsuzca sürmüşler, ancak uzun süren savaşlar bunların yetkesinin zayıflamasına yol açmıştır. Oğullarını ve kocalarını böylesine güçlü bir biçimde denetimleri altında tutabilmelerinin gizi, tarıma ilişkin olduğu için kendi cinslerinin elinde bulunan dinsel işlevleridir.

Hiç kuşkusuz, Afrika'da kralların yetkilerinin salt dindışı yetkiler olduğu sanılmamalıdır. Tam tersine, kral her yerde başrahip, özellikle de yüce yağmurcudur. Ama, Briffault'nun gösterdiği gibi, kralın bu dinsel işlevleri de bizi aynı sonuca vardırmaktadır. Sözgelimi, kralın saraylı kadınlar üzerinde kesin bir denetiminin bulunduğu Dahomey'de, kendisiyle birlikte sarayda oturduğuna inanılan yağmur-tanrının torunlarından biri olarak ululanır kral; ama gene de, tören suyunu kuyulardan çeken ve yağmur yağdırma büyüsünü gerçekleştiren, kralın Analar adı verilen karılarıdır. Onun için, Dahomey'den daha geri topluluklarda yağmurcuların genellikle kadın olmasında hiç de şaşılacak bir yan yoktur. Orta Afrika'daki Çigunda'da yağmur yağdırmak amacıyla bütün kabile bir araya gelir, ama asıl töreni bütünüyle kadınlar yönetir. Damara'larda, yağmur duaları, bu amaçla hiç söndürülmeyen kutsal ateşi bekleyen şefin kızı tarafından okunur. Herero'larda da, yağmur duasını okuyan ve şefin baş karısının kulübesindeki kutsal ateşin başında bekleyen, şefin kızıdır. Burada, Frazer'ın belirtmiş olduğu gibi, başlangıçta Roma krallarının karıları olan Romalı Vesta rahibelerinin durmadan yanan ocak ateşini anımsayacaksınız sanırım.[20]

Krallığın başlangıçta tarım büyüsünden doğduğu, askeri ve siyasal işlevlerininse ikincil olduğu bugün artık Frazer'ın olağanüstü araştırmaları sonucunda anlaşılmış bulunuyor. Kral, insanın ve doğanın bereketinin artırılmasına yöneltilen tüm toplumsal gücü kendi kişiliğinde ya da kendi denetimi altında toplayarak konumunu sağlamlaştırır. Böylece halkının esenliği

konusunda her türlü yetkiyle donatılan kral bir tanrı gibi ululanır ve özel bir törenle (kralın yeniden doğduğunu ve artık bir insan değil, bir tanrı olduğunu gösteren taç giyme töreni) göreve getirilir.[21] Nijeryalı Jukun'ların yeni bir kralı esenlerken söyledikleri sözler kralın nasıl yüceltilip ululandığını çok canlı bir biçimde dile getirmektedir; kralın önünde yerlere kadar eğilip şöyle haykırır Jukun'lar: «Yağmurumuz, ekinimiz, sağlığımız, zenginliğimiz!»[22]

Kral ilk başlarda topluluğu yöneten kadınların yalnızca eşi olduğuna göre, günümüz insanının gözünde kralın ilk özelliklerinden en şaşırtıcısının hangisi olduğunu anlamak olasıdır. Kralın görev süresinin ilk zamanlar önceden belirlenmiş olduğunu, bu sürenin bitiminde kralın öldürüldüğünü gene Frazer'dan öğreniyoruz. Eşlerine, *köle oldukları için* köle gibi davranan bu Afrikalı kraliçelerin evlilik törelerine baktığımızda, o koşullarda kralın ölümünün kadınların kuttören çevriminde sıradan bir olay olduğunu görebiliriz. Daha yakın zamanlara kadar krallarını öldüren Sudanlı Şilluk'larda prensesler aynı özgürce sevişme hakkına sahiptiler ve eskiden kralı kendi elleriyle boğarak öldürürlerdi.[23]

Toprağın ürün verebilmesi için bu «kraliçeler»in gebe kalmaları zorunluydu. Cinsel yaşamları, bir öykünme büyüsü döngüsüydü. Dolayısıyla, dölleyen, bir tanrı olarak (ilk başta, hiç kuşkusuz, ilkel düşünceye göre kadınlarda gebeliğin, toprakta bereketin nedeni olan ay tanrısı olarak) düşleniyordu. Bu tanrının kendilerinde cisimleştiği erkekler görevlerini yerine getirdikten sonra öldürülüyorlardı. Ekinlerin yaşaması için onların ölmesi gerekiyordu. İştar ile Temmuz, İsis ile Osiris, Aphrodite ile Adonis mitoslarının esin kaynağı olan bu kuttören, tekeşlilik koşullarına uyarlandığı Yunan kutsal evliliğinin muştucusudur.

Bu Bantu krallıklarını incelerken Firavunların krallığını anımsamamak olanaksız. Eski Mısır'da krallık kadın yanından aktarılıyordu.[24] Hükümdar ailesinden bir annenin çocukları da hükümdar ailesinden sayılıyordu; ama kralın çocuklarının hükümdar ailesinden sayılabilmesi için kralın, kız kardeşlerinden biriyle ya da annesinin kız kardeşlerinden birinin kızıyla evlen-

mesi gerekiyordu.[25] Bu, günümüzde Baganda'larda olduğu gibi eski Mısır'da da gözlemlenen anaerkil içten evlenme kuralıdır.

Eğer kralın annesi hükümdar ailesindense, kral ülkeyi kendi adına yönetiyor, annesi de tıpkı Bantu ana-kraliçesi gibi aynı yüce yeri paylaşıyordu. Nitekim kimi anıtlarda kralla ana-kraliçenin yan yana oturdukları görülür.[26] Eğer kral doğuştan hükümdar ailesinden değilse, o zaman ülkeyi evlilikten doğan hakla yönetiyordu.[27] Kral nasıl cisimleşmiş tanrıysa, kraliçe de «tanrının karısı»ydı ve kraldan hiç de aşağı olmayan bir konumdaydı. XVIII. Sülalenin ünlü kraliçesi Hatşepsut ülkeyi otuz yılı aşkın bir süre, önce babasıyla, sonra da yeğeni III. Tutmozis'le birlikte yönetmişti.[28]

Eğer kral hükümdar ailesi dışından biriyle evlenirse, ardıllık kadın yanına geçiyor, bundan dolayı da yeni bir sülalenin kurucusu genellikle eski sülaleden biriyle evlenmek gibi bir önlem alıyordu.[29] Roma'daki Sabin ve Etrüsk sülalelerinde gördüğümüz ilkenin aynısıdır bu.

Eski Mısır ile günümüzdeki Bantu krallıkları arasındaki ayrım, Mısır'da toplumun bütününün az çok anaerkil olmasıdır. Gerçi bir erkek belirli mallarını oğullarına bırakabiliyordu, ama genel kalıt kuralı uyarınca bir erkeğin mülkü en büyük kızına kalıyordu.[30] İkinci kuşakta mülk kadının olduğuna göre, birinci kuşakta nasıl erkeğin olduğu sorulabilir. Oysa erkek mülkün sahibi değildir. Evlenme yoluyla mülkün kullanım hakkını elde etmiştir, o kadar. Bu da bizi, Khasi'lerdeki, bütün mülkiyet haklarını kadınlarda toplayan kuralın Garo'larca değiştirilmiş biçimine geri götürmektedir. Dolayısıyla, firavun örneğine uygun olarak, erkek çocuk kendi kız kardeşiyle evleniyordu. Mısırlılardaki bacı kardeş evliliği, anaerkil toplum düzeni içersinde erkeklerin mülkiyet haklarının ortaya atılmasının zorunlu kıldığı bir olguydu. Petrie'nin belirttiği gibi, «bacı kardeş evliliği, anaerkil mülkiyeti baba tarafından kalıt almayla uzlaştırıyordu.»[31]

Eski Krallık'da kadınların toplumda saygın bir konumu vardı, kadının aile içindeki yeri en azından kocasınınkine eşitti. Ne var ki, V. Sülaleden başlayarak değişiklik belirtilerine

rastlıyoruz. Bugün, o dönemin soylu erkeklerinin *nept pa* ya da evin hanımı adı verilen baş karılarının yanı sıra «ikinci bir karı»yla daha evlenebildiklerini öğreniyoruz.[32] Rahiplik de giderek artan ölçüde erkeklerin denetimine girmiş, kadınlar kamu yaşamından çekilmişlerdir. Kadınların kamu yaşamından çekilmesi ilginç özellikler taşımaktadır. Revillout'ya göre, «Beni Hasan'ın yazıtları, yönetim işlevlerinin kalıtsal ve egemenin onayına ya da vetosuna bağımlı olduğu o dönemde, kadının yönetimdeki haklarını oğluna ya da kocasına aktardığını kanıtlamaktadır.»[33] Başka bir deyişle, «kadının vekili» kadının yerine geçmiştir.

Hall'a göre, «Mısır'da *Mutterrecht*'in her zaman güçlü izleri vardı, oysa Babil'de böyle bir ize hiç rastlanmıyordu.»[34] Burada Hall'un söylediklerine herhangi bir şey eklemeyi gereksiz buluyorum. Robertson Smith, bütün Sami halklarının başlangıçta anaerkil olduğuna inanıyordu;[35] Hall'un sözünü ettiği ilk Sumer kent-devletlerinde anaerkil toplum düzeninin izden de öte şeyler bıraktığı anlaşılmaktadır:

Her kent, aynı zamanda yerel tanrının başrahibi olan ve tanrıların yeryüzündeki vekili olduğu kabul edilen patesi *sanını taşıyan soydan gelme bir vali tarafından yönetiliyordu. Sumer dilinde, daha yüksek bir siyasal örgütlenmenin başını belirten bir sözcük vardı:* Lugal, *yani «kral» (sözcük anlamı, «büyük adam»). Bu sözcük hiçbir dinerkici yan anlam taşımıyordu. (...) anlaşılan, zor kullanıp ya da düzen kurup çeşitli kentleri kendi yönetimi altında birleştirerek başa geçen her* patesi *için kullanılıyordu.*[36]

Patesi'lik dinerkine dayanıyordu, *lugal*'likse askeri güce. Bu ayrım, krallığın anaerkil düzenin gerileme sürecindeki olağan gelişmesine uygundur. Sumer tarihinin başlarında, Lagaş *patesi*'si Lugalanda'nın karısı Baranamtarra'nın kenti kocasıyla ortaklaşa yönettiğini görüyoruz. Saygın «Kadın» sanını taşıyan Baranamtarra'nın, *patesi*'nin «Erkek Ocağı»ndan ayrı olarak kendi maiyeti, «Kadın Ocağı» var. Bir sonraki *patesi* Urukagina'nın karısı da aynı konumdaydı. Adı Şagşag, sanıysa «Tanu-

ça Bau» idi. Devletin baş yöneticisine, Lugalanda yönetiminde «Kadın Ocağının yazmanı», Urukagina yönetiminde de «Tanrıça Bau'nun yazmanı» deniliyordu. Demek ki, her iki yönetimde de *patesi*'nin karısının maiyetindeydi baş yönetici. Dahası, her iki yönetimde de resmi belgelere *patesi*'nin karısı adına tarih düşülmekteydi. Bütün bunlar, Langdon'ın da belirttiği gibi, *patesi*'nin yalnızca bir eş olduğunu, gerçek yetkeninse karısının elinde bulunduğunu gösteriyor.[37] Bu anaerki değilse, en azından anaerkine çok benzer bir şeydir. Üstelik bu koşullar yalnızca Lagaş kentine de özgü değildi. Zabşali'de ve Anzan'da bir *patesi*'nin *lugal*'in kızıyla evlendiğini; sonra tek bir örnek de olsa, Markasi'de bir *lugal*'in kızının gerçek bir *patesi* gibi görev yaptığını biliyoruz.[38]

Anaerkil kurumlar eski Elam'da da boygöstermiş[39] ve oradan Pers İmparatorlarına aktarılmıştır. Aiskhylos okurları, oğlunun yokluğunda krallığı yöneten ana-kraliçe Atossa'nın görkemli kişiliğini anımsayacaklardır.[40] Kserkses'in babası Dareios, Atossa'nın ikinci kocasıydı. Atossa'nın ilk kocasıysa, erkek kardeşi Kambyses'di. Herodotos'a göre, Kambyses'in ölümünden sonra da «bütün yetkileri elinde tutmayı» sürdürdü Atossa.[41] Hiç kuşkusuz, Dareios'un onunla evlenmesinin nedeni buydu. Büyük İskender'le aynı dönemde yaşayan bir başka Dareios ise, hepsi de «hükümdar soyundan prensesler» olan kız kardeşlerinden biriyle evlenerek tahta geçmişti.[42] Makedonya krallığındaki hanedan savaşımlarında kadınların önemli bir rol oynamış olmaları da, bu krallığın da anaerkil öğeler içerdiğini düşündürmektedir.[43] Kaldı ki, bacı kardeş evliliği, Büyük İskender'in ardılları olan Ptoleme'ler, Arsacid'ler ve Seleucid'ler için kesinkes ileri sürülmektedir. Ptoleme'ler firavunlardan, Arsacid'lerle Seleucid'lerse Perslerden almışlardır bacı kardeş evliliğini. Örneğin, III. Antiokhos'un kızı Laodike, sırayla üç erkek kardeşi Antiokhos, IV. Seleukos ve IV. Antiokhos ile evlenmiştir. Laodike'nin Seleukos'dan gene Antiokhos adı verilen bir oğlu dünyaya gelmiş; bu çocuk, daha küçükken, anasının sonradan evlendiği üçüncü erkek kardeşi IV. Antiokhos'un kral naipliğinde kral ilan edilmiştir. Tarn'ın söylediğine bakılırsa, kral naibinin Laodike'yle evlenmesinin amacı, vasiliği altındaki çocuğun

tahta çıkmasını güvence altına almaktı.[44] Ama anası ve babası dolayısıyla, tahta çıkması zaten güvence altındaydı çocuğun. Onun için, IV. Antiokhos'un kendisinin kral olmak istemiş olması daha akla yakındır. Nitekim öyle de olmuştur. Çok geçmeden çocuk öldürülmüş, IV. Antiokhos kral olmuştur. Çocuğu kim öldürmüştü dersiniz?

Arrian, Semiramis'in destansı zamanından bu yana Anadolu'nun sürekli olarak «kadınlarca yönetildiğini» söyler.[45] Arrian Anadoluludur, dolayısıyla bu durumu iyi bilmesi gerekir, ama gene de bir abartma payı bırakmakta yarar var. Çağımızda kaleme alınan Yakındoğu tarihlerinde, kadınların konumunun gözardı edilmesinin iki nedeninden biri anaerkinin ne olduğu konusundaki genel kavrayışsızlık, farklılığı kesinkes kanıtlanmadıkça eski toplumun bugünkü topluma benzemesi gerektiği yolundaki üşengeç varsayım; ötekiyse genellikle siyasal bir nitelik taşıdıkları için tek yanlı bir görünüm çizen eski belgelerdir. Anaerkil toplum düzeninin gerilemesinden sonra, kadınların toplum yaşamında da benimsenmiş olan ayrıcalıkları dinle sınırlı bir niteliğe bürünmüş, ama bu durum kadınların dindışı işlere karışmalarını önleyememiştir. Biçimi terk ettikten çok sonraları gerçekliği korumuşlar, böylece cinslerinin belirleyici özelliklerinden birini geliştirmişlerdir.

2. *Lykia'lılar*

Şimdi ağı biraz daha daraltalım. Dilbilimsel kanıtlar, bizi, Ege'ye gelen Yunanca konuşan göçmenlerin anaerkil etkiler altına girdikleri sonucuna vardırmıştı. Peki, onların kendi geleneklerinde, bu sonucu destekleyen neler vardı acaba?

Ege havzası hiçbir zaman bütünüyle Hellenleştirilmemişti. Ege'nin kuzeyi durmadan yeni saldırılarla karşı karşıya kaldı: Trakia'lılar, Phrygria'lılar, daha sonraları da Makedonia'lılar, Galya'lılar ve İslav'lar. Yunan dili, ancak İskender'in fetihlerinden sonra Anadolu'nun iç bölgelerine sokulabildi. Aiolis'in ardında Phrygia'lılar, İonia'nın ardında Lydia'lılar, en güneydeki Dor yerleşim merkezlerinin ardında da Karia'larla Lykia'lılar yaşıyorlardı. İ.Ö. dördüncü yüzyıla gelininceye değin, Girit'in

kimi yörelerinde hâlâ Yunanca olmayan bir dil konuşulmaktaydı.[46]

Lykia'lıların bu adı almalarının nedeni, tanrıları Apollon Lykeios'a bir kurt *(lykos)* olarak tapınılmasıydı.[47] Apollon tanrı doğmadan önce anası Leto'nun bir kurta dönüştüğü ya da kurtların onu Apollon'un doğacağı yere götürdüğü söylenir.[48] Gerçekte Lykia'lılar kendilerine Trmmli diyorlardı; bu ad Yunancada ünlüleşerek Termil'ler biçimini almıştır. Lykia'lıların, Yunanca adlarıyla (Luka) geçtikleri Mısır vakayinamelerine baktığımızda, İ.Ö. on üçüncü yüzyılda öteki Ege halklarıyla birlikte Nil Deltası'na akınlar düzenlediklerini öğreniyoruz. Bir yüzyıl sonra Lykia'lıların bir bölümüyle Karia'lılar, Pamphylia'dan ve Kilikia'dan geçerek Filistin'e göç etmişler ve orada Filistinliler adını almışlardır.[49]

Resim 6. Bir Filistinli: Mısır resmi.

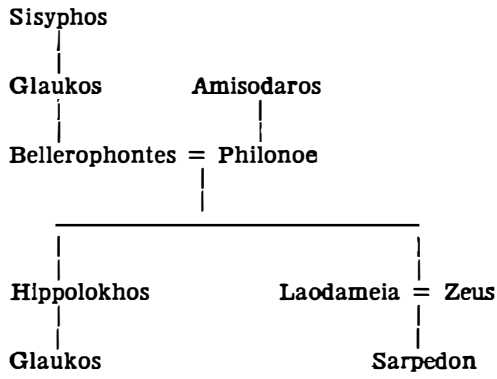
Bunların anaerkil kurumlarına daha önce değinmiştik. Soy zincirleri anayanlıydı. Plutarkhos, Lykia klanı İoksid'lerden söz ederken, doğrusunun dişil biçim olduğunu belirtircesine «İoksidai ya da İoksides» adını kullanır.[50] Lykia'lılarda kalıt da anayanlıydı. Kalıt bırakılırken, kız çocuklar erkek çocuklara yeğ tutuluyordu.[51] Gönüt yazıtlarının da doğruladığı gibi, toplumun temel birimi, anaerkil ev halkıydı. Bu yazıtlardan kimilerinde, bildik anaerkil türden bir formüle rastlarız: «Parthena oğlu Neiketes... Lalla oğlu Neiketes... Euthykes, babası bilinmiyor... Aleksandros, babası bilinmiyor.»[52] Bu bölgede yapılacak sistemli kazılar, Anadolu'daki anaerkil toplum düzenine ilişkin bilgimize hiç kuşkusuz büyük katkılarda bulunacaktır.

Yunan geleneğinde, kral Proitos'un, Argos ovasındaki en önemli Mykene kentlerinden biri olan, koca taşlardan surlarla çevrili Tiryns'i, Lykia'lıların yardımıyla ele geçirdiği belirtilir.[53] Aynı kuşaktan Glaukos'un oğlu ve Sisyphos'un torunu Bellerophontes, Proitos'un sarayına konuk olduktan sonra Lykia'ya göç

etmiş, orada kralın kızıyla evlenip krallıktan pay almıştır. Bellerophontes'in Laodameia adlı bir kızı, Hippolokhos adlı bir oğlu olmuştur. Laodameia, Zeus'dan, Troya Savaşı'nda Lykia'lılara komutanlık eden Sarpedon'u dünyaya getirmiştir. Hippolokhos ise, Troya'da Sarpedon'la omuz omuza dövüşen başka bir Glaukos'un babasıydı.[54] Yunanlılar İoania'yı kolonileştirdiklerinde, bu ailenin üyeleri Miletos'da ve başka yerlerde kral seçildiler.[55] Ailenin bir başka koluysa, Lykia'da, Glaukou Demos denilen bir kentin bulunduğu Ksanthos'da kaldı.[56]

Çizelge VIII

SİSYPHOS SOYU

Lykia'lıların Troya'daki komutanının Glaukos değil de, Sarpedon olması, eski Homeros yorumcularının ilgisini çekmiş ve bunlar Sarpedon'un komutanlığını, haklı olarak, anası adına bir onur belirtisi biçiminde açıklamışlardır.[57] Bellerrophontes, kralın kızıyla evlenerek hükümdar ailesine girdiğinden, ardıllık karısının kızı aracılığıyla geçmekteydi. Bu da, daha önce gördüğümüz gibi, dolaylı anayanlı ardıllığın bir biçimidir.

Glaukid'ler, sanırız, Yunanca konuşuyorlardı; yoksa İonia'lılar onları kendilerine kral seçmezlerdi. Yunancayı Lykia'da öğrenmiş olamazlar, çünkü Lykia'nın yerel dili Hıristiyanlık döne-

mine değin varlığını korumuştur. Dolayısıyla da, Sisyphos soyunun, Peloponnesos'dan ayrıldığında Yunanca konuşuyor olması gerekir. Dilbilimsel çözümlememiz bizi böyle düşünmeye yöneltiyor. Yabancı bir anaerkil halkın arasına yerleşen bir Yunan klanı, o halkın kendi ardıllık kuralına uyarak başa geçmektedir.

Kendi türünde tek örnek değildir bu. Argolis Dor'ları üç ata kabilesi içinde örgütlenmişlerdi, ama bunların yanı sıra fethedilen yörenin halkıyla kaynaşma sonucunda ortaya çıkan dördüncü bir kabileleri, Hyrnath'lar vardı.[58] Bu kabilenin ata adı Hyrnetho'nun (Dor dilinde, Hyrnatho) öyküsü şöyleydi: Argolis'in yönetimi kendisine verilen Dor şefi Temenos, oğullarını, kızı Hyrnetho'yla evlenen Deiphontes'i kayınnakla suçlamış. Bunun üzerine, ardıllığı yitirmekten korkan oğulları, birkaç haydudu kışkırtmışlar, haydutlar da Temenos'u pusuya düşürüp öldürmüşler. Ne var ki, Temenos ölmeden az önce krallığı kızına ve damadına bıraktığını açıklamış; kızıyla damadı da halkça onandıktan sonra Argolis'i birlikte yönetmişler.[59] Bu öykü belki de tarihte gerçekten olmamıştır, ama bu gene de onun eski bir göreneği doğrulamasını engellemez. Bu öykü, analık hukukundan babalık hukukuna geçiş sırasında doğan çatışmaları yansıtmasının yanı sıra, belirli bir ilkenin Yunanistan'daki örneğini de sunmaktadır bize: Bir erkek, kaynatasının yerine geçerek kral olduğunda, kendi hakkıyla hükümdarlık eden kraliçesinin eşi olarak yapar bunu.[60]

3. *Karia'lılar ve Leleg'ler*

Gerek Karia'lılar, gerek Leleg'ler Anadolu kıyılarında yaşıyorlardı. Aralarında pek belirgin bir ayırım yoktur. Herodotos, Leleg'leri, eski budunsal adı koruyan Karia'lıların bir kolu olarak görmektedir. Leleg'lerin, Karia'lılarca köleleştirilen ayrı bir halk olduğu ve ilk başlarda Samos ve Khios adalarında yaşadığı yolunda görüşler de vardı.[61] Tarihsel dönemde, Leleg'ler artık bir anı olmaktan öteye geçemezken, Karia'lılar kendi adlarını taşıyan ülkenin Yunanlı olmayan sakinleri olarak herkesçe bilinmekteydiler.

Karia'daki başlıca Yunan yerleşim merkezi, Herodotos'un doğum yeri olan Halikarnassos'du. Tarihçi Herodotos'un kendisinin de Karia'lıların soyundan gelmesi olasıydı, çünkü babasının adı Lykses, amcasının adıysa Panyasis'di; bunlar, Yunan adları değildir.[62] Gerçi Yunan etkisine Lykia'lılardan daha açıktılar ama, Karia'lılar da kendi dillerini ve kültürlerini korudular. Sanırız, Herodotos onları iyi tanıyordu; Lykia'lıların anaerkil toplumunun başka hiçbir budunda görülmediğini söylediğine bakılırsa, onun zamanında Karia'lılarda babayanlılık egemendi. Ancak, burada bile, yanılma payı bırakmakta yarar var.

Karia'lıların en ünlü kralı, dördüncü yüzyılda hüküm sürmüş olan Mausolos'du. Mausolos'un karısıysa, kız kardeşi Artemisia'ydı. İdrieus ve Piksodaros adlı iki de erkek kardeşi vardı Mausolos'un. İdrieus da başka bir kız kardeşiyle, Ada'yla evliydi. Mausolos çocuğu olmadan ölünce, anısına ünlü Mausoleum'u yaptıran Artemisia geçti yerine. Daha sonra, Artemisia'nın yerini İdrieus, İdrieus'un yerini de Ada aldı. Ada ise, Pers'lere boyun eğen, krallığı kızıyla evlenen Pers satrapına bırakan Piksodaros tarafından tahttan indirildi. En sonunda, satrap da, Ada'nın isteği üzerine Büyük İskender tarafından tahttan indirildi, böylelikle Ada bir kez daha kendi hakkıyla başa geçti.[63] Herodotos'dan yüz yıl sonra, Karia hanedanının, firavunlarla aynı anaerkil içten evlenme kuralına uyduğunu görüyoruz.

Herodotos'dan, doğum yeri Halikarnossos'un, Pers Savaşı sırasında adının Artemisia olduğuna bakılırsa aynı hanedandan gelen Karia'lı bir kraliçenin yönetiminde olduğunu öğreniyoruz. Bu kraliçenin annesi Girit'liydi; babasının adıysa Lygdamis'di. Kocası ölmüştü, ama yetişkin bir oğlu olmasına karşın, «girişken ruhu, erkekçe korkusuzluğuyla» tiranlığı kendisi yönetmekteydi.[64] Kserkses Yunanistan'ı istilâ ettiğinde, Artemisia kendi komutasında beş savaş gemisiyle ona katıldı. Salamis Savaşı'nda, Pers bozgunu başladığında, Artemisia'nın gemisinin ardına bir Atina gemisi takıldı, ama Artemisia ustaca bir dönüşle Pers gemilerinden birine bindirerek kendini kurtardı. Atinalılar Artemisia'nın kendi saflarına geçtiğini sanarak onu kovalamaktan vazgeçtiler. Perslere gelince, onlar da Artemisia'nın gemisinin bindirdiği geminin bir düşman gemisi olduğunu sandılar; savaşı

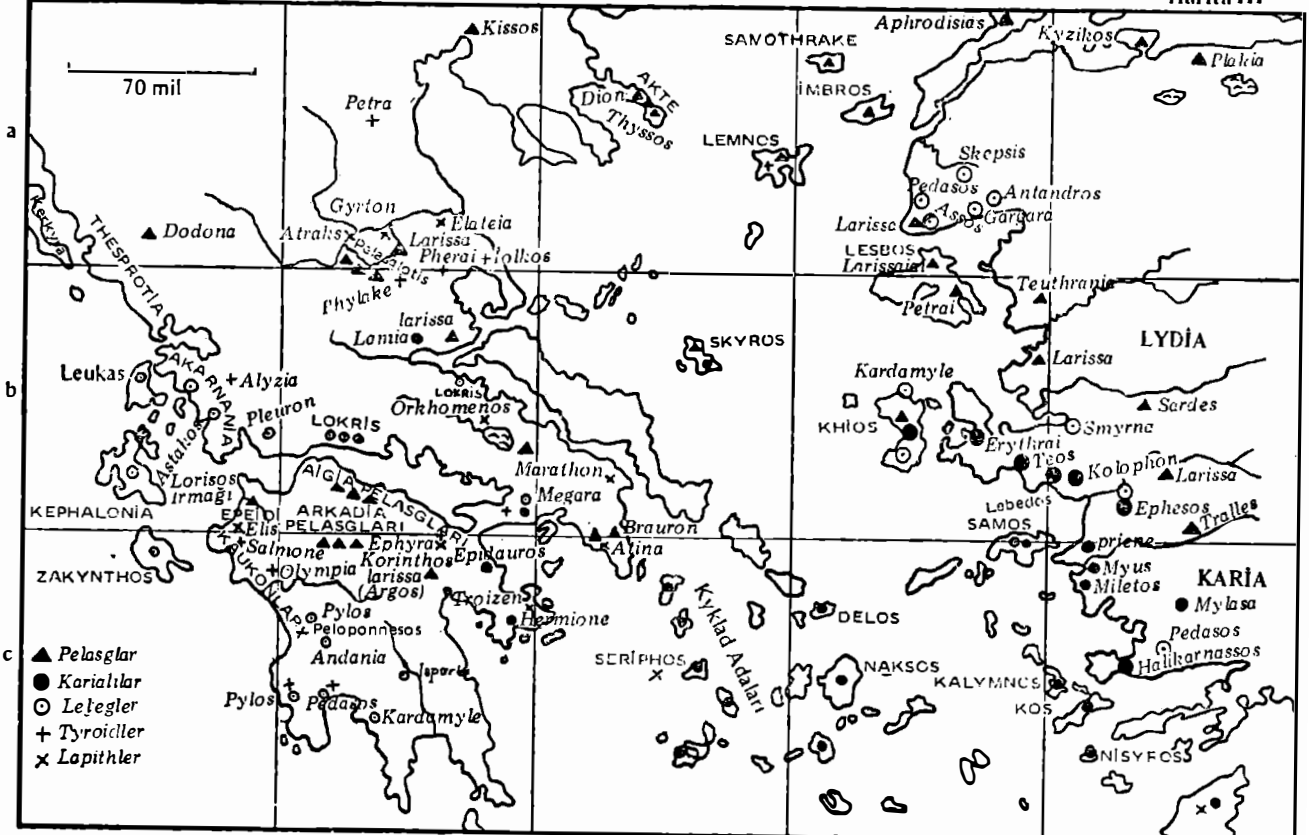
kıyıdan izleyen ve kendi amirallerinin başarısızlığına öfkelenen Kserkses şöyle dedi: «Erkekler bugün kadın gibi, kadınlar da erkek gibi davrandılar.»[65] Bu olayın belki de asıl ilginç yanı, olup bitenlere Atina gemilerinden birinde tanık olan bir oyun yazarının, erkekçe korkusuzluğuyla Artemisia'yı bile geride bırakacak büyük bir oyun kişisi yaratacak olmasıydı.

Miletos'u ele geçiren İon'lar, ana-babalarını öldürdükleri Karia'lı kadınları aldılar. Gel gör ki, bu kıyımdan dolayı Karia'lı kadınlar, yeni kocalarıyla birlikte yemeğe oturmamaya, kocalarının adını anmamaya ant içtiler.[66] Bu da, koloninin ilk dönemlerinde, kadınların kendi yerli düzenlerini bir ölçüde koruduğunu gösteriyor. Bir başka İon yerleşim merkezi olan Teos'da bir yıllık bir mahkeme listesi bulunmuştur.[67] Her davada, erkeğin adından sonra klanının ve *pyrgos*'unun adı belirtilmektedir. *Pyrgos,* erkeğin köyüydü ve Attika'daki bucakla eşanlamlıydı. Bu listede, yirmi beş davadan on birinde klan adıyla köy adı aynıdır; örneğin, «Boios'lú Euthyrrhemon Boides». Bu da gösteriyor ki, bu iki birimin özdeşliği o sıralar hâlâ bozulmamıştı. Klan adları kendi anlamlarını kendi içlerinde taşımaktadır. Bunlardan biri, Philaides, Attika'dandır; bir başkası, Kothides, Euboia'dandır;[68] bir üçüncüsü, Maliades, Thessalia'dandır.[69] Bryskides ve Daddeios gibi birçokları Karia'lıdır.[70] Bu Karia klanları yerli adlarıyla kendi yerleşim merkezlerinde kaldıklarına göre, kendi yerli kurumlarını da korumuş olsalar gerektir; hem sonra, Teos'da böyle olduysa, öteki İon kolonilerinde de böyle olmuş olması gerekir.

Karia'lılar ile Leleg'ler tarihöncesi dönemde Karia'nın çok ötelerine uzanmışlardı. Sözgelimi, Troya Savaşı'ndan sonra Troas' dan sürülüp atıldıkları söylenir.[71] Kos'un eski adı Karis'di, Khios'da da Karides adlı bir kent bulunuyordu.[72] Karia'lılardan Naksos'da ilk oturanlar olarak söz edilmektedir;[73] sonra, Naksos'da Lygdamis diye bir özel ada rastlıyoruz[74] ve Naksos kendisi de Naksia adlı Karia kentiyle ilintili görünüyor.[75] Naksos' daki Karia'lıların Thessalia'nın en güneyindeki Lamia'dan gelmiş oldukları söylenir[76] Argos kıyılarındaki Epidauros ve Troizen, Karia'ılların yerleşim merkezleriydi.[77] Megara'daki akropolise, «Karia'lı» anlamına gelen kral Kar'dan dolayı Karia

EGE'NİN TARİHÖNCESİ HALKLARI

Harita III

denilmekteydi.[78] Ayrıca, merkezi Karia başkenti Mylasa'da bulunan Zeus Karios tapımına Boiotia'da[79] ve gene Attika'da[80] da rastlanmıştır.

Megara kentinin ilk krallarından bir başkasının adı da Leleks'di; Megara'dan gelen Leleg'ler, Messenia'daki Pylos kentinin ilk kurucularıydılar.[81] Leleks, en eski sakinlerinin Leleg'ler olduğu söylenen Sparta'nın da ilk kralıydı.[82] Ayrıca, Leleg'lerin adına Leukas'da, Akarnaia'da, Lokris'de ve Boiotia'da da rastlanıyor.[83] Son olarak, Thukydides, Minos deniz egemenliği döneminde Karia'lıların Kyklad'lardan kovulduğunu söylüyor ve Delos'da bazı eski gömütler açıldığında bulunan savaş giysilerinden ölülerin yarısından fazlasının Karia'lı olduğunun anlaşıldığını ekliyor.[84]

Ama gene de, Karia'lıların yaşadığı alanın belirli sınırları vardır. Bu alan, Leukas'dan Lamia'ya kadar çekilen, sonra da Khios'a kadar uzanan bir çizgiyle belirlenir. Bu çizginin kuzeyinde kalan bölgede tarihöncesi dönemde yaşayanlarsa, Yunanlıların anımsadığı kadarıyla Pelasg'lardı.

4. *Pelasg'lar*

Pelasg'lar, kuzey Ege'nin çeşitli yörelerinde, kendi dillerini koruyarak yaşamışlardır: Örnekse, Makedonia kıyılarındaki Akte'de, aynı yörede bir yerlerde bulunan Kreston'da, Lemnos ve İmbros adalarında,[85] Propontis kıyılarında Kyzikos bölgesinde Plakia ve Skylake'de.[86] Ayrıca Samothrake'de, Troas'da, Lydia'da, Lesbos'da ve Khios'da yaşadıklarından da söz edilmiştir.[87]

Pelasg'lar, Yunanistan'da, Zeus Pelasgios'un Dodona'daki eski tapınağında[88] ve Pelasgikon Argos ya da Pelasgiotis diye bilinen Thessalia ovasında[89] adlarını bırakmışlardır. Pelasg'lardan, Boiotia'nın ve Pelopennesos'daki Akhaia bölgesinin ilk sakinleri[90] ve özellikle de Attika, Argolis ve Arkadia'nın yerli halkı[91] olarak söz edenler de olmuştur. Olympia yakınlarında, bir zamanlar bütün bir Elis bölgesinde görülen Kaukon'lar adlı bir kabilenin kalıntıları vardı. Bunlar da büyük bir olasılıkla Pelasg'lardandılar.[92] *İlyada*'da, Pelasg'ların yanı sıra Kaukon'

lar adını taşıyan bir kabileden Troya'lıların bağlaşıkları olarak söz edilmektedir; aynı ada, daha kuzeyde Karadeniz kıyısındaki Paphlagonia'da yaşayan Kaukon'larda bir kez daha rastlanmaktadır.[93] Güney Peloponnesos'da ya da Kyklad'larda Pelasg'ların hiçbir izine rastlanmamakla birlikte, *Odysseia*'da onlardan Girit'de yaşayan halklardan biri olarak söz edilmektedir.[94]

Kretschmer'e göre, Pelasg'ların adı, *pelagos*'un budunsal bir türevidir.[95] *Pelagos,* Hint-Avrupacada düz yüzey, ova anlamında kullanılan bir sözcüktür; Yunancadaysa denize değgin olarak kullanılmıştır (Latincedeki *aequor* gibi). Gündelik Yunancada «deniz» *thalassa*'ydı ve bu sözcük Hint-Avrupa kökenli değildir. Acaba Ege'yi istila eden Yunanlılar bu sözcüğü orada karşılaştıkları «deniz insanları»ndan, Pelasg'lardan mı almışlardı?

Epeyce dağılmış olmalarına karşın, Pelasg'ların türdeş bir kültürü olduğu anlaşılıyor. Pelasg'ların ayırt edici yer adlarından biri olan Larissa'ya Thessalia'nın, Attika'nın, Argolis'in, Elis'in, Girit'in, Troas'ın, Aiolis'in ve Lydia'nın çeşitli yörelerinde rastlamak olasıdır.[96] Hellen'lerden önce varolduğu kesin sayılan ateş-tanrı Hephaistos'un tapımı Atina'da ve Lemnos'da odaklanıyordu.[97] Hephaistos, ayrıca, Samothrake'de, Lemnos'da ve İmbros'da yaşamış olan Kabir'lerin Pelasg tapımında da karşımıza çıkmaktadır.[98] Kaldı ki, A. B. Cook da, Hephaistos'un bir Pelasg tanrısı olduğunu öne sürmüştür.[99] Dolayısıyla, Hermes de bir Pelasg tanrısıdır büyük bir olasılıkla. İmbros'da Yunan kökenli olmayan bir tapımı bulunan Hermes'in de Kabir'lerle bağıntılı olduğu ileri sürülmüştür.[100] Hermes'in anakarada bulunduğu en eski yerlerse Arkadia ve Attika'ydı. Kendisine bir ata tanrı olarak tapınılan[101] Arkadia'daki Kyllene Dağı'nın yamaçlarında dünyaya geldiği söylenir Hermes'in. Elis'deki Kyllene'deyse, Hermes imgesi bir *penis erectus*'du[102] ve bu da Pelasg'lardan kaynaklandığı söylenilen ve *hermai* adı verilen kamış yontularını andırmaktadır.[103] Keryk'lerin klan atası olan Eleusis Hermes'i Daeira söylencesine, bu söylence de Samothrake mysteria'larına bağlanmıştır.[104]

Peki, Pelasg'lar nereden gelmişlerdi? Bir kere, güneyden gelmedikleri açık. Girit'de Eteokret'ler ya da Gerçek Girit'li-

lerden kesinlikle ayrı tutulurlar.[105] Sonra, güney Ege'nin başka hiçbir yöresinde karşımıza çıkmazlar. Güneybatı Anadolu'dan geldikleri de söylenemez. Çünkü orası Karia'lılarla Lykia'lılarındı. Eldeki bütün ipuçları bizi kuzeye götürüyor: Makedonia kıyılarına ve Hellespontos'un girişindeki Samothrake, Lemnos ve İmbros adalarına. Pelasg'ların izini Hellespontos'dan ve Propontis'den geçerek Anadolu'nun kuzey kıyılarına dek sürebildiğimize göre, onların anayurdunun Karadeniz'in öte yanında bir yerlerde bulunduğunu düşündürtecek güçlü bir kanıtımız olduğunu söyleyebiliriz.

Ataları Ege'nin kuzey kıyılarından olan Thukydides, Akte'li, Lemnos'lu ve Attika'lı Pelasg'ları Tyrrhen'ler (Tyrsen'ler) olarak tanımlamaktadır.[106] Nitekim, Sophokles de, Argolis'deki Pelasg'lar için aynı adı kullanmaktadır.[107] Yunanlılar Etrüsk'leri Tyrsen'ler olarak bilirlerdi. Yunan geleneğine göre, Etrüsk'ler İtalya'ya Ege'nin bir yöresinden göç etmişlerdi; Herodotos bunların Lydia'dan göç ettiklerini söylemekte, kimi yazarlarsa Etrüsk'leri Thessalia'dan, Lemnos'dan ya da İmbros'dan göç eden Pelasg'lar olarak tanımlamaktadırlar.[108] Nitekim, Caere'li Etrüsk'ler de soylarının Thessalia'lı Pelasg'lardan geldiğini ileri sürmüşlerdir.[109]

Tyrrhenos, bir Lydia kenti olan Tyrrha'nın budunsal türevidir.[110] Tarquinius'un Yunancadaki biçimi olan Tarkhon'un erkek kardeşinin adıdır Tyrrhenos.[111] Tarkhon ile Tyrrhenos'un babası Telephos ise, İtalya'da Tarquinii'lerin atası. Lydia'da da Teuthrania kralı olarak ortaya çıkar.[112] Son olarak, Lemnos'da bulunan kimi yazıtlar, Etrüsk dilini çok andıran bir dilde yazılmıştır. Gerçi Lydia'lıların dili konusunda pek az bilgi vardır, ama gene de eldeki bilgiler bu dilin de aynı aileden olduğunu göstermeye yeterlidir.[113]

Etrüks'ler gibi Lydia'lılarda da, küme evliliğinin bir kalıntısı diyebileceğimiz evlilik öncesi rastgele cinsel ilişki vardı. Etrüsk'ler anaerkil olarak bilinirler; bu da, göç döneminde Lydia'lıların da anaerkil olduklarını akla getiriyor. Üç Lydia sülalesinden söz edilmektedir: Atyad'lar, Herakleid'ler ve Mermnad'lar. Sonuncusu, yani Mermnad'lar, Kroisos'un soyudur. Soyağaçları ne denli karışık olursa olsun, gene de Mermnad'lar-

dan Sadyattes'in kız kardeşiyle evlendiğini, Sadyattes'in oğlu ve kalıtçısı Alyattes'in de aynı şeyi yaptığını gösteriyorlar bize.[114] Herodotos, bir önceki sülalenin babadan oğula hüküm sürdüğünü söyleyerek,[115] bunlarda kalıtın babayanlı olduğunu ortaya koymaktadır; ama, bu olgudan kuşku duymamız için hiçbir neden olmamakla birlikte, Herodotos'un buradaki anıştırması bazı sorulara açıktır. Bu amaçla düzenlenmiş olduğundan, bacı kardeş evliliği de ardıllığın babadan oğula geçmesiyle sonuçlanır. Ama bacı kardeş evliliği, kökeninde, anayanlıdır: Oğul doğrudan doğruya anadan kalıt alır. Dolayısıyla, Heraklcid'lerin de Mermnad'larla aynı kuralı izlemiş olmaları olasıdır; aslında olasılıktan da ileri bir durumdur bu, çünkü Herodotos'un anlattığı geleneğin değiştirilip bozulmuş olmasından kuşkulanmamızı gerektiren nedenler vardır. Herodotos'a bakılırsa, sülalenin kurucusu, Herakles'in, İardanos'un Lydia'lı bir köle olan kızından olma oğluydu. Burada, Sophokles'in ve öbürlerinin yorumlarından çarpıcı bir ayrılma göze çarpmaktadır. Eurystheus'un köle olarak sattığı Herakles'i, İardanos'un kızı Omphale satın alır; Omphale ise bir köle kız değil, bir kraliçedir ve kocasının ölümünden sonra tek başına saltanat sürmüştür.[116] Bu öyküdeki Lydia'lı Herakles, Etrüsk'lerdeki Servius Tullius'dur.

Lydia'lılar ve Etrüsk'ler anaerkil idiyseler, o zaman onların akrabası olan Pelasg'lar da anaerkildiler. Lemnos'lu Pelasg'lar, en ünlü Yunan söylencelerinden birinde boygösterirler. Argonaut'lar, Altın Post'u ele geçirmek için Thessalia'dan denize açılmışlar ve o zamanlar Thoas'ın kızı kraliçe Hypsipyle'nin hüküm sürdüğü, «kadınlar tarafından yönetilen» Lemnos'da demirlemişler gemilerini. Meğer bir süre önce Lemnos'lu kadınlar Aphrodite'ye kızmışlarmış; Aphrodite, bu kadınlara çok kötü bir koku bulaştırarak kocalarının onları terk etmesine yol açmışmış. Onlar da öçlerini erkeklerini öldürerek almışlar, bir tek Hypsipyle babasını öldürmemiş. Argonaut'ların kaptanı İason, Hypsipyle'ye vurulmuş, bu birleşmeden dünyaya gelen oğulları Euneos da Euneid'ler klanını kurmuş.[117]

Bu söylencenin ilk kez Bachofen tarafından aydınlığa kavuşturulan anlamı[118] kuşkuya yer bırakmayacak kadar açıktır.

Akla hemen Pelasg'ların anaerkil düzenini getirmektedir, ancak kadınların sonunda aşağılanmasına uygun düşen bozulmuş biçimiyle:

Lemnos'lunun suçu görülmüş işitilmiş değil masallarda,
Bir günah ki yılgıyla yankılanmış yeryüzünde,
Yüz kızartıcı bir olaydan mı söz edilecek
Hep Lemnos düşmüş akla.
İnsanoğlu aşağılamış, Tanrı ilençlemiş Lemnos'luyu,
Kesilmiş dölü bereketi geri gelmemecesine,
Kim saygı duyar Tanrıların sırt çevirdiğine.[119]

Sanki yeni düzenin eski düzene yönelttiği bir ilenmedir bu.

Attika'daki Tyrrhen-Pelasg'lar, Lemnos'luların bir koluydu.[120] Bir zamanlar Atinalılar, Akropolis'i çevreleyen duvarları ördürmek için Pelasg'ları tutmuşlardı.[121] O günlerde kölelik diye bir şey yoktu, su getirmek için Enneakrunos Çeşmesi'ne giden Atinalı kız ve erkek çocuklar durmadan Pelasg'ların saldırısına uğruyorlardı. Bu yüzden, Pelasg'lar Attika'dan kovuldular ve gidip Lemnos'a yerleştiler.[122]

Demokrat Atinalılar, Pelasg kökenli oluşlarıyla övünüyorlardı. «Toprağın oğulları» diyorlardı kendilerine.[123] Herodotos, bunları, Hellenleşmiş Pelasg'lar olarak tanımlar.[124] İlk krallarından biri, evliliğin kurucusu Kekrops'du.[125] Kekrops'dan önce kadınlar gelişigüzel ilişkide bulunuyor ve çocuklarına kendi adlarını veriyorlardı. Etrüsk'lerle ilgili olarak da bize tastamam bunlar anlatılmaktadır.

Yer adlarındaki çeşitli benzerliklere bakılırsa, Etrüsk'lerin Anadolu'yla (yalnızca Lydia'yla değil, Karia ve Lykia'yla da) daha ileri bağıntıları söz konusudur. Dahası, bütün bir Ege havzasında ve güneyde Kilikia'ya, kuzeyde Kafkasya'ya kadar Anadolu'nun iç bölgesinde Hellenik olmayan birtakım öğeler *(-nth-, -nd-, -ss-, -tt-)* dayanan Korinthos, Kelenderis, Myndos, Parnassos, Knossos, Hymessos, Adramyttion gibi yer adlarına rastlıyoruz.[123] *Thalassa* (Attika lehçesinde *thalatta)* sözcüğü de aynı türdendir. Bu tür sözcükler, Hellen-öncesi dillerin varlıklarını en uzun süre korudukları Karia'da ve Lykia'da çok boldur, ama

bunların geniş bir alana yayılmış olmaları, bir zamanlar Ege havzasında Anadolu'dan çıkan benzeşik bir dil alanının doğmuş olması gerektiğini göstermektedir.

Son olarak, Etrüsk'lerin dili, Kafkasya'da hâlâ konuşulan dillerle bağıntılıydı. Bunu ilk kez, elli yıl önce Thomsen ortaya çıkarmış, Marr da onaylamıştır.[127]

Benim varabileceğim yer burası. Etrüsk'lerin konuştuğu dilin ve kimi Asya dillerinin Kafkasya'yla bağıntılarının doğurduğu sorunlar, Karadeniz'den Suriye'ye, Ege'den Sumer'e kadar bütün bir bölgeyi kaplayan ortak bir dil altkatmanının bulunmasıyla karmaşıklaşmış ve büyümüştür.[128] Dahası, bu diller, Hint-Avrupa yayılmasının meydana geldiğine inanılan Güney Rusya'dan gelmişlerse, Yunan dilinde Hint-Avrupalı olmayan son derece yerleşik kimi öğeler Yunancanın kendisi kadar eski olabilir. Kesin bir sınıflama olarak Hint-Avrupa kavramının kendisinin bile yeniden gözden geçirilmesi gerekebilir. Böylesine kapsamlı sorunların, birkaç sayfada çözülmesi şöyle dursun, yeterince ortaya konulması bile beklenemez. Anadolu'nun tarihöncesine ilişkin daha ileri araştırmaların gerçekleştirilmesini sabırla beklemekten başka umarımız yok. Ben burada, yalnızca, Ege'nin ilk halklarıyla ilgili eski Yunan geleneklerinin, bilgisizce kaleme alınmış duygusal yazılar ya da eskiçağlara değgin palavralar diye nitelendirilerek bir yana atılmaması gerektiği noktasında diretmek istiyorum. Bu ayrıntılar bir araya getirildiğinde, kazıbilim ve dilbilim araştırmalarının ortaya çıkardığı görünümle uygunluk gösteren tutarlı bir resim oluşmaktadır.

5. *Minos'lular*

Kyklad'ların bilinen en eski sakinleri, doğudan ve güneyden, belki de büyük ölçüde Girit'ten gelip yerleşenlerdi; bunlar bakır madenini biliyorlardı. Erken Kyklad diye bilinen bu kültür, Minos etkisi altında gelişti. Üçüncü bin başlarında Peloponnesos'a, Orta Yunanistan'a ve Thessalia'nın güneyine yayıldı (Erken Hellas). Bu kültürü taşıyanların Karia'lılar ve Leleg'ler olduğu söylenebilir.[129]

Cilalıtaş Çağı'nda Girit'de yaşayanlar, Kuzey Afrika'dan

bir öğe barındırıyorlardı içlerinde. Bellerine sardıkları kuşakların, hesap tabletlerinin ve sekizli kalkanlarının benzerleri Libya'da ve sülaleler-öncesi Mısır'da vardır.[130] Ama yukarıda sözünü ettiğimiz türden yer adları Girit'de, Anadolu dışındaki öteki yerlerde olduğundan daha yaygındır ve iki ağızlı balta tapımı söylenceye geçtikten sonra da Karia'da varlığını sürdürmüştür.[131] İşte bu yüzden ve daha birçok nedenden ötürü, Minos Girit'lilerinin Karia'lılarla, Leleg'lerle ve Lykia'lılarla yakınlığının bulunduğu sonucuna varılmıştır.

Bu bağlar, izlerini, Yunan geleneğine bırakmıştır. *İlyada*'da Bellerophontes'in torunu olarak tanıdığımız Sarpedon, bir başka yerde Knossos kralı Minos'un erkek kardeşi olarak çıkar karşımıza.[132] İlki Yunan yorumudur, ikinciyse Lykia ve Minos. Rodos'daki ve Karia'lıların Miletos'daki yerleşim merkezindeki Zeus Atabyrios tapımına, Girit kökeni yakıştırılmıştır.[133] Lykia'lıların ve Kaunos'daki Karia'lıların Girit'den geldikleri öne sürülmüştür.[134]

Bu geleneklerde odak noktası Girit'dir. Anadolu'dan Girit'e yönelik tersine bir devinime değgin hiçbir belirti yoktur. Ama genede, bu geleneklerdeki yorum tartışmasız bir biçimde benimsenmiş değildir. Karia'lılar, atalarının Ege adalarına Anadolu'dan gittiği konusunda diretmişler, bunun kanıtı olarak da adalarla en küçük bir bağıntısı bulunmayan Lydia'lılarla akrabalıklarını göstermişlerdir.[135]

Minos uygarlığının bir anlamda anaerkil olduğu genellikle kabul edilir. Söylenceleri saymazsak bu konudaki birkaç olgudan biri de Yunanlıların anımsadıklarına göre «Girit'de kadınların herkesin içine çıkmalarının alışılmış bir şey olduğu»dur.[136] Bu alışkanlık kendi toplumlarındaki duruma ters düştüğü için Yunanlıları şaşırtmıştır. Üstelik Giritli kadınlar yalnızca herkesin içine çıkmakla kalmıyorlardı; Evans'ın yaptığı kazılar sonucunda ortaya çıkan fresklerde, anıtaşlarda ve mühürlerde bu kadınların boks yaptıkları, boğa üstünden atladıkları, akrobatlık, araba sürücülüğü ve avcılık yaptıkları görülmektedir.[137] Dahası, çanak çömlek yapımıyla uğraşıyorlardı.[138] Yunanistan'da gerçek yaşamda bir kadın çömlekçiye hiçbir zaman rastlanmaz; dinde bile yalnızca belli belirsiz izleri görülür bunun: örneğin, el iş-

çiliği ve el sanatlarının koruyucusu Athena tapımında ve Hephaistos'un demirhanesinde çalışan o yabansı kızlarda olduğu gibi.[139] Gene de, eldeki bilgiler karşılaştırıldığında, balçık pişirme sanatını kadınların bulduğu, hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak biçimde anlaşılmaktadır.[140] Bu Minos çömlekleri, Yunan uygarlığı ile ilkel uygulama arasındaki bağı kurmaktadır.

Gerçekte, Minos kalıt kuralları, yazıtlar okununcaya değin bilinmeyecektir. Ancak, görebildiğimiz kadarıyla, bunlar temelde, Lykia'da ve Yakındoğu'nun öbür yörelerinde rastlanılan kurallardan değişik değildir.[141] Bir bakıma daha doyurucu sayılabilecek dinsel kanıtları Yedinci Bölümde inceleyeceğiz.

6. *Hititler*

Buraya kadar, Ege'nin dört bir yanını baştan başa dolaştık ve her yerde anaerkil toplum düzeninin izlerine rastgeldik. Ama göz önüne alınması gereken bir halk daha kaldı.

Hititlerin Anadolu'ya Kafkasya'dan geçtiklerine inanılır.[142] Çobanıl ve savaşkan, karışık bir budundu Hititler.[143] Daha on üçüncü yüzyılda demiri kullanmayı biliyorlardı.[144] Konuştukları dillerden biri, Hint-Avrupa dil ailesindendi. Başkentleri, kuzeybatı Kappadokia'da, bugünkü Boğazköy'ün yerinde bulunan Hattuşaş'dı.[145] Hititler, bütün Kappadokia'yı, Suriye'nin büyük bir bölümünü ve orta Anadolu'nun kimi yörelerini egemenliği altında tutan geniş bir imparatorluk kurdular. Daha batıda, Lydia'nın başkenti Sardes'de, Sipylos Dağı'nda ve Hermos koyağının denize uzanan bölümünde Hitit anıtları bulunmuştur.[146] İlk Lydia hanedanı Atyad'ların, Hitit beylerinin boyunduruğu altına girmiş oldukları ileri sürülmüştür.[147] Herakleid'lerin sonuncusu Myrsilos, İ.Ö. 1350 dolaylarında Hitit kralı olan Murşil'le aynı adı taşımaktadır.[148] Üçüncü Lydia hanedanı Mermnad'lar, Hititler olmaları güçlü bir olasılık sayılan Leukosyr'lerin, «Beyaz Suriyeliler»in ülkesinden gelmişlerdir.[149] Öte yandan, Etrüsk'lerin atası Tarkhon ya da Tarquinius'un adının, Hitit savaş tanrısı Tarhun'dan geldiği anlaşılmaktadır.[150] Gerçi bu yakıştırmaların kimileri birer varsayım olmaktan öteye gidememektedir, ama gene de temelde üzerinde anlaşılan ortak bir nokta

vardır. Güçlerinin doruğunda bulundukları dönemde, Hititlerin etkisi, Hermos ve Maiandros ırmakları üzerinden Ege'ye dek uzanmıştır. İlk Hitit kralları ataerkil ve çokeşliydiler; babadan oğula hüküm sürüyorlardı. Ama bu kralların en güçlü oldukları dönemde, kraliçe ile ana-kraliçenin önemli yetkilerle donatılmış olduklarını, ana-kraliçenin resmi görevleri kralla ortaklaşa yerine getirdiğini görüyoruz.[151] Anlaşılan, Hititlerin kendi kurumları, Anadolu etkisi altında değişikliğe uğramıştır. Dinde de aynı şey söz konusudur. Babil'den savaş ve aşk tanrıçası İştar'ı, Mitanni'den güneş-tanrıça Hepat ile onun kocası fırtına-tanrı Teşup'u benimsemişlerdir.[152] Hattuşaş'daki kabartmalarda, belki de Amazonların prototipi diyebileceğimiz bir kadın savaşçı, tanrıça ya da rahibe figürü görülür.[153]

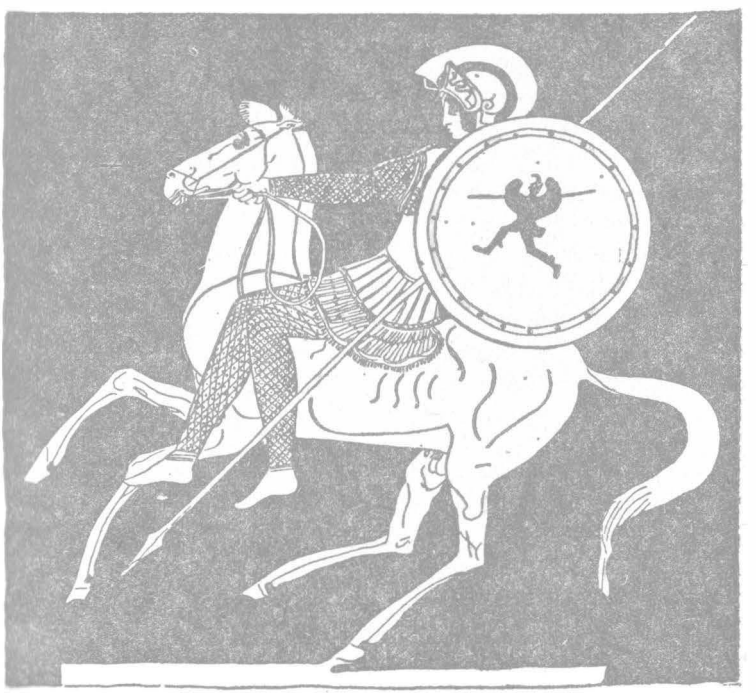
7. *Amazonlar Söylencesi*

Amazonlar söylencesi, Yunanlıları büyülemişti. Gittikleri her yere taşıdılar bu söylenceyi. Yunanlıların yayılmasıyla birlikte bu söylence de büyümüş, en sonunda bütün dünya bu romantik söylence kişileriyle dolmuş, Amazonların kökeni unutulup gitmiştir.

Yaygın geleneğe göre, Amazonların yurdu, Anadolu'nun kuzey kıyılarında ya da daha doğuda, Kafkasya'daydı. Örneğin, Herodotos, Amazonların Yunanlılarca yenilgiye uğratılarak tutsak edildiklerini, ama gemiye doldurulup denize açıldıklarında Yunanlı erkeklerin üstüne atılıp onları öldürdüklerini, Kırım'da karaya çıkıp Skyth'lerle dost olduklarını anlatır.[154] Daha sonraki yazarlarsa, Amazonları çok daha uzaklara götürürler. Diodoros'a göre, Libya'nın yerli halkıdır Amazonlar. Bu ülkede başa geçtikten sonra kraliçeleri Myrina önderliğinde yeryüzünün batı sınırına, düşsel Atlantis'e kadar gitmişler, orada Gorgo'ları alt etmişlerdir; daha sonra doğuya yönelip Mısır'a varmışlar, orada İsis'in oğlu Horus'la bağlaşıklık kurmuşlar, savaşa savaşa Arabistan ve Suriye'den geçmişler, Toros'daki dağlıları boyunduruk altına almışlar, Anadolu'dan geçerek Ege kıyılarına gelmişler, buralarda en yiğit önderlerinin adlarını verdikleri kentler kurmuşlardır. Daha sonra, Lesbos ve Samothrake

adaları üzerinden Thrakia'ya ulaşmışlar, böylece bütün dünyayı ele geçirdikten sonra utkuyla Libya'ya, yurtlarına dönmüşlerdir.[155]

Bütün bir Ege bölgesinde ve Anadolu'nun kuzey kıyılarında, Amazoneia adı verilen yerel anıtlara, Amazonların serüvenlerini dile getiren söylencelere rastlanıyordu; ne var ki, onların kentler kurdukları söylenilen bölge daha dar bir alanda kalmaktadır. Bu kentlerden bir bölüğü Propontis ve Paphlagonia kıyılarındaydı.[156] Öbürleriyse, Ege kıyılarının sonraları Aiolis ve İonia diye bilinen bölümündeydi: Myrine, Mytilene, Elaia, Anaia, Gryneia, Kyme, Pitane, Smyrna, Ephesos yakınlarındaki Latoreia ve Smyrna adlı bir Amazonun yönettiği söylenilen Ephesos'un kendisi.[157]

Resim 7. Amazon: Attika vazosu

Ephesos'daki eski Artemis tapınağı (Ephesos'luların Diana'sı) Amazonlar tarafından yapılmıştı.[158] Bu gelenek, gerçekte Atina Akropolis'indeki Kore'ler, yani genç kızlar gibi Tanrıça Artemis'e hizmet eden soylu genç kızlar olan kadın avcı ya da savaşçıların toplu yontularını gün ışığına çıkaran kazılarla da doğrulanmıştır. Bu anıtlar, ilk kalıntılar arasında Hitit etkisinin belirgin izlerini gözlemleyen Lethaby tarafından yayımlanmıştı. Garstang da, Amazonların bir Hitit tapınıyla bağıntılı oldukları ve daha sonraki Artemis tapınının bu tapımdan kaynaklandığı konusunda Lethaby'ye katılıyor.[159]

Amazonların adı genellikle şöyle açıklanmaktaydı: Amazonlar, savaşırken kendilerine engel olmasın diye memelerinden birini ya da her ikisini de daha çocukken keserler ya da dağlarlarmış; bu yüzden de, «memesiz» *(amazoi)* diye bilinirlermiş.[160] Bir başka görüşe göreyse, kimi Ephesos'lu kadınlar, kendi cinslerinin doğal işlerini bir yana bırakarak savaş ve tarımla uğraşmaya başlamışlar; bellerinde kuşaklarıyla *(zonai)* ekin biçtikleri *(amao)* için bunlara Amazonlar adı verilmiş.[101] Gerçi sözcüklerin kökenlerinden yola çıkılarak yapılan bu açıklamaları çok fazla önemsememiz gerekmiyor, ama gene de ikinci açıklamanın ardında yatan düşünce anlamlıdır. Strabon'un anlattığı gibi, Amazonların, «bütün çift sürme, ekin ekme, hayvan otlatma ve at yetiştirme işlerini kadınların yaptığı»[102] kimi Kafkasya kabileleriyle bir tutulmalarının ardında da aynı bakış açısı yatmaktadır. Diodoros'un, Amazonların toplumsal yaşamı konusunda söylediklerinde de karşımıza aynı düşünce çıkmaktadır:

Amazonlar, kadınların yönettiği bir halktı; yaşama biçimleri bizimkinden çok değişikti. Kadınlar savaş için eğitiliyor, belli bir süre zorunlu olarak silah altına alınıyorlardı; bu süre boyunca kızoğlankız kalmak zorundaydılar. Askerlik görevleri sona erdikten sonra, salt çocuk yapmak amacıyla erkeklerle yatıyorlar, ama tüm kamu işlerinin denetimini kendi ellerinde tutuyorlardı. Buna karşılık, erkekler, tıpkı bizim toplumumuzdaki kadınlar gibi, evcilleşmiş bir yaşam sürüyorlardı.[163]

Tabloyu tamamlamamız için, Arrian'a dayanarak, «bunların soy çizgilerini kadın yanından hesapladıklarını»[164] eklemeniz yetecektir.

Bu söylence, Yunanlılardaki biçimiyle, Ephesos'da Anadolu Ana-Tanrıçasına adanmış dinerkici bir Hitit yerleşim merkezinin anaerkil kurumlarının bir simgesi olarak yaratılmıştır.[165] Ve oradan bütün Ege'ye yayılmıştır. Yunanlıların Akdeniz'in dört bir yöresine yayıldıkları bütün bir kolonileştirme dönemi boyunca, her yerde karşılaştıkları anaerkilliği koruyan halkları Yunanlılar kendileri daha yakından tanıdıkça, bu söylence de yayılmasını sürdürmüştür. Ya da, bir başka biçimde söyleyecek olursak, başlangıçta Hattuşaş'daki savaş Tanrıçasının hizmetkârları olan Amazonlar, genişleyen Yunan çevreninde ortaya çıkan bütün öteki anaerkil figürleri (Lydia'lı Omphale, Lemnos'lu Hypsipyle, Asur kraliçesi Semiramis, Mısır ve Ethiopia'nın kraliçeleri ve ana-kraliçeleri, Massaget'lerin kraliçesi Tomyris ve Arabistan, Libya, İtalya, Galya ve İspanya'daki daha birçok ilkel kabilenin yetenekli, gözüpek kadınları) tek bir söylencesel kavramda birbiri ardı sıra özümlediler.[166] Amazonlar ile Lemnos'lu kadınlar, aynı düşüncenin kutuplaşmış anlatımlarıdır. Lemnos söylencesinde, ana hukuku kavramı, bir kez kuruldu mu ilksel olduğunu öne süren daha sonraki toplum düzenine karşı bir başkaldırı düzeyine indirgenmiştir; Amazonlardaysa, gerçeklikten koparılmış, romantikleştirilmiş, zararsız bir düşler ülkesinde özgürce gezintiye çıkmıştır.

8. *Miny'ler*

Şimdi, Yunan dilinin ilk taşıyıcılarının, bu anaerkil dünyada nereye oturtulabileceğini düşünmemiz gerekiyor.

Bu yeni dilin bu bölgeye ilk sızmaları ikinci bine kadar uzansa gerek. Eğer, birçoklarının inandığı gibi, göç edenler Tuna havzasından geldilerse, ya Aksios koyağından aşağılara inmiş olmaları ya da Adriyatik kıyılarını izleyerek Epeiros'a gelmiş olmaları gerekir. Ama her iki durumda da, Peneios Irmağı ve onun kollarının suladığı bereketli Thessalia Ovası'nın çekiciliğine kapıldıkları açık. Gerçekten de, bunların, adını

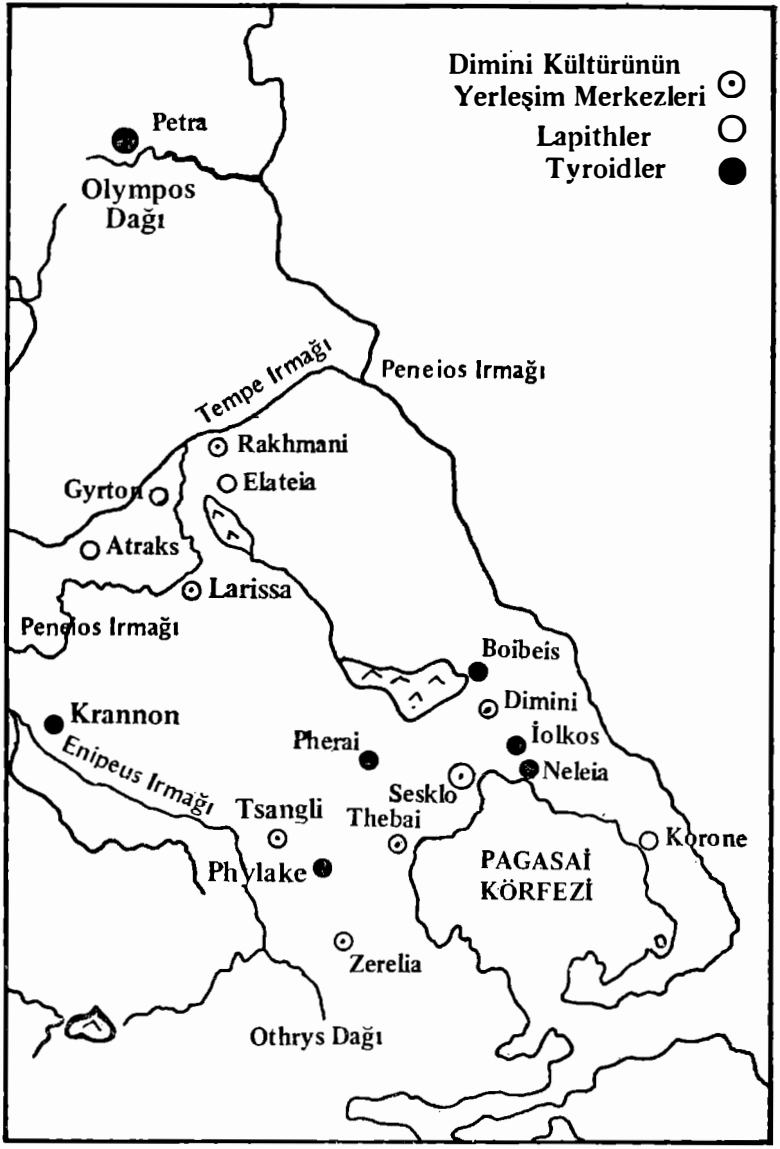
Thessalia'daki yerleşim merkezi Dimini'den alan Cilalıtaş Çağı kültürüyle özdeşlenmeleri önerilmiştir.[167] Bu Dimini halkı, kuzeyden gelmiş göçmenlerden oluşuyordu; Thessalia'nın doğusuna yerleşmişler, güneyde Korinthos'a kadar yayılmışlardı. Nitekim, daha önce değindiğimiz Kyklad kültürünün (Erken Hellas) kalıntılarının altında bunlara ilişkin kalıntılar bulunmuştur. Bunlar kendi köylerini kurup berkitmişler ve «megaron» adı verilen yeni bir konut tipi ortaya çıkarmışlardır. Bu özdeşleme hiç kuşkusuz bir varsayımdır; ama hiç değilse bizi, kuzeyden ve güneyden gelen en eski akımların umut verici bir araştırma olarak çakıştığı güney Thessalia ve Boiotia'ya yöneltmektedir.

Geleneksel Yunan soy zincirlerinden yararlanmadan önce, bunların taşıdığı tarihsel değeri elden geldiğince belirlemek gerekir. İleride de göreceğimiz gibi, bu soy zincirleri bütünüyle düş ürünüdür, ama böyledirler diye de atılamazlar, çünkü düş ürünleri de bir anlam taşır. Sözgelimi, Hellen'in oğullarının —Aiolos, Doros ve İon'un babası Ksuthos— düş ürünü oldukları açıktır, bu kişiler hiçbir zaman yaşamamıştır. Gel gör ki, Yunanlıların ulusal bilince erişmeleri —Hellen'ler olarak bir birlik anlayışına ve Aiol, Dor ve İon olarak bir çeşitlilik anlayışına erişmeleri— bu kişilerde cisimleşir ve bu da bir düş ürünü değil, basbayağı bir olgudur.

İlkel toplumda, klanın yaşlıları, klanın yaşayan bütün üyeleri ile ölmüş olanların birçoğunu ve bunların evlilik bağlarını kapsayan son derece ayrıntılı bir soyağacını ezbere bilirler; çünkü bütün bu bilgiler, klan geleneklerinin aktarılabilmesi ve klanın yaşayışının düzenlenebilmesi için gereklidir. Ne var ki, geçmişteki klan üyeleri zamanla bireyselliklerini yitirir, birbirlerine karışır, genelleştirilmiş bir klan atası kavramı içinde eriyip giderler. Bu klan atası, aynı türden öteki figürlerle, klanların içinde evrildikleri alışkılara göre, erkek kardeş ya da kuzen ilişkisi içindedir. Süredizin (kronoloji) kısa gibi gösterilme eğilimindedir, ama köken anlayışı aynı kalır.

Akrabalık, toplum yaşamında başat etken olmayı sürdürdüğü sürece, bu gelenekler canlılığını korur. Kabile düzeni çözülüp dağıldığındaysa, bu gelenekler basmakalıp bir nitelik alırlar ve sınıf savaşımı geliştikçe de isteğince yeniden düzenle-

DİMİNİ KÜLTÜRÜ (Thessaila II) Harita IV

me ve çarpıtmalara açık bir duruma gelirler. İşte, yanılgının kaynakları da, sonradan yapılan bu değişikliklerdedir. Eski Norveçlilerde ve Maori'lerde olduğu gibi, bir ölçüde bozulmadan kaldıkları yerlerde bu soy zincirleri belli sınırlar içinde son derece kesindir.[168] Ne var ki, Yunan soyağaçları daha ileri bir aşamaya değgindirler ve bunun için de bunlardaki yanılma payı daha büyüktür. Öte yandan, Yunan geleneğinin, kent-devletlerinin bağımsızlığından doğan çok çeşitliliği, değişik elyazmalarının farklı yorumlarında olduğu gibi, çözümleme için geniş olanaklar sağlar.

Bir geleneğin tarihsel değeri, onun bize değişik yorumlarla ulaşmış olmasıyla ille de ortadan kalkmaz. Birbirleriyle çelişmelerine karşın, iki değişkenin her ikisi de geçerli olabilir. Sözgelimi, Boutes, hem Poseidon'un oğludur, hem de Pandion'un. Bu önesürüşlerin ikisi de gerçek değildir. Biri, ileride bölümlerden birinde inceleyeceğimiz gibi, Butad'ların kökenini simgelemekte;[169] ötekiyse, Butad'ların, Erekhteid'lerin tapımına kabul edilişini belirlemektedir. Athena Polias ve Erekhteus tapımını devraldıklarında Butad'ların gerçekten de bir baba tanıma ya da evlat edinme töreninden geçtiklerinden hiç kuşkumuz olmasın. Kabile düşüncesine göre, yabancı bir klanın kabul edilmesi, soyağacında bir düzeltmeyi gerektirir; aslında bu düzeltme, birliğin gerçekleştirildiği yeniden doğuş eyleminin resmi olarak belgelenmesidir.

Yunan soyağaçlarının bir özelliği vardır ki, ilk bakışta gözümüze çarpar. Bu soyağaçlarında, kadınların bütünüyle tarihin ışığına çıktıkları noktadan sonra kadın adlarına çok sık rastlanır. Bunun nedeni, genellikle, daha yakın zamanlara ilişkin olduklarından ayrıntıların noksansız anımsanabilmesidir. Kaldı ki, demokrasi düzeninde bile, eski aileler saygınlıklarını büyük ölçüde korumuşlardı; kimileyin bu ailelerin birbirleri arasında evlenmelerinin siyasal bir önemi vardı. Ama Dor istilasına kadar uzanan önceki dönemde, kadın adlarına hemen hiç rastlanmamaktadır. Bu döneme değgin soyağaçlarının başlıca amacı, getirdiği ayrıcalıklar uğruna klan soy çizgisini korumaktı; soy çizgisi babayanlı olduğu için de kadınlar önemsiz bir etkendi. Ancak, daha da gerilere uzandığımızda, kadınların her zaman-

kinden daha çok öne çıktıklarını görüyoruz. Örneğin, Solon ile Platon'un bağlı olduğu Kodrid'lerin soyağacını alalım.[170] Bu soyağacı, on dördüncü yüzyıldan dördüncü yüzyıla kadar otuz iki kuşağı kapsamaktadır. İlk üç kuşakta erkeğin karısının adı hemen her durumda, dördüncü kuşaktaysa çeşitli durumlarda yazılmıştır. Ama dördüncü kuşaktan otuzuncu kuşağa gelinceye kadar başka kadın adı görülmemektedir. Bu ilk kadın adlarından kimileri yalnızca birer addır, görünürde hiçbir işlevsel değer taşımamaktadırlar, ama bir zamanlar bundan öte bir nitelik taşımış olmaları gerekir, yoksa gelenekte böylesine derin bir iz bırakamazlardı. Bu tarihöncesi soyağaçlarını yorumlarken karşılaştığımız en büyük güçlük, bunların bize, kadının kalıtı ve soy zincirini belirlemedeki rolünün anlaşılır olmaktan çıktığı bir dönemden geçerek aktarılmış olmalarıdır.

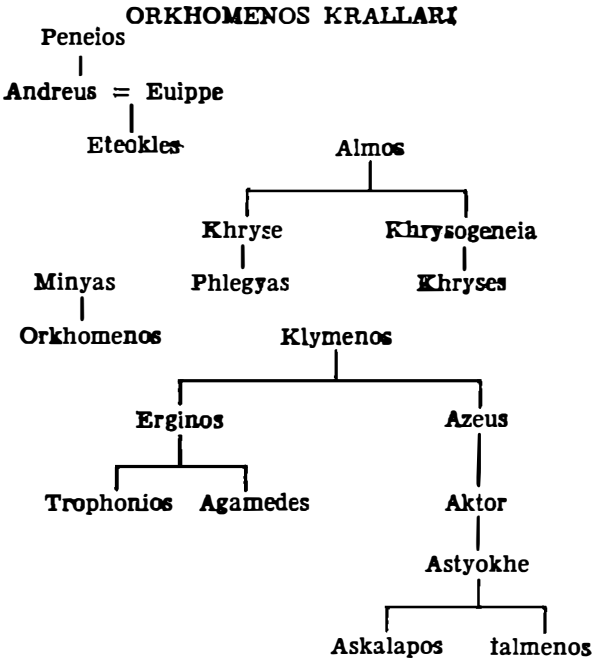
Aynı adı taşıyan öteki kentlerden ayırt etmek için Minyen Orkhomenos denilen Orkhomenos kenti, Kephisos Irmağı'nın Kopais Gölü'ne döküldüğü yerin biraz kuzeyindedir.[171] Orkhomenos, anakarada Minos kültürünün sağlam bir biçimde kurulduğu en kuzeydeki yerleşim merkezidir. Daha ilk dönemlerden başlayarak, Boiotia ovasının denetimi konusunda, başka bir Minos yerleşim merkezi olan Thebai kentiyle anlaşmazlığa düşmüştü Orkhomenos kenti. Bu iki kent arasındaki düşmanlık, Orkhomenos'un yağmalandığı, halkının köle olarak satıldığı İ.Ö. 364 yılına dek sürdü. Bu kentin gelenekleri, birkaç küçük öğe dışında, kendisiyle birlikte yok olup gitti. Thebai'lılar üstün gelmişlerdi. Ama gene de, kendi kentlerinin Orkhomenos kralları̇nca yönetildiği, dahası belki de kurulduğu bir dönemin izlerini tümden silip atamadılar.[172]

İlk Orkhomenos kralı, Peneios'un oğlu Andreus'du. Andreus'un krallığı sırasında, kente yeni gelen Athamas adlı birine, Laphistion Dağı'nda ve Koroneia ve Haliartos'da göl kıyısında toprak verildi. Andreus, Athamas'ın torunlarından biriyle evlendi ve bu kadından olan oğlu Eteokles, Andreus'un ardından tahta çıktı.[173] Eteokles'in krallığı zamanında, Sisyphos'un oğlu Almos bu ülkeye gelerek kendi adı verilen Almones diye bir köye yerleşti. Daha sonra, Almos'un yerine onun kızının oğlu Phlegyas, Phlegyas'ın yerine de onun annesinin kız kardeşinin

oğlu Khryses geçti. Phlegy'ler savaşkan bir halktı; ülkeyi ta Delphoi'a kadar bir baştan bir başa yakıp yıktılar, yağmaladılar. Onları da yıldırımlar ve depremler yok etti.

Daha sonra, Poseidon'un oğlu Minias'ın kurduğu yeni bir hanedan başladı. Minias akıl almaz ölçüde zengin bir kraldı. Hazinesini yeraltında saklıyordu.[174] Minias'ın oğlu, Orkhomenos'du. Ondan sonraki kral, Athamas'ın torununun oğlu Klymenos'du. Thebai'ı Klymenos'un oğlu Erginos ele geçirdi. Erginos'un oğulları Trophonios ile Agamedes, tapınaklar ve yeraltında hazine daireleri kuran ünlü birer yapı ustasıydılar. Krallık daha sonra Askalaphos ile İalmenos'a geçti; bunlar, Klymenos'un torununun kızının Ares'den olan çocuklarıydılar. Troya Savaşı'na Orkhomenos'dan katılan ordunun komutanlarıydılar.

Çizelge IX

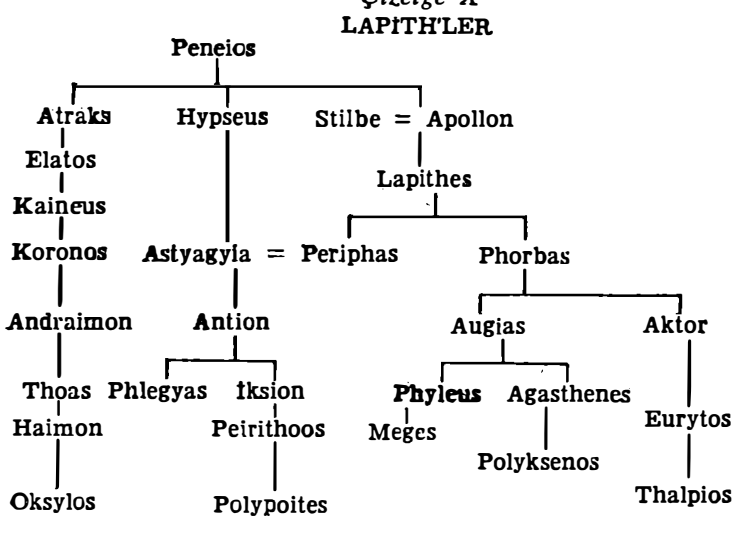
Bu soyağaçları karışık, tutarsız ve çelişmelidir. Bu, eski yapıtlarla uğraşanların, varlığını bölük pörçük koruyan yerel bir geleneği, Homerik şiirlere ve öteki yazınsal kaynaklara uydurma çabalarının bir sonucudur. Ama, böyle de olsa, yol gösterici izi sürmek olasıdır.

İlk kralın babasının adı Peneios, Thessalia ovasından geçen ırmağın adıdır. Almones köyünün ata adı olan Almos; Almos, Salmone, Halmonia ve Salmonia gibi değişik adlarla bilinen bir Thessalia köyüne de vermiştir adını.[175] anlatıldığına göre, bu köy bir zamanlar Minyeios denilen Thessalia Orkhomenos'unun (daha sonraları Krannon) yakınlarındaydı.[176] Almos'un babası Sisyphos'un Korinthos'da yaşadığı varsayılıyordu, ne ki Sisyphos'un babası Aiolos Thessalia'lıydı.[177]

Değişkelerde de böyledir bu. Phlegyas bir başka yerde Antion'un oğlu olarak çıkar karşımıza, oysa Antion bir Thessalia kabilesinin ata adı olan Lapithes'in torunuydu.[178] Erkek kardeşlerinden birinin adı olan Gyrtone, aynı zamanda Tempe Irmağı'nın yukarılarında, kuzeydoğu Thessalia'daki bir kentin adıydı.[179]

Çizelge X

LAPİTH'LER

Peneios'un başka bir oğlu da Atraks'dı; koyağın yukarılarında bir kentin adıydı Atraks.[180] Atraks'ın torunu Kaineus, ünlü bir Lapith şefiydi.[181] Kaineus'un babası, Elatos'du; Elatos da, aynı koyakta Gyrtone'nin aşağılarında bulunan Elateia kentinin ata adıydı.[182]

Bu gelenekler birbirleriyle ne denli çelişirlerse çelişsinler, Orkhomenos kentinin, ilk çağlarda Boiotia'ya kuzeydoğu Thessalia'dan gelen Lapith'lerin kolları tarafından istila edildiğini belirtmekte birleşmektedirler. Dahası, Lapith'lerin, ata adlarından da anlaşıldığı gibi Thessalia'daki anayurdu, bugünkü Rachmani dolaylarına düşmektedir ve bu yöre Dimini kültürü kalıntıları bakımından olağanüstü zengindir.[183] Demek ki, Rachmani yöresinin Cilalıtaş Çağı kültürünün, Yunan geleneğindeki Lapith'lere rastgelmesi olasıdır.

Aiolos, Homeros şiirinde, Sisyphos ile Kretheus'un babası olarak çıkar karşımıza.[184] Herodotos ise, Aiolos'un, Athamas, Salmoneus ve Perieres'in babası olduğunu söyler.[185] Daha sonraki yazarlar işi daha da ileri götürürler. Homeros'un bilmediği Doros ve İon gibi Aiolos da daha geç bir kavramdır. Aiolos, Yunanlıların yeni yurtlarına yerleştikleri zaman bölündükleri üç koldan birini simgeler. Bu nedenledir ki, onunla aralarında bağıntı kurulan kabile ve klanların en eski tarihleri konusunda Aiolos'a güvenmemek gerekir. Buna karşın, Aiolos'un Thessalia kökenli olduğunun söylenmesi anlamlıdır ve en azından oğullarından ikisinin, Sisyphos ile Kretheus'un aynı yöreyle ayrı ayrı bağları vardır. Daha önce de gördüğümüz gibi, Sisyphos'un oğlu Almos bir Thessalia adı taşımaktadır. Sisyphos kendisi, Korinthos olduğu belirlenen Ephyra'da hüküm sürmüştü, ama Elis'de ve Thessalia'da da birer Ephyra vardı.[186] Bu da, olsa olsa, Thessalia'dan göç edenlerin Korinthos'a ve Elis'e yerleştiklerini gösterir. Nitekim bunun gerçekten böyle olduğunu göreceğiz. Anımsanacağı gibi, Sisyphos, Bellerophontes'in dedesiydi ve İonia kralları Bellerophontes'in soyundan geliyorlardı; bu, daha önce de belirttiğim gibi, Sisyphos soyunun Yunanca konuştuğunun bir belirtisidir. Kretheus, Pagasai Körfezi'ndeki İolkos kentinin kurucusuydu.[187] Karısı Tyro ona üç erkek çocuk doğurmuştu: Aison, Pheres ve Amythaon.[188] Aison, körfezdeki

bir başka yerleşim merkezini, Aisonis'i temsil etmektedir; Pheres, aynı bölgedeki Pherai'ı kurmuştur.[189] Aison'un oğlu İason, Argonaut'ları toplayarak İolkos'dan gemiyle sefere çıkmıştır.[190] Iason'un Lemnos'da kaldığına, orada Euneos adlı bir oğlu olduğuna daha önce değinmiştim. Kretheus ile Tyro'nun üçüncü oğulları Amythaon, Melampus ile Bias'ın babasıydı. Bunlar Peloponnesos'a göç ettiler ve Melampus orada Bellerophontes'i konuk eden Argos kralı Proitos'un kızlarından biriyle evlendi.[191] Elis'de Minyeios adlı bir ırmak vardı; Melampus, Proitos'un Dionysos tarafından çıldırtılan kızlarını bu ırmakta yıkayıp arındırarak iyileştirdi.[192] Olimpiyat Oyunları'nı yöneten Klytid'lerin bilici klanı, Melampus soyundan türemiştir.[193]

Buraya kadar, Sisyphos ile Kretheus arasında, bir yana bırakmaya karar verdiğimiz Aiolos soyundan gelmelerini saymazsak, hiçbir dolaysız bağ kurmadık. Ama gene de küçük bir ayrıntı var. Sisyphos'un Tyro'dan çocukları olduğu ve Tyro'nun bu çocukları doğar doğmaz öldürdüğü söylenir.[194] Korinthos geleneğince bastırılan Sisyphos ile Tyro arasındaki eski bir bağın anımsanmasıdır sanki bu.

Ayrıca, Elis de, Tyro'nun yurdu olarak karşımıza çıkıyor; Tyro, Elis'de, aynı zamanda Olympia'nın kuzeyindeki Salmone kentinin ata adı olan Salmoneus'un kızı olarak görülüyor.[195] Tyro, orada, Enipeus Irmağı'na vurulmuş. Irmak boyunca gezinirmiş durmadan. Sonunda, ya Enipeus'dan ya da kendini ırmak şekline sokan Poseidon tanrıdan Pelias ve Neleus adlı ikiz oğulları olmuş.[196] Pelias, «Thessalia'da yaşamış», orada Alkestis adlı bir oğlu olmuş. Neleus ise, güneye, Messenia'daki Pylos'a gitmiş, nitekim *Odysseia*'da oğlu Nestor'a orada rastlarız.[197] Dor' lar Peloponnesos'a girdiklerinde, bu Pylos'lu Neleid'ler (Neleus Oğulları) Attika'ya kaçmışlar ve orada en ünlü Atina klanlarından kimilerini (Alkmaionid'ler, Peisistratid'ler, Paionid'ler ve Kodrid'ler) kurmuşlar.[198] İonia'ya yapılan göçe Kodrid'ler önderlik etmişler ve tıpkı uzak akrabaları, Lykia'dan gelen Bellerophontes'in torunları gibi onlar da orada çeşitli kentlere yerleşerek krallık etmişler.[199]

Bu gelenek birçok bakımdan önemlidir. Bir kere, yer ve zaman açısından böylesine geniş bir göçler dizisinin, Yunan dilini

tarihsel alanına yerleştiren bir hareketin parçası olduğuna inanmamak güçtür. Sisyphos soyunun olduğu gibi Kretheus soyunun da Yunanca konuştuğu doğrultusunda güçlü bir kanı vardır.

İkincisi, bütün bir hareketin odağı Thessalia'dır. Salmoneus'un Elis'de oturduğu yer olan Salmone, Thessalia'daki Almos'un başka bir biçiminden başka bir şey değildir.[200] Tyro'nun gönlünü kaptırdığı Enipeus Irmağı, Thessalia'da Peneios'un kollarından biri olarak belirir.[201] Minyeios akarsuyu, Minyen Orkhomenos'undan geçerek Thessalia Orkhomenos'una ya da Minyeios'una döner. Tersinden bakacak olursak, Elis'de Peneios adlı bir ırmak vardı.[202] Sonra bir de Bias'ın öyküsü var: Bias, Neleus'un güzel kızıyla evlenmek istiyormuş, ama Neleus kızını Bias'a ancak Phylake'deki sürüleri getirirse vereceğini söylemiş. Bu öykünün Thessalia'dan aktarıldığı açık; çünkü Phylake, Pagasai Körfezi ile Thessalia'daki Enipeus arasındadır.[203]

Bir de Tyro'nun kendisi var. Elis'de Salmoneus'un kızı, Thessalia'da Kretheus'un karısı olan Tyro, bu soyun iki kolunu birleştiren addır. Klanın ortak kadın atası, ilk anasıdır Tyro. Acaba bir anayanlı soy geleneğini daha sonraki bir çağın düşüncelerine uydurmak amacıyla Salmoneus ve Kretheus soyağacının tepesine oturtulmuş olamazlar mı? Bu olasılığı akıldan çıkarmaksızın Miny'lere dönelim şimdi.

Miny'ler, adını kenti yeniden kuran Minias'dan alan Minyen Orkhomenos'unun halkıdır. Minias'ın, eski adı Minyeios olan Thessalia'daki Orkhomenos kentinden geldiği anlaşılmaktadır, ancak Thessalia'lı olmakla birlikte Minias'ın Lapith'lerle ya da Tyroid'lerle hiçbir ilişkisi yoktur. İşin içine yeni bir öğenin girmesini temsil etmektedir Minias. İpucu için yenden kazıbilime dönüyoruz.

İ.Ö. 2000'den kısa bir süre sonra Orkhomenos kenti, «Minias çömleği diye bilinen özel türden bir çömlek kullanan bir halk tarafından yıkılmış ve bir kez daha işgale uğramıştı. Sözünü ettiğimiz çömleklere bu adı veren Schliemann'dır; belki de Schliemann'nın sandığından da yerinde bir addır bu. Bu tür çömlekler Thessalia'da, Makedonia'da ve Troya'da bulunmuştur; bunların ikincil uzantılarıysa, Erken Hellas döneminin üstünü kaplamış olarak orta ve güney Yunanistan'dadır. Uzun

yıllar önce, Forsdyke bu tür çömleklerin Yunanistan'a Troya' dan geldiğini ileri sürmüştür; son zamanlarda Heurtley'in Makedonia'da gerçekleştirdiği kazılar da bu görüşü desteklemektedir[204] Heurtley, bu çömleklerin, kuzeybatı Anadolu'dan Makedonia üzerinden gelen göçmenlerce Thessalia'da ve Orta Yunanistan'da geliştirildiğini öne sürmüştür. Ayrıca, bu çömlek türü ve Erken Hellas kültürü için «Troya'nın doğusunda bir yerde» bir ortak kaynak olabileceği varsayımında bulunmuştur Heurtley. Ben de, temkinliliği elden bırakmaksızın, Erken Hellas kültürü nasıl Karia'lıların ve Leleg'lerin ürünü idiyse, Heurtley'in kuzeybatı Anadolu'dan gelen göçmenlerinin de Pelasg'lar olduğunu ileri sürmek istiyorum.

Orkhomenos kenti, Miny'lerin yönetimi altında, Minos Girit'inin yörüngesine çekildi. Trophonios ile Agamedes'in mimari başarılarını ve Minias'ın kızlarıyla ilintili gelenekleri bu döneme yakıştırabiliriz. Bu gelenekler, Tyroid'lerle içli dışlı ilişkiler bulunduğunu ortaya koydukları için son derece ilginçtirler.

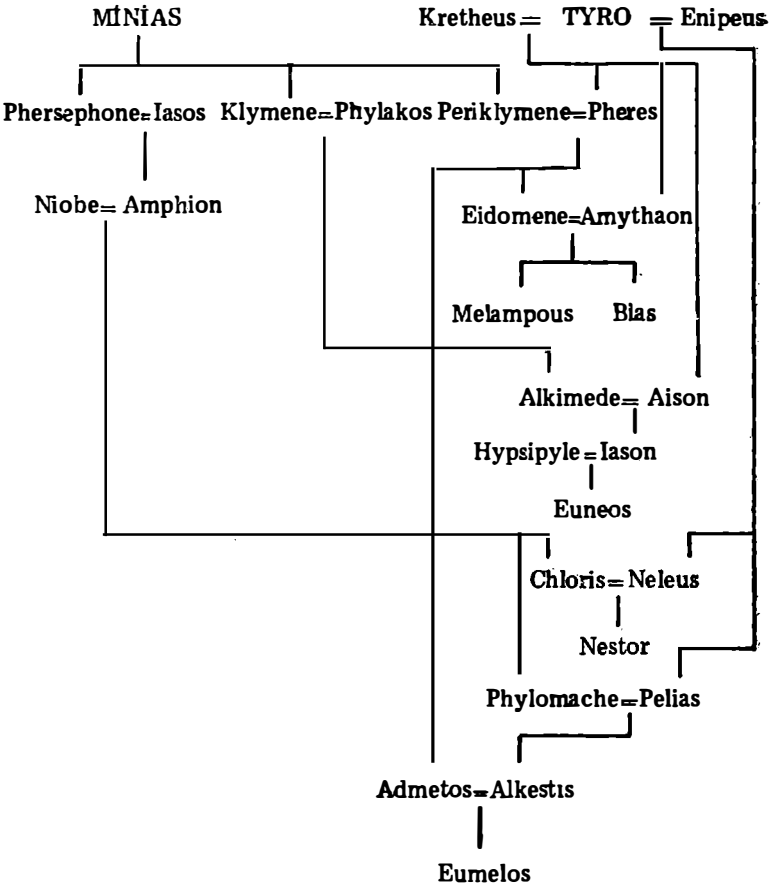
Minias'ın Hlymene, Periklymene, Eteoklymene ve Phersephone adlı dört kızı vardı.[205] Klymenos Hades'in bir sıfatı,[206] Persephone de onun ecesi olduğuna göre, Minias'ın kızlarının adlarının Minos'daki Demeter-Persephone saray tapımını anıştırdığını söyleyebiliriz, tıpkı Kadmos'un Thebai'da kurduğu tapım gibi.

Phersephone, Amphion'un anasıydı;[207] Amphion'un ise Khloris ve Phylomakhe adlı iki kızı vardı. Bu kızlar, Tyro'nun Enipeus'dan olan oğulları Neleus ve Pelias'la evlendiler.[208] Periklymene, Tyro'nun Kretheus'dan olan oğullarından biriyle, Pheresle evlendi. Admetos ve Eidomene adlı iki çocukları oldu.[209] Eidomene, Tyro'nun Kretheus'dan olan ikinci oğlu Amythaon'la evlendi ve ondan Melampus ile Bias'ı dünyaya getirdi.[210] Klymene, Phylakos'la evlendi. Onların kızı Alkimede de Tyro'nun Kretheus'dan olan üçüncü oğlu Aison'la evlenerek ondan İason'u dünyaya getirdi.[211] Bütün bunlar, iyiden iyiye, iki klan arasında evlenme geleneğini andırmaktadır.

Miny'lerin, Orkhomenos halkı olduğu açık. Ama İason'la Argonaut'lar da Miny'ler olarak tanımlanıyor. İolkos'da oturan-

Çizelge XI

MİNİAS İLE TYRO

İara neden bu ad verilsin? Orkhomenos'dan gelen Miny'lerin İolkos'a yerleşmeleriyle açıklanmıştı bu çok eskiden.[212] Bu oldukça akla yakındır, çünkü güneydoğu Thessalia'da, Boiotia'dan daha az ve o yönden gelmiş epeyce Mykene (Geç Hellas) ka-

lintısı bulunmuştur.[213] *Argonautika*'nın bilgili yazarı Apollonios'un açıklamasına göreyse, İolkos'lu Miny'lere bu adın verilmesinin nedeni, önderlerinin, Minias'ın kızlarından dünyaya gelmiş olmalarıdır.[214] Başka bir deyişle, Tyro'nun, Pagasai Körfezi dolaylarına yerleşen ve Orkhomenos hanedanıyla karşılıklı olarak evlenen torunları ana yanından Miny'lerdi.

Soruna bütünüyle değişik bir açıdan yaklaşılarak da aynı sonuca varılmıştır.

Boiotia'daki Agriania şenliğinde, bir bölük kadın, Dionysos rahibi tarafından kırbaçla kovalanırdı. Rahip, en arkada kalanı yakalarsa, öldürme hakkına sahipti. Bu töreni açıklayan söylence, dolaylı olarak Minias'ın kızlarına değinmekteydi. Minias'ın kızları, Dionysos mysteria'larına, bu gizli tapımlara girmeyi reddedince, insan etine karşı çılgınca bir isteğe tutulmuşlar. Aralarında kurra çekmişler ve kurranın çıktığı kardeşlerinin çocuğunu parçalayıp yemişler. Ondan sonra da dağlarda çılgınlar gibi dolaşmışlar, asma yaprağı, porsukağacı yaprağı ve defne yaprağıyla beslenmişler.[215] Bu son ayrıntı, Orkhomenos'daki şenliğin başka bir özelliğine denk düşüyor. «Kadınlar,» diyor Plutarkhos, «coşup kendilerinden geçtiklerinde asmaların üstüne atılır, onları parçalayıp yutarlar.»[216]

Gerçekte, çok bilinen türden bir kuttörendir bu. İnsanlar arasından seçilen bir kurban ülkenin dışına bir yere götürülür, orada topluluğun günahları adına kurban edilir.[217] Yunan dinindeki *pompai* ya da tören alayları sırasında da Tanrının imgesi kent dışına götürülür, orada bir kurban sunulduktan sonra geri getirilirdi. Bunlar da aynı nitelikte kuttörenlerdi.[218]

Agriania şenliği, Argos'da da gözlemleniyor ve orada Proitos'un kızlarına bağlanıyor. Dionysos Argos'a geldiğinde, kadınlar onun gizli tapımına girmeye yanaşmamışlar. O zaman Dionysos Tanrı da onları çıldırtmış, kadınlar kucaklarındaki bebekleri öldürüp yemişler. Özellikle de Proitos'un kızları Peloponnesos'un dört bir yanında çılgınlar gibi dolaşmaya koyulmuşlar. Melampus'da, kendilerinden geçercesine dans eden delikanlıların başını çekerek, Proitos kızlarının ardına düşmüş. Bu kovalama sırasında Proitos kızlarından biri ölmüş. Onu Melampus'un öldürdüğü söylenmiyor gerçi, ama öyle görünüyor. En sonunda,

sağ kalanlar Olympia yakınlarındaki Minyeios Irmağı'na erişmişler. Orada, Melampus onları yıkayıp arındırmış ve içlerinden birini kendine eş seçmiş.[219]

İki söylence arasındaki benzerlik, Argos'daki Agriania'nın Boiotia'daki aynı kuttörene dayandığını açıkça ortaya koyuyor.[220] Dolayısıyla, bu kuttörenin, Peloponnesos'a soyağaçlarında Melampus tarafından temsil edilen Tyroid'lerin bir kolu tarafından getirildiği, onların da bunu ana yanından, Orkhomenos'lu Miny'lerden kalıt aldıkları sonucunu çıkarabiliriz.

İason soyundan gelen Attika'lı Euneid'lerin de, Dionysos Kittos, Asma Dionysos'a bağlanan bir Dinysos tapımı vardı. Bu tapımın belirleyici özelliklerinden biri de, tapım üyelerinin flüt çalarak dans etmeleriydi. Tören alaylarının *(pompai)* yönetilmesi, bu klanın bir ayrıcalığıydı.[221] Anlaşılan, bu da bizi gerilere, Euneid'lerin atalarının bu tapımı ana yanından, Miny'ler olarak edindikleri Orkhomenos'a götürmektedir.

Peki, bu Miny'ler Yunanlı mıydı acaba? Nilsson, Yunanlı oldukları, İonia Yunanlıları oldukları kanısında.[222] Ama burada bir ayırım yapmamız gerekiyor sanırım. Gerçi Miny'ler ile Tyroid'ler karşılıklı olarak evleniyorlardı, ama ataları bakımından hiçbir bağ yoktur aralarında. Bu yüzden, ben, Orkhomenos'lu Miny'leri Hellenik saymamayı yeğliyorum. Belki de, daha önce de söylediğim gibi, Pelasg'lardandılar. Ama İolkos'lu Miny'ler farklıdır. Eğer Tyro'nun soyu Yunanlı idiyse, o zaman bunlar da Minos'lulaşmış Yunanlılardı. Ne var ki, onlara İon demeye çekiniyorum, çünkü İoncanın bu denli erken bir dönemde ayrı bir lehçe olarak varolduğunu kabul etmek pek doğru olmaz. Bunların konuştukları dilin, daha sonraki İon ve Aiol lehçelerinin kaynağı olması daha akla uygundur. Bu da, onların Attika ve İonia'daki torunlarının İon'la yakın ilişki içinde olmalarına karşılık, kendilerinin neden her zaman Aiolos'un torunları sayıldıklarını açıklamaktadır.

Daha da ileri gitmeden edemiyor insan. Kuzey Thessalia'daki —Atraks, Gyrtone ve Elatos— Lapith'lerin, Elateia'nın hemen kuzeyinde, Rachmani çevresindeki Dimini yerleşim merkezlerine bağlanması gerektiğini söyledim. Bu bölge dışında, Dimini kalıntılarına en çok Pagasai Körfezi çevresindeki ova-

larda rastlanmaktadır. Burası Tyroid'lerin yurduydu. Dimini ise, eski İolkos yakınlarındadır. Dahası, Tyroid'lerin, körfeze kuzeyden ulaştıkları anlaşılmaktadır, çünkü Tyro'nun vurulduğu Tanrı, başka bir deyişle Pelias ile Neleus'un babası, Poseidon Petraios diye tanımlanmakta, bu da bizi Olympos Dağı'nın kuzey eteklerindeki Petra'ya götürmektedir.[223] Lapith'lerle Tyroid'ler, Dimini halkının iki kolu muydu acaba? Bu görüşe karşı, soy araştırmalarında Thessalia'lı Lapith'lerin Apollon'a bağlandığı ileri sürülebilir, ama bunun nedeni Delphoi'dan gelen daha sonraki etkiler de olabilir. İlerideki bölümlerden birinde, Thessalia'lı Lapith'lerin torunlarının, yani Attika'lı ve Peloponnesos'lu Lapith'lerin Poseidon'la, özellikle de Poseidon Petraios'la ilintili olduklarını göreceğiz.[224] Eğer Dimini kültürü Yunan geleneğinde bir iz bıraktıysa, bunda Lapith'lerin ve Tyroid'lerin büyük payı vardır. Ve eğer bunu kabul ediyorsak, Orkhomenos kültürünü özümledikten sonra «Minias çömleği»ni güney Yunanistan'a aktaranların bunlar olduğunu söyleyebiliriz.

Aydınlığa çıkarılması gereken bir nokta daha var. Körfez çevresindeki Yunanca konuşulan bu köylerin, Orkhomenos'un kent kültürüyle ilişkiye girmiş oldukları sonucuna varıyoruz. Ama bu kültür, doruğuna, İ.Ö. 1400 dolaylarında erişmiştir. Öte yandan, geleneksel süredizini doğru sayıyorsak, Tyro'yu 1300'den daha gerilere götüremeyiz. Tyro çok daha sonra ortaya çıkmıştır.

Yunan soyağaçlarında bu tür güçlüklerle sık sık yüz yüze geleceğiz. İlerideki bölümlerden birinde, geleneksel süredizinin olduğu gibi benimsenemeyeceğini ortaya koymaya çalışacağım.[225] Bu arada, bu soyağaçlarının süredizinsel çerçevesine karşı tutumumuzun, bunların içeriğine ilişkin değerlendirmemize dayanması gerektiği de unutulmamalıdır. Eğer Tyro için verilen geleneksel tarihi kabul edersek, Tyro'yu gerçek bir kişi olarak kabul etmiş oluruz. Kimsenin böyle bir şeye yanaşmayacağı açık. Ama eğer Tyro gerçek biri değildiyse, o zaman ona değgin bir tarih de verilemez. Onu, bir Yunan klanları kümesinin ortak anayanlı kökeninin bir simgesi olarak aldığımız anda, süredizine ilişkin güçlük de kalkar ortadan.

Kodrid'lerin ve Alkmeonid'lerin anımsanabilen en eski ata-

ları Bakırtaş Çağı Thessalia'sındaki Enipeus Irmağı'nın pusları arasından çıktıklarında, Orkhomenos kentinin anaerkil rahip-krallarının etkisi altına girerler, onlarla tecim ilişkilerinde bulunur ve evlenirler. Ama onlar, Pagasai Körfezi'ni çevreleyen kaleler çemberine yerleşmiş savaşçı bir halktırlar. Çok geçmeden denizlere açılarak Lemnos'la ve Troya'yla ilişkilere girerler, oradan belki de Pelasg kılavuzlarıyla birlikte Karadeniz'in öte ucundaki Kolkhis'e ulaşırlar, daha sonra güneye yönelerek Peloponnesos'un batı kıyılarında krallıklar kurarlar. Bu arada belki de yeniden ataerkilliğe dönüyorlardır, ama daha da sonraları Ege Denizi'ni geçerek İonia'ya gelen torunları kendilerini İolkos' daki atalarına benzer bir durumda bulurlar: Karia'lı kadınlarla evlenmek ve kapılarının eşiğinden Anadolu'nun içlerine kadar uzanan engin anaerkil dünyaya bilinçli bir biçimde karşı çıkarak, yeni ataerkil kent-devletlerini kurmak zorunda kalırlar.

9. *Bazı Anaerkil Kalıntılar*

Korkarım, akrabalık ilişkilerine değgin sınıflandırma sistemi arasından yollarını bulmayı başaran okurlarım bile, bu soy zincirlerinin getirdiği sıkıntıyı duyacaklardır. Üzücü bir durum, ama yapabileceğimiz bir şey yok. Bugünkü durumumuza nasıl geldiğimizi anlamak istiyorsak, yaşamları her şeyden çok akrabalık olgusu tarafından belirlendiği için gözleri akrabalıktan başka bir şey görmeyen en eski atalarımızın bakış açısıyla bakmaya yöneltmeliyiz kendimizi. Dünyaya soybilim açısından bakışımızı geliştirmek zorundayız.

Bu arada, biraz dinlenmek amacıyla, Hellas'ın herhangi bir yöresinde analık hakkının tarih döneminin aydınlığa erişecek kadar uzun sürdüğü «ırmak ya da deniz kıyısında küçük bir kent»in bulunup bulunamayacağını araştırarak sona erdirelim bu bölümü.

Lokroi Epizephyrioi, İtalya'nın parmakucunda bir Yunan kolonisiydi. Bu koloniyi, İ.Ö. yedinci yüzyılda, Aristoteles'in ilk sakinlerinin Leleg'ler olduğunu söylediği Orta Yunanistan' daki Lokris'den gelenler kurmuştu.[226]

Polybius, bu koloninin İ.Ö. ikinci yüzyıldaki durumundan

söz ederken şöyle diyor: «Bütün ata saygınlıkları kadın yanından geliyor; sözgelimi, Yüz Aile'nin torunlarının soyluluğu.»[227] Öteki kaynaklardan da, Lydia'lılar ve Etrüsk'ler gibi Lokloi'luların da evlilik öncesi rasgele cinsel ilişkide bulunduklarını[228] ve Lokloi'luların devletinin kendi yasalarını çıkaran ilk Yunan devleti olduğunu öğreniyoruz.[229] İşte bu yüzden, Lokroi'luların anaerkil ardıllığı alıkoymaları, kurumlarının olağandışı erken bir tarihte durmuş oturmuş bir nitelik almasıyla açıklanmaktadır.

Yüz Aile, anayurttaki yerli soylulardan geliyordu. Anlatılanlara bakılırsa, kolonicileri göç etmek zorunda bırakan da, bu soylu hanımefendilerin kölelerle gelişigüzel cinsel ilişkide bulunmalarının yol açtığı skandal olmuştu.[230] Ne var ki, bunları savunmak gerekirse, yaptıklarının Omphale ya da Tanaquil'in ya da Afrika'daki Bantu kraliçelerinin yaptıklarından daha kötü bir şey olmadığı söylenebilir. Üstelik, geleneğin, kolonicilerin kendilerine de kaçak kölelerden ve yasadışı cinsel ilişkide bulunanlardan oluşan bir eşkiya takımı damgası vurduğunu görünce, Lemnos'un suçlarını yaratan önyargıya bir kez daha gülümsemeden edemiyor insan. Peki, bizim bilgili tarihçilerimiz pek mi farklı acaba? «Böylesine umutsuz öğelerden oluşan bir koloniciler topluluğunun,» diyor Grote çok ciddi bir havada, «böylesine bir yasatanımazlık ve kargaşa içine düşmeleri hiç şaşırtıcı değildir. Ama, anlaşılan, bu kötülükler koloninin ilk yıllarında o denli hoşgörülemez bir niteliğe bürünmüştür ki, belli bir düzeltmenin zorunluluğuna hiç kimse karşı çıkamaz olmuştur. Böylelikle, Yunan toplumunun gelişiminde yeni bir olgu çıkmıştır ortaya: İlk kez yazılı yasaların konulması.»[231] Yasa koymanın kökeniyle ilgili bu görüşün ne anlama geldiğini bir parça düşündüğümüzde, açıkçası alabildiğine bir başına bırakılmış suçluların yasa ve düzene doğru ilerlemenin doğal önderleri olduklarını düşündüğümüzde, bırakın gülümsemeyi, kahkahalarla gülmemek olanaksızdır.

Lokroi Epizephyrioi böyle kötü bir başlangıç yapması bakımından kuraldışı olmuş olabilir, ama o bölgede aynı dönemde kurulan başka koloniler de vardı ve bunlar ahlâksal bakımdan değilse bile ekonomik bakımdan aynı koşullardaydılar.

İtalya'nın topuğundaki Taras (Tarentum), Lokroi'dan daha

eskiydi. Bu koloni, Sparta'dan gelen ve Partheniai, yani «kızoğlankızların oğulları» denilen erkekler tarafından kurulmuştu. Spartalılar Messenia'yı ele geçirmek için yıllarca savaşırlarken, karıları da kendilerini tıpkı Klytemnestra gibi avutmuşlar ve sonunda işte bu «kızoğlankızların oğulları» dünyaya gelmişti. Bu çocukların babalarının, anayurtta kalan Spartalılar olduğu söylenir. Savaş sona erince kocalar geri döndüler ve karılarını ayartanları köleleştirerek cezalandırdılar.[232] Öykü böyle, ama doğrusunu isterseniz pek inandırıcı değil. Eğer suçlular özgür Spartalılar idiyse, yaptıkları şey dördüncü yüzyılda suç sayılmıyordu. O zaman bu olayın sekizinci yüzyılda geçmiş olabileceği geliyor akla. Kaldı ki, bunlara «kızoğlankızların oğulları» denilmesinin nedeni, annelerinin evlenmemiş olması olabilir ancak. Öyle görünüyor ki, bunların babaları başından beri serfler, yani toprak köleleriydi: Lokroi'lu hanımlarla sevişenlerde olduğu gibi ayrıcalıklı bir yerleri olan toprak köleleri. O zamana dek, bu tür ilişkiler sonucunda dünyaya gelen çocuklar, annelerinin malında mülkünde hak sahibi olurlardı. Ama artık, sahiplenilmeyi bekleyen bereketli Messenia ovasında eski kural kaldırılmıştı. Bundandır ki, yalnızca ana yanından Spartalı olanlar, «doğuştan kazanılan haklarını sırtlarında onurla taşıyarak» denizşırı ülkelerde yeni zenginlikler aramaya zorlandılar. Lokroi'un olduğu gibi Taras'ın kuruluşu da, anayurtta taşınmaz mallara ilişkin kalıt hakları konusunda süreduran çatışmaya, sözün kısası toprak uğrundaki savaşıma bağlı bir olaydı.[233]

Korinthos kentinin ilk tiranı Kypselos, İ.Ö. 657'de başa geçti. Kypselos, Lapith'lerden Kaineus'un soyundan gelen Kaineid'ler, yani Kaineus Oğulları klanındandı.[234] Korinthos'dan birkaç kilometre ötede, Olympos Dağı eteklerindeki Petra'yı akla getiren Petra kentinde doğmuştu.[235] Kypselos'dan önce, Korinthos kentini, Dor istilacılarıyla birlikte geldiklerini ileri süren, ama doğrusu nereden geldiklerini bilmediğimiz Bakhiad'lar yönetmişlerdi. Bakhiad'lar başlangıçta Korinthos kentini krallıkla yönetmişler, krallık kaldırıldıktan sonraysa yalnızca kendi aralarından birer yıllığına atanan yüksek görevliler aracılığıyla yönetimi ellerinde tutmuşlardır.[236] Bu klanın üyeleri, Herodotos'un deyişiyle, «yalnız kendi aralarında evlenirlerdi». Burada, en eski

Yunan klanlarının genellikle dıştan evlenme kuralına dayalı oldukları yolundaki görüşümüz doğrulandı. Peki, Bakhiad'larda niçin içten evlenme kuralı egemendi öyleyse? Tarihçi Herodotos şöyle sürdürüyor sözlerini:

İçlerinden birisinin, Amphion'un topal bir kızı oldu: adı Labda'ydı. Bakhiad'lardan hiç kimse bununla evlenmek istemiyordu; kısmet Ekhekrates oğlu Eetion'unmuş, bu Petra demos'undan ama, aslında Lapith'lerdendi ve Kaineid'lerden iniyordu.[237]

Çok geçmeden, Bakhiad'lara Delphoi'daki tapınaktan anlamını pek çıkaramadıkları bir bilici yanıtı geldi. Sonunda, bilici yanıtını şuna yordular: Eetion'un oğlu, Korinthos kentinin sonu olacaktı. Böylece, Eetion'un karısı güzel bir erkek çocuk doğurduğunda, çocuğu öldürmeye karar verdiler. İçlerinden on kişi, çocuğu öldürmek üzere, Eetion'un evine gidip bebeği görmek istedi. Yolda kararlaştırmışlardı, bebeği ilk alan yere çarpıp kafasını ezecekti. Labda hiçbir şeyden kuşkulanmadı, çocuğu onlardan birinin kucağına verdi. Ama tam o sırada çocuk adama gülümsedi. Bu gülümseyiş adamı duygulandırdı, acıdı, öldüremedi. Acıma duygusu başkın çıkıyordu, çocuk ikincinin, sonra üçüncünün eline geçti. Böylece elden ele dolaştı, on kişinin onu da çocuğu yanındakine vermiş, öldürememişti. Çocuğu anasına geri verip çıktılar. Kapının eşiğinde birbirlerine girdiler, birbirlerini suçladılar. Ama bir süre sonra anlaştılar, «hep birden girecekler ve hep beraber öldüreceklerdi.» Ancak, bu arada olup bitenlerden kuşkulanan Labda çocuğu bir kutuya saklamıştı. Böylece, Eetion'un çocuğu Kypselos büyüdü, Bakhiad'ları alaşağı etti, Korinthos tiranı oldu.[238]

Bu aptalca öyküyü daha fazla anlatmak gereksiz. Ama bu alışılmadık evlenme alışkısı bir olgu olarak alınmalıdır, bundan sonrası için ipucu vermektedir. Wade-Gery, bunun «belki de kız kalıtçının payının dışarı gitmesini istemediklerinden böyle olduğunu» ileri sürmüştü.[239] Ne ki, ataerkil düzende kız kalıtçı yasası genel bir kural olarak değil, ancak erkek kalıtçı yoksa geçerlidir. Bu bölümdeki çeşitli örneklerde de gördüğümüz gibi, sürekli yakın akrabalar arasında evlenme, kalıtın anadan kız

çocuğa geçmesini önleyen, baba ve oğuldan yana bir önlemdir. Öyleyse, buradaki durumun olağan bir anaerkil içten evlenme örneği olduğunu kabul edecek olursak, adamların bebeği öldürmekte niçin duraksadıkları ve bebeğin büyüdüğü zaman onların kalıtında niçin hak ileri sürdüğü de kendiliğinden açıklanmış olacaktır. Bebek, onlarla aynı klandandı.

Son olarak, Lesbos, Lemnos, Naksos ve Kos da içinde olmak üzere birçok Ege adasında, İ.S. on sekizinci yüzyıl sonlarında, taşınmaz mallarda anayanlı kalıt kuralının geçerli olduğunu belirtmekte yarar var. Bu konuya ilişkin birtakım olgular, John Hawkins adlı bir İngiliz gezginince kaleme alınmıştı:

1797 yılı sonunda, yapmakla yükümlü olduğum araştırmalar sonucunda, Bay Guys'a şunları bildirdim: Ege Denizi'ndeki adaların büyük bir çoğunluğunda en büyük kız çocuk, çeyiz olarak, eşyalarıyla birlikte aile evini ve aslında bu adaların çoğunda başlıca geçim aracı olan annesinin mallarının üçte birini ya da daha büyük bir bölümünü almaktadır. Öteki kız çocuklar da, birbiri ardı sıra evlendikçe, o sırada oturulan aile evini ve geriye kalan mallardan aynı payı alma hakkına sahiptirler. Son olarak, bir bölümünü kendi başıma topladığım, bir bölümünü de başkalarından edindiğim bu bilgiler Lesbos, Lemnos, Skopelos, Skyros, Zea, İpsera, Mykonos, Paros, Naksos, Siphnos, Santorini ve Kos adaları için geçerlidir.[240]

Anaerkil kuralın bu olağanüstü kalımını ya da yeniden canlanışını açıklayacak durumda değilim. Bu, olsa olsa, Bizans ve Osmanlı imparatorlukları dönemlerinde Yunanlılarda toprak kullanım hakkı gibi pek dokunulmamış bir konunun incelenmesine girişilerek gerçekleştirilebilir. Çünkü böyle bir inceleme yapılacak olursa, anaerki gibi Yunanlılara böylesine yabancı bir şeyin, tarihöncesi Ege'de bile varolabileceğini akılları almayan bilginlerin, anaerkinin Ege'de dedelerinin zamanında bile yaygın olduğunu görmeleri sağlanabilir.

NOTLAR V

1 R. Briffault, **The Mothers** (Analar), (Londra, 1927), c. I, s. 96-110, 195-267.

2 L. T. Hobhouse, G. C. Wheeler ve M. Ginsberg, **Material Culture and Social Institutions of the Simpler People** (İlkel Halkların Maddesel Kültürü ve Toplumsal Kurumları), (Londra, 1930), s. 152. Bu kitapta, Arizona'daki Navaho'ların çobanıl ve anayanlı oldukları belirtiliyor. Oysa Frazer'a bakılacak olursa, Navaho' ların çobanıl olarak sınıflandırılıp sınıflandırılamayacakları tartışmalıdır, **Totemism and Exogamy** (Totemcilik ve Dışevlilik), Londra, 1910, 3. s. 242.

3 **Totemism and Exogamy.** 1. s. 71; 3. s. 42, 72, 308; 2. s. 195; 3. s. 245; 4: s. 290.

4 Aristoteles, **Politika,** 1253 a. 9.

5 **Gen.** 4. 20.

6 K. Marx, **Das Kapital,** s. 350-2.

7 P. R. T. Gurdon, **The Khasis,** (Londra, 1914), s. 6.

8 Bkz. aynı yerde, xix-xx, C. J. Lyall.

9 Aynı yerde, s. 33.

10 Aynı yerde, s. 82-7.

11 Aynı yerde, s. 77, 82-3, 88.

12 Aynı yerde, s. 81-2; **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni,** s. 62.

13 **The Khasis,** s. 120-1.

14 Aynı yerde, s. 70-1.

15 **Totemism and Exogamy,** 2. s. 323.

16 **The Mothers,** 3. s. 23.

17 M. Granet, **La civilisation chinoise** (Çin Uygarlığı), (Paris, 1929), s. 343-4.

18 **The Mothers,** 3. s. 23-4.

19 Aynı yerde, 3. s. 28-36.

20 J. G. Frazer, **The Golden Bough** (Atın Dalı), (Londra, 1919), «The Magic Art and the Evolution of Kings» (Büyü Sanatı ve Kralların Evrimi), 2. s. 228.

21 A. M. Hocart, **Kingship** (Kral Olmak) (Oxford, 1927), s. 70-98.

22 C. K. Meek, **A Sudanese Kingdom: an Ethnographical Study of the Jukun-speaking Peoples of Nigeria,** (Londra, 1931), s. 137.

23 **The Mothers,** 3. s. 36-7; **The Golden Bough,** «The Dying God» (Altın Dal «Ölen Tanrı»), s. 17-8.

24 W. M. F. Petrie, **History of Egypt** (Mısır'ın Tarihi), (Londra, 1894-1901), 2. s. 183.

25 Aynı yerde, 2. s. 95-6.

26 Aynı yerde, 1. s. 114.

27 Aynı yerde, 2. s. 240.

28 Aynı yerde, 2. s. 183.

29 E. Revillout, **L'ancienne Egypte** (Eski Mısır), (Paris, 1909), 2. s. 57.

30 J. H. Breasted, **History of Egypt,** (2. basım, New York, 1910), s. 86.

31 W. M. F. Petrie, **Social Life in Ancient Egypt** (Eski Mısır'da Toplumsal Yaşam), (Londra, 1923), s. 110.

32 **L'ancienne Egypte,** 2. s. 31, 39, 57-8. Erkeğin ikinci bir eş alması kurumuna Babil ve Hitit yasalarında ve eski İrlandalılar arasında da rastlanmaktadır.

33 Aynı yerde, 2. s. 57, 91.

34 H. R. Hill, **Ancient History of the Near East** (Yakındoğu'nun Eskiçağ Tarihi), (10. basım, Londra, 1947), s. 205.

35 W. Robertson Smith, **Kinship and Marriage in Early Arabia** (Arabistan'da Akrabalık ve Evlilik), (2. basım, Londra, 1903).

36 **Ancient History of the Near East,** s. 178-9.

37 S. H. Langdon, **Cambridge Ancient History** (Cambridge Eskiçağ Tarihi) de, c. I, s. 385-6.

38 R. C. Thompson, **Cambridge Ancient History**'de, c. I, s. 509-10.

39 F. W. König, «Mutterecht und Thronfolge im alten Elam», **Festschrift der National-bibliothek in Wien,** (Viyana, 1926).

40 Aiskhylos, **Persler,** s. 153-60. Aiskhylos'un, Perslerin yaşamını iyi bildiği anlaşılıyor: F. W. König, **Relief und Inschrift des Königs Dareios von Bagistan.** (Leiden, 1938), s. 88-90.

41 **Herodot Tarihi,** 7. 3. 4.

42 Arr. **An.** 2. 11-2.

43 Plutarkhos, **Alex,** 9.

44 W. W. Tarn, **The Greeks in Bactria and India** (Baktria ve Hindistan'da Yunanlılar), (Cambridge, 1938), s. 185.

45 Arr. **Ind.** 1. 23. 7.

46 M. P. Nilsson, **Homer and Mycenae,** (Londra, 1933), s. 65-6.

47 **Scr. Myth. Gr.** 77.

48 Ael. **NA.** 10. 26.

49 H. R. Call, **Cambridge Ancient History**'de. 2. s. 282-4.

50 Plutarkhos, **Thes.** 8.

51 Nic. Dam. 129.

52 **TAM.** 2. 176. a. 48, b. 20, 46. Her iki durumda da, anne, Babillilerin Nin-An'ı (Tanrının gelini) türünden bir rahibe olabilir. Annesinin bir Nin-An olduğu sanılan Sargon «babasını tanımıyordu»: R. C. Thompson, **Cambridge Ancient History**'de, 1. s 536-7.

53 Apollodoros, 2. 2. 1. Burada Bellerophontes'in kaynatası, Amphianaks ya da Iobates diye verilmiştir. Iobates bir Lykia adıydı: **TAM.** 2. 283.

54 **İlyada,** 6. 152-206. Bellerophontes'in öyküsüne çok benzeyen bir İrlanda geleneği vardır: M. Dillon, **The Cycles of the Kings,** (Oxford, 1946), s. 35. İskandinavya mitologyasında, ardıllığın kaynatadan damada geçtiğine ilişkin izlere rastlanır: H. M. Chadwick, **The Origin of the English Nation** (İngiliz Ulusunun Kökeni), (Cambridge. 1906), s. 312.

55 **Herodot Tarihi,** 1. 147.

56 Alex. Polyh. 82-3.

57 **İlyada,** 12. 101.

58 **IG.** 4. 517.

59 Nic. Dam. 38; Apollodoros, 2. 8. 5.

60 Megara kentinde de öyleydi: Sikyon, Pandion'un kızlarından biriyle evlenerek, bacanağı Nisos'a karşı krallıkta hak ileri sürmüş, sonunda krallık ikisi arasında paylaştırılmıştı. Nisos'un yerine damadı Alkathoos, Alkathoos'un yerine de onun damadı Telamon geçti: Pausanias, 1. 39. 6, 41. 6, 42. 4. Korinthos kentinde Iason Medea'yla evlenerek tahta çıktı (Pausanias, 2. 3. 10); Troizen'li Oros'un yerine kızının oğlu geçti (Pausanias, 2. 30. 5).

61 **Herodot Tarihi,** 1. 171. 2; Strabon, 321, 661.

62 Ouassos ve Onzossyasos gibi yer adlarının varlığını sürdürmesi (**SIG.** 46) Karia dilinin Halikarnassos'da da konuşuladurduğunu düşündürüyor.

63 Strabon, 656-7.
64 **Herodot Tarihi,** 7. 99.
65 Aynı yerde, 8. 87-8.
66 Aynı yerde, 1. 146. 3. Herodotos, İonia'lı kadınların giyim kuşamının Karia kökenli olduğunu söyler (5. 88).
67 **CIG.** 3064.
68 Strabon, 447.
69 Strabon, 433.
70 Pausanias, 7. 3. 6.
71 Strabon, 321; **İlyada,** 21. 85-8. Antandros, Skepsis, Pedasos, Gargara, Assos kentleri hep Leleg'lerindi: Strabon, 605-10.
72 Hellanikos, 112. Samos ve Khios'da ilk oturanlar. Karia'lılar olarak tanımlanır: Pausanias, 7. 4. 8-9; Strabon, 637.
73 D. S. 5. 51.
74 **Herodot Tarihi,** 1. 61. 4.
75 Alex. Polyh. 54-5.
76 D. S. 5. 51.
77 Aristoteles, fr. 491 = Strabon, 374.
78 Pausanias, 1. 40. 6.
79 **Herodot Tarihi,** 1. 171. 6; Strabon, 6591.
80 **Herodot Tarihi,** 5. 66.
81 Pausanias, 1. 39. 6, 4. 36. 1.
82 Pausanias, 3. 1. 1.
83 Aristoteles, fr. 560 = Strabon, 321-2.
84 Thukydides, **Peloponnesos Savaşı,** (Hürriyet Yayınları, Mart 1976, Türkçesi: Tanju Gökçöl), s. 19.
85 Aynı yerde, s. 265; **Herodot Tarihi,** 1. 57, 5. 26. Pelasg'lara değgin gelenekleri Lesbos'lu Hellanikos derlemiştir. Hellanikos'un **Phoropis** adlı yapıtı, sanırız bu adı taşıyan bir destana dayanmaktadır: L. Pearson, **Early Ionian Historians** (İlk İyonya Tarihçileri), (Oxford, 1929), s. 159.
86 **Herodot Tarihi,** 1. 57.
87 Aynı yerde, 7. 42; Strabon. 221, 621.
88 **İlyada,** 16. 223; Strabon, 327; Plutarkhos, **Pyrrh,** I.
89 **İlyada,** 2. 681, 840; Strabon, 221. 443.
90 Strabon, 410; **Herodot Tarihi,** 7. 94.
91 **Herodot Tarihi,** 1. 57, 4. 145. 6. 137; **Peloponnesos Savaşı,** s. 101; **Herodot Tarihi,** 2. 171, 1. 146; Pausanias, 8. 1. 4.
92 Strabon, 345, 542; **Odysseia,** 3. 366.
93 **İlyada,** 10. 429, 20. 329; Strabon, 345.

94 **Odysseia,** 19. 177.
95 P. Kretschmer. «Zur Geschichte der griechischen Dialekte». **Glotta,** (Göttingen, 1907 -), 1. s. 9.
96 **İlyada,** 2. 841; Strabon, 430, 440, 620-1; Pausanias, 2. 24. 1, 7. 17. 5.
97 **İlyada,** 1. 593.
98 **Herodot Tarihi,** 2. 51. 3. 37; Strabon, 472; Pausanias, 9. 25. 5-10.
99 A. B. Cook, **Zeus,** (Cambridge, 1914-40), 3. s. 226.
100 **Herodot Tarihi,** 5. 7.
101 Homeros, **Hymnos,** 4. 1-7; Pausanias, 8. 17. 1-2.
102 Pausanias, 6. 26. 5.
103 **Herodot Tarihi,** 2. 51; Pausanias, 4. 33. 3.
104 Pausanias, 1. 38. 7; Cicero, **De Deorum Natura,** 3. 22. 56; **Herodot Tarihi.** 2. 51; J. Toepffer, **Attische Genealogie.** (Berlin, 1889), s. 96.
105 **Odysseia,** 19. 177.
106 **Peloponnesos Savaşı,** s. 265-6.
107 Sophokles, fr. 248.
108 **Herodot Tarihi,** 1. 94; Strabon, 443, 221.
109 Strabon, 220.
110 **Attische Genealogie,** s. 195.
111 Lykophron, 1248.
112 Lykophron, 1249.
113 P. Kretschmer, «Die Stellung der lykischen Sprache», **Glotta,** 28. s. 108.
114 Nic. Dam. 63.
115 **Herodot Tarihi,** 1. 7.
116 Sophokles, **Trakhis Kadınları,** 252-3.
117 **Herodot Tarihi,** 6. 138; Apollodoros, 1. 9. 17.
118 J. J. Bachofen, **Das Mutterrecht** (Ana Türesi), (Stuttgart. 1861), s. 84-7.
119 Aiskhylos, **Khoephoroi** (Sunu Taşıyan Kızlar), 631-4.
120 **Peloponnesos Savaşı,** s. 265.
121 **Herodot Tarihi,** 6. 137.
122 Aynı yerde, 6. 137.
123 Euripides, **İon,** 20.
124 **Herodot Tarihi,** 1. 57.
125 Aynı yerde, 8. 44.
126 P. Kretschmer, **Einleitung zur Geschichte der griechischen Sprache.** (Göttingen, 1896), s. 401-6; E. Schwyzer. **Grieschische**

Graminatik, (Münih, 1939), 1. s. 60-1; **Homer and Mycenae**, s. 64-5.

127 V. Thomsen, «Sur la parenté de la langue étrusque», **Oversigt over det kongelige Danske Videnskabernes Selskabs Forhanglinger** (Kopenhag, 1816—), 1899, 1.; H. R. Hall, «The Caucasian Relations of the Peoples of the Sea» (Deniz Halklarının Kafkas İlişkileri). **Klio**, (Leipzig, 1901 -), 22. 335; H. R. Hall, **The Civilisation of Greece in the Bronze Age** (Tunç Çağında Yunanistan Uygarlığı), (Londra, 1928). s. 292-3.

128 P. Kretschmer, «Zur âltesten Sprachgeschichte Kleinasiens», **Glotta**, (Göttingen, 1907 -), 21. 76; G. Sigwart, «Zur etruskischen Sprache», **Glotta**, 8. 139. s. 148-59.

129 D. H. Hogarth, **Cambridge Ancient History**'de, 2. 555; O Frödin ve A. W. Persson, **Asine**, (Stokholm, 1938), s. 432.

130 **The Civilisation of Greece in the Bronze Age**, s. 25-7.

131 Daha başka Anadolu ilişkileri bkz. J. D. S. Pendlebury, **Archaeology of Crete** (Girit'te Kazıbilim), (Londra, 1939), s. 42.

132 **Herodot Tarihi**, 1. 173.

133 Apollodoros, 3. 2. 1.

134 **Herodot Tarihi**, 1. 172-3.

135 Aynı yerde, 1. 171.

136 Plutarkhos, **Thes.** 19.

137 G. Glotz, **La civilisation égéenne** (Ege Uygarlığı), (Paris, 1923), s. 143.

138 A. J. Evans. **The Palace of Minos** (Minos'un Sarayı), (Londra, 1921-35), 1. s. 124-5.

139 **İlyada**, 18. 417-21.

140 **The Mothers** (Analar), 1. s. 466-77; O. T. Mason, **Woman's Share in Primitive Culture**, (İlkel Kültürde Kadının Rolü), (Londra, 1895), s. 91-113.

141 Yunan döneminde, Gortyn kentinde. özgür bir kadının köle bir erkekten olan oğlu, eğer annesinin evinde doğmuşsa özgür sayılırdı.

142 E. Cavaignac, **Le probleme hittite** (Hitit Sorunu), (Paris, 1936), s. 14-5.

143 Aynı yerde, s. 5, 42.

144 Aynı yerde, s. 4; **The Civilisation of Greece in the Bronze Age.** s. 253; Aiskhylos, **Zincire Vurulmuş Prometheus**, (Bilgi Yayınevi, Ocak 1968, Türkçesi: Azra Erhat - Sabahattin Eyuboğlu), 714.

145 **Le problème hittite**, s. 1-2.

146 D. H. Hogarth, **Cambridge Ancient History**'de, 2. s. 264, 548.

147 J. Garstang, **The Hittite Empire** (Hitit İmparatorluğu), (Londra, 1929), s. 18.

148 **Herodot Tarihi**, 1. 7.; Hogarth. **Cambridge Ancient History**'de, 2. s. 264.

149 Nic. Dam. 49; Apollodoros, 2. 5. 9.; **The Hittite Empire**, s. 171.

150 P. Kretschmer, «Die Stellung der lykischen Sprache», **Glotta**, 28. 104, 112-4.

151 **Le problème hittite**, s. 52, 72, 85.

152 Aynı yerde, s. 116.

153 Aynı yerde, s. 116.

154 **Herodot Tarihi**, 4. 110-3; **Zincire Vurulmuş Prometheus**, 708-9; Strabon, 505, 547; Pausanias, 1. 41. 7.

155 D. S. 3. 52-4.

156 Thiba (Arr. fr. 58), Sinope (Hec. fr. 352), Nikaia (Plutarkhos, **Thes.** 23), Amastris (Dem. Birth. 9 = **FHG.** 4. 385).

157 D. S. 3. 54.

158 Pausanias, 7. 2. 7; Tacitus, **Annales**, 3. 61.

159 W. R. Lethaby, «The Earlier Temple of Artemis at Ephesus» (Efes'teki Eski Artemis Tapınağı), **Journal of Hellenic Studies**, (Londra, 1880 -), 10.

160 D. S. 3. 52.

161 Themistag. 3 = **FHG.** 4. 512.

162 Strabon, 503-4.

163 D. S. 3. 52.

164 Arr. fr. 58.

165 Hititlerin ana-tanrıçası, Semiramis söylencesini esinlendiren Ermenilerin ana-tanrıçasıyla ilintiliydi. Yunanlılar Amazonları Kafkasya'ya doğru izlerken, Artemis'in Kafkasya kökenli olduğunu benimseyen bir geleneği izlemiş olabilir. Bir yer adı olan Kizkal'ah, Kız Kalesi, bugün hâlâ Ermenistan ve Azerbeycan'da topraktan setlerle kaplı tepeler için kullanılan yaygın bir addır.

166 Kerala'lı Nayar'lar anaerkil toplum düzenini 1914-18 savaşı sonrasına kadar korudular. «Güzellikleri, özsaygıları ve incelikleri dillere destan Nayar kadınları, Brahmin'lerden [Brahman adı verilen Hint rahiplerinin karıları], yani aynı ülkenin ataerkil egemenlik altındaki kadınlarından çok daha sağlıklı bir tipi temsil etmektedirler... ve erkeklerle boy ölçüşebilecek bir zekâ, kişilik ve bedensel sağlamlık düzeyine erişmişlerdir»: O.

R. Ehrenfels, **Mother-right in India** (Hindistan'da Ana Türesi), (Oxford, 1941), s. 58-9.

167 **The Civilisation of Greece in the Bronze Age** (Tunç Çağında Yunanistan Uygarlığı), s. 248.

168 H. M. Chadwick, **The Growth of Literature** (Yazın'ın Gelişimi), (Cambridge, 1932-40), 1. s. 270-6, 3. s. 242-3.

169 Bkz. bu kitapta VII. 2. Athena.

170 W. Petersen, **Quaestiones de historia gentium Atticarum,** (Schleswig, 1880), s. 94.

171 Orkhomenos hanedanlarına değgin bu bilgiler için bkz. Pausanias. 9. 34-7; başlıca değişkeler dipnotlarda verilmiştir.

172 Apollodoros, 2. 4. 11; **D. S.** 4. 10. 3-5; Pausanias, 9. 37; **Odysseia,** 11. 263-5.

173 Eteokles, Minias ile Orkhomenos'un babası olarak da gösterilir: **Pi. I.** 1. 79.

174 Minias, değişik yerlerde, Poseidon'un, Aiolos'un (Pi. **P.** 4. 120) ya da Okeanos'un (Pi. **O.** 14. 5.) ya da Boiotos'un (A. R. 1. 230) ya da Hyperphas'ın (**Odysseia,** 11. 326) kızlarından birinden olan oğlu ya da Orkhomenos, Eteokles, Aleos ya da Ares'in oğlu (Pi. **I.** 1. 79) olarak tanımlanır.

175 Plinius, **NH.** 4. 29.

176 Aynı yerde, 4. 29.

177 Apollodoros, 1. 9. 3, 1. 7. 3.

178 Phlegyas, İksion'un erkek kardeşi (Strabon, 442), Antion'un oğlu Aiskhylos, (fr. 89), Periphas'ın oğlu. Lapithes'in oğlu (D. S. 4. 69) idi. Daha başka değişkeler de bulunmakla birlikte, Lapith" lerle değişmez bir bağıntısı vardır Phlegyas'ın.

179 St. B. **Gyrton.**

180 St. B. **Atraks.**

181 Ant. Lib. 17.

182 Dic. 30.

183 H. D. Hansen, **Early Civilisation in Thessaly** (Tesalya'da Eski Uygarlık), (Baltimore, 1933), s. 26-8, 33-7, 43-4, 50-5, 78-113, 182-4.

184 **İlyada,** 6. 152-4; **Odysseia,** 11. 235-7.

185 Hesiodos, fr. 7.

186 **İlyada,** 6. 152-3; Apollodoros, 1. 9. 3; Strabon, 328, 333, 338.

187 Apollodoros, 1. 9. 11.

188 **Odysseia,** 11. 235-9.

189 Pher. 58; Apollodoros, 1. 9. 14.

100 Apollodoros, 1. 9. 16.

101 Apollodoros, 1. 9. 11, 2. 2. 2.

102 **İlyada**, 11. 722; Pausanias, 5. 5. 7, 5. 6. 3.

103 Pausanias, 6. 17. 6.

104 Hyg. F. 60, 239. Neleus'un Korinthos'da gizlice gömüldüğü söylenmekteydi: Pausanias, 2. 2. 2.

105 Apollodoros, 1. 9. 7-8; Strabon, 356.

106 **Odysseia**, 11. 235-59.

107 **Odysseia**, 11. 281-6; Apollodoros, 1. 9. 9; Pausanias, 4. 2. 5. Nestor'un, Triphylia Pylos'undan değil de, Messenia Pylos'undan olduğu son kazılarla da doğrulanmıştır: C. W. Blegen ve K. Kouroniotis, «Excavations at Pylos» (Pylos Kazıları), 1939, **American Journal of Archaeology**, (Concord, 1897 -), 43. 557.

108 **Herodot Tarihi**. 5. 65; Pausanias, 2. 18. 8. Neleid'lerin torunlarından kimileri Messenia'da yaşamışlardır: Strabon, 359.

109 **Herodot Tarihi**, 1. 147, 9. 97. Herodotos, Kodrid'lerden Kaukon'lar diye söz eder. Bundan, Kodrid'lerin izleyicileri arasında Pylos'dan gelen Kaukon'ların da bulunduğu sonucunu çıkarıyorum.

200 Bkz. dipnot 175.

201 Strabon, 356, 432.

202 Strabon, 337-8.

203 **Odysseia**, 11. 287-97; Apollodoros, 1. 9. 12; Strabon, 433, 435.

204 E. J. Forsdyke, «The Pottery called Minyan Ware», **Journal of Hellenic Studies**, (Londra, 1880 -), 34. 126; W. A. Heurtley, **Prehistoric Macedonia**, (Cambridge, 1939), s. 118-23.

205 A. R. 1. 230; Pher. 56.

206 Las. ap. Ath. 642e = E. Diehl, **Anthologia Lyrica Graeca**, (Leipzig, 1925), 2. s. 60.

207 Pher. 56. Amphion, Hyrieus'un (yani Kithairon Dağı eteğindeki Hyria kenti) torunu Antiope'nin oğlu olarak da gösterilir: Apollodoros, 3. 5. 5.

208 **Odysseia**, 11. 281-2; Apollodoros, 1. 9. 10. Neleus'un Khloris'le evlenerek, Pylos'un yanı sıra Orkhomenos'u da yönettiği söylenir. Pelias'ın karısı, Bias'ın kızı Anaksibia olarak da gösterilir (Apollodoros, 1. 9. 10).

209 Apollodoros, 1. 9. 14.

210 Apollodoros. 1. 9. 10-1.

211 A. R. 1. 45-7, 230-3.

212 Strabon, 414.

213 **Early Civilisation in Thessaly,** s. 107.

214 A. R. 1. 229-32.

215 Plutarkhos, **M.** 299e; Ant. Lib. 10.

216 Plutarkhos, **M.** 291a.

217 **The Golden Bough** (Altın Dal), «Adonis, Attis, Osiris».

218 G. Thomson, **Aeschylus and Athens,** (2. basım, Londra, 1946), s. 166-7.

219 Apollodoros, 2. 2. 2; **Herodot Tarihi,** 9. 34; Strabon, 346; D. S. 4. 68; Pausanias, 2. 18. 4, 5. 5. 10, 8. 18. 7.

220 Agrianios ayına, Boiotia, Sparta, Rodos, Kos, Kalymnos ve Bizans'da rastlanır: W. R. Paton ve E. L. Hicks, **Inscriptions of Cos** (Istanköy Yazıtları), (Oxford, 1891), s. 327-30. Bu ay adının bu dağılımı, Peloponnesos'a Boiotia'dan getirildiği varsayımını doğruluyor: G. Thomson, «The Greek Calendar» (Yunan Takvimi), **Journal of Hellenic Studies.** 63. s. 56.

221 Pausanias, 1. 31. 6.

222 M. P. Nilsson, **Mycenaean Origin of Greek Mythology,** (Londra, 1932), s. 155; **Homer and Mycenae,** s. 96.

223 Pi. **P.** 4. 138. Poseidon Petraios tapınağının, tanrının üç ağızlı kargısını kayaya vurarak at biçiminde yarattığı Sisyphos'un doğuşunun anısına kurulduğu söylenir.

224 Bkz. bu kitapta VII. 2. Athena.

225 Bkz. bu kitabın ikinci cildinde XII. 6. Pelopid'ler.

226 Aristoteles fr. 560 = Strabon, 322. Hangi Lokris'i kastettiği belirsizdir (Strabon, 259).

227 Polybius, 12. 5. 6.

228 Clearch. 6.

229 Aristoteles, **Politika,** s. 46.

230 D. P. 365-7; Polybius, 12. 6b. «Köleler», serfler, yani toprak köleleri anlamına da geliyor olabilir. Çünkü her ikisini de karşılamaktadır.

231 G. Grote, **History of Greece** (Yunanistan'ın Tarihi), (2. basım, Londra, 1869), 3. s. 378.

232 Theop. 190; Ant. 14; Servius ad. Vergilius, **Aeneas,** 3. 551.

233 Savaşın başlangıcında, kardeş Messenia'lı Dor'lara karşı niçin savaşmak istediği sorulan Sparta kralı şu yanıtı vermişti: «Paylaşılmamış kalıtımıza gireceğim» (Plutarkhos, **M.** 231e), yani toprakları bölüşeceğim. Gene Spartalılar, «... ölçü ipleriyle ölçülmüş... toprağı bereketli Tegea'yı, size onu vereceğim,» diyen

bir bilici sözüne güvenerek Tegea'yı ele geçirmeye kalkıştılar (**Herodot Tarihi**, 1. 66).

234 **Herodot Tarihi**, 5. 92b.

235 Pi. **P.** 4. 246.

236 Pausanias, 2. 4. 3.

237 **Herodot Tarihi**, 5. 92b.

238 Aynı yerde, 5. 92c-d-e.

239 H. T. Wade-Gery, (**Cambridge Ancient History**'de, 3. s. 534.

240 R. Walpole, **Travels in Various Countries of the East** (Çeşitli Doğu Ülkelerinde Geziler). (Londra, 1820), s. 392.

VI

BİR TANRIÇANIN YARATILMASI

1. *Çocuk Doğurma ve Aybaşı*

İnsan toplumunun ilk evrelerinde bir yaşam koşuluydu emeğin ortaklaşalığı. Uygulayım düzeyi çok geri olduğu için, yiyecek toplama ve avlanma çok kişiyi gerektiriyordu. İnsanların çok fazla sayıda olmaları sakıncalı değildi, fazla gelenler her zaman başka yerlere gidebilirlerdi, oysa çok az insanın olması ölüm demekti. Yaşama olanaklarının üretilmesini topluluğun kendisinin üremesinden ayırmak olası değildi. Üretim uygulayımı gibi üreme de ilkel temellerde sürüyordu. Nitekim, ilkel halklarda çocukların ölüm oranı inanılmayacak kadar yüksektir. İşte bu yüzden, doğum olayıyla ilgili olarak her yerde bol bol rastlanan büyü törenleri maddi bir zorunluluktan doğmuştur.[1]

Tarımın bulunmuş olduğu daha ileri bir düzeyde de benzer koşullar söz konusudur. Yeni uygulayım daha çok geri olduğu için, ormanda ekilecek bir alan açmak ve bu alanı korumak çok büyük çabaları gerektiriyordu. Yerleşim yeri, insanların sağlığını ve varlığını tehlikeye düşüren bulaşıcı hastalıklar ve yabanıl hayvanlar gibi engellerle kuşatılmıştı. Sami dillerinde olduğu gibi Germen dillerinde de toprağı işlemek inşa etmek, kurmak, yapmak anlamına gelir (Almancada *baven,* Arapçada *'amara).*[2] Amansızca direnen el değmemiş doğayı evcilleştirmek gerekiyordu. O koşullarda, bir ailenin tek başına bir yere yerleşmesi olanaksızdı. İnsanların güvenlikleri sayılarına bağlıydı. Kadınların bin bir güçlükle yetiştirdiği ekinler, doğum tanrıçalarınca ya kutsanıyor ya da kurutulup yok ediliyordu.

Kadınların üremeye ilişkin işlevlerini çevreleyen büyünün

esinlediği korku, daha başından güçlü bir tabuyla pekiştirilmişti. Bu konuda Briffault şunları yazıyor:

Hayvan psikolojisinde bir tabu ya da formüllendirilmiş bir yasağa tam olarak uygun düşen hiçbir şey bulunmamakla birlikte, bir yasağın en güçlü hayvan tepilerine olağan bir biçimde dışarıdan dayatıldığı tek bir ilişki vardır... Memeli dişilerde gebelik ve emzirme sırasında çiftleşme hem bir işlev taşımaz, hem de istenilir bir şey değildir; dişiler bu dönemlerde erkeği kendilerinden kesinlikle uzak tutarlar. İnsanlardaysa, kadının cinsel etkinlik dönemi bir dişi hayvanınkinden daha sürekli olmasına karşın, kadında aybaşı görme biçiminde daha başka bir ara görülür. (...) Kadının erkeği yanına yaklaştırmaması, hayvanlar arasındaki «yasak»la tek benzerliği oluşturur. Bu, hayvanlar arasında ancak edimsel direnmeyle ya da dişinin kaçmasıyla uygulanabilir. Dolayısıyla da, hayvan psikolojisinde, formüllendirilmiş bir yasağa tam olarak uygun düşmez. Ancak bildiğimiz soyaçekim yerine getirebilir bunu. Bir yasağın benimsenmiş bir ilke niteliğini alması, dil aracılığıyla, ancak insan düzeyinde gerçekleşebilir.[3]

İlk tabu olarak, gebelik ve aybaşı sırasındaki cinsel ilişki yasağı, daha sonraki bütün tabuların öntipi oldu.

İnsanlarda doğurganlık büyüsünün sonuca değil, sürece; çocuğun kendisine değil, lohusalık akıntısına ilişkin olduğunun gözlemlenmesi önemlidir. Bu yüzden, gerek loğusalık, gerekse aybaşı sırasında bütün kan akıntıları, dişi cinsin özünde varolan can verici gücün birer belirtisi olarak kabul edilir. İlkel düşüncede, aybaşı görme, çok doğru olarak, doğum yapmayla aynı nitelikte bir olay sayılır.[4]

Bu büyü çok yönlüdür. Güçlülüğü, onu korkulu kılar. Gereğince denetim altına alınmazsa, elektrik akımı gibi, epey zarar verebilecek bir güç kaynağıdır. Tabu da öyle. Erkeğin yaklaşması yasak olan kadın bir yandan dokunulmaz ve kutsaldır, öte yandan da kirlenmiş ve pis sayılır. Romalıların deyimiyle, *sacra,* yani kutsal ve ilençlidir. Bundan dolayıdır ki, kadının ataerkil toplumda din üzerindeki denetimini yitirmesinden son-

ra, varlığını sürdüren olumsuz yön olur. Yalnızca cinsel işlevleri kirlenmiş sayılmakla kalmaz, aynı ilençleme kadının dişiliğine de yakıştırılır. Kadın bütün kötülüklerin kaynağı, Havva, cadı olur çıkar.[5]

Bu düşünceler evrenseldir. İnsan yaşamının hiçbir alanında, aybaşılı ve loğusa kadınların ele alınışında olduğu kadar aynılık gözlemlenemez. Briffault bu konuyu inceden inceye irdelemiş, insan soyunun bütün kollarından, bütün kültür aşamalarından örnekler derlemiştir.[6] Burada bütün yapılması gereken, bunun, Yunan diniyle olan bağıntılarını gözler önüne serınek üzere belirgin özellikleri özetlemektir.

Güney Afrika'daki Herero kabilelerinde, sığırtmaçlar her sabah sağılan sütü doğum yapmayı bekleyen bir kadına getirirler, kadın da dudaklarıyla kutsar sütü.[7] Kuzey Amerika'da, ekinlere kurt girdiğinde, aybaşı görmekte olan kadınlar geceleyin dışarı çıkıp tarlalarda çırılçıplak yürürler.[8] Benzer alışkılar Avrupa köylüleri arasında hâlâ sürmektedir.[9] Plinius, aybaşılı kadınların yalınayak, saçlarını omuzlarına dökmüş, eteklerini kalçalarına kadar kaldırmış bir durumda tarlalarda dolaşmalarını, zararlı böcekleri yok etmenin bir yolu olarak salık veriyordu. Columella'ya bakılırsa, Demokritos da aynı kanıdaydı: Kadınlar, diyordu Demokritos, yalınayak ve saçları uçuşarak ekinlerin çevresinde üç kez koşmalıdırlar.[10] Açıktır ki, bunun ardında yatan düşünce, böyle dönemlerde kadın gövdesinin yüklü olduğuna inanılan doğurgan gücü ekinlere dökmekti. Kimi yerlerde de, bu gücün kadın cinsinin kendinde varolduğu kabul edilir. Sözgelimi, Zulu'larda, tarlada gezinecek kızlar çıplak olmalıdır, ama ille de aybaşı görüyor olmaları gerekmez.[11] Yunanistan'da özellikle Demeter'le ilintili sayılan ve kadınların eteklerini kaldırarak cinsel organlarını gösterdikleri kuttörenin kökeninde de yatan budur.[12] Rahibelerin yalınayak, saçlarını çözüp kemerlerini çıkararak, art arda sıralanıp yürüdükleri birçok Yunan tapımındaki bu yaygın alışkı da aynı düşünce çemberi içinde sayılmalıdır.[13] Tarlalarda yüzleri açık, saçları darmadağınık, yalınayak dans edip şarkılar söyleyerek boşinançlara dayalı pisliklerinden arınan bu kızlar, en sonunda, Yunan şiirinin en güzel geleneksel düşlemlerinden biri olmuşlardır.[14]

Gebeliğin ve aybaşı görmenin can verici özelliklerine duyulan inanç, her yerde, hiç ters gelmeksizin, en derin korku ve iğrenmeyle birleştirilmiştir.[15] Gerek gebe olan, gerek aybaşı görmekte olan bir kadının, ölüye değmiş biri kadar kesin bir biçimde toplumdan yalıtılması gerekir. Bir erkeğin, böyle bir kadını görmesi bile ölümüne yol açabilir. Böyle bir kadın eliyle ya da ayağıyla dokunacak olsa, sığırlar hastalığa yakalanıp ölebilir, ekinler kuruyup yok olabilir. Doğuracak olan kadının kapatıldığı kulübeye girmek, ebeler dışında herkese yasaktır. Daha sonra, loğusalık dönemi bittiğinde, döleş, göbek bağı ve tüm kan izleriyle birlikte tüm giysiler ve yemek kapları özenle yok edilmeli ya da kimsenin yanlışlıkla dokunamayacağı, üstlerine basamayacağı bir yere bırakılmalıdır.[16] Kimi halklarda, bu pisliklerin, oradan geçen yolcularca alınıp götürüleceği düşüncesiyle bir yola ya da yol kavşağına bırakılması yeterlidir.[17] Topluma yeniden kabul edilebilmesi için, kadının kendisinin de yıkanıp temizlenmesi ya da daha başka arındırma işlemlerinden geçmesi gerekir. Kadın, aybaşı gördüğü sırada, genellikle köyden bütün bütüne ayrılarak ormana çekilmek, orada bir kulübede bir başına ya da kendisine eşlik eden kadınlarla kalmak zorundadır. Köye döneceği zamansa, pisliklerinin bütün izlerini ortadan kaldırmalı ve bir akarsuda yıkanmalıdır. Bir genç kızın ilk kez aybaşı görmesi, cinsel yaşamının başlamasıyla aynı zamana rast geldiğinden, çoğun özel önlemlerin alınmasına yol açar ve kadınların erginleme törenlerinin sürdüğü yerlerde bu törenlerin kapsamına girer.[18] Sözgelimi, Afrikalı Bantu'larda genç kızların erginlenmesini örnek verebiliriz buna.

Bir genç kız, ilk kez aybaşı göreceğini sezinleyince, komşu köyden evli bir kadını kendine «analık» seçer ve aybaşı günü geldiğinde «onunla ağlamak üzere» bu analığa kaçar. Genç kızın yalnız yaşaması bir ay sürer. Çoğu zaman üç dört genç kız erginlemeden birlikte geçer. Bunlar bir kulübeye kapatılırlar ve ancak yüzleri örtülü olarak dışarı çıkmalarına izin verilir. Kızlar her sabah, daha önce erginleme töreninden geçmiş kadınlar eşliğinde göle inip yıkanırlar. Bu kadınlar, genç kızlara eşlik ederlerken açık saçık şarkılar söylerler ve karşılarına çıkabilecek erkekleri kovalamak üzere yanlarında birer sopa taşırlar;

çünkü genç kızları gören erkeklerin hemen kör olacağına inanılır. Kızlar kulübeye döndüklerinde, sırılsıklam olmalarına, tir tir titremelerine karşın, ateşin başına gitmelerine kesinlikle izin verilmez. Tam tersine. Daha yaşlıca kadınlar bir yandan açık saçık şarkılarını sürdürür, cinsel bilgiler verir ve kızları aybaşı gördüklerini bir erkeğe açıklamamaları yolunda uyarırlarken, öte yandan da onları tırmalar, çimdikler ve işkence ederler. Genç kız ay sonunda anasına geri verilir ve onuruna bir şölen düzenlenir. «Bahtsızlığı sona ermiştir» artık.[19]

Eski Yunanistan'da, çocuk doğuracak kadınların, kan dökmüş ya da bir ölüye dokunmuş biri kadar kirlenmiş olduğuna inanılırdı.[20] Eleusis'de, adam öldürenler, ölüye dokunanlar ve doğum yapmakta olan bir kadına yaklaşanlar, bu kirlerinden arınıncaya değin mysteria'lardan çıkarılırdı.[21] Nitekim, Hesiodos'un *İşler ve Günler* adlı yapıtında, daha önce bir kadının yıkandığı suda bir erkeğin hiçbir zaman yıkanmaması gerektiği uyarısında bulunulur.[22] Yazıtlardan da, aybaşı gören ya da çocuk doğuran kadınların tapınaklara ancak yıkanıp arındıktan sonra alındığını öğreniyoruz.[23] Aybaşı görmenin eski İtalya'da uyandırdığı ürkünün, bugünkü ilkeller arasındaki kadar büyük olduğunu söyleyebiliriz. Gerçi Plinius, gereği yerine getirildiğinde aybaşının yararlı etkileri olduğuna inanıyordu, ama gene de genelde zararlı olduğu yolundaki kanısını zayıflatmıyordu bu:

Kadınların kanama ve aybaşı görmesinden daha korkunç bir şey olamaz. Çünkü bu hastalıkları sırasında, kadınlar, bir şarap fıçısına yaklaşsalar ya da fıçının üstünden geçseler, şarap ne denli taze olursa olsun ekşir; tarlada göğermiş bir ekine dokunsalar, ekin sararıp solar, bir daha da o ekinden hayır gelmez. Gene, bu topraklarda çimenlere değecek olsalar, aniden ölür gider çimenler. Bir bahçedeki bitkilerin ve koncaların şöyle bir yanından geçmeyegörsünler, hepsi tutuşur, yanıp kül olur.[24]

Bu boşinançlar, ilginç bir Sicilya masalını yorumlamamıza ışık tutuyor:

Zeus'a, Angelos adında bir kız çocuğu doğurmuş Hera. Zeus da bu kızı baksınlar diye nympha'lara, orman perilerine vermiş. Çocuk büyüyünce, Hera'nın yüzüne allık diye sürdüğü sarı sakızı çalmış. Bunu öğrenen Hera, Angelos'u cezalandırmaya kalkmış, ama kızcağız yeni doğum yapmış bir kadının evine, oradan da ölü taşımakta olan birtakım adamların yanına kaçmış. O zaman Hera kızın ardını bırakmış. Zeus da, Kabir'lere, kızla ilgilenmelerini, onu yıkayıp temizlemelerini buyurmuş. Bunun üzerine, Kabir'ler Angelos'u alıp Akheron Gölü'ne götürmüşler, orada yıkayıp arındırmışlar.[25]

Angelos, Artemis'le bir tutuluyordu.[26] Anasının allığını niçin çaldığıysa birazdan anlaşılacak. Ama daha şimdiden açıktır ki, evden kaçmasına ve doğum ve ölüm gibi iki kirlenmeyle bağ kurmasına yol açan şey, masalı anlatanın görmezden geldiği aynı nitelikte üçüncü bir kirlenmeydi.

Aristoteles, Plinius ve öteki ilkçağ ve ortaçağ doğabilimcileri, dölütün, aybaşı kanamasının durmasından sonra dölyatağında kalan kandan oluştuğuna inanıyorlardı.[27] Hayat veren kandır bu. Dolayısıyla, kişileri ya da şeyleri tabu kılmanın —aybaşı görmeyle, loğusalık akıntısıyla ya da bu özgün temelde oluşmuş bir başka yasakla ilgili— en yaygın yöntemi, onları kanla ya da kan rengiyle işaretlemektir. Tabunun kendisinin çok yönlü niteliğine uygun olarak, bu kan işaretinin o kişiyle bağ kurmayı yasaklayan ve o kişiye dirim gücü veren çifte etkisi vardır. Aybaşı gören ya da gebe kadınların gövdelerini aşıboyasıyla boyamaları çok yaygın bir alışkıdır; hem erkeklerin uzak durmalarını, hem de kadınların doğurganlığının artmasını sağlar. Birçok evlenme töreninde gelinin alnına kırmızı boya sürülür; kocası dışında hiçbir erkeğin ona yaklaşamayacağını gösteren bir işaret ve kocasına birçok çocuk doğuracağına ilişkin bir güvencedir bu.[28] Sürümlüğün buradan kaynaklandığı söylenebilir. Bir Bantu kabilesi olan Valenge'lerde, her kadının, kendi cinsi açısından kutsal sayılan ve törenler için yüzünü ve gövdesini boyamakta kullandığı bir aşıboyası çanağı vardır.[29] Buna gereksinme duyduğu durumlarla ilgili olarak şunlar belirtilebilir. Annenin loğusalığının bitiminde hem anne, hem de

çocuk aşıboyasıyla boyanır: böylelikle çocuğun yaşaması, annenin de yaşama geri dönmesi sağlanmış olur. Erginleme sırasında genç kız baştan ayağa kırmızıya boyanır: böylelikle genç kızın yeniden doğması ve doğurgan olması sağlanmış olur. Kocası ölen bir kadın, yas süresi sona erdiğinde, bir ateşin üstünden atlatıldıktan sonra gene kırmızıya boyanır: böylelikle ölümün kirliliğinden sıyrılıp arınmış olur.

Yaşamın yenilenmesidir kırmızı. Yontmataş ve Cilalıtaş Çağlarına değgin gömütlerde bulunan kemiklerin kırmızıya boyanmış olmasının nedeni budur.[30] İskeletin, çoğu zaman, dölütün dölyatağındaki duruşu gibi yatırılmış olduğunu gördüğümüzde, buradaki simgecilik iyice açıklığa kavuşur. Dölyatağındaki bir bebek gibi büzülmüş yatan, yaşam rengine boyanmış iskeletler: İlkel insan, ölenin ruhunun yeniden doğmasını sağlamak için daha ne yapabilirdi acaba?

2. *Aya Tapınma*

Kadınların üreme işlevlerini ayın düzenlediği düşüncesine hemen bütün halklar arasında yaygın bir biçimde rastlanır. Bu inancın bilimsel bir dayanağı olduğu kuşkuludur. Gerçi son zamanlarda yapılan araştırmalar, bu inancın bilimsel bir temeli olmadığını ortaya koymaktadır. Ama bilgiler uygar kadınlardan alındığı için, bu sonucun kesin sayılması çok zordur.[31] Ancak, gerçek ne olursa olsun, kadınların aybaşı dönemleri ay dönümlerine o denli denk düşmektedir ki, bu düşünce ister istemez aybaşı görme ile ay arasındaki dolaysız bir ilişkiden doğmuştur. Ayla ilgili bütün ilkel alışkıların temelinde bu inanç yatmaktadır. Üstelik, bu ilkel alışkılar öylesine derinlere kök salmıştır ki, aya tapınmayı çoktan bırakmış olan uygar halklar bile bunları folklorun ve boşinançların geri düzeyinde nerdeyse eldeğmemiş bir biçimde korumaktadır.

Ay, büyüde güneşten çok daha fazla yer tutar. Sonra, hemen her yerde ilk zaman göstergesidir ay.[32] Örneğin, ilk takvim birimi, dolunayla ikiye bölünmüş olan ve yirmi yedi ya da yirmi sekiz geceden oluşan ay ayıydı.[33] Daha sonraları, dolunaydan önceki ve sonraki evrelerin de ayrılmasıyla, üç ev-

reden oluşan bir birime ulaşıldı.[34] En sonunda, Babilliler, ayı dört çeyrekten oluşacak biçimde yeniden düzenlediler; bizim dört haftalık ayımızın kökeniydi bu.[35] Takvimin aya bağımlılığı, «moon» [ay; yer'in uydusu olan gökcismi], «month» [ay; art arda gelen iki yeniay arasında geçen 29,5 günlük süre] ve «measure» [ölçü] gibi sözcüklerimizin ortak temelinde de yansır.[36]

Resim 8. Ay tapımı: Minos'dan bir değerli taş.

Ay, aybaşı görmenin nedenidir. Tipik bir örnek verecek olursak, ay, kadınların ırzına geçen ve böylece kanamalarına yol açan genç bir erkektir.[37] Dölütün aybaşı kanından oluştuğuna inanıldığı için, gelen kan bir tür çocuk düşürme olarak görülür. O zaman da, kadınları ayın gebe bıraktığı sonucuna varmak gerekiyor, nitekim gerçekten de ilkel düşüncede bu sonuca varılmaktadır. Maori'lere bakılırsa, ay, bütün kadınların gerçek kocasıdır.[38] Gebe bırakmayla ilgili gerçek, ancak, babalık toplumsal bir değer kazandığı zaman benimsenir, dahası o zaman

bile eski inanç çabucak ortadan kalkmaz. Kadınlar aydan gebe kalırlar. Onun için de, ilkel dillerde aydan bir erkek olarak, kadınların efendisi olarak söz edilir.[39] Ay sözcüğü İslav ve Germen dillerinde hâlâ erildir; Kelt, Yunan ve Latin dillerinde de bir zamanlar erildi. Yunancada, *selene,* «ay» anlamına gelen sözcük olarak varlığını koruyan *mén*'in dişil türevi *méne*'nin yerine kullanılır. Anadolu'da, aya, Yunanlıların Men adını verdikleri bir erkek olarak tapınılagelmiştir.[40] Kadınların aydan gebe kaldıkları düşüncesinden, giderek, kadınların ayın etkisiyle kendilerinden geçtikleri ya da çıldırdıkları düşüncesi doğar. Ayın isteriyle, sarayla ve kutsal sayılan bütün hastalıklarla olan bildiğimiz bağıntıları da buradan kaynaklanır.[41] [İngilizcede *luna* ay anlamına, *lunacy* ise delilik anlamına gelir. Anadolu Türkleri de aydaki değişmeler sonucunda kimi insanlarda da ruhsal değişmeler meydana geldiğine inanırlar, böyle insanlara *aybastı* ya da *aysar* derlerdi. *Çev.]*

Kadınların cinsel yaşamından kaynaklanan aya tapınma, zamanla kadınların toplumsal işlevleriyle bağıntılı bir niteliğe büründü. Su çekmek, bitkilere bakmak, bol çiy ve yağmur sağlamak kadınların göreviydi. Dolayısıyla, ay, bitki örtüsünün büyümesinin nedeni ve bütün can verici suların kaynağı olarak görülmekteydi. Ay, Hindistan'da «tohumun taşıyıcısı, bitkilerin taşıyıcısı»dır, Babil'deyse bütün bitki yaşamının kaynağıydı. Ayın Hindistan'daki soma ya da Kuzey Amerika'daki mısır gibi kutsal bir bitki ya da ağaçla bir tutulması da bundandır. Rio Grande yerlileri, «Ay büyürken, bitki özü bol akar,» derlermiş.[42] Tütsü ve merhemlerde kullanılan bitki özleri, özellikle de güzel kokulu sakızlar, bu değerli niteliklerini aydan alır. Robertson Smith, Sami'lerden söz ederken, «Akasya sakızının büyü gücü, onun aybaşı kanının pıhtısı olduğu düşüncesiyle, yani akasya ağacının bir kadın olduğu düşüncesiyle ilintilidir,» diyor.[43]

Mısırlıların ay tanrıçası Nit'in, dokuma tezgâhını bulduğuna inanılırdı. Avrupa folklorunda da ay hâlâ bir dokumacıdır. Bu da kadınların işidir. Birçok ilkel gelenekte ayın buğday öğütmeyle, çömlek yapımıyla ya da yemek pişirmeyle ilintili olduğu görülür.[44] Dahası, büyü bir zamanlar kadınların elinde olduğundan, ay özellikle birinin gönlünü çalmakta kullanılan güçlü bir

büyü kaynağı olmuştur. Kadın büyüsü yasaklandıktan sonra da ay büyücülük sanatının, kara büyünün temel bir öğesi olarak kalmıştır ve bu niteliğini günümüzde de korumaktadır.[45]

Ayın doğurganlığın, verimliliğin kaynağı olduğu düşüncesi, aydaki gerçek değişmelerin öznel bir biçimde yorumlanmasıyla geliştirildi. Ay parlaklaşır ve solar, büyür ve küçülür, ölür ve yeniden doğar. Böylece, yaşamın yenilenişinin evrensel bir simgesi durumuna gelir. Bütün ilkel halklarda, ölümden sonra diriliş inancı, doğan ayla ilintilidir.[46] Giderek, ay ile, aynı türden öteki simgeler arasında, özellikle de ne denli önemli olduğunu Dördüncü Bölümde açıkladığımız yılan arasında ilişki kurulur. Avustralya ve Melanezya'da, ayın her ay deri değiştirdiği söylenir. Öte yandan, yılan, her yerde kadınları baştan çıkarır ve kutsal suların bekçisidir.[47] Erkeğin cinsel organına benzemesi ve sık sık göllere ve pınarlara gitmesi de, yılanla ilgili bu çağrışımları güçlendiren etkenlerdir.[48] Yılanın doğurganlık törenindeki yeri, Batı Afrika'daki Mpongwe kadınlarının gizli derneğiyle örneklenebilir. Bu kadınların ormanın içerlerinde yapılan toplantıları öylesine gizlidir ki, Anne denilen belli bir başkadın olmasına karşın onun kim olduğunu hiç kimse bilmez. Her kadın mangrov köklerinde yaşayan küçük yılanlardan birini yakalamak zorundadır; yılanları yakaladıktan sonra hepsi çırılçıplak soyunur, ellerinde yılanlarla kösnül şarkılar söylemeye koyulurlar. Yorgunluktan yere yıkılıp kalıncaya kadar bütün gece şarkı söyleyip dans ederler.[49]

Ayın can verici gücünün taşlarda, özellikle kristallerde ve yarı saydam değerli taşlarda, ayrıca insanların kemiklerinde ve saçlarında bulunduğuna inanılır.[50] Erginleme törenlerinde diş sökme ve saç kesmeye verilen önem, dişlerin ve saçların kendi kendilerini yenileme özelliğinden kaynaklanır. Aya kurban sunulan yerlerde, kurbanların seçilmesinde çarpıcı bir benzerlik göze çarpar.[51] Bunlar genellikle, büyücülükte hâlâ önemli bir yer tutan yaban tavşanı, keçi ve domuz; özellikle Sami kadın tapımlarına özgü bir hayvan olan güvercin; dokuz canlı oluşu da buradan kaynaklanan kedidir. Eski Mısır'da kediye tapınılmasının nedenini Plutarkhos şöyle açıklıyor:

Bu hayvanın çok renkli olması, geceleri dolaşmak ve yiyecek aramak gibi alışkanlıkları ve garip üreme biçimi, onu ayla ilgili uygun bir simge yapmaktadır. Kedinin ilk doğuruşunda bir yavru, ikincide iki yavru ve yedinci doğuruşa kadar her seferinde bir fazla yavru yavruladığı söylenir. Bu da toplam yirmi sekiz yavru etmektedir ki, bir ayın günlerinin sayısı kadardır.. Kaldı ki, bu söylenenler tümden düş ürünü bile olsa, kedinin gözlerinin ay dolunay olduğunda büyüyüp parlaklaştığını, ay soluklaştığındaysa küçülüp donuklaştığını herkes bilir.[52]

Briffault'nun belirttiği gibi, «kadınların kurban ettiği hayvanların küçük hayvanlardan olması evrensel bir kuraldır.» Briffault, bunu, «kadınlar genellikle avcıların ve sığırtmaçların kurban ettikleri kadar iri hayvanları kurban edemedikleri için çoğun küçük hayvanlar seçmek zorunda kalmışlardır,» diye açıklıyor.[53] Briffault'nun açıklaması daha sonraki aşamalar için de geçerlidir, ama ilk etkenin hayvanların evcilleştirilmesi olması daha akla yakındır. Evcilleştirmenin, avcıların eve getirdikleri küçük hayvanların yavrularını kadınların beslemesiyle başladığına inanılmaktadır.[54]

Ay büyüsünün dans üzerinde de etkisi söz konusudur. Ay solduğu zaman, ayın hasta olduğuna inanılırdı. İrokua'lar ayı sağlığına kavuşturmak amacıyla dans ederlerdi. Güney Kaliforniyalı Dieguenyo'lar yeniay evresinde ayın büyümesine yardımcı olmak için yarışlar düzenlerlerdi. Pawnee'ler de, topla yaptıkları dansları, erkek kardeşi Kurt'un, yani solan ayın anısına Büyük Tavşan'ın başlattığını söylerler.[55] Burada top bir öykünme simgesidir.

3. *Halk Arasındaki Yunan Dininde Ay*

Aristoteles'in, dölütün aybaşından oluştuğu görüşü, Empedokles'le paylaştığı, aybaşının genellikle ay sonuna doğru, ay soluklaştığı sıralarda meydana geldiği inancıyla uyum içindedir.[56] Omurilikle ilgili söyledikleri de aynı doğrultudadır. «Gövdenin parçaları,» der Aristoteles, «kandan oluşur; dölüt kanla beslenir; ilik de kemiklerdeki kan öğesini temsil eder.»[57] *Aion*, «ilik»

sözcüğü, sonsuzluk düşüncesine yaygınlaştırılmıştır. Gerçi ilik ile ay arasında doğrudan bir ilişki kurulmamıştır, ama iliğin göğüste «bulunduğundan» söz ederken Aiskhylos buna benzer bir şey düşünmüş olsa gerektir, çünkü bu sözcük astrolojide göksel varlıkların etkisi anlamında kullanılmıştır.[58] Ay, Endymion söylencesinde karşımıza bir sonsuzluk simgesi olarak çıkar.[59] Bu söylenceye göre, çoban Endymion bitimsiz uykusunu uyurken, ay-tanrıça Selene her gece üstüne eğilir, gövdesini ışınlarıyla sarar, öpermiş Endymion'u.

Daha başka yerlerde olduğu gibi Yunanistan'da da, ay, halk arasında dölütün kaynağı sayılırdı. Plutarkhos'a göre, çiy damlası, dolunayda en yüklü durumundadır; şiirdeyse, ayın kızlarından biridir.[60] Stoacı öğretide, ay, besinini pınarlardan ve akarsulardan sağlar.[61] Plinius, güneşin emdiği ıslakları ayın ortaya çıkardığını söyler. Cicero'ya göreyse, ay, canlıların büyümesini sağlayan ve topraktan doğan her şeyi olgunlaştıran bir sıvı akıtır.[62] Sara ve benzeri hastalıkların da aynı etkiden kaynaklandığı ileri sürülmüş,[63] öteki hastalıkların belirtilerinin de ayın değişik evrelerine göre yükselip alçaldığı düşünülmüştür.[64] Dolunay, tohum ekmenin[65] ve evlenmenin[66] en uygun zamanı sayılmaktaydı. Yeni doğan bebekler dadılarınca kapının önüne çıkarılır, «aya gösterilirdi.»[67] Çocukların gerdanlıklarına takılan, meyva ağaçlarına asılan, aşk büyüsü olarak kullanılan ve saralıların iyileştirilmesinde başvurulan aytaşı en etkili muskalardan biriydi.[68] Aynı düşünce uyarınca, bitkilerin ve ağaçların kesilmesi, koyunların kırkılması gibi işler hep ayın solmakta olduğu döneme rast getirilirdi;[69] Roma imparatoru Tiberius'un da saçını kestirirken titizlikle uyduğu bir kuralmış bu.[70] Bu önlem savsaklanırsa, insanların kel olacağına inanılırmış.

Ayın yılanla olan ilintisi, Aristoteles'in hiç duraksamasız benimsediği yaygın bir inançta çıkar karşımıza. Bu inanca göre, yılanın kaburga kemikleri ile bir ayın günlerinin sayısı aynıdır.[71] Yılan birçok Yunan söylencesinde suların bekçisi olarak belirir. Bunlardan en ünlüsü, Apollon'un Delphoi'u nasıl kurduğunu dile getiren öyküdür:

Yakınlarda bir yerde fokur fokur kaynayan bir pınar vardı. Apollon oraya güçlü yayını gerip okunu saldı ve insanlara görülmemiş zararlar veren, o bölgeyi kasıp kavuran korkunç canavarı öldürdü.[72]

Yılan-tanrı Asklepios'un Epidauros'daki tapınağında bulunan yazıtlardan öğrendiğimize göre, yılan, kadınları ayartıp ırzlarına geçen bir yaratık olarak da bilinmekteydi. Kısırlığına umar arayan bir kadın gelmiş bir gün Asklepios tapınağına. Kadın, tapınağın kuralları uyarınca geceyi orada geçirmiş. Gece düşünde tanrının elinde bir yılanla yanına geldiğini görmüş, yılanla cinsel ilişkide bulunmuş, dokuz ay sonra da ikiz oğlan doğurmuş.[73] Burada yılan, kendisine inanan kadını hayvan aracılığıyla gebe bırakan tanrıdır. Asklepios tapınağında yetiştirilen yılanların sağaltıcı gücünün, bu hayvanların deri değiştirerek yaşamlarını yenileme yetilerinden kaynaklandığına inanıldığını da ekleyebiliriz buna.[74]

Bu düşünce çemberini bütünleyen bir örnek daha verebiliriz. Daha önce sözünü ettiğimiz Batı Afrika yılan dansının bir benzerine Makedonia'da da rastlıyoruz:

Daha en eski çağlardan başlayarak, bu ülkenin kadınları Orpheus ve Dionysos dinlerinin cinsel şenliklerine katılmışlardır... Coşup esrimede kimsenin eline su dökemediği Olympias, dans ederken kocaman uysal yılanlar taşıyarak kuttörenleri bir kat daha yabanıl ve utanmasız kılıyordu; yılanlar, gizemli beşikler içindeki sarmaşıklar arasından dışarı çıkıyor, kadınların değneklerine ve başlıklarına dolanıyordu: Erkeklerin yüreğine korku düşüren bir görünümdü bu.[75]

Olympias, Büyük İskender'in anasıydı. Büyük İskender doğmadan bir süre önce, Olympias'ın kocasının eve geldiğinde karısını yatakta koynunda bir yılanla uyurken bulduğu söylenir.[76]

4. *Bitki Büyüsü*

Şimdi artık, Yunan panteonunun görkemli tanrıçalarına tapınmanın gerisindeki ilkel büyüyü günışığına çıkarabiliriz.

Resim 9. Bir Mainad: Attika vazosu.

Yeryüzünün her yanında kadınların uğraş alanına girer bitki büyüsü. Bayan Earthy, Valenge'lerle ilgili incelemesinde şöyle yazıyor:

Hemen bütün ağaçlar ve bitkiler büyüsel bir anlam taşır. Beni ne zaman bitki örnekleri toplarken görseler kadınlar hemen meraka kapılıp ilgileniyorlardı; çünkü kafaları bitkilerle ilgili büyü ya da ilaç reçeteleriyle doluydu.[77]

Eski Yunan'daki bitki bilgisi Dioskorides ve Plinius'un yazılarında incelenebilir, ama Yunan dinini inceleyenlerden hak ettiği ilgiyi görmemiştir nedense.

Resim 10. Nar tutan tanrıça: Attika yontusu.

Menion ya da *selenogonon* denildiğine bakılırsa etkisini ve gücünü aydan aldığına inanıldığı anlaşılan şakayık kökü, aybaşı görme ve doğumlarda kullanılıyordu.[78] Güveyi otu *(diktamnos),* doğurmayı kolaylaştırmada kullanılıyor ve doğum tanrıçası Eileithyia için yapılan çelenklere örülüyordu.[79] Mersin, dölyatağını kapatarak erken doğuma engel oluyordu; zambak da, aybaşını denetleyen bir rol oynuyordu.[80] Bu çiçekler Aphrodite tanrıçaya adanmış sayılmaktaydı.[81] Bir çeşit söğüt olan *lygos*'un aybaşı görmeyi çabuklaştırdığı ya da önlediği inancı yaygındı.[82] Sparta'da Artemis'e Lygodesma, «söğüt dallarına sarılı» denirdi; bunun nedeni, Artemis imgesinin söğüt dalları arasında bulunduğunun söylenmesiydi.[83] Aynı tanrıçanın Agra'daki (Attika) yontusu, söğüt dallarından çelenklerle bezemlenmişti.[84] Gene, Samos'lu Hera'nın da, tapınağında göğermiş bir söğüt ağacının dibinde dünyaya geldiği söylenirdi.[85] Havlıcandan *(kypeiros)* yapılan ilaç, dölyatağının açılmasında kullanılırdı;[86] hasırçiçeğiyse aybaşı görmeyi kolaylaştırır ve Sparta'lı kızlar tarafından Hera'ya taç yapmakta kullanılırdı.[87] Alkman'ın Hera'ya övgüsünde bir genç kız şöyle yakarır: «Yalvarıyorum sana; havlıcanlardan, hasırçiçeklerinden örülü bir çelenk sunuyorum bak.»[88] Romalıların Hera'sı Juno'nun bir görevi de, aybaşı görmeyi kolaylaştırmaktı;[89] bundan başka, Hera'ya, Artemis'e ve Aphrodite'ye doğum tanrıçaları olarak da tapınılırdı.[90]

Eski Yunan'da en çok bilinen bitki nardı. Demeter, elinde bir haşhaş ya da nar, kimi zaman da ikisiyle birlikte gösterilir her yerde.[91] Atina'daki Zafer Taşıyıcı Athena'nın sağ elinde bir tolga, sol elinde bir nar vardır.[92] Atlet Milon'un Olimpia'daki yontusunun bir elinde bir nar görülür. Milon da Hera tapımı rahiplerinden biriydi.[93] Hera tanrıçanın Argos'daki yontusunun bir elinde kutsal değnek, bir elinde nar vardır. Pausanias bu yontudan söz ederken bakın ne diyor: «Narla ilgili başka bir şey söylemeyeceğim, çünkü narın öyküsü bir gizdir.»[94] Neydi bu giz öyleyse?

Narın meyvası parlak kırmızıdır. Kaba bir boya elde edildiği için Yunancada kızıl *(kokkinos)* sözcüğünün türetildiği nar tohumu *(kokkos)* da kırmızıdır.[95] Bir kan imiydi nar. Narın bir kan imi olduğu genellikle bilinmesine karşın, imin gerçek anlamı gözden kaçmıştır. Nar, çoğu zaman, korkunç ölümün simgesi olarak görülmüştür.[96] Belli durumlarda, hiç kuşkusuz, bu anlama gelmektedir. Narın, Titan'lar tarafından yaralandığında Dionysos'un kanından filizlendiği söylenir;[97] bir de, kendini tanrılara kurban eden Menoikeus'un gövdesi üstünde çiçeklenmiş ve Eteokles'in ölmesine neden olan Eriny'ler tarafından Eteokles'in gömütüne dikilmiş.[98] Bir kimsenin düşünde nar görmesi, onun yaralanacağının bir belirtisiydi.[99] Ama bu yakıştırmalar hep ikincildir. Nar, aybaşı görme ve doğumlarda ilaç olarak kullanılırdı;[100] bu da, Demeter'in elindeki narın, açıkça bir doğurganlık simgesi olarak tanımlanan haşhaşla aynı anlamı taşıdığını göstermektedir.[101] Eleusis Mysteria'larında ve Despoina'yla (Persephone) ilgili Arkadia Mysteria'larında nar tabu sayılırdı.[102] Persephone öyküsündeki ünlü olaydan kaynaklanıyordu bu tabu. Bu olayı birazdan inceleyeceğiz. Atina'daki Thesmophoria bayramlarında oruç tutan kadınların nar yememeleri ve cinsel ilişkide bulunmamaları gerekiyordu. Geceleri, hem cinsel dürtüleri önlediğine, hem de yılanları uzak tuttuğuna inanılan söğüt dalından döşeklerde uyuyorlardı.[103] Söğüt dallarını cinsel etkinliğe karşı bir koruyucu olarak kullandıklarına bakılırsa, nar yemekten de bir cinsel uyarıcı olduğu için kaçınıyorlardı büyük bir olasılıkla. Nar rengi, savaş kanı değil, özellikle doğurganlık kanıydı; aybaşı kanı ve loğusalık akıntısıydı.

5. *Thesmophoria ve Arrhephoria*

Thesmophoria bayramlarının amacı, ekinlerin bereketini artırmaktı. O zaman, kadınlar niçin dölleyici etkilerden kaçınmaya özen gösteriyorlardı? Bu soruya vereceğimiz yanıt, başlangıçtaki işlevi unutulup gittiğinde ilkel kuttörenlerin nasıl bir nitelik aldığını ortaya koyacaktır.[104]

Bayram ekim ayı sonlarına doğru kutlanırdı. Birkaç ay öncesinden (sanırız, haziranda ya da temmuzda kutlanan Skirophoria'da) kadınlar domuzlar kurban ederler, bunları Demeter'e sunu olarak büyük bir mağaraya bırakırlardı. Thesmophoria gelince, üç gün bedenlerini temiz tuttuktan sonra[105] yılanları ürkütüp kaçırmak için ellerini çırparak büyük mağaraya girerler, domuzların çürümüş kalıntılarını toplayarak güz ekimi için tohumluk tahıllara karıştırırlardı. Domuzlar «insanın ve ekinlerin doğuşunun simgeleri» olarak tanımlanır.[106] Bir de şöyle bir öykü anlatılırdı: Persephone yeraltı dünyasına kaçırıldığı zaman, orada bulunan bir domuz çobanı da domuzlarıyla birlikte toprağın altına çekilmiş.[107]

Resim 11. Domuz kurban eden kadın: Attika vazosu.

Tavşan, güvercin ve kadınlarca beslenen öteki hayvanlar gibi domuzun da olağanüstü doğurgan olduğuna inanılırdı.[108]

Dolayısıyla, tam bir bereket simgesiydi domuz. Ama bu kadarla da kalmıyordu. Kadının kendisinin yerine konuluyordu. Bu da, bu hayvan için kullanılan sözcüğün *(khoiros)* halk arasında niçin *pudenda muliebria* [kadının edep yeri] karşılığı kullanıldığını açıklıyor.[109] *Kokkos* sözcüğü de aynı anlamda kullanılıyordu[110] Domuz kanı, kadın *katharmata*'sının —aybaşı kanı ya da loğusalık akıntısı— yerini tutuyordu. Bu bayramların kökeni, *katharmata*'nın tohumların verimini artırmada kullanılmak amacıyla gizlice dağıtılması biçimindeki ilkel uygulamaydı.[111] Sonraları, bu görev domuz kanına aktarıldığında, kadınların olumlu niteliğini yitiren cinsel etkinlikleri bir kirlenme olarak görülmüş ve yasaklanmıştı.

Bu tür kuttörenlerin rastlandığı tek tapım Demeter tapımı değildi. Athena Polias rahibesi iki genç kız, her yıl belli bir gece, bir kutu içinde gizli bir şey taşıyarak Akropolis'den aşağı inerlerdi. Tepenin dibinde bir mağara vardı. Kızlar bu mağaraya girip kutuyu bırakırlar, oraya daha önce bırakılmış başka bir şeyi alıp geri dönerlerdi.[112] Kutunun içinde ne olduğu belirtilmiyor, ama Erikhthonios'la ilgili öyküden çıkarabiliriz bunu. Athena tanrıça, yılan biçiminde dünyaya gelen Erikhthonios'u bir kutuya koyup Kekrops'un kızlarına vermiş; sakın kutuyu açmayın diye tembihlemeyi de unutmamış. Kekrops'un kızları dayanamayıp kutuyu açınca çıldırmışlar, kendilerini Akropolis'den aşağı atmışlar.[113] Burada yılan domuzla aynı anlamı taşımaktadır; yılanla ilgili tabu da aynı biçimde gelişmiştir.

Bu törene, Deubner'in ortaya koyduğu gibi «gizlerin taşınması» anlamına gelen Arrhephoria deniliyordu.[114] Thesmophoria da «*thesmoi*'un taşınması»dır. *Thesmos,* «konulan» bir şeydir; genellikle bir «yasa» ya da bir «kural»dır bu. Nitekim daha sonraları evlilik tanrıçalığından ötürü Demeter'e, yasakoyucu anlamına gelen *Thesmophoros* nitelemesi yakıştırılmıştır.[115] Ne var ki, bu çeşit kuttörenlerin evlilik yasalarından eski olduğu açıktır; üstelik, *thesmos,* aynı zamanda «saklanılan» ya da «konulan»[116] somut bir şey anlamında da, başka bir deyişle bu durumda ilk başlarda *katharmata* anlamında da kullanılıyordu. Bu iki bayramın kökeni, kadınların bereket büyüsüdür.

6. *Arınma Kuttöreni leri*

Demeter tanrıçanın daha çok tahılların yetiştirilmesiyle ilgilenmesine karşılık, Artemis bir orman, bataklık ve kır tanrıçasıydı:

> *Artemis, elinde oku, ordan oraya koşarsa nasıl,*
> *koca Taygetos ya da Erymanthos dağları boyunca,*
> *yaban domuzları, hızlı geyikleri kovalar sevinir,*
> *Nymphe'ler, Kalkanlı Zeus'un kızları,*
> *sıçrar dururlar kırlarda onunla birlikte,*
> *bir hoş olur yüreği Leto'nun,*
> *Artemis başıyla, alnıyla geçer hepsini,*
> *bütün güzeller içinde belli olur ilk bakışta.*[117]

Alpheios Irmağı kıyısında, Letrinoi'da bir Artemis Alpheaia tapınağı vardı. Şöyle anlatılır: Günlerden bir gün, Alpheios, Artemis'e vurulmuş. Gelgelelim, Artemis'in kızoğlankız kalmaya ant içtiğini, onun için isteğine hiçbir zaman boyun eğmeyeceğini biliyormuş. Alpheios düşünmüş taşınmış, Artemis geceleyin nympha'larla şenlik yaparken onlara gizlice yanaşmaya kalkmış. Ama Artemis ile periler, Alpheios'un amacını anlayınca yüzlerine çamur sürmüşler, Alpheios da onları birbirlerinden ayıramamış.[118] Gizli bir kuttöreni akla getiriyor bu söylence: Evlenme çağına erişen genç kızlar ırmak boyuna inerler, gövdelerini çamurla sıvayarak can veren suları soğururlardı. Alpheios'a yakıştırılan sağaltıcı nitelikler, onun adını taşıyan Cüzam *(alphos)* Irmağı'ndan da anlaşılmaktadır.[119] Irmağın geçtiği koyak baştan başa bu tür ilaçlarla doluydu. Letrinoi'dan daha aşağılarda, Cüzamlılar Kenti anlamına gelen Lepreos diye bir yer vardı. Burada Zeus Leukaios'un, «beyaz hastalık» tanrısının bir tapınağı bulunuyordu. Gene aynı bölgedeki Anigros Irmağı'nda cüzamlıların gittiği bir mağara yer alıyordu.[120]

Öteki yerel söylenceler de aynı doğrultudadır. Pisa'lı Leukippos gönlünü Daphne'ye kaptırmış. Kadın kılığına bürünerek dostluk kurmuş Daphne'yle. Daphe ve öteki perilerle ava çıkmaya başlamış. Ger gör ki, günlerden bir gün, kızlar Ladon Ir-

Resim 12. Kuyubaşındaki kızlar: Attika vazosu

mağı'nda yıkanmaya karar vermişler. Leukippos suya girmeye yanaşmayınca onu zorla soymuşlar, erkek olduğunu görünce de oracıkta öldürüvermişler.[121] Ladon, Erymanthos Dağı yamaçlarında akan bir koludur Alpheios Irmağı'nın. Bir örnek de Boiotia'dan. Çok sıcak bir yaz günü avdan yorgun düşen Artemis, sık ağaçlarla kaplı bir koyağa gelmiş; orada Kız Kuyusu (Parthenia) denilen bir pınarda yıkanmaya koyulmuş. Köpekleriyle birlikte oradan geçen Aktaion adlı bir avcı da tanrıçayı pınarda çırılçıplak yıkanırken görmüş. Bunun üzerine, gördüğünü başkalarına anlatmasın diye Aktaion'u geyiğe dönüştürmüş Artemis; köpekler de oracıkta parçalamışlar geyiği.[122]

Yunanistan'ın kırsal yörelerinde adım başı Parthenia ya da Parthenios denilen pınarlara, derelere rastlanırdı.[123] Genç kızlar dinsel şenliklerden önce kendilerini arındırmak için bu pınarlarda yıkanırlardı;[124] gelinler de evlenmeden önce o yöredeki ırmakta ya da ırmaktan taşınan suyla gövdelerini arındırırlardı.[125] Bu uygulamaların hepsi de dönüp dolaşıp erginlemeye dayanmaktadır.[126] Bütün gövdenin suya sokularak kutsanması, başlangıçta, ilk kez aybaşı gören genç kızların arındırılmasını ve aynı zamanda doğurgan kılınmasını amaçlıyordu.

Resim 13. Artemis ile Aktaion: Attika vazosu.

«Can verici» diye tanımlanan düğün yıkanmasının böyle bir etkisi olduğuna inanılıyordu.[127] Bu nokta, Troas'lı gelinlerde daha da açıktır. Troas'lı gelinler Skamandros Irmağı'nda yıkanırken ırmak-tanrıya yakarır, şöyle derlerdi: «Ey Skamandros, al benim kızlığımı!»[128] Bu da, başka ülkelerde olduğu gibi bir zamanlar Yunanistan'da da genç kızların su tarafından gebe bırakıldığına inanıldığını göstermektedir. Yıkandıktan sonra gelin olan bu kızların; nympha'ların, yani ırmak-tanrılarla sevişip yiğit erkek çocuklar doğuran «gelinler»in *(nyphai)* ölümlü prototipleri oldukları son derece açıktır.

7. *Proitos'un Kızları*

Cüzamlıların geldiği Anigros ilk zamanlar Minyeios diye bilinirdi. Melampus'un, Proitos'un kızlarını yıkayıp arındırarak

delilikten kurtardığı Minyeios Irmağı'ydı bu. Şimdi, bu söylencenin ardındaki kuttöreni biraz daha yakından inceleyebiliriz.[129]

Proitos'un kızları «erginliğe eriştiklerinde»[130] çıldırmışlar; anlayacağınız, ilk kez aybaşı gördüklerinde. Bir yoruma göre Dionysos, başka bir yoruma göreyse Hera alır akıllarını başlarından. Dionysos kuzeyden gelmişti; Herodotos'a bakılırsa, bu dini Yunanistan'a sokan Melampus'du.[131] Bu da, Peloponnesos Agriania'sının, aynı nitelikteki daha eski bir tapıma katılmış olduğunu ortaya koymaktadır. İkinci yoruma göre, Proitos'un kızları, Hera'nın altınlarını çaldıkları için çıldırırlar.[132] Burada, Angelos'un Hera'nın allığını çalışı geliyor aklımıza. Bu hırsızlıklarından dolayı Proitos'un kızları ineğe dönüşmüşler.[133] Daha önce de söylediğimiz gibi, Anigros ya da Minyeios Irmağı'nda iyileşmişler; Melampus onları arındırdıktan sonra *katharmata*'yı ırmağa atmış.[134] Bir başka yorumda da, Melampus'un, Proitos'un kızlarını Lousoi yakınlarındaki bir Artemis Lousia, Yıkanan Artemis tapınağında arındırdığı belirtiliyor.[135]

Neydi peki bu kızların hastalığı? Bu soruyu yanıtlamanın tek güçlüğü, günümüzde birbirinden ayrı değerlendirilen kimi hastalıkların ilkel tıpta birbirine karıştırılmasından doğmaktadır. Cüzam sarayla aynı şey değildir, ama ilkel düşüncede bu iki hastalık birbirine çok yakındır. Cüzamlı, hastalığı bulaşıcı olduğundan, toplum dışına atılıyordu; saralı ise, nöbet geldiği zaman kendini dışarı atıyor, ıssız kırlara kaçıyordu.[136] Yani ikisi de toplumdışı kılınıyordu. İşte bu yüzden, Aiskhylos, Eriny'lerin cezalandırdığı bir günahkârı tanıtırken bu iki hastalığın belirtilerini birbirine karıştırır.[137] Ayrıca, saralı bir kimsenin ruhuna bir hayvanın egemen olduğu sanılmaktaydı.[138] Bu da, Proitos'un kızlarının niçin ineğe dönüştürüldüklerine açıklık kazandırıyor. Gerçekte birer usyarılımı (şizofreni) belirtisinden başka bir şey olmayan bu yarı hayvan, yarı insan sabuklamaları, uygar insanlarda pek az görülmekle birlikte totem düşüncesinin egemenliğini sürdürdüğü ilkel insanlar arasında bugün bile yaygındır.[139] Dahası, kadınlarda rastlanan saraya, aybaşı görmeyi engelleyen bir dölyatağı tıkanmasının yol açtığına inanıyordu Yunanlılar.[140] Kuşkusuz, yanılıyorlardı. Böyle bir durum olsa olsa isteriye yol açabilirdi, saraya değil. Ama belirtilerinin benzerliğinden ötürü

bu iki hastalık birbirine karıştırılıyordu; Hippokrates'in bilimsel tıbbın temel ilkelerini ortaya koymasından çok sonra bile, isterinin yalnızca kadınlarda görülen bir hastalık olduğu, buna da dölyatağında *(hystera)* bir tıkanmanın yol açtığı inancı varlığını sürdürdü.[141]

Birkaç kadının ansızın delirerek kendilerini kırlara atmaları bize çok tuhaf gelebilir, ama ilkellerin ruh ve düşünce yapısını inceleyecek olursak bu kuşkumuz hemen dağılacaktır.[142] Sözgelimi, Yunanlılara hiç de garip görünmüyordu bu düşünce. Sparta'da ve Lokroi Epizephyrioi'da toplu isteri olayları belirlenmiştir; üstelik her iki kentte de bu hastalığa yakalananlar kadınlardır.[143] Sparta'da isteriye tutulan kadınlar, Delphoi bilicisinin buyrukları uyarınca bakıcı Bakis tarafından iyileştirilirdi. Lokroi'daysa, sofrada sessiz sessiz otururlarken ansızın doğaüstü bir sese karşılık veriyormuşçasına cinnet getirerek yerlerinden fırlarlar, kent dışına kaçarlardı. Bunlar tanrı Apollon'a yakarılar okunarak iyileştirilirlerdi.

Agriania'da değinmediğimiz bazı öğeler var hâlâ: yeni doğan çocuğun öldürülmesi, kovalama ve en geride kalanın öldürülmesi. Bunları daha sonra ele alacağız.[144] Ama Argos'daki söylencenin anlamı artık açıktır. Kadınların ruhsal süreçlerindeki büyünün esinlediği yılgının bir izdüşümüdür bu.

8. *Yunan Tanrıçaları ve Ay*

Kapsamlı bilgilere dayalı çalışmalar yapan Roscher'in, gerçekte bütün Yunan tanrıçalarının başlangıçta ayla ilgili kutsal varlıklar olduğunu ileri sürmesinden bu yana yarım yüzyıl geçti.[145] Roscher'in görüşleri genellikle kabul ediliyor. Başta Farnell olmak üzere karşı çıkanların görüşüyse, Roscher'in dayandığı kanıtların büyük ölçüde Hellenistik kaynaklardan alındığı, bunun da Yunan dilinin Doğu etkilerine iyice açıldığı bir döneme rastladığı yolundadır. Anlaşmazlık daha çözülmüş değildir; Yunan dinini inceleyenler bilimsel bir yöntem benimsemedikçe de çözüleceği yoktur.

Roscher'in kaynaklarının hepsi geç bir döneme ilişkin kaynaklar değildir; kaldı ki, geç döneme ilişkin olanlar da Far-

nell'ın sandığından çok daha değerlidir. Yunan kent-devletlerinin kozmopolit Makedonya ve Roma imparatorlukları içinde eriyip gittikleri sıralarda doğudan birçok tapımın akın ettiği doğrudur, ama bunların çoğu Yunan tapımlarıyla aynı kökenden gelen tapımlardır. Daha en baştan beri Babil ve Mısır'dan etkilenen tarihöncesi Anadolu ve Ege dini, Yunanistan'da, kent-devletlerinin ayrışması sonucunda ayrı gelişme yolları izlemiştir. Böylelikle, bu devletler bağımsızlıklarını yitirince, dinsel üstyapıları da onlarla birlikte çökmüş, onları bir kez daha Anadolu ve Ege'nin daha az farklılaşmış tapımlarının etkisine açık bir durumda bırakmıştır. Giderek, daha sonraki Orpheusçuların ve Yeni Platoncuların gizemsel öbür dünya bilgisinin ortamı hazırlanmıştır; bu öbür dünya bilgisi, kurgusal yeniliklerle geliştirilmiş olmasına, bilmesinlerci ve çokbilmiş bir nitelik taşımasına karşın, özünde, eski dindeki en ilkel öğelerden kimilerinin bir yeniden canlanışıdır.

Roscher'in yaklaşımının eksikliği, kaynaklarında değil, aya tapınmayı ilkel toplumun yapısından kopuk bir biçimde, bir «kendinde şey» olarak ele alışındadır. Hemen bütün Yunan tanrıçalarında ve tanrıların da birçoğunda gördüğümüz ay ile ilişkili olma niteliği, ayın kadınların yaşamına egemen olduğuna, kadınların yaşamını çekip çevirdiğine inanılan dönemin bir kalıntısıdır.

Ay ile arasında en açık seçik bağ kurulan kutsal varlık, büyü tanrıçası Hekate'ydi. Ay sonunda, ay görünmez olduğunda, Yunanlı kadın yerleri süpürür, çöpleri ve süprüntüleri bir yol ayrımına götürür, başını başka yana çevirip oraya döker, sonra da ardına bakmadan geri dönerdi. Yol ayrımına bırakılan bu süprüntü yığınlarına «Hekate'nin akşam yemekleri» denirdi.[140] Öteki çerçöple birlikte süpürülen insan salgılarının büyü yüklü, dolayısıyla tehlikeli olduğu düşünülürdü. Eldeki bilgilerin karşılaştırmalı bir incelemesi yapıldığında kaçınılmaz olarak bu yoruma varılmaktadır; üstelik dolaysız kaynaklar da doğrulamaktadır bu yorumu. Sözgelimi, İoulis'deki (Keos) bir yazıtta, gömme törenlerinin düzenlenmesine ilişkin bir yasaya rastlıyoruz. Yasada, gömme törenlerinin ay sonlarında düzenlenmesi yasaklanmakta, ayrıca evden getirilen süprüntülerin gömütlere ko-

nulması da suç sayılmaktadır.[147] Bir uygulama yasaklanıyorsa, yaygın demektir. Bu uygulamalar, ay sonunda toplanan bu süprüntülerin ölülerin yeniden doğmasına yardımcı olduğu inancına dayanıyordu.

Ayın on altısında, ay dolunay olduktan hemen sonra kadınlar bir yol ayrımına gider, «parlayan şeyler» *(amphiphontes)* adını verdikleri, üstlerine mumlar takılı, yuvarlak çörekler sunarlardı Hekate'ye.[148] Bundan amaç, ayın ışığını sürdürmekti. Bu «parlayan şeyler» Artemis tanrıçaya da sunulurdu.[149] İki tanrıça arasındaki sayısız bağdan yalnızca biridir bu. Aiskhylos, aydan, «Leto'nun kızının gözü» diye söz eder, bir başka yerde de Hekate ile Artemis'i tek bir doğum tanrıçasında özdeşler;[150] sanırız, Aiskhylos'un tanıklığı ne geç bir tanıklıktır, ne de kuşkulu. Gerçekte Hekate Apollon Hekatos'un kız kardeşi Artemis Hekate'dir, oklarını ya da doğum sancılarını «uzaktan atan» tanrıçadır.[151] Her iki tanrıçaya da *trioditis* ve *triprosopos* önadları yakıştırılmıştır. *Trioditis* ile kavşak, «üç yolun birleştiği» yer belirtilir; *triprosopos* ise «üç yüzlü» anlamına gelir.[152] Kavşak kuttöreni aya seslenen bir kuttören olduğuna göre, buradaki üç yol da ayın üç evresini simgelemektedir. Porphyrios şöyle diyor: «Ay, onun değişen evrelerini ve bu evrelere bağımlı güçleri simgeleyen Hekate'dir: Etkisinin üç biçimde belirmesinin nedeni de budur.»[153] İ. S. üçüncü yüzyılda yaşamış Suriyeli bir Yeni Platon'cuydu Porphyrios, ama bin yıldan fazla bir zaman önce Hesiodos da Hekate'ye «yerde, denizde ve gökte» nasıl pay verildiğini anlatmamış mıydı?[154] Üç biçimli Hekate kavramı, Yeni Platonculuktan çok daha eskiydi.

Resim 14. Üç yüzlü Hekate: takı.

Orpheusçu yazında ayın evreleri çeşitli biçimlerde yorumlanır. Birine göre, «Aya ilk üç gün Selene adı verilir; altıncı

gün Artemis olur ay; on beşinci günse Hekate.»[155] Bir başkasına göre de, «Ay, yerin üstündeyken Selene, içindeyken Artemis, altındayken Persephone'dir.»[156] Gerçi bu yorumları yapanlar çok daha sonraki bir dönemde yaşamışlardır, ama gerçekte eski bir geleneği yeniden yaratmaktadırlar. Epikharmos, ikisinin de bir süre yerin altında kalmalarına bakarak, Persephone'yi ay ile özdeşler.[157] Asıl önemlisi, İ.Ö. altıncı yüzyılda yaşamıştır Epikharmos. Kaldı ki, ay ile Persephone arasındaki bağ, Demeter'e yazılmış bir Homerik övgüde çok önceleri dile getirilmiştir. Persephone kaçırıldığı zaman onun çığlıklarını duyan Hekate'dir; Persephone'nin ırzına geçilmesini görmez Hekate, bunu yalnız Güneş görür. Yüreği parçalanan Demeter'i karşılayıp duyduğu çığlıkları ona anlatan Hekate'dir. Dirilen genç kızı bağrına basan ve ona gönülden hizmet eden de Hekate'dir.[158] Kimdir öyleyse Persephone? Persephone'nin o gün bugündür ozanlara esin kaynağı olan öyküsü gerçekte ne anlama gelmektedir?

9. *Persephone'nin Kaçırılması*

Kadınların Thesmophoria bayramlarında domuzlarını bıraktıkları büyük mağaraya *megaron* denirdi. Demeter ve Persephone adına kutsal sayılan mağaralar için genellikle kullanılan sözcük buydu.[159] Aynı zamanda ev ya da saray anlamına da geliyordu. Bu *megaron*'un Homeros'daki anlamıdır. Hades'in Persephone'yle birlikte gözden yittiği derin yarık da bir *megaron*'du.[160]

İlk tapınaklar mağaralardı; ilk barınaklar da.[161] Yunan geleneğinde böyleydi; kazıbilim de doğruluyor bunu.[162] Yontmataş Çağı Avrupasında mağara ağızları ve kaya sığınakları ev olarak, mağaralar da kutsal yerler olarak kullanılıyordu. Cilalıtaş Çağında mağaralar artık konut olarak kullanılmaktan çıkmıştı ama, tapınak, gömüt ve tahıl ambarı görevi görüyorlardı. Yunanistan'daki bu mağara tapınaklarının birçoğunda, özellikle de *Odysseia*'da sözü edilen Knossos kenti yakınlarındaki Amnisos Mağarası'nda Minos kalıntıları bulundu.[163] En yalın Minos gömütleri çıplak mağaralardır yalnızca. Bir de, toprağın altına kazılan, üstleri büyük taşlarla örtülen odalar vardı.[164] Kimi ka-

zıbilimciler, Batı Avrupa'da tarihöncesi çağlarda iri kayalardan yapılmış anıtsal yapıları doğal mağaraların birer kopyası sayarlar.[165] Yapay gömütler birer mağara örneği olarak doğmuş, ev mimarisinin yolunu izleyerek gelişmiştir.[166] Gömüt, bir ölü eviydi.

Anadolu'da Phrygia'lılar ve büyük bir olasılıkla onlardan önce de Hitit'ler, doğal tepeciklere kazılan ve kütüklerle desteklenen çukurları sıcaktan ve soğuktan korunmak için sığınak olarak kullanıyorlardı.[167] Tahıl ambarı görevi gören ve tepeden bir merdivenle inilen benzer çukurlar Kappadokia'da, İtalya'da, Almanya'da, Libya'da ve İspanya'da da yaygındı. Latincede «kuyu» *(puteus)* deniyordu bunlara. Varro, bu kuyularda saklanan tahılların yıllarca bozulmadığını, örneğin buğdayın elli yıl, darının yüz yıldan fazla dayandığını söyler.[168]

Romalıların *mundus*'u da böyle bir yapıydı.[169] Kent kurulurken, tam ortaya ilk ürünlerin konulacağı bir koruncak olarak kullanılmak amacıyla bir çukur kazılmıştı. Her yıl 24 Ağustosta hasattan alınan tohumluk buğdayı koymak, 8 Kasım'da da tohumlukları çıkarıp ekmek için açılıyordu. Açma töreni kutsal bir nitelik taşıyordu. Ölülerin ruhlarına bir kapı açılıyordu sanki. Jane Harrison'ın gözlemlediği gibi, «aynı yapı hem hazine, hem ambar, hem gömüttür: Daha başından, ruhlar ve tohumluk buğdaylar yan yana yaşar.»[170]

Tahıl Eleusis'de toplanırdı.[171] Birçok Yunan devleti ilk ürünlerini Eleusis Demeterine yollardı. Tahıllar orada güze değin yeraltındaki ambarlara kapatılır, güzün çıkarılıp satılırdı.[172] Peki, ne amaçla satılırdı bu tahıllar? «Elbette, yenmek için değil, tohumluk buğdayla karıştırılmak için,» diyor Cornford, «tıpkı Thesmophoria bayramındaki *sacra gibi*.»[173] Tohumluk buğdayın koruncaklara yığılmasının bir kuttörende sürdürülmesinden başka bir şey değildi bu.

Eleusis'deki Gülmez Kaya'ya, Demeter orada oturup ağladığı için bu ad verilmişti. Gülmez Kaya, Demeter tanrıçanın, kızını ölüler ülkesinden geri çağırdığı Megara'daki Yakarı Kayası'nı akla getiriyor. Homerik Övgüler'de Gülmez Kaya'dan söz edilmiyor. Demeter'in Kız Kuyusu'nun başında oturduğu söyleniyor.[174] Kız Kuyusu, doğal bir pınar *(krene)* değil, bir sarnıç, yapay bir çukur, Latincedeki *puteus*'du. Cornford, Kız Kuyu-

su'nun gerçekte bir tahıl ambarı, Gülmez Kaya'nın da onun kapağı olduğu sonucuna varıyordu.[175] Kız Kuyusu'nun başka bir adı da Çiçekli Kuyu'ydu; Persephone'nin kaçırılmadan az önce topladığı çiçeklerin esinlediği bir addı bu.[176] Demek, kaçırma olayı tam orada gerçekleşmişti: Yeraltı ambarı, ölüler evi ve yeraltı dünyasının eşiği denilebilecek bir yerde.

Eleusis Mysteria'ları eylülde kutlanırdı. Gerçi ekim mevsimi tarihsel dönemde ekim ayındaydı, ama çok eski çağlarda bir ay önce başlardı.[177] Hasatsa hazirandaydı. Dolayısıyla, tohumluk buğday dört ay, yani yılın üçte birlik süresi boyunca saklanırdı; söylencede de Persephone'nin her yıl yeraltında geçirmek zorunda olduğu süre aynıdır.

Resim 15. Persephone Hades'de: Attika vazosu.

İşte bu nedenlerden, Cornford, tohumluk buğdayın hasattan ekime kadar yeraltındaki çukurlarda saklanmasının bir simgesi olarak yorumlamıştır Persephone'nin kaçırılmasını.[178] Çok eski zamanlardan beri tapınaklar ve gömütlerle bağıntılı oldukları için bu tahıl ambarlarına yakıştırılan kutsallık, yeraltına saklanan tahılın ölülere değmesi nedeniyle veriminin arttığı inancını doğurmuş, olayın bütünü de Hades'in kaçırdığı, anasının ardından gözyaşı döküp yas tuttuğu, yılın üçte birinde yeraltındaki sevgilisine dönmesi koşuluyla salıverilen genç kıza ilişkin bir söylence olarak tasarımlanmıştır. Gömülen ve yeniden doğan tohumluk ekinin ruhudur Persephone.

Cornford, bu başarılı yorumuyla, gözüpek ve açık görüşlü

bir maddecidir. Ama gene de, bazı küçük ayrıntıları açıklığa kavuşturmuyor bu yorum. Bu ayrıntılardan birine Cornford kendi de değinmiş. Persephone hasat zamanı kaçırıldıysa, nasıl oluyor da o sırada ilkyaz çiçekleri topluyor? Cornford, bunu, «tüm öykü ilkyazda kuttörenlerde canlandırıldığı için» sonradan eklenen bir öğe olarak açıklıyor.[179] Bu tür değişiklikler bulmak güç değildir. Güney İtalya'daki Yunanlılar, kadınların saçlarına takmak için kır çiçekleri topladıkları bir Demeter ve Persephone şenliği düzenlerlerdi.[180] Erosantheia ya da İlkyaz Çiçekleri Şenliği adı verilen benzer bir şenlik de Peloponnesos'da görülmüştü.[181] Ama böyle bir tören, tohumluk buğdayın ruhuna niçin bağlanmış olsun?

Persephone nympha'larla oynuyor, güller, çiğdemler, menekşeler, süsenler, sümbüllerle kaplı bereketli bir çayırda çiçek topluyordu. Nergisler de vardı bu çayırda. Nergisi, Zeus'un buyruğu üzerine Toprak yaratmıştı; güzel kızı ele geçirmek için bir tuzak düşünen Ölüler Tanrısını hoşnut etmek istemişti Zeus... Kızcağız bu güzel çiçeği koparmak için elini uzattı, ama ansızın yer yarıldı, ölümsüz atlarıyla gelen Tanrı genç kızın üstüne atılıverdi.[182]

Daha başka değişkeler de vardı. Bir değişkeye göre, Persephone Megalopolis'de çiçek topluyordu, yanında da Athena ile Artemis vardı.[183] Olympia'da, yanındaki arkadaşları gene nympha'lardı, ama bu kez top oynuyorlardı.[184] Yunan kuttörenlerinde topla yapılan danslar yaygındır. Sparta'da, erginleme törenine katılan erkek çocuklar top dövüşü *(sphairomakhia)* yaparlardı.[185] Atina'daki Akropolis'de kutuyu aşağıya, tepenin dibindeki mağaraya taşıyan kızlar, yani Arrhephoroi[186] için bir top alanı düzenlenmişti.

Homerik Övgü'deki bitkileri ince eleyip sık dokumamıza gerek yok. Belli ki, adı geçen çiçekleri güzelliklerine bakarak seçmiş ozan. Ne var ki, en son söz edilen çiçek ötekilerden ayrılıyor. Demeter ve Persephone tapımında sümbül ve çiğdem gibi[187] nergis de kutsal bir nitelik taşıyordu. Kendilerini bu tapıma adayan kadınlar başlarına takmak üzere nergislerden çelenkler

örerlerdi.[188] Bu söylencede karşımıza çıkan çiçek toplamanın temelinde bitki büyüsü vardır. İlkyaz geldi miydi kadınlar kırlara çıkar, kumaş boyası, ilaç ve büyü hazırlamak üzere bitki toplarlardı. Söylencenin bu bölümü, geç döneme ilişkin olması şöyle dursun, en eski bölümlerden biridir. Bitki büyüsü tarımdan eskidir çünkü.

Homerik Övgü'de anlatıldığı biçimiyle, Persephone'nin kaçırılması, zorla evlenmedir; gelinin kocasının evine gittiğini örtük bir biçimde de olsa belirten ataerkil bir birleşmedir. Peki, o sırada kızın babası neredeydi, niçin kızını kurtarmaya gelmedi öyleyse? Persephone'nin babasının Zeus olduğu söylenir,[189] ama Homerik Övgü'de bu konuda bir ipucu yok. Aslında Persephone babasızdı. Tıpkı Demeter gibi. Demeter'e adını veren ve adına Mysteria'lar kurmayı vaat eden, anası Rheia idi.[190] Eleusis'de de, onu saraya çağıran orada, onuruna eğlentiler düzenleyen de kraliçedir.[191] Söylencenin geçtiği ortam anaerkildir. Ancak, evlenmenin daha sonraki dönemlerde eklenmiş bir öğe, salt biçimsel bir öğe olduğunu da söylemek istemiyorum. Eleusis Mysteria'larında başrahiple başrahibenin canlandırdığı kutsal bir evlenme söz konusuydu.[192] Ayrıntılarını bilemiyoruz. Hitit ana-tanrıçasının Mysteria'larından doğduğu sanılan Phrygia'daki tarım-tanrı Sabazios Mysteria'larında, rahibe, giysisinin içinden yere altın bir yılan indirirdi: «göğüsten çıkan tanrı.»[193] Törenin gerçek anaerkil biçimi bu; ancak, başlangıçta büyük bir olasılıkla bir tapınakta altından bir yılanla gerçekleştirilmiyor, o tarihöncesi kutsal mağaralardan birinde düzenleniyordu.

Hekate genç kızın çığlıklarını duymuş, ama kaçırılışını gözüyle görmemişti. O sırada mağarasındaydı; gözle görülmez olmuştu.[194] Aradan dokuz gün geçtikten sonra elinde meşaleyle ortaya çıktı.[195] Bu süre içinde Demeter kızını aramış, kavşaklarda, yol ayrımlarında ağlayıp yakarmıştı. Hekate'nin gözle görülmez olduğu, Demeter'in dolaşıp durduğu bu dokuz gün, ayın yitmekte olduğu evredir gerçekte; ayın son üçte biridir, kavşak kuttöreninin düzenlendiği zamandır.[196] Nitekim, Persephone de yılın üçte birlik süresinde yeraltında, ölüler ülkesinde kalıyordu.[197] Öyle anlaşılıyor ki, Persephone'yi ay ile özdeşlerken gerçeğin hiç de uzağında değildi Epikharmos.

Cilalıtaş Çağında güneş takvimi diye bir şey yoktu. Çok daha sonraları bulundu güneş takvimi; güneş takviminin bulunması, iyi örgütlenmiş bir rahipler takımını ve resmi bir tarım şenlikleri çevrimini gerektiriyordu.[198] Tarihsel dönemin Yunanistan'ında bile atalara bağlı klan tapımları aya ilişkin temellerini korudular; Hesiodos'a kadar uzanacak olursak, köylülerin tüm yaşamının nerdeyse yalnızca aya göre düzenlendiğini görürüz. Tohumluk buğdayın her yıl koruncaklara yığılıp saklanması, yıllık değil de aylık olan daha ilkel bir göreneğin gelişmiş biçimiydi.[199]

Demeter niçin Persephone için yas tuttu, Persephone'yi niçin aradı acaba? Demeter'in bu davranışı söylencenin oluşturduğu ortamda o denli doğaldır ki, bu sorumuz bazılarına gereksiz bile gelebilir. Ne var ki, böyle durumlarda asıl sorulması gereken sorular, öyküde tartışmasız kabul edilmiş konulara ilişkin sorulardır. Öyle sanıyorum ki, sorumuzun yanıtını, Kuzey Amerikalı Mohawk'larla ilgili şu gözlemde bulabiliriz:

Erginlik çağına erişen genç kız, tıpkı adaletin erişemeyeceği bir yere kaçan bir suçlu gibi, gözlerden ırak bir yere çekilip gizlenir; anası ya da öteki kadın akrabalardan biri genç kızın yokluğunu fark edince, kadın komşularına haber verir, hep birlikte aramaya koyulurlar kızı. Kimi zaman onu bulmaları üç dört gün sürer. Genç kız bu süre boyunca oruç tutar; bulununcaya kadar ortaya çıkmaktansa ölmek yeğdir onun gözünde.[200]

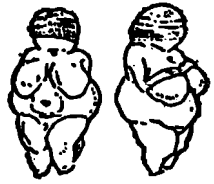
Son olarak da, ölüler ülkesinden ayrılmadan önce Persephone kandırıldı ve bir nar yedi.[201] Bunun ne anlama geldiğini daha önce görmüştük. Böylece Persephone yılın belli bir döneminde geri dönecek, Hades'in yanında kalacaktır. Elimizdeki öyküde bu süre yılın üçte biri, yani dört aydır; ama başlangıçta, ayın yitmekte olduğu aybaşı görme zamanıydı.

Kimdir Persephone öyleyse? Roscher'in öne sürdüğü gibi bir ay tanrıçası mıdır? Cornford'un kanıtlarını ortaya koyduğu gibi bir buğday-kız mıdır? Eskiden kendisine tapınanların inandığı gibi ölüler kraliçesi midir? Bir bakıma bunların hepsidir,

«tanrıça, genç kız ve kraliçe»dir; ama aynı zamanda, Yontmataş Çağı mağaralarında yaşayanların yabanıl bakışlı, pasaklı kızlarından Atina bayramlarında güzel giysileriyle boy gösteren genç hanımlara kadar kızlığın bütün bir yaşantısını kendinde toplayan sıradan bir genç kızdır.

10. *Küçük Kadın Yontuları*

Varlığını günümüze dek koruyan en eski yontu örneklerinden biri, Aşağı Avusturya'da yukarı Yontmataş Çağına değgin bir lös birikintisinde bulunmuştur. Yumuşak yumurtamsı kireçtaşından yapılmış, on bir santimetre boyunda, kollarını memeleri üstünde kavuşturmuş bir çıplak kadın yontusudur bu. Willendorf Venüsü adıyla bilinmektedir. Bu ad, Louvre Müzesi'nde Milo Venüsünü coşkunlukla izlemiş olanlara biraz tatsız gelebilir. Şişman, geniş kalçalı ve iri memelidir bu Yontmataş Çağı Venüsü. Kırmızı toprak boyayla boyanmıştır.[202]

Resim 16. Willendorf Venüsü: Yontmataş Çağı yontusu.

Orta Avrupa, Akdeniz bölgesi ve Yakındoğu'daki Cilalıtaş Çağı ve Bakırtaş Çağı birikintileri arasından, bu küçük kadın yontularının yüzlercesi çıkarılmıştır. Çoğu pişirilmiş kilden (terrakotta) yapılmış, kimisi de taştan oyulmuştur. Kadın yontuları kadar olmamakla birlikte erkek, hatta hayvan yontularına da rastlanmaktadır.

Tuna kültürünün Birinci Evresinde az sayıda küçük kadın yontusu bulunmuştur, İkinci Evredeyse çok sayıda. Ama Üçüncü Evrede hiç rastlanmamaktadır bu yontucuklara. Üçüncü Evrenin ayırt edici özelliği, büyükbaş hayvan yetiştiriciliği ve savaşların gelişmesidir.[203] Genellikle olduğu gibi bu değişikliklerle birlikte kadınların toplumdaki yeri kötülediyse, küçük kadın yontularının ortadan kalkışını bu olguya bağlayabiliriz.[204]

Romanya'daki Gumelnita kültürü, kuttörenlerle ilgili kalıntılar yönünden zengindir. Birinci Evrede, ustaca biçim ve-

rilmiş çok sayıda küçük kil yontuyla karşılaşılmaktadır; bunların hepsi kadın yontusudur. Bunlar İkinci Evrede de varlığını sürdürmektedir, ama bu evrede artık erkeklik organlarıyla birlikte erkek yontuları da görülmektedir. Gumelnita birikintilerinin üstünde, çakmaktaşından ok başları ve savaş baltalarıyla belirlenen daha sonraki bir kültür yatmaktadır. Bu kültürde tek bir kadın yontusu göremiyoruz.[205]

Benzer bir ardışıklık Cilalıtaş Çağı Thessalia'sında da söz konusudur:

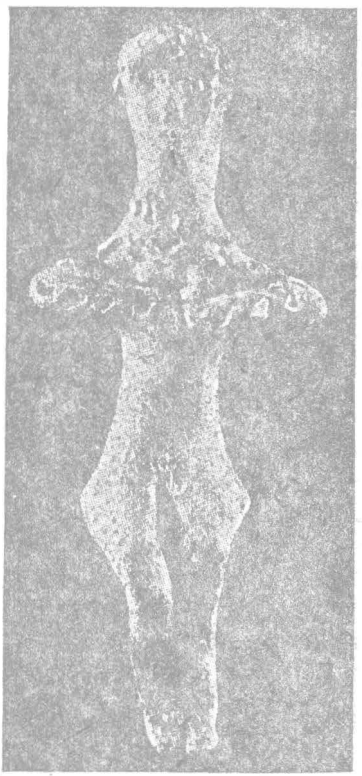
Resim 17. Thessalia yontusu Sesklo'dan bir terrakotta.

Genellikle, eski küçük yontuların hepsi işlenmiş kilden yapılmış, çoğunlukla cilalanmış ve kimi zaman da beyaz üstüne kırmızı tarzında ya da buna benzer bir tarzda boyanmıştır. Çoğu kadın yontusudur, erkek yontusu pek azdır... İlk kadın tiplerinin çoğu epeyce şişmandır, bedensel ayrıntılar büyük ölçüde abartılmıştır... Ayakta dururken ya da otururken, kimileri de bir ayaklarını altlarına almış olarak canlandırılmışlardır. Kollar ya kalçaların üstünden aşağı sarkmakta, ya göğsün üstünde kavuşturulmuş olarak durmakta ya da memelere destek olmaktadır.[206]

Dimini kültüründe (Thessalia II) taştan ve kilden yontucuklara hâlâ rastlanmakta ve iki yeni tip belirmektedir: kucağında bir bebekle oturan kadın ve erkeklik organı çok iri, elleri dizleri üstünde oturan erkek. Ayrıca sığır yontuları da vardır. Ne ki, Dimini yontuları daha önceki döneme oranla sayıca daha az, ustalık yönünden daha geridir. Bu gerileme Thessalia III'de sürmekte, bu evreden sonraysa küçük yontular ortadan kalkmaktadır.[207]

Minos'daki küçük yontuları da Evans'dan öğreniyoruz. Erkek yontuları da bulunmuş olmasına karşın, bulunan parçaların büyük çoğunluğunu kadın yontuları oluşturmaktadır. En yakın benzerleri Anadolu'da görülen en yaygın tip, kısa boylu ve şişmandır. Evans bir de şunları ekliyor:

Bu kanıtlar kilden yapılmış, birbirine yakın türden, kısa boylu ve çok şişman, çömelmiş ya da oturan kadın figürlerinin daha Cilalıtaş Çağında Ege'de de, Anadolu yakasında da var olduğunu gösteriyor. Bu türün taştan yapılmış kollarından birinin, orta Fırat gibi epey doğuda bir yörede ortaya çıkması, benzer bir kadın figürleri kümesinin geniş bir Sami bölgesine ve dahası Anau kültürünün güney Türkistan'daki yerleşim merkezlerine dek yayılmış olmasıyla bağıntılı olarak son derece ilginç bir olgudur... Doğudaki bu kümenin bilinen en eski örnekleri arasında, Nippur'da bulunan ve Babil ana-tanrıçasıyla bir tutulan küçük kil yontular vardır; bunların İ.Ö. 2700'den kalma oldukları sanılmaktadır.[208]

Resim 18. Küçük Minos Yontusu: Knossos'dan bir terrakotta.

Dolayısıyla, güneydoğu Avrupa ve güneybatı Asya'daki küçük yontuların bir ölçüde Babil etkisi altında gelişmiş olmalarına karşılık, Babıl ana-tanrıça imgesinin de aynı kökenden evrilmiş olduğu açıktır. Demek ki, bütün bir bölgeye özgü asıl tapımın Babil kökenli olduğunu varsaymamız için hiçbir neden yoktur.

«Girit'de bile,» diye sürdürüyor sözlerini Evans, «bu ilkel imgeleri, büyük ana-tanrıçanın tapınaklarında ve sığınaklarında görülenlerden ayırt etmek olanaksızdır.»[209] Yunanistan'da da Cilalıtaş ve Bakırtaş dönemleri boyunca bu küçük

kadın yontularına bol bol rastlarız; tarihsel dönemin Yunan tanrıçalarının Minos tanrıçalarıyla bağıntılı oldukları kabul edildiğine göre, bu yontuların aynı Cilalıtaş Çağı prototipine kadar uzandıkları sonucunu çıkarmak durumundayız.

Schliemann, Mykene'de yaptığı kazılarda —bu yörede yapılan ilk kazı— çok sayıda küçük kadın yontusu buldu. Bu yontular o kadar kaba sabaydılar ki, Schliemann bunları inek başları sanarak «inek yüzlü» Hera'nın simgeleri olarak yorumladı.[210] Bu bir yanılgıydı gerçi, ama bu küçük yontuların Hera'yı temsil ettiğinden kuşkulanmak için de bir neden yok. Aynı tanrıçanın güney İtalya'da Sele Irmağı'nın ağzındaki tapınağında, bir kadını canlandıran iki yüzden fazla terrakotta yontu bulunmuştur.[211] Gerçi bunlar çok daha geç bir dönemin ürünleridir, biçemleri Mykene'dekilerden çok değişiktir, ama aynı güdülerle esinlenmiş olmaları gerekir ve tanrıçanın betimleri oldukları açıktır. Bu küçük yontuların en çok göze çarpan özelliklerinden biri, elde tutulan nar sepetidir. Bu yontulardan Korinthos yakınlarındaki Heraia'da ve Sparta'daki Artemis tapınağında da bulunmuştur.[212]

Bu yontularla bereketin artırılmasının amaçlandığı görüşünde birleşmiştir herkes. Gerçekten de, bu amaç, kimi örneklerde çok açıktır. Ama daha öteye gidilmediği görülür. Bu sorunu çözmeye koyulurken, bazı noktaları göz önünde tutmak gerekir. Bir kez, insan betimlerinin kullanıldığı tapımlar ne yalnız bu bölgeye özgüdür, ne de yalnız geçmişe. İkincisi, kalıntılar geç Yontmataş Çağından Demir Çağına değin aralıksız bir ardışıklık oluşturduğuna göre, bunların değişik dönemlerde değişik amaçlarla yapıldıkları sonucuna varmaya hazırlıklı olmamız gerekir. Bu yontuların birincisi ile sonuncusu arasında nerdeyse bütün bir büyü tarihi yatmaktadır. Üçüncüsü, nerelerde bulundukları göz önüne alınmalıdır. Çoğu gömütlerde bulunmuştur; daha geç dönemlere ilişkin örneklerden birçoğunun da tapınanların getirdikleri sunular olmaları gerekir, nitekim kimileri asılmak üzere delinmiştir. Kimi örneklerde de, duruşların ve el kol devinimlerinin belli anlamlar taşıdığı açıktır. Son olarak, Tuna, Gumelnita ve Thessalia'da kat kat yükselen kültürlerde ortaya çıkan ardışıklık, bunların ilkel tarımsal

anaerkil düzen temelinde incelenmeleri gerektiğini de açıkça göstermektedir.

Japonya'daki Cilalıtaş Çağı birikintilerinden, abartılmış cinsel organları bulunan, kilden birtakım küçük kadın yontuları çıkarılmıştır.[213] Filipinler'de ve güneydoğudaki Caroline Adaları'nda tahta oymadan, son derece stilize, küçük kadın yontuları bulunmuştur.[214] Afrika'nın bazı yörelerindeki kadın kuttörenlerinde tahta bebekler önemli bir yer tutmaktadır. Araştırmamıza da, kuttörenlerin hâlâ yaşadığı buradan başlamamız gerekiyor işte.

İlkel insanların çocukları da, tıpkı bizim çocuklarımız gibi, oyuncak bebeklerle oynarlar. Bizde olduğu gibi ilkellerde de daha çok kız çocuklar içindir bu oyuncaklar. Oyuncak bebeklerle oynamanın anneliğin bir provası olduğu çok açıktır. Yalnız, ilkel insanlarda, çağdaş bir anaokulundakinden çok daha ciddi bir iştir bu. Ne yazık ki, bu konuda pek az şey biliyoruz. İlkeller arasında erkekler buna pek önem vermezler, vermeleri de beklenemez zaten; ama erkek insanbilimciler daha da az önem verirler. Kaldı ki, sormaya kalksalar bile, yerli kadınlar kocalarından gizli tuttukları gizleri beyaz derili üniversite hocalarına açıklayacak değildirler ya! Öte yandan, bizim kadınlarımızın toplumdaki konumları da insanbilimle uğraşmaya özendirici değildir. İşte bu yüzden, ilkel yaşamın kadınlara ilişkin yarısı, birçok şeyin başlangıcının incelenmesi açısından daha önemli olmasına karşın, belge bakımından çok yoksuldur. Onun için, Güney Afrikalı Valenge'lerde genç kızların erginlenmesini bütün açıklığıyla, eksiksiz olarak anlatan Bayan Earthy'ye çok şey borçluyuz.[215]

İlkyazın ilk günlerinde yerel kabile şefi, o yıl ergenlik çağına erişen bütün kızların erginlenmesine ilişkin bir çağrıda bulunur. Bu çağrının ardından düzenlenen törenler bir ay sürer. *Nyambutsi* denilen bir kadının denetiminde gerçekleştirilir bu törenler. Bu görevi ve kuşaklar boyu anadan kıza özel bir sepet içinde aktarılan erginleme simgelerini *nyambutsi* de kendi anasından devralmıştır. Simgeler, hepsi de kırmızı toprak boyasıyla boyanmış bir davul, bir boynuz ve tahtadan yapılmış kadın ve erkek bebeklerden oluşur. Davulla boynuz kadınla

erkeğin cinsel organlarını simgelemektedir. İlk gün, adaylar bir araya toplandığında, daha önce erginleme töreninden geçmiş kadınlar, *nyambutsi*'nin önderliğinde, dölyatağının simgesi olan davulun ritmine uyarak çırılçıplak dans ederler. O sırada, dansı izleyen adaylar korku içinde hıçkıra hıçkıra ağlamaktadır. Akşamleyin dans sona erince, her genç kız kızlık zarının kutsal boynuzla delindiği bir ameliyattan geçer. Daha sonraki günler, cinsel yaşam konusunda düzenli bir eğitim görürler. Bu amaçla oyuncak bebekler sepetten çıkarılır; üreme organlarının imgeleriyle birlikte bu oyuncak bebekler cinsel eylemin canlandırılmasında kullanılır. Bunlar, ata ruhlarının etkinliğinin birer aracı sayıldıkları için, büyük saygı görürler. Bu arada adaylara gizli bir dil öğretilir ve hiçbir ceza görmeksizin birbirlerinin eşyalarını çalmaya özendirilirler. Ayın son günü ilk günkü dans yinelenir; yalnız bu kez gövdelerini kırmızı toprak boyayla boyamıştır bütün dansçılar. Bir de, kızlar bu son dansta ağlamazlar. Sepetini son bir kez açması için *nyambutsi*'ye yalvarırlar; *nyambutsi* de sepetindeki bebekleri çıkarır ve genç kızlar oyuncak bebeklerin çevresinde sevinç içinde el çırpıp türkü söyleyerek dans ederler:

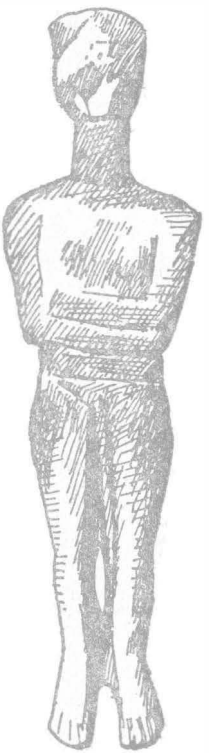
El bebek, gül bebek,
Bu ne güzellik canım bebek!

Artık her şey bitmiştir. *Nyambutsi* pılısını pırtısını toplar; genç kızlar evlerine dönüp takılarını, süslerini çıkarırlar; anaları da bunları kulübenin gizli bir köşesine yerleştirir büyük bir özenle.

Büyü bir yansılamadır (mimesis) — bir prova ya da kendini inandırmadır; oyunlar da büyünün bir uzantısıdır. Kendini inandırma oyunlarda çocuklar için kendi başına bir amaç olmuştur, ama büyüde bilinçli bir biçimde belli bir ereğe yöneltilir. Düşmanının balmumundan bir benzerini yapıp ona iğne batıran ya da ateşe tutup eriten bir köylünün, ilkel büyüyle uğraştığı açık değil midir? Valenge'lerin oyuncak bebekleri de aynı görevi yerine getirir. Bu bebekler nesnel olarak asıl uygulamayı göstermenin birer aracıdır gerçi, ama öznel olarak gösteri büyüsel bir prova niteliği alır. Büyü öğesi asıl uygulayımdan ayrılamaz,

onun öznel yanından başka bir şey değildir. Gösterinin sonunda bebekler artık kadın ile erkek olmaktan çıkmıştır; gösterinin vaadini yerine getirmiş, dahası zamanla bütün bu sürecin gerçek yaşamda yineleneceği vaadini dile getirmiş ve birer çocuğa dönüşmüşlerdir.[216]

Yeniden küçük yontulara dönersek: daha ilk başlarda kadın yontularının çoğunlukta olması, bunların başlangıçta Valenge bebekleriyle aynı amaçla yapılmış olamayacağını göstermektedir. Bunlar, en ilkel insanlar arasında hâlâ olduğu gibi cinsel ilişki ile gebe kalma arasındaki bağın bilinmediği dönemlere kadar uzanmaktadırlar.[217] İlk ağızda, aybaşı ve doğumla ilgili büyü için yapılmışlardı; daha sonraları erginlemeyi, evlenmeyi, hastalığı, ölümü, bir başka deyişle yeniden yaratma gücünün aşılanmasını, yaşamın yenilenmesini gerektiren her türlü olayı kapsayacak biçimde genişledi bu büyü.

Resim 19. Kyklad yontusu: mermer.

Daha sonraki kuttörenlerde rastlanan erkek yontularında erkeklik organlarının da bulunması, bu aşamanın Valenge kuttörenine uygun düştüğünü akla getiriyor. Yontular hâlâ kadınlar tarafından ve kadınlar için yapılmaktadır gerçi, ama cinsel eylemi gösterınede birer kukla olarak kullanılmaktadırlar. İnsan biçimindeki tanrı ve tanrıçaların gelişmesiyle belirlenen üçüncü aşama, bizi eski Yunan'a değgin bilgilerin alanına sokuyor. Bir kadın olarak tasarımlanan bir kutsal varlığa bağlanan betimler karmaşıklaşmakta ve onunla bir tutulmaktadır. Küçük yontu, bir tapım yontusu durumuna gelmektedir.

Küçük Yunan yontularının en eskileri Erken Kykladik dönemdendir. Çoğunlukla gömütlerde rastlanılan bu küçük yontuların en belirleyici örneği, kollarını memelerinin altında ka-

vuşturmuş çıplak bir kadındır.[218] Bu tipin örnekleri Girit'e getirilmişti, nitekim Erken Minos dönemi gömütlerinde ortaya çıkarılmışlardır. Orta ve Geç Minos yontularını üç bölükte toplayabiliriz: Gömütlerde bulunanlar, tapınaklara bırakılan sunular ve tapım putları. Küçük kadın yontularının hemen hepsinde eller memelerin ya altında ya da üstündedir; kimilerinde ellerden biri havadadır. Ellerden birinin havada oluşu, «dans eden kızlar»ı —etekleri farbalalı, bir elleri alınlarında, bir elleri bellerinde küçük tunç yontular— anımsatmaktadır; Nilsson «kutsama devinimi» adını vermiştir buna. Aynı duruşa kimi erkek örneklerinde rastlanmaktadır; kimilerinde de eller göğsün iki yanındadır.[219]

Gene gömütlerde ve tapınaklarda bulunan Mykene örneklerini Nilsson üç tipe ayırmıştı: Birinci tipin başında bir başlık vardır, saçları omuzlarından aşağı dökülmektedir; kollar boynuzları andıran birer uzantı biçimindedir, nitekim Schliemann'ın yanılgısı da buradan kaynaklanmaktadır. İkinci tip başlıksız ve kolsuzdur. Üçüncü tipteyse kollar memelerin üstündedir, yalnız kimilerinde kavuşturulmuş durumdadırlar.[220]

Resim 20. «Kutsama devinimi»: Knossos'dan bir tunç yontu.

Hiç kuşku yok ki, simgeseldir bu duruşlar. Aigion'da, ebetanrıça Eileithyia'nın bir eli ileri uzanmış, öteki elindeyse bir meşale bulunan bir tapım yontusu vardı.[221] Aynı tanrıça, Athena'nın doğumunu dile getiren bir vazo resminde de aynı duruşta çıkar karşımıza;[222] şiirdeyse, Artemis'in iki elini doğum yapan bir kadının üstüne uzattığı dile getirilir.[223] Bu duruş, Farnell'ın belirttiği gibi, doğuma yardımcı

olmayı yansıtıyordu. Bunun tersini, yani doğumu geciktirmeyi gösteren duruşsa parmakların birbirlerine geçirilerek ellerin kenetlenmesiydi.[224] Bu noktayı saptadıktan sonra, birçok yontuda rastlanan oturma ya da çömelme duruşunun, asıl doğum anını canlandırdığı sonucuna varabiliriz. İlkel topluluklarda, doğum yapmakta olan kadının ebelere yaslanarak çömeldiğini ya da diz çöktüğünü biliyoruz; sonra, diz çökmüş kadınları, Eileithyia'ları ya da Genetyllid'leri, başka bir deyişle doğum tanrıçalarını gösteren kimi eski küçük Yunan yontuları da var elimizde.[225]

Nijeryalı Jukun'ların bir yağmur dansı vardır. Kralın kızları yapar bu dansı. Çok yalın bir danstır. Dansçı ellerini ilkin başından kalçalarına, sonra da kalçalarından başına götürür ve bu devinimi durmadan yineler: «kutsama devinimi». Jukun'ların rahip-krallarının eski Mısır'la tarihsel bağları bulunduğuna inanıldığından bu benzerlik daha bir ilginçlik kazanıyor.[226] Küçük yontulardaki değişik duruşların, bir dansın geçiş anları —«Eileithyia'nın kutsal şarkısı»— olabileceğini akla getirmekte,[227] ayrıca bu devinimlerin insanın doğuşu konusunda olduğu kadar ekinlerin büyümesi konusunda da etkili sayıldığı yolundaki görüşü doğrulamaktadır. Bu kuklalar, doğumun yanı sıra yaşamın bütün alanlarında yardımcı olabiliyordu. Birçoğunun gömütlerde bulunmasının nedeni de budur.

Geriye, Nilsson'un adak olarak getirilen sunular diye sınıflandırdığı, tapınaklarda rastlanan örnekler kalıyor. Ancak, işe bir önyargıyla başlamamak için, şimdilik adak ya da sunu sözcüğünü kullanmayalım. Elbette bunların birçoğu, hiç değilse daha sonraki kalıntılarda bulunanlar adaktılar; ama bütün sunuların adak olduğu söylenemez, hele bunlardan önce Cilalıtaş Çağındakiler sunu diye bir şeyin bilinmediği tanrı-öncesi tapımlarla ilgili olsalar gerektir.[228]

Yunan mağara tapınakları kuttören kalıntıları bakımından çok zengindir; ilintili geleneklere bakılarak kuttörenin niteliği anlaşılabilir: Hera'nın Eileithyia'yı doğurduğu Amnisos'daki mağara,[229] Rheia'nın Zeus'u doğurduğu mağaralar[230] ve nympha'ların her yerde rast gelinen mağaraları.[231] Bu mağaraların birçoğunda gölcükler ya da pınarlar vardır. Kutsal mağaralar kadar çok olan kutsal pınarların hepsi de bize aynı öyküyü an-

latır: Rheia'nın doğum yaptıktan sonra arındığı pınarlar,[232] Kız Pınarları, genç kızların şenliklerden önce yıkandıkları pınarlar, nympha'lara ayrılmış pınarlar.[233] Buralar, en eski zamanlardan başlayarak, kadınların erginlenme, aybaşı görme, evlenme ve çocuk doğurmayla ilintili gizlerine sahne olmuştur; dolayısıyla, buralarda bu kadar çok küçük yontu bulunması hiç de şaşırtıcı değildir.

Bu küçük yontular, tapım malı olduklarından, tapınaklarda saklanıyordu doğal olarak; tapınaklarda hem onlara bir zarar gelmiyor, hem de içerdikleri büyünün başkalarına zarar vermesi söz konusu olmuyordu. Bir tanrıça düşüncesi biçimlendiğinde, bu küçük yontular o tanrıçanın sayıldı; güçlerini de tanrıçadan aldıkları düşünüldü. Nitekim, kadınlar bu yontuları oynatarak onlardaki büyüyü soğurduklarına, böylelikle tanrısallıkla dolduklarına, tanrıçayla özdeşleştiklerine inanıyorlardı.[234] Artık birer kukla olmaktan çıkmış, başka bir nitelik almıştı yontular. Tanrıçanın kendisinin ya da ona tapınanların simgeleri sayılıyorlardı. Böylece, zamanla nasıl sunu olarak kullanılmaya başlandıkları da anlaşılıyor.

Gerçekte, bir adağın yerine gelmesi için sunuda bulunulur. Sözgelimi, bir çıkmaza düşmüşsünüzdür, sizi bu zor durumdan kurtarırsa bir armağan vereceğinizi vaat edersiniz tanrıya. Yalnız, ödeme genellikle peşin yapılır. Adakta bulunan kimse, kendi payına bunun bir inanç belirtisi olduğunu düşünebilir. Ama gerçekte, adak adama alışkısının evrimindeki daha ilkel bir aşamaya değgin bir şeydir bu. Eski Yunan'da sığırlar hastalanınca çiftçiler onların benzerlerini yapar ve bunları tapınaklara adarlardı:[235]

Bunlar benim öküzlerim; ekinlerimi yetiştirmeme yardımcı oldular. Hamurdan yapılmış bunlar, ama sen gene de al bunları Demeter; karşılığında da gerçek öküzlerimin yaşamalarını, tarlalarımı ekin demetleriyle doldurmalarını sağla.[236]

Tanrıça açısından kötü bir pazarlık değil mi bu? Aslının karşılığında suretinin sunulması, tanrıçanın gönlünü almakla açıklanamaz. Burada söz konusu olan, öykünme büyüsüdür. Düş-

manı başarı kazanıyorsa, onun balmumundan bir imgesini yapıp yakar. Öküzleri hastalanmışsa, öküzlerinin sağlıklı suretlerini yapar. İşin püf noktası buradadır.[237] Suretin tapınağa adanması, büyüyle yüklü olduğu için güvenlikli bir yere kaldırılması gerektiği düşüncesiyle sonradan ortaya çıkmıştır.

Küçük yontular için de aynı şey söz konusudur. Tapınıcı, tanrıçanın koruması altına girmek amacıyla, kendi simgeleri olarak tanrıçaya adıyordu bunları. Bu adama, hem gerçek tehlike, hastalık ya da çocuk doğurma sırasında, hem de erginleme, evlenme ya da ölüm gibi düşsel tehlike sırasında yapılıyordu. Bunlar, tanrıçanın simgeleri olarak onun iyilikleri karşılığında kabul edebileceği birer armağandılar. Yorumlayış önemli değildi. Önemli olan büyü eyleminin yerini almış bulunan kuttörenin kendisiydi, adamaydı.

Pausanias, Troizen'in pazar yerinde, Pers istilası sırasında oraya gönderilen Atinalı kadınların diktiği bir dizi kadın ve çocuk yontusu görmüştü.[238] Bu durumda, yontunun yapılmasındaki güdü geriye dönüktür, Atinalı kadınlar sağ kaldıkları için gönül borcu duymuşlardır. Gel gör ki, orada bulunmayan ya da yitmiş kişilerin sağ salim dönmelerini sağlamak amacıyla dikilmiş yontular bulunduğunu da öğreniyoruz.[239] Burada büyü düşüncesi hâlâ etkindir. Gene, ölüler adına yontu dikmenin ardındaki düşünce de, gerçekte ölülerin anısını sürdürmek değil, ruhlar dünyasında onların varlığını sürdürmekti.

Eski Yunanistan'ın hemen her yerinde, atletizm yarışmalarını kazanan atletlerin, görev süreleri sona eren rahip ve rahibelerin yontuları yapılırdı. Atletin nasıl olup da kutsal sayıldığını, Olimpiyat Oyunları'nı incelerken göreceğiz. Rahip ve rahibelerin kutsallığıysa doğrudan doğruya görevlerinden geliyordu. Örnekse, Atina'daki Arrhephoros'lar bir yıl görev yaptıktan sonra onurlarına yontular dikiliyordu.[240] Bunlar genç kızların kendilerinin portreleriydi, ama bu genç kızlar tanrıçanın *sacra*'sıyla ilişki aracılığıyla onun özelliğini özümledikleri için tanrıçanın temsilcisi sayılıyorlardı. Yunan yontuları bu büyüsel çağrışımlardan hiçbir zaman bütün bütüne kopmamıştır.

Eskicil yontuculuğun ilk örneklerinden biri, Delos'da bulunan bir mermer yontudur. Saçları uçuşan kollarıı iki yanından

aşağı uzanan, uzun bir *khiton*'a sarınmış bir kadın yontusudur bu. Altındaki yazıtta şu sözleri okuruz:

Naksos'lu Deinodikes'in biricik kızı, Deinomeneus'un kız kardeşi, şimdiyse Phraksos'un karısı Nikandra, oklarını uzaktan atan tanrıçaya adadı beni.[241]

«Şimdiyse Phraksos'un karısı» sözlerinden anlaşılacağı gibi, evlenme dolayısıyla adanmış bu yontu. Peki, kimi temsil ediyor öyleyse? Artemis'i mi, yoksa Nikandra'yı mı? Bu sorunun yanıtını Nikandra kendisi bile veremezdi belki de.

Böylece sonunda, başka yerlerde olduğu gibi eski Yunan'da da, Willendorf Venüsünün uzun tarihinin son evresine varıyoruz. Sokrates ile Phaidros, güneşli bir günde İlissos Çayı'nın gölgelik kıyılarında dolaşırken nympha'ların bir tapınağına rast gelirler. Birtakım adak sunuları vardır tapınakta; küçük resimler, oyuncak bebeklerdir bunlar. Yunancada oyuncak bebeğe *kore*, «kız» denir. Onların her zaman rastladıkları bir şeydi bu, dolayısıyla şöyle bir bakıp geçerler.[242] Ama oyuncak bebekleri oraya kim bırakmıştı, üstelik niçin bırakınıştı acaba? Bu sorunun karşılığını bir sunu yazıtında bulabiliriz:

Gelin olmaya giden Timarete davulunu, topunu, saç bandını, oyuncak bebeklerini ve onların giysilerini sunar sana, ey Bataklıkların Artemisi! Ey Leto'nun kızı, uzat elini Timarete'ye, kutsa onu, lekeden ve tehlikeden uzak tut![243]

Timarete evlenmektedir, çocukluğuyla ilgili ne varsa hepsini ortadan kaldırmanın zamanı gelmiştir artık. Ama yalnızca birer oyuncak da olsalar bir köşeye atılamaz bunlar, gerçekte her zaman ait oldukları tanrıçaya geri verilmelidirler; çünkü Timarete'nin en eski kadın atalarının, bir Yontmataş Çağı mağarasının ıslak ay aydınlığında yaşamı yenileme gücüyle donatılmış aynı simgelere dokundukları zamanların kokusunu, ruhunu belli belirsiz de olsa taşımaktadırlar.

NOTLAR VI

[1] Bu kuttörenlerin insan türünün varlığını sürdürmesi için bilinçli olarak düzenlendiğini söylemek istemiyorum. Bunlar, analık dürtüsünün ideolojik bir yansımasıydı yalnızca.

[2] W. Robertson Smith, **Religion of the Semites** (Samilerin Dini), (Üçüncü basım, Londra, 1927), s. 95-6.

[3] R. Briffault, **The Mothers** (Analar), (Londra, 1927), c. 2, s. 364.

[4] Aynı yerde, c. 2, s. 366.

[5] Aynı yerde, c. 2, s. 407.

[6] Aynı yerde, c. 2, s. 364-439.

[7] Aynı yerde, c. 2, s. 410.

[8] H. R. Schoolcraft, **Indian Tribes of the United States** (Birleşik Devletler'deki Kızılderili Kabileleri), (Philadelphia, 1853-6), c. 5, s. 70.

[9] **The Mothers**, c. 2, s. 389. 410.

[10] Plinius, **Historia Naturalis**, 28. 78; Columella, **RR**. 11. 3. 64.

[11] E. J. Krige, **Social System of the Zulus** (Zulu'larda Toplumsal Yapı), (Londra, 1936), s. 200.

[12] Clem. **Pr**. 2. 20-1; Herodotos, **Herodot Tarihi**, 2. 60; D. S. 1. 85.

[13] Call. **Cer**. 1-6, 125-6; **SIG**. 736. 4; Nonn. **D**. 9. 243-8; Vergilius, **Aeneas**, 4. 509; Ovidius, **Fasti**, 3. 257.

[14] Call. **Cer**. 124-5; Bion, 1. 21-2; Opp. **Ven**. 1. 497-8; Nonn. **D**. 5. 374, 405-7, 8. 16-19, 9. 248, 14. 382; Longus, 1. 4, 2. 23; Ach. Tat. 1. 1. 7; Aiskhylos, **Zincire Vurulmuş Prometheus**, (Türkçesi: Azra Erhat-Sabahattin Eyuboğlu, Ocak 1968, Bilgi Yayınevi), 140; Sophokles, **Oidipus Kolonos'da**, 348-9; Theoc. 19 (24) 36.

[15] **The Mothers**, c. 2. s. 365-90.

[16] Ayrıca bkz. E. D. Earthy, **Valenge Women**, (Oxford, 1933), s.

69-70; J. Roscoe, **The Baganda,** (Londra, 1911), s. 21, 54; J Roscoe, **The Bakitara or Banyoro,** (Cambridge, 1923), s. 159: «Bütün süprüntüler üstüne basılma ya da karıştırılma tehlikesi olmayan ve evden çıkacak daha sonraki süprüntülerle bütün çocuk dışkılarının da bırakılabileceği bir yere atılırdı.»

17 H. P. Junod, **The Bantu Heritage** (Johannesburg, 1938), c. 1, s. 200-1; Petronius, 134.

18 **The Mothers,** c. 2, s. 371-2.

19 H. A. Junod, **Life of a South African Tribe,** (Bir Güney Afrika Kabilesinde Yaşantı), (İkinci basım, Londra, 1927), c. 1, s. 177.

20 Euripides, **İphigeneia Tauris'de.** 381-3; **Social System of the Zulus,** s. 82: Zulu'lar, gebe ve aybaşı görmekte olan kadınları, bebek annelerini, az önce cinsel ilişkide bulunmuş, gömme törenine katılmış ya da bir ölüye dokunmuş kimseleri kirli sayarlar.

21 Porph. **Abst.** 4. 16; Theo Sm. 14; Apollodoros, 2. 5. 12.

22 Hesiodos, **İşler ve Günler,** 753.

23 **SIG.** 982-3, 1042.

24 Plinius, **Historia Naturalis,** 7. 64.

25 Theoc. 2. 12.

26 Hsch.

27 Aristoteles, **GA.** 2.4; Aristoteles, **PA.** 2. 6. 1; Plinius, **Historia Naturalis.** 7. 66; **The Mothers,** c. 2, s. 4, 44.

28 **The Mothers,** c. 2, s. 412-7.

29 **Valenge Women,** s. 123; A. C. Hollis, **The Nandi, their Language and Folklore,** (Nandi Halkı, Dilleri ve Töresel Yaşamları), (Oxford, 1909), s. 58; M. C. Burkitt, **Prehistory,** (İkinci basım, Cambridge, 1925), s. 222-3.

30 **Prehistory,** s. 163, 184, 191.

31 D. L. Gunn, P. M. Jenkin ve A. L.. Gunn, «Menstrual Periodicity» («Aylık Kanama»). **Journal of Obstetries and Gynaecology,** (Londra, 1902 -), 44. 872.

32 M. P. Nilsson, **Primitive Time Reckoning** (İlkel Zaman Saptama Yöntemleri), (Lund/Oxford, 1920), s. 148-9.

33 Aynı yerde, s. 155.

34 Aynı yerde, s. 167-70.

35 Aynı yerde, s. 171.

36 Hint-Avrupa ailesinden **mater** sözcüğünün bu ortak temelle bağıntılı olduğu yolundaki eski görüş bırakılmıştır. **ma-** artık bir **Lallwort** olarak açıklanmaktadır; ama iki yorumun birbiri-

ne pek ters düşmediği söylenebilir, çünkü «bir dilin evrimi, bir farklılaşma sürecidir»: M. Bréal, **Essai de sémantique** (Anlambilim Üzerine Denemeler), (Paris, 1899), s. 33.

37 **The Mothers** (Analar), c. 2, s. 583-4.

38 Aynı yerde, c. 2, s. 432.

39 **Primitive Time Reckoning**, c. 2, s. 583-97.

40 W. H. Roscher, **Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie**, (Leipzig, 1884-1937), c. 4, s. 2687.

41 **The Mothers**, c. 2, s. 608-10.

42 Aynı yerde, c. 2, s. 624-38.

43 **Religion of the Semites** (Samilerin Dini), s. 133.

44 **The Mothers**, c. 2, s. 624-8.

45 Aynı yerde, c. 2, s. 620-3.

46 Aynı yerde, c. 2, s. 651-2.

47 Aynı yerde, c. 2, s. 664-73.

48 Aynı yerde, c. 2, s. 667.

49 Aynı yerde, c. 2, s. 548.

50 Aynı yerde, c. 2. s. 692-4, 702-9.

51 Aynı yerde, c. 2, s. 610-23.

52 Plutarkhos, **Moralia**, 376e.

53 **The Mothers**, c. 2. s. 619.

54 R. Thurnwald, **Economics in Primitive Communities** (İlkel Topluluklarda İktisat), (Londra, 1932), s. 77; J. G. Frazer, **Totemism and Exogamy** (Totemcilik ve Dışevlilik), (Londra, 1910), c. I, s. 14-5.

55 **The Mothers**, c. 2, s. 746-9.

56 Aristoteles, **HA.** 7. 2 (582b), **GA.** 2. 4. 9.

57 Aristoteles, **PA.** 2. 6. 1.

58 G. Thomson, **Aeschylus, Oresteia**, (Cambridge, 1938), c. 2, s. 13.

59 Apollodoros, 1. 7. 5; Pausanias, 5. 1. 4.

60 Plutarkhos, **Moralia**, 367d, 659b; Vergilius, **Georgica**, 3. 337; **İlyada** 23. 597-9.

61 Porph. **Ant.** 11; bkz. Plutarkhos. **Moralia**, 659b; Plinius, **Historia Naturalis**, 2. 223; Aristoteles, **Mete.** 1. 10.

62 Plinius, **Historia Naturalis**, 20. 1; Cicero, **De Deorum Natura**, 2. 19. 50.

63 Gal. 9. 903; Macrobius. **Saturnalia**, 1. 17. 11; Artem. 104. 14; Orph. **L.** 50, 474-84.

64 Gal. 19. 188; Plinius, **Historia Naturalis**, 28. 44. Biliciliğin de böyle olduğu düşünülüyordu: Argos'daki bir Apollon tapınağında

bir kadın her ay koç kanı içtikten sonra gökyüzünden haberler verirdi: Pausanias, 2. 24. 1.

65 Palladius, 1. 6. 12.

66 Euripides, **İphigeneia Aulis'de**, 716-7; En kolay doğum dolunaydaydı: Cicero, **De Deorum Natura**, 2. 45. 119; Plutarkhos, **Moralia**, 282d, 658f, 939f; **İlyada**, 21. 483.

67 Plutarkhos, **Moralia**, 658f.

68 Plautus, **Epidicus**, 5. 1. 33; Plutarkhos, **Moralia**, 282a, 287f-288b.

69 Plinius, **Historia Naturalis**, 18. 321-2; Varro. **De Lingua Latina**, 1. 37.

70 Plinius, **Historia Naturalis**, 16. 194.

71 Aristoteles, **HA**, 2. 17. 23; Plinius, **Historia Naturalis**, 11. 82.

72 Apollodoros, 3. 6. 4; Pausanias, 9. 10. 5.

73 **SIG**. 1169. 19, 1168. 112. Bu tanrının yılanla olan ilişkileri için bkz. J. G. Frazer, **Pausanias's Description of Greece** (Pausanias' ın Yunanistan Betimlemesi), (Londra, 1898), c. 3, s. 65-6.

74 Aristophanes, **Plutos**, 733.

75 Plutarkhos. **Alex**. 2.

76 Plutarkhos, **Alex**, 2; Suetonius, **Octavius Augustus Caesar**, 94.

77 **Valenge Women**, s. 24.

78 Plinius, **Historia Naturalis**, 26. 151.

79 Thphr. **HP**. 9. 16. 1; Arat. 33.

80 Plinius, **Historia Naturalis**, 23. 159-60, 24. 50, 21. 126.

81 Pausanias, 6. 24. 7.

82 Dsc. 1. 134; Plinius, **Historia Naturalis**, 24. 59-60.

83 Pausanias, 3. 16. 11.

84 Euripides, **Hip**. 73.

85 Pausanias, 7. 4. 4.

86 Plinius, **Historia Naturalis**, 21. 118.

87 Plinius, **Historia Naturalis**, 21. 148.

88 Alcm. 24.

89 Varro.

90 L. R. Farnell, **Cults of the Greek States** (Yunan Devletlerinde Tapımlar), (Oxford, 1896-1909), c. 1, s. 196, c. 2. s. 444, 655-56.

91 W. H. Roscher, **Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie**, (Leipzig. 1884-1937), c. 2, s. 1342-43, 1345.

92 **Cults of the Greek States**, c. 1, s. 327.

93 Pausanias, 6. 14. 6.

94 Pausanias, 2. 17. 4.

95 Strabon, 630.

96 J. G. Frazer, **Pausanias's Deseription of Greece**, (Londra, 1898), c. 3, s. 184-85.
97 Clem. **Pr.** 2. 16.
98 Pausanias, 9. 25. 1; Philost. **Im.** 2. 29. 4.
99 Artem. 1. 73.
100 Plinius. **Historia Naturalis**, 23. 107, 112.
101 Eusebios, **PE.** 3. 11. 6.
102 Porph. **Abst.** 4. 16; Pausanias. 8. 37. 7.
103 Clem. **Pr.** 2. 16; Plinius, **Historia Naturalis**, 24. 59.
104 L. Deubner, **Attische Feste**, (Berlin, 1932), s. 43-66.
105 Aynı kurala Abdera ve Sparta'daki aynı şenlikte ve Tithoreia' daki İsis tapımında da uyulurdu.
106 Luc. **DMer.** 2. 1.
107 Clem. **Pr.** 2. 17.
108 Luc. **DMer.** 2. 1.
109 Varro, **RR.** 2. 4. 10.
110 Hsch.
111 Pausanias, 2. 31. 8, 5. 5. 10, 8. 41. 2.
112 Pausanias, 1. 27. 2-3.
113 Apollodoros, 3. 14. 6.
114 **Attische Feste**, s. 9.
115 **Attische Feste**, s. 44-45.
116 Anacr. 58.
117 **Odysseia**, 6. 102-8.
118 Pausanias, 6. 22. 9.
119 Strabon, 347; Lykophron, 1050-53.
120 Pausanias, 5. 5. 5, 5. 5. 11; Strabon, 346.
121 Pausanias, 8. 20. 3.
122 Hyg. **F.** 181.
123 Pausanias, 6. 21. 7; Strabon, 357. 457.
124 Plutarkhos, **M.** 771f, 772b; Ly. 913.
125 Thukydides, 2. 15. 5; Poll. 3. 43; Plutarkhos, **Moralia**, 772b.
126 E. D. Earthy, **Valenge Women**, (Oxford, 1933), s. 167: «Bedenin yıkanması her zaman az çok törensel bir nitelik taşır... Hastalığın ya da ölümün manevi kirliliğinden bir tür arınmadır yıkanma... Hastalananlar, iyileşinceye dek yıkanmazlar.»
127 Nonn. **D.** 3. 89.
128 Ps. Aeschin. **Ep.** 10. 3.
129 W. H. Roscher, **Selene und Verwandtes**, (Leipzig, 1890), s. 70-71.

Bu bölümdeki bilgiler büyük ölçüde Roscher'in söz konusu yapıtına dayanmaktadır.

130 Apollodoros, 2. 2. 2.

131 **Herodot Tarihi**, 2. 49.

132 Servius.

133 Prob.

134 Pausanias, 5. 5. 10.

135 Pausanias, 8. 18. 8.

136 Hp. **Morb. Sac.** 4.

137 Aiskhylos, **C.** 277-95.

138 Hp. **Morb. Sac.** 4.

139 **Selene und Verwandtes**, s. 71.

140 Gal. 11. 165.

141 Aristoteles, **GA.** 4. 7. 6.

142 Frazer, I. H. N. Evans'ın Malaya'dan verdiği bir örneği aktarır: «Bir Jakun erkeği benim önümde tuhaf bir yakınmada bulundu... onun bulunduğu yerdeki bütün kadınlar sık sık bir tür çılgınlığa —büyük bir olasılıkla bir tür isteriye— yakalanıyorlarmış. Her kadın türkü çağırarak ormana kaçıyor, günlerce bir başına orada kalıyor, sonunda da nerdeyse çırılçıplak ya da giysileri paramparça bir durumda geri dönüyormuş... Bunu önce kadınlardan biri başlatıyormuş, sonra da öbürleri onu izliyorlarmış.» J. G. **Frazer, Apollodoros**, (Londra, 1921), s. 147.

143 Aristophanes, **Av.** 962.

144 G. Thomson, **Aeschylus and Athens**, (İkinci Basım, Londra, 1946), s. 144-45.

145 **Selene und Verwandtes.**

146 Plutarkhos, **Moralia**, 708-09.

147 **SIG.** 1218. 22.

148 Ath. 645a.

149 Bu kuttörende Hekate'yle Artemis özdeşleniyordu: Aristophanes, **Plutos**, 594.

150 Euripides, **Ph.** 109-10.

151 **İlyada**, 5. 53, 7. 83.

152 Orph. **HMag.** 3. 8. 5. 25.

153 Eusebios, **PE.** 3. 11. 32.

154 Hesiodos, **Theogonia**, 427.

155 Euripides, **Med.** 396.

156 Vergilius, **Aeneas**, 4. 511.

157 Epikharmos, 54.
158 Homeros, **H.** 2. 24-6, 47-58, 438-40.
159 Plutarkhos, **Moralia,** 378e; Pausanias, 1. 39. 5. 3. 25. 9.
160 Homeros, **H.** 2. 379.
161 Porph. **Ant.** 20.
162 V. G. Childe, **The Dawn of European Civilisation** (Avrupa Uygarlığının Doğuşu), (Üçüncü basım, Londra, 1939), s. 4, 221, 231, 285.
163 **Odysseia,** 19. 188.
164 **The Dawn of European Civilisation,** s. 50-51, 67.
165 Aynı yerde, s. 50-51, 209.
166 A. J. Evans, **The Palace of Minos** (Minos'un Sarayı), (Londra, 1921-35), c. 1, s. 72.
167 Vitr. 2. 1. 5.
168 Varro, **RR.** 1. 57.
169 W. W. Fowler, «Mundus Patet», **Journal of Roman Studies,** (Londra, 1911 -).
170 J. E. Harrison, «'Sophocles' Ichneutae and the Dromena of Kyllene and the Satyrs», Quiggin, s. 136.
171 **SIG.** 83. 11.
172 «Sophocles' Ichneutae and the Dromena of Kyllene and the Satyrs», Quiggin, s. 145.
173 F. M. Cornford, Quiggin, s. 164-65.
174 Homeros, **H.** 2. 99.
175 F. M. Cornford, Quiggin, s. 161.
176 Pausanias, 1. 39. 1.
177 Hesiodos, **İşler ve Günler,** 389.
178 F. M. Cornford, Quiggin, s. 157-91.
179 Aynı yerde, s. 166.
180 Strabon. 256.
181 Pausanias, 2. 35. 5.
182 Homeros, H. 2. 5-18.
183 Pausanias, 8. 31. 2.
184 Pausanias, 5. 20. 3.
185 Pausanias, 3. 14. 6.
186 Plutarkhos, Moralia, 839b.
187 Pausanias, 2. 35. 5.
188 Sophokles, **Oidipus Kolonos'ta, 683-85.**
189 Hesiodos, **Theogonia,** 912-13.
190 Homeros, **H.** 2. 122, 459-69.

191 Aynı yerde, 2. 169-230. Bu mysteria'ların çekirdeği, büyük bir olasılıkla, bir anaerkil saray tapımıydı.

192 Aster. **Hom.** 10.

193 Clem. **Pr.** 2. 14.

194 Homeros, **H.** 2. 25.

195 Aynı yerde. 2. 51-52.

196 Thesmophoria'nın batıdaki biçimlerinde, kadınlara dayatılan perhiz süresi dokuz gündü: Ovidius, **Met.** 10. 431-35.

197 Homeros, **H.** 2. 398-400.

198 M. P. Nilsson, **Primitive Time Reckoning,** (Lund/Oxford, 1920), s. 173, 231-32.

199 Aynı yerde, s. 71-72.

200 **The Mothers,** c. 2, s. 369.

201 Homeros, **H.** 2. 371-74.

202 R. A. Macalister, **Textbook of European Archaeology** (Avrupa Kazıbilimi Ders Kitabı), (Cambridge, 1921), c. 1, s. 447.

203 **The Dawn of European Civilisation,** s. 99-108.

204 Aynı yerde, s. 108.

205 Aynı yerde, s. 126-29.

206 H. D. Hansen, **Early Civilisation in Thessaly** (Eski Tesalya Uygarlığı), (Baltimore, 1933), s. 43-44.

207 Aynı yerde, s. 68-71, 91.

208 A. J. Evans, **The Palace of Minos,** (Londra, 1921-35), c. 1, 45, 51.

209 Aynı yerde, c. 1, s. 52.

210 M. P. Nilsson, **Minoan-Mycenaean Religion** (Minos-Mikene'de Din), (Lund. 1927), s. 260-62.

211 U. Zanotti-Bianco, «Archaeological Discoveries in Sicily and Magna Graecia», **Journal of Hellenic Studies,** (Londra, 1880 -), s. 244.

212 H. C. Payne, «The Plough in Ancient Britain», «Eski İngiltere'de Tarım»), **Archaeological Journal,** (Londra, 1844 -), s. 197-227.

213 L. Adam, **Primitive Art** (İlkel Sanat), (Londra, 1940), s. 111-12.

214 Aynı yerde, s. 125.

215 E. D. Earthy, **Valenge Women,** (Oxford, 1933), s. 111-24.

216 **Primitive Art,** s. 97.

217 R. Karsten, **The Civilisation of the South American Indians** (Güney Amerika Yerlilerinde Uygarlık), (Londra, 1926), s. 427-29.

218 **Minoan-Mycenaean Religion,** s. 251.

219 Aynı yerde, s. 252-56.
220 Aynı yerde, s. 260-62.
221 Pausanias, 7. 23. 6.
222 L. R. Farnell, **Cults of the Greek States** (Yunan Devletlerinde Tapımlar), (Oxford, 1896-1909), c. 2, s. 614.
223 **AP.** 6. 271.
224 Ovidius, **Met.** 9. 292-300.
225 **Valenge Women,** s. 69, 71.
226 C. K. Meek, **A Sudanese Kingdom: an Ethnographical Study of the Jukun-speaking Peoples of Nigeria,** (Londra, 1931), s. 183, 191, 196, 202, 207.
227 Call. **Del.** 257.
228 **The Civilisation of the South American Indians,** s. 244-45, 251-52.
229 **Odysseia,** 19. 188.
230 Pausanias, 8. 36. 3.
231 W. H. Roscher, **Ausführliches Lexicon der griechischen und römischen Mythologie,** (Leipzig, 1884-1937), c. 3, s. 509-11, 529-34.
232 Pausanias, 8. 28. 2.
233 **Ausführliches Lexicon der griechischen und römischen Mythologie,** c. 3, s. 509-11.
234 Pausanias, 3. 16. 11, 2. 17. 5, 3. 14. 7, 2. 2. 6.
235 **Cults of the Greek States.** c 2, s. 579.
236 **AP.** 6. 40.
237 S. Smith, **Babylonian Legends of the Creation** (Babil Yaratma Söylenceleri), (Londra, 1931), s. 37.
238 Pausanias, 2. 31. 7.
239 A. Benveniste, Revue de philologie, (Paris. 1877 -). 58. 118.
240 Pausanias, 2. 17. 3, 2, 35. 8. 7.
241 **GDI.** 5423.
242 Platon, **Phdr.** 229-30.
243 **AP.** 6. 280.

VII

EGE'DEKİ BAZI ANAERKİL TANRIÇALAR

1. Demeter

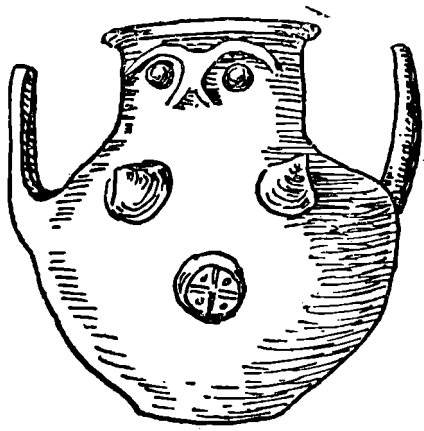
Küçük yontular nitelik değiştirip oyuncak bebeklere dönüşürken, onları ilkel büyüden almış olan anaerkil tanrıçalar da kendilerini yeni ataerkil koşullara uydurmaktaydılar. Bu sürecin ilk evrelerine Geç Minos döneminde rastlanabilir.

Minos'da ölüler genellikle doğal mağaralara ya da tapınak-gömütlere topluca gömülürdü.[1] Mokhlos'da ve Mesara'da gömütler gömütlüklerde bir arada bulunur; demek ki, çeşitli soylar tek bir köy yerleşim merkezinde toplanmıştır.[2] Ölülerin bir arada gömülmesi Kyklad'larda, Attika'da ve Peloponnesos'da da yaygındı.[3] Topluca gömülme Orta Helladik dönemde anakara-da ortadan kalkar, ama Geç Mykene döneminde küçük öbekler biçimindeki aile gömütleriyle yeniden ortaya çıkar. Mykene'nin Gömüt Alanı'ndaki gömütler iki yüzyıl boyunca sürekli kullanılmıştır; nitekim, buradaki iskeletler arasında bir aile benzerliği göze çarpar.[4] Malthi'de (Messenia) yapılan son kazılarda, birbirine yakın evlerde kümelenmiş üç yüzden fazla odadan oluşan bir Geç Helladik köyü gün ışığına çıkarılmıştır. Köy, yüksek bir duvarla çevrilidir. Duvarın dışındaysa, ana kapının hemen yakınında, Mykene'deki Gömüt Alanı gibi büyük taşlarla çevrili geniş bir gömütlük bulunmaktadır.[5]

Öte yandan, ölülerin çömleklere, taştan oyulmuş sinlere ya da kilden tabutlara tek tek konulması Girit'de ve Kyklad'larda daha Erken Minos döneminde başlamış ve gitgide yaygınlık kazanmıştı.[6] Yalnız, ölülerin çömleklere konularak gömülmesi belki de özel bir durumdur, daha çok küçük çocuklar için uy-

gulanmış olabilir. Anneyi ölen çocuğun ruhu aracılığıyla yeniden gebe bırakmak amacıyla, küçük çocukları evin içinde ya da hemen yakınında bir yerde çömleklere koyup gömme çok rastlanan bir alışkıdır.[7] Ama ölülerin tek tek gömülmesi, genel olarak, klanın dağılmasının bir belirtisi sayılmalıdır. Kyklad ve Minos kültürlerinin, kabileden devlete giden yolda —daha sonraları değişik koşullarda Yunanistan'ın dört bir yanında yinelenmiş olan bir süreçte— ilerlemeye koyulduğunu göstermektedir.

Minos kabile düzeni konusunda şimdilik hiçbir bilgimiz yok, ama totemci kalıntılardan da geçilmiyor. Praisos'da dişi domuz eti tabuydu; Zeus'u bebekliğinde bir dişi domuzun emzirdiği yolundaki bir gelenek de bu tabuyu doğruluyor.[8] Bu bölgede yaşayanlara Eteokret'ler ya da Gerçek Gritliler[9] deniliyordu, başka bir deyişle Minos soyundandılar bunlar; Zeus adı da Hint-Avrupa ailesinden geldiğine göre, bunun Yunanca konuşan istilacılar tarafından yerel bir totemci klana yakıştırılmış olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Adanın daha başka yörelerinde Zeus'la keçi arasında ilinti kuruluyordu.[10] Zeus'a adanmış olan Aigaion Dağı, yani Keçi Dağı eteklerinde doğal bir mağara, Psykhro Mağarası vardır ve bu mağarada keçilerle ve çift yüzlü baltalarla bezemlenmiş bir Minos vazosu bulunmuştur.[11] Anlaşılan, keçi de domuzun yaptığını yapmaktadır. Çünkü bir Minos mühüründe, bir keçinin bir bebeği emzirdiği görülmektedir.[12]

Resim 21. Yüzlü bir Troya çömleği.

Minos dininin kendine özgü simgeleri sütun, çift yüzlü balta ve boğa boynuzlarıdır. En çok önem verilen hayvanlarsa yılan, güvercin ve boğadır. Aslında sütun, kutsal ağacın stilize edilmiş

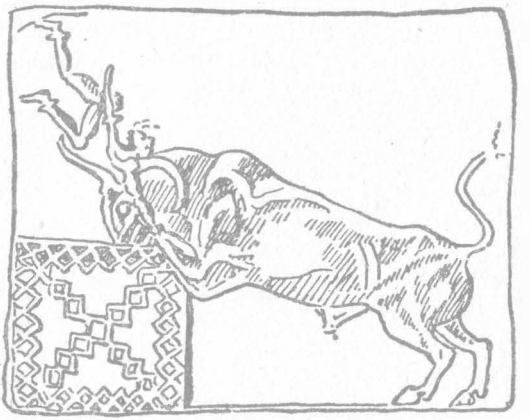
Resim 22. Keçinin emzirdiği bebek: Minos mühürü.

bir biçimidir.[13] Baltanın kutsallığı, ilkel toplumda kadınların işi olan ağaç kesmekten kaynaklanmış olsa gerektir.[14] Ağaçları devirmek için kullanıldığından, yıldırımla arasında bir bağıntı kurulmuş, böylelikle yağmur yağdıran bir büyü aracı olmuştur zamanla. Daha sonraları savaş baltasına ve kurban baltasına dönüşmüş, en sonundaysa kutsal boğanın kanına değdiğinden gücü bir kat daha artmıştır.[15] Hayvanlara gelince, yılanla güvercinden daha önce söz etmiştik. Boğa ise, erkeğin dölleme gücünü simgelediğinden, sürünün tanrılaştırılmış önderiydi. Günümüzdeki çoban topluluklarda da görülen sığıra tapınmanın Cilalıtaş Çağı Avrupasında varolduğu, küçük boğa yontularından anlaşılmaktadır.[16]

Minos ana-tanrıçasına, erkek yardımcıları da bulunan rahibeler hizmet ederdi. Minos'da bulunmuş bir yüzüğün üstündeki mühürde, kırda dans eden üç rahibe görülmektedir. Rahibelerin eteklikleri farbalalı, göğüsleri açıktır. Ayaklarının dibinde zambaklar açmıştır. Az ötede, tanrıça havada asılı durmaktadır; aşağıdan, tanrıçayla buluşacakmışçasına bir yılan tırmanmaktadır yukarı.[17] Mykene'de bulunan bir altın yüzükte, bir rahibe yalvarıp yakarıyormuşçasına sunağa doğru eğilmiştir, başka bir rahibe de kolları dirseklerinden bükülmüş, elleri kalçalarına uzanmış, dans etmektedir. Sağda bir ağaç göze çarpmaktadır;

Resim 23. Çifte yüzlü Minos baltası: Knossos'dan değerli taş üstüne oyma.

Resim 24. Minos boğa güreşi: Knossos'dan değerli taş üstüne oyma.

bir erkek yardımcı, rahibelere meyve koparmak için ağaca eğilmiştir.[18] Gournia'daki bir tapım putunda, tanrıça, doğurmakta olan bir kadın olarak gösterilmiştir.[19] Tanrıçaya, Amnisos'da-

Resim 25. Mykene tapım sahnesi: Mykene'den bir altın yüzük.

ki Eileithyia Mağarası'nda bu özelliğiyle tapınılmaktadır. Adı Hint-Avrupa ailesinden kaynaklanmayan Yunan Eileithyia'sının doğrudan doğruya Minos doğum tanrıçasından geldiğini kabul edebiliriz. Kimi bilim adamları daha da ileri giderek,

Resim 26. Kutsal ağacın önünde dans: Mykene'den bir altın yüzük.

Eileithyia ile Eleusis arasında bir köken bağı bulunduğunu öne sürmüşlerdir.[20]

Demeter'in atalarının Minos'lu olduğunu doğrulamak için kimi Demeter tapımı anıtlarına göz atılabilir. Louvre Müzesi'nde Demeter'in bir terrakotta kabartması vardır. Bu kabartmada,

Resim 27. Demeter'in yükselişi: Terrakotta kabartma.

iki elinde başak tutan, kollarından yukarı yılanlar süzülen Demeter yerden göğe yükselmektedir. Gerçi bu kabartma daha sonraki bir dönemde yapılmıştır, ama buradaki tip büyük bir olasılıkla eskidir.[21] Eleusis'de bulunan çok eski bazı küçük yontularda, Demeter'in başında bugünkü Yunan *pappas*'larının başlıklarını andıran silindir biçiminde uzun bir başlık vardır.[22]

Resim 28.
Demeter'in pappas tipi: Eleusis'den bir terrakotta.

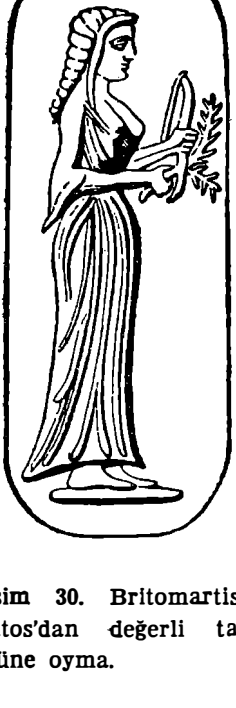
Gerçekte, bu iki tip arasında ortak bir yan yoktur, ama her ikisi de tanrıçanın ya da onun rahibesinin uzun başlıklı, etekliği farbalalı, göğüsleri açık korsajlı olarak gösterildiği bazı Orta ve Geç Minos yontularını anımsatmaktadır: öne uzatılmış olan ellerde yılan vardır, başka birtakım yılanlar da kollara, omuzlara ve kafaya dolanmıştır.[23] Bu Minos tipi, saçlarında ve ellerinde yılanlar bulunan kadınlar biçimindeki Erinys'leri akla getirmektedir ister istemez.[24] Nitekim, Arkadia'da bu tanrıçaya Demeter Erinys adıyla tapınılmaktaydı.[25] Anlaşılan, Demeter, *Erinys*'lerin kişileşmiş bir biçimi olarak ortaya çıkmıştır ve Artemis ile Nympha'lar arasında nasıl bir ilişki varsa, Demeter ile Erinys'ler arasında da öyle bir ilişki söz konusudur.

Resim 29.
Minos yılan rahibesi: Küçük yontu.

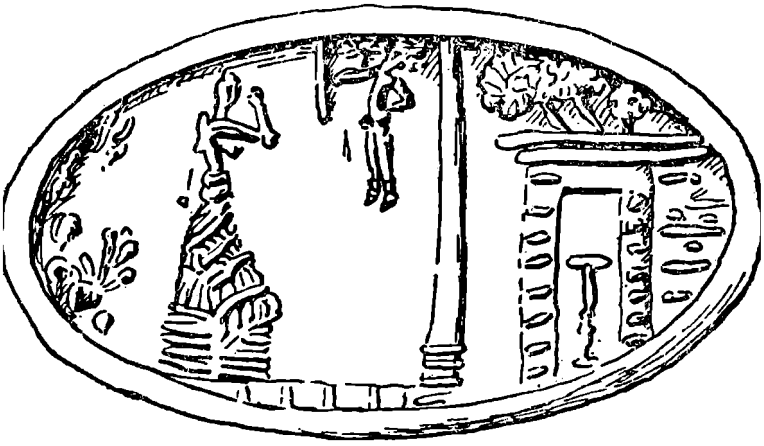
Persephone, Eleusis'de Kore, yani Kız adıyla, Andania'day-

sa Lekesiz Kız anlamına gelen Hagne adıyla biliniyordu.[26] Söylencelerde geçen Knossos'lu prenses Ariadne'nin adı, kızoğlankız demek olan *eriagne*'nin Girit Dorcasıdır;[27] Ariadne'nin öyküsüyse (Ariadne, Theseus tarafından Naksos Adası'na getirildikten sonra Dionysos tarafından kaçırılmış, dağa kaldırılmış)[28] Persephone'nin kaçırılışının bir başka biçimidir. Aynı türden üçüncü bir örnekse Britomartis'dir. Britomartis'in adı, anlamını çıkarabildiğimiz birkaç Minos sözcüğünden biri: «tatlı bakire» anlamına geliyor.[29] Kral Minos, Britomartis'e vurulmuş, kızı dokuz ay durmadan kovalamış, sonunda yakalanacağını gören Britomartis kendini denize atmış.[30]

Resim 30. Britomartis: Lyttos'dan değerli taş üstüne oyma.

Minos ana-tanrıçasının bir erkek ortağı vardı; belki oğlu, belki de eşiydi bu ortak, belki de her ikisi birden. Bu tanrı cilalıtaş çağında hiç görülmez. Orta ve Geç Minos dönemlerinde durumunda bir gelişme olursa da, gene de sonuna dek ikincil kalır.[31] Anaerkil toplum düzeninin bağrından doğan ataerkil bir ilkeyi temsil etmektedir bu tanrı. Knossos'da boğa ile özdeşlendiği anlaşılmaktadır. Kral Minos'un karısı Pasiphae'nin gönlünü kaptırdığı Minotauros'la ilgili söylence buradan kaynaklanmıştır. Belki de bu söylence, erkeğin boğa başı maskesi takmış kral tarafından temsil edildiği bir kutsal evlenmeye dayanmaktadır.[32] Sözünü ettiğimiz bu tanrı, oğul olarak düşünüldüğünde, Rheia'nın bakması için Amaltheia adlı nympha'ya verdiği Zeus'dur; eş olarak düşünüldüğündeyse, Demeter'in üç kez sürülmüş bir tarlada sarmaş dolaş olduğu İason.[33] Eleusis'de de, kutsal evlenme, söylencede karşımıza Demeter'in evlatlığı Demophon ya da Triptolemos olarak çıkan ölümsüz bir çocuğun doğmasına

Resim 31. Tanrının yere inişi: Minos mühürü.

yol açmıştır.[34] Triptolemos, Demeter'den öğrendiği saban kullanmayı ve tarla bakımını bütün dünyayı dolaşarak insanlara öğretmiştir.[35] Demek ki, söylencede erkeğin belirmesi, erkeğin tarımla uğraşmaya başlamasına denk düşmektedir.

Resim 32. Minos'lu rahip: Knossos'dan bir kabartma.

Demeter, bütün Yunan tanrıçaları içinde en tutucu olanıydı. Demeter tapımının yeni bir doğrultuda geliştiği biricik merkez, bu tapımın panhelenik bir gizemci dine dönüştüğü Eleusis'di; ama Demeter orada bile tarımsal niteliğini bütünüyle yitirmedi ve başka yerlerde karşı cinsle ilişkiye girmemeyi sürdürdü. Kızoğlankızlığını koruyan tek ana-tanrıçaydı Demeter.

Resim 33. Demeter ile Triptolemos: Attika tası.

2. *Athena*

Thukydides, Yunanistan'daki ilk yerleşim merkezlerinin, daha sonrakilerin tersine, deniz kıyısına kurulmadığını, korsanlardan korunmak için içerilere kurulduğunu söylüyor.[36] Thukydides'in bu görüşü, Thebai, Orkhomenos, Atina, Mykene gibi en eski yerleşim merkezlerinden kimilerinin, Hermione, Epidauros ve Messenia Pylos'undaki Karia-Leleg kentleriyle karşılaştırılmasıyla doğrulanabilir. Ayrıca, bu ilk dönemlerde nüfusun en geniş kesimini Pelasg'ların oluşturduğunu da söylüyor Thukydides.[37]

İlk köylerden kimileri daha çok tepelik yerlere kurulur, köy büyüyüp kente dönüştüğünde ilk yerleşim yeri kale ya da akropolis olurdu. Bunun en açık örneği Atina kentidir. Yunanistan'ın dört bir yanında (Atina'da, Argos'da, Sparta'da, Troya'da, Pergamos'da, Smyrna'da, Rodos'da ve daha birçok yerde) tanrıça Athena adına kurulmuş akropolislere rastlanır.[38] Aristeides'in deyişiyle, «Athena tanrıça, her kentin doruğunda tek başına egemenliğini sürdürür».[39] Burada biraz abartma var elbette, Athena tanrıça hiç de öyle hazır ve nazır değildi. Ama

Athena tapımının yayıldığı koşullarda ortaya çıktığını sandığımız bu yakıştırma, tanrıça Athena'nın ayırt edici özelliklerinden biri olup çıkacak kadar yaygındı.

Athena, Peloponnesos'da derin kökler salmıştı. Alipheras'da (Arkadia) Athena'nın doğumuyla ilgili yerel bir söylence vardı.[40] Kuzey Elis'deki Larisos Irmağı dolayında Athena Larisaia adıyla tapınılıyordu tanrıçaya.[41] Tanrıça, en eski çağlarda Larisa diye bilinen Argos'daki akropolisde de aynı adla anılıyordu.[42] Pelasg'lara özgü bir yer adıydı bu. Atina kentinde Athena tapımının daha kentin kuruluşundan başlayarak ortaya çıktığı sanılmaktadır. Atina'da ilk oturanlar Pelasg'lardı; Pelasg'ların kralı Kekrops ise Athena tanrıçanın hizmetkârıydı. Dolayısıyla, tanrıça Athena'nın, Atina kentine kendisine tapınan Pelasg'larca getirilmiş olabileceği geliyor akla. Peki, Pelasg'lar hangi yönden gelmişlerdi acaba?

Boiotia'lılar, Kopais Gölü'nü yaratan taşkın sularının altında kalan Atina diye bir kentin anısını koruyorlardı. Strabo ve Pausanias'a bakılırsa, bu kent, kral Kekrops'un Boiotia bölgesine egemen olduğu dönemde biliniyordu. Demek ki, Attika Atinası daha eski bir kentti.[43] Gerçekte bu görüşü doğrulayan tek bir bağımsız kanıt yoktur, ama gene de böyle bir savın ortaya atılmasındaki amaç açıktır. Atina'lılar, budala Boiotia'lılara borçlu görünmekten hiç hoşlanmıyorlardı. Oysa Athena tanrıçayı onlardan aldıkları anlaşılıyor. Athena'nın, Alalkomenai yakınlarındaki Triton Irmağı'nın kıyısında dünyaya geldiğine ilişkin gelenekten kaynaklanan Tritogeneia ve Alalkomeneis gibi sıfatları çok eski olsa gerektir, çünkü bu sıfatlar daha Homeros şiirlerinde yerel anlamlarından uzaklaşmışlardır.[44] Bu bakımdan, Meyer'in, Athena tanrıçanın Attika'ya Boiotia'dan geldiği görüşüne katılabiliriz.

Boiotia'ya girdikten sonra daha da kuzeye yöneliyoruz. Tarihsel zamanlarda Boiotia Birliği'nin tanrıçasıydı Athena; kendisine Athena İtonia adıyla tapınılmaktaydı. Bu ad, bizi, güney Thessalia'daki İtonos'a yöneltiyor. Çünkü Athena tanrıça, İtonos'da, aynı ad altında Thessalia Birliği'nin tanrıçasıydı.[45] Boiotia Birliği ise, Troya Savaşı döneminde Boiotia'yı ele geçiren Boiot'lara kadar uzanıyordu. Thessal'ler Thessalia'yı aynı

Resim 34. Athena: Attika vazosu.

dönemde ele geçirdiler; Boiot'ları Boiotia'ya süren de onlardı. Dolayısıyla, Athena İtonia tapımının Boiotia'ya güney Thessalia' dan geldiği açıktır. Ne ki, tanrıça Athena'nın Atina'daki ve daha başka yerlerdeki tapımları Troya Savaşı'ndan çok daha eski-

lere uzandığına göre, bu tanrıça Thessalia'ya Thessal'ler ya da Boiot'lar eliyle getirilmiş olamaz. Onu orada karşılaştıkları insanlardan almış olsalar gerektir; Pelasg'ların Thessalia'da öteki yörelerden daha kalabalık olduklarının söylendiğine bakılırsa,[46] bu tanrıçanın başlangıçta Pelasg'ların tanrıçası olduğu sonucuna rahatlıkla varabiliriz.

Thessalia'yı Boiotia'dan ayıran Malis Körfezi'nin güney kıyılarında Lokris Epiknemidia ve Lokris Opountia yer alır; buralara bu adlar, aynı halkın Korinthos Körfezi'ndeki bir başka yerleşim merkezi olan Lokris Ozolis'den ayırt edebilmek için verilmiştir. Lokris Opountia halkının çok ilginç bir göreneği vardı: her yıl Troya'ya iki genç kız yolluyorlardı, Troya Athena'sının hizmetine adanıyordu bu kızlar.[47] Bu görenek, Troya Savaşı'na katılan komutanları Aias'ın işlediği günahın kefareti olarak açıklanıyordu. Troya kentinin yağmalanışı sırasında, Aias da, kral Priamos'un bir Apollon rahibesi olan kızı Kassandra'yı kaçırmıştı. Hiç kuşkusuz, bir neden uydurabilmek için gerçek tersyüz edilmiştir burada. Gerçekte, genç kızların Troya Athena'sının hizmetine yollanmaları, tanrıçanın Lokris'deki tapımının Troya'daki tapımın bir kolu olduğunu göstermektedir.

İlyada'da Troya'nın koruyucu tanrıçasıdır Athena, akropolis'deki tapınağında oturur. Ama Athena tapınağının rahibesi Theano kesinlikle Troya'lı değildir; Thrakia'nın egemeni kral Kisseus'un kızıdır. Strabon, Kisseus'un, Thrakia'nın sonradan Makedonia diye bilinen yöresinde; daha doğrusu, Kissos Dağı'nın ve bir zamanlar sonradan Thessalonike kentine dönüşen Kissos kentinin bulunduğu Halkidikya yarımadasında yaşadığını söylüyor.[48] Pelasg'lar oturmuştu bu bölgede, dilleriyse burada varlığını sürdürmüştü. Kisseus, bir de, Aşağı Mezopotamya'daki Susa kenti yakınlarında yaşayan bir kabilenin, Kissi'lerin ata adı olarak çıkıyor karşımıza.[49] Gerçi Susa Troya'dan çok uzaklardadır, ama Troya kral ocağının doğuyla bağıntıları olduğu biliniyor. Troya'lıların bağlaşıklarından biri de, akropolis'i Memnonion olarak bilinen Susa kentinin kurucusu Tithonos'un oğlu Memnon'du; Tithonos, Troya kralı Priamos'un erkek kardeşiydi ve karısının adı da Kissia'ydı.[50] Hekabe de, Homeros-sonrası gelenekte Kisseus'un kızı olarak anılır.[51] Demek ki,

Kissi'lerin biri doğu, öbürü batı olmak üzere iki kolu vardı ve batı kolu Homeros Troya'sının kral soyunu oluşturuyordu.

Memnon'u, Priamos'un yardımına, Asur ya da Asya kralı olarak tanımlanan Teutamos diye biri göndermişti.[52] Biliyoruz ki, Kretschmer, *-amos* ile biten özel adları incelemiş, bunların Anadolu'ya özgü adlar olduğunu ortaya koymuştur.[53] İmbros' daki Pelasg Hermes'inin yerel adı İmbramos'du.[54] Priamos'un bağlaşığı olan Pelasg önderleri (Troya Larissa'sından geliyorlardı) Teutamos'un torunlarıydılar.[55] Thessalia Larissa'sı ise bir zamanlar Teutamidas ya da Teutamias adlı bir Pelasg kralının egemenliği altına girmişti.[56] Priamos adı da aynı sınıftan bir sözcüktür. Bütün bunlar birbirini tutmaktadır. Eğer Kissi'ler Pelasg idiyseler, onların ilk yurtlarını Kafkasya'da aramamız gerekir; nitekim, oralarda bir yerde, Trabzon'la Batum arasındaki kıyıda Kissa[57] adı verilen bir yerleşim merkezine rastlıyoruz. Eğer, Kissi'lerin iki kolu karşıt yönlere doğru göç etmişlerse, bu, batı kolunun Ege bölgesine taşıdığı Tithonos söylencesine açıklık getirmektedir: Tithonos'u, kendisine âşık olan şafaktanrıça kaçırmıştı.[58] Acaba bu Troya ve Makedonia Kissi'leri, Beşinci Bölümde belirttiğimiz gibi «Miny çömleği»yle belirlenen kültürü getiren Pelasg'lar mıydı? Öyle sanıyorum ki, Pelasg göçüyle ilgili bu ve daha başka sorular, mitoslarla ve yerlerin betimlenmesiyle ilgili yazınsal bilgilerin daha da derinliğine bir çözümlemesiyle yanıtlanabilir. Ama şimdilik Athena'nın bir Pelasg tanrıçası olduğunu belirtmekle yetineceğim.

Kekrops'un «toprağın oğlu» olduğu söylenir, yani bir Pelasg yerlisidir Kekrops. Üstü insan, altı yılan biçimindedir.[59] Üç kızı vardır: Aglauros ya da Agraulos, Herse ve Pandrosos. İlkinin sözcük kökeni belirsiz; ama «çiy» anlamına gelen Herse ile «tepeden tırnağa çiy» anlamına gelen Pandrosos sözcükleri, Athena Polias tapınağının yanındaki Pandroseion'da yetişen kutsal zeytin ağacına tapınmadan kaynaklanmaktadır.[60] Tanrıça Athena bir gün Hephaistos'un işliğine gelmiş, kendisine silah yapmasını istemiş Hephaistos'dan. Ateş-tanrı birden dayanılmaz bir istek duymuş Athena'ya, başlamış kaçan tanrıçayı kovalamaya. Tanrıçaya yetişmiş, ama boğuşurlarken Hephaistos'un sperması Athena'nın bacağına akmış. Athena tanrıça bir yün *(erion)* par-

çasıyla spermayı silmiş, tiksinerek yere, toprağa *(khthon)* atmış. Böylece toprak ana döllenmiş ve yılan-çocuk Erikhthonios doğmuş. Athena da çocuğu Kekrops'un kızlarına vermiş bakmaları için.[61] Elimizdeki biçimiyle bu öykü, daha sonraları tanrıçalarının kızoğlankız olduğunu savunan Atina'lılara verilmiş beceriksizce bir ödündür. Eğer tanrıyla tanrıça bir zamanlar bir kutsal evlenme biçiminde birleşmiş olmasalardı, böyle bir öykü uydurmaya da gerek duyulmazdı. Yılan-çocuğun gerçek anası yılan-tanrıçaydı. Ve Minos tanrıçası gibi bir tanrıçanın da, kral ocağının kızlarınca yetiştirilen kutsal bir zeytin ağacıyla bağıntısı vardı. Bu tanrıçanın tapımı, anaerkil bir tapımdı.

Resim 35. Athena, Erikhthonios ve Kekrops: Attika kabartması.

Kral Kekrops'un egemenlik dönemine iki önemli olay yakıştırılır. Bunlardan biri, evlilik kurumunun ortaya çıkışıdır. Ötekiyse, Athena ile Poseidon'un Akropolis'e talip olmaları ve bu-

nun için armağanlar yarışmasına girmeleridir. Athena, Pandroseion'a kutsal zeytin ağacını dikmiş; Poseidon ise Erekhtheus tapınağının içinde üçlü yabasını yere vurarak kutsal bir kuyu yaratmış. Hakemliğine başvurdukları Kekrops, Poseidon'un kutsal kuyusunu beğenmemiş, zeytin ağacını diken Athena'ya vermiş ödülü.[62] Troizen'de, Argos'da ve Korinthos'da rastlanan birçok benzer öyküde Poseidon gene yarışmacı olarak boy gösterir. Poseidon, Athena'yla birlikte Troizen'e de talip olmuş ve en sonunda kenti tanrıçayla paylaşmayı kabul etmişti.[63] Argos'da Hera'yla karşı karşıya gelmiş, tanrıçaya yenik düşmüş-

Resim 36. Athena ve Kekrops kızları: Attika vazosu.

tü.[64] Korinthos kenti için de güneş-tanrı Helios'la yarışır ve kent Helios'a verilir sonunda. Korinthos İsthmos'unu ise Poseidon kazanır ve orada Poseidon adına İsthmia Oyunları düzenlenir.[65] Bir başka geleneğe bakılırsa, İsthmia Oyunları, Kadmos'un kızı İno'nun oğlu Melikertes'in anısına düzenlenmiştir.[66] İsthmos'daki Megara kentinin kurucusu Megareus, Miny'lerin Orkhomenos kentinde Poseidon'un Onkhestes'den olan oğluydu.[67] Bu gelenekler Boiotia'dan aktarılmıştı; ancak, Kadmos'lular ya da Miny'ler tarafından değil de, onlarla bağı olan halklar tarafından aktarılmış olabilirler. Poseidon'un Thessalia'da Tyroid'lerin

ata tanrısı olduğunu görmüştük; sonra, daha kuzeyde, Peneios Irmağı'nın ağzı dolaylarındaki Petra'da eski bir Poseidon tapımı vardı.[68]

Poseidon kuzeyden gelmişti. Güzel de, Attika ve Peloponnesos'a kimler getirmişti Poseidon'u? Bir kere, Tyroid'ler getirmiş olamaz, çünkü onlar Attika'ya Dor istilasından sonra gelmişlerdir. Poseidon soyundan olduklarını ileri süren Boiot' lar da olamaz, çünkü Boiot'lar Peloponnesos'a kadar uzanmış olmalarına karşın, Attika'da hiçbir iz bırakmamışlardır. Geriye, Attika, Korintha ve kuzey Peloponnesos'da yaşadıkları belgelenmiş olan Lapith'ler kalıyor.[69] Attika Peirithoid'leri Lapith' lerdendiler; Peirithoos da Atina'nın yerel kahramanı Theseus'un en yakın dostuydu. Bu söylence, bugünkü biçimiyle, sanırız altıncı yüzyılın ikinci yarısında doğmuştur, daha eski değildir. Theseus, altıncı yüzyılın ikinci yarısında, Dor ırkının büyük kahramanı Herakles'e karşı Atina'lılarca uydurulmuş bir kişidir.[70] Daha önceleri, Peirithoid'lerin yaşadığı Marathon'un yerel kahramanıydı Theseus; Homeros'un *İlyada*'sında da Theseus'u, Thessalia'da Peirithoos ile Kaineus'un silah arkadaşı olarak görürüz.[71] Theseus köken bakımından Thessalia'lı bir Lapith'di. Bu da sorunumuzu açıklığa kavuşturuyor, çünkü Theseus yalnız Pindaros ile Euripides'in babası olduğu söylenilen Poseidon'la değil, Troizen kenti ve İsthmos Kıstağı ile de yakından bağıntılıydı.[72]

Poseidon'un, Theseus'dan ayrı olarak, konumuzla doğrudan ilgili iki bağı daha vardır Lapith'lerle. Birincisi, Korinthos' dandır. Makedonia kıyısında bir Korinthos kolonisi olan Potidaia onun adını taşır; sanırız bu adı kolooninin kurucusu, yani Korinthos tiranı Periandros'un oğlu seçmiştir.[73] Periandros, öyküsünü Beşinci Bölümde anlattığımız Kypselos'un oğlu ve ardılıydı. Kypselos ise, Korinthos yakınlarındaki Petra kentine yerleşen Kaineid'lerin Lapith klanındandı.[74] Bunların, Poseidon Petraios'un bulunduğu Thessalia Petra'sından gelmiş oldukları söylenebilir. Korinthos'daki Petra kentinin yeri tam olarak belirlenememektedir; ama eğer kentin doğusunda —Korinthia'nın büyük bir bölümü de burádadır— idiyse, o zaman İsthmos Kıstağı'nda olsa gerektir. Böylece, Poseidon'un Korinthos'a gelişi

açıklanmış oluyor: Korinthos'a Lapith'lerin bir kolu tarafından getirilmiştir Poseidon.

Gerçekte Athena tanrıçaya bağlı olan Erekhtheion'da, eski yılan kahramanla yeni tanrının kaynaşmasını simgeleyen bir Poseidon Erekhtheus sunağı bulunuyordu. Hemen bitişiğindeyse, orada rahiplik yapmış olan Boutad'ların resimleriyle süslü bir Boutes sunağı vardı.[75] Boutes, Poseidon'un oğluydu ve kızının adı Hippodameia idi. Lapith'lerin önderi Peirithoos, Hippodameia ile evleneceği zaman, düğününe Kentaur'ları, at adamları da çağırır; şarap içmeye alışık olmayan at adamlar şölende esriyip kendilerinden geçer, gelini kaçırmaya kalkışırlar; Lapith'lerle Kentaur'lar arasındaki ünlü kavga böyle başlar işte.[76] Bu boutad'lar, Lapith'lerin başka bir koluydu.

Lapith'lerin, Yunancayı tarihöncesi Thessalia'ya taşıyan halklardan biri olduğunu Beşinci Bölümde belirtmiştik. Yalnız, Boutad'lar Atina soyluluğunun kaymak tabakasıydılar; başkalarını hor gören, eski kafalı ve gerici bir topluluktular. Theseus' un yerel kahramanlığa yükselişi, pekâlâ Boutad'lar eliyle gerçekleştirilmiş olabilir. Boutad'lar, rahipliklerinin daha önceki döneminde Athena Polias tapımını ele geçirmişlerdi. Bu da, soyluluğun egemenliği koşullarında, kentin denetimini ellerinde tuttuklarını gösterir. Eğer Atina'lılar «Hellenleştirilmiş Pelasg' lar» idiyseler, Hellenleştirilmelerinde Boutad'ların parmağı olsa gerektir. Bu yüzden, Boutad'ların Yunanca konuşan bir soydan geldikleri görüşü pekâlâ doğru olabilir.

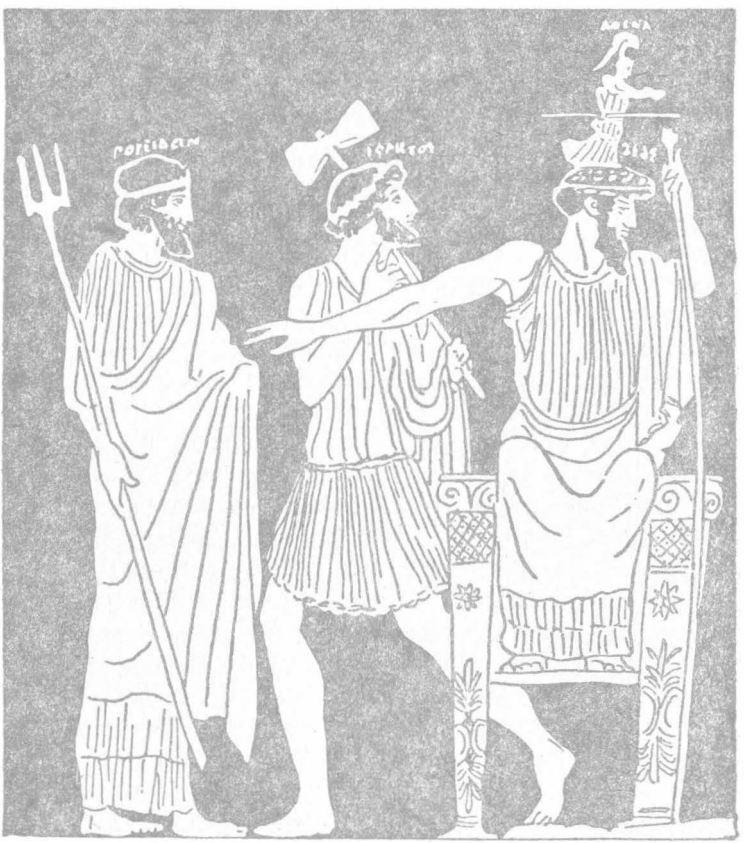
Lapith'ler, Attika'ya ilk yerleştikleri sıralarda, başka bir ırktan gelen Pelasg'lar tarafından kuşatıldılar ve zamanla Pelasg'ların kültürünü benimseyip özümlediler. Ne var ki, eski anılar ve izler kolay silinmedi. Toprak için verilen savaşım eski anıları ve izleri kuşaklar boyu canlı tuttu. Soylular, halkı, yerlileri, «toprağın oğulları»nı ne denli aşağılıyorlarsa, Attika'lı olmayan atalarıyla da o ölçüde övünç duyuyorlardı. Sonunda, demokratik hareket, Munro'nun pek yerinde belirttiği gibi, alçakgönüllü kökenlerini «demokratik bir slogan» ve «yabancı bir soyluluğun egemenliğine karşı bir protesto» olarak gözüpek bir biçimde ilan eden bu «toprağın oğulları»nın bir yeniden canlanışına dönüştü.[77]

Boutad'lar, Erekhtheus tapınağını ele geçirdikten sonra, yerli hanedanın kendi klan atalarının soyundan indiğini ileri sürer oldular. Poseidon ile Athena arasındaki anlaşmazlık konusunda en eski yetkili sayabileceğimiz Herodotos bu konuda görüş belirtmekten ustaca kaçınıyor, ama Apollodoros ilk gelenin kesinlikle Poseidon olduğunu, Athena'nın ancak Kekrops'un yalancı tanıklığıyla baskın çıktığını söylüyor.[78] Demek, bu «toprağın oğlu» bir yalancı tanıktı. Bu soylu aile, geçmişini işte böyle küçük hilelerle meşrulaştırmıştı.

Peki, bizim Pelasg Athena'sına ne oldu? Athena tanrıça uzlaşmak zorunda bırakıldı. Gerçi Athena gene Akropolis'in egemeniydi, ama bir bedeli vardı bunun. Bu bedelin ne olduğu, öykünün bir başka değişkesinden çıkarılabilir. Bu değişkeye göre, anlaşmazlık Atina halkının demokratik (aslında, demokrasi koşullarında gerçekleştirilen bütün oylamalardan daha demokratik) oylamasıyla çözülmüştür. Anlatılanlara bakılırsa, Kekrops'un krallığı zamanında mecliste erkekler kadar kadınların da oy hakkı vardı. Söz konusu anlaşmazlık meclise sunulduğunda, erkekler Poseidon'dan yana, kadınlarsa Athena'dan yana oy kullandılar ve kadınlar bir oy farkla üstün geldiler. Böylece Atina kentinin koruyuculuğu tanrıça Athena'ya verildi, ama buna karşılık erkekler de bir misillemede bulundular. Kadınları bir daha geri almamacasına meclisten attılar, Atina'lı sıfatından yoksun kıldılar ve çocuklara analarının adının verilmesini yasakladılar.[79] Bu öyküde anılan kadınlar anaerkil Pelasg'lar, erkeklerse ataerkil göçmenlerdir. Tapımların çatışması, babayanlı kalıtın getirilmesiyle, kadınların yurttaşlık haklarından yoksun kılınmasıyla ve küme evliliğinden tekeşli evliliğe geçişle aynı zamana denk düşmektedir. Diyebiliriz ki, burada söylence, insanların ekonomik, siyasal, toplumsal, cinsel, sözün kısası bütün ilişkilerinin birliğini bir söylencenin dile getirebileceği kadar açık seçik dile getirmektedir.

Bu denli kapsamlı değişiklikler hiç kuşkusuz epey uzun bir zaman almıştır. Sanırız, bu değişikliklerin Athena tanrıça üzerindeki etkisi de aşamalı olmuştur. Süreci ayrıntılarıyla izlemek olanaksız. Ama sonunda ortaya çıkan durumu hepimiz biliyoruz. Yılanı ve kutsal zeytin ağacıyla, *sacra*'sını yeraltına taşıyan,

onuruna top oynayan ve adlarını çiyden alan genç rahibeleriyle tarihöncesi Athena tanrıçayı, değerli taş üstüne oymalarda ve mühürlerde zambaklar arasında dans eden, kendisine meyva toplayan tapınıcılarına gökten inen Minos ana-tanrıçasından ayırt etmek gerçekten de çok zordur. Bu özellikler kolay kolay silinemeyecek kadar derinlere kök salmıştı, ama üstlerine yeni yeni özellikler eklendi ve yeniden yorumlandılar. Tanrıça Athena hiç

Resim 37. Athena'nın doğumu sırasında Poseidon ve Hephaistos: Attika vazosu.

evlenmemişti, çünkü Pelasg'lar zamanında evlilik diye bir şey yoktu; ama yeni çağda bu duruma bakılarak tanrıçanın kızoğlankızlığı yeğlediği sonucu çıkarıldı.[80] Athena'nın hiçbir zaman annesi olmadı; çünkü bir ana-tanrıça olarak Athena kendisi analığın simgesiydi; ama şimdi, tepeden tırnağa silahlı olarak kafasından çıktığı Baba Zeus'un gözde kızı oluyordu.[81] Gene dokumacılığın, çömlekçiliğin, el işçiliğinin ve el sanatlarının koruyucusu olarak kalıyor,[82] ama bunlara hepsinden önce savaşkan yiğitlik, uz dillilik ve erdemli, ılımlı düşünmenin tanrıçalığı da ekleniyordu: gerçekte, demokrasinin ülküleriydi bunlar.[83] Athena tanrıçanın bu resmi yönü, olanca ürkütücü görkemiyle, Pheidias'ın Parthenon'da diktiği altından ve fildişinden yapılmış büyük yontuda belirir: «Uzun boylu, gözleri ışıl ışıl, zırhlara bürünmüş, giysisi bileklerine inen, başında tepeli tolgası, elinde kargısı, ayaklarının dibinde kalkanıyla güzeller güzeli bir kızoğlankız.»[84] Ataerkil devletin kutsal başkanı olarak tanrıça Athena, kökenince belirlenen kadınlığının elverdiği ölçüde erkeksileşmiştir artık. Az daha unutuyorduk; bir de, ayaklarının dibindeki kalkanın altında sessizce çöreklenmiş yatan küçük bir yılan göze çarpar: Erikhthonios.[85]

3. *Ephesos'lu Artemis*

Ephesos'daki Artemis tapımı, İon'ların oraya yerleşmesinden çok önceleri oradaydı.[86] Bu tapım, sanıldığı gibi gerçekten Hitit'lere kadar uzanıyorsa, en azından on üçüncü yüzyıla kadar gidiyor demektir.[87] Doğrusu, başka hiçbir Yunan tapımının bu denli kesintisiz bir tarihi yoktur. Burada söyleyeceklerim konusunda, bu tapımı Hitit döneminden alıp Demeterius'un Ephesos Diana'sına bağlılığı sayesinde zengin olduğu günlere kadar getirerek bütün ayrıntılarıyla gözler önüne seren Picard'a çok şey borçluyum.[88]

Bu tapımın üyeleri başlangıçta Leto'ya tapınıyorlardı. Leto'yu Kaystros Irmağı bataklıklarında bulunduğu söylenen,[89] kutsal bir ağaca asılı bir yontu temsil ediyordu. En eski tapınak, altında küçük bir sunak bulunan ağacın çevresindeki avludan oluşuyordu.[90] Minos anı-taşlarında betimlenen tapımlarla bütünüyle aynı

Resim 38. Ephesos'lu Artemis: Ephesos'dan bir küçük yontu.

türde bir tapımdı bu. Sözünü ettiğimiz basit yapı, eski çağların başlarında büyüyerek tipik Yunan tapınağına (tanrıça ve onun yontusu için bir ev) dönüştü.[91] Birkaç kez yeniden yapılan tapınak kalabalık ve örgütlenmiş bir rahipler ve rahibeler topluluğunun hizmette bulunduğu en büyük tapınaklardan biri oldu çıktı sonunda.[92] Her yıl düzenlenen şenlik ilkyaza rastlar ve bir ay sürerdi.[93] Şenlik, herkesin önünde kesilen kurbanlar ve yapılan danslarla açılır, sonra bunu atletizm yarışmaları izlerdi.[94] Bu yarışmaların aynı nitelikteki öteki yarışmalardan (örneğin Olimpiyat Oyunları) ayrılan bir özelliği vardı; daha altıncı yüzyıla kadar, kadınların yarışmaları baştan sona izlemelerine izin verilmekteydi.[95] Yarışmaları kazananlar bir din okuluna yazılırdı.[96] Ephesos'lu tanrıçanın genel niteliğini Picard şöyle tanımlıyor:

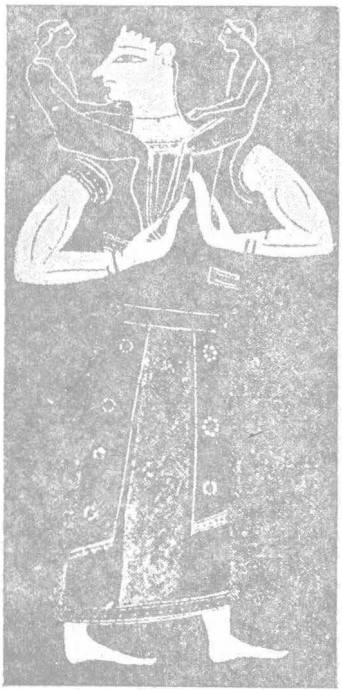
Bütün doğanın egemeniydi. İlkyaz geldiğinde çiçeklerin açmasını, toprağın verimli kılınmasını, o denetlerdi. Ana öğelere hükmeder, havayı ve suları çekip çevirirdi. Hayvanların yaşayışını yönetir, yabanıl hayvanları evcilleştirir, evcil hayvanları korurdu. Hem iyilik eder, hem de canlıların ölümünü elinde tutardı. Hastalıkların iyileştiricisi ve sağlık tanrıçasıydı. Aynı zamanda, öbür dünyaya yolculukları sırasında ruhlara yol gösterirdi.[97]

Ayrıca, bu tanrıça, kendisini erkeklerden kaçınan kızoğlankız bir avcı olarak betimleyen Homeros şiirlerine meydan okurcasına, doğum yapan kadınların yardımcısı olarak kalmıştır sonuna kadar.[98]

Kutsal ağaç, tanrıçanın doğduğu yeri gösteriyordu. Doğum sancıları geldiğinde bu ağaca yaslanmıştı Leto.[99] Tapımın temeli buydu. Tapınak kalıntıları arasında, *kourotrophos* tipinde (bebek emziren kadın) birçok küçük yontu bulunmuştur. Bunların en eskisinde, bir ana ile çocuğu (Leto ile Artemis) görül-

mektedir. Yalnız daha sonraki örneklerin kimilerinde iki çocuk vardır.[100] Kız çocuğa bir de erkek çocuk eklenmiştir. Artemis en sonunda anası Leto'nun yerini aldı, ama Ephesos'lu Apollon hiç büyümedi.

Ephesos'un otuz kilometre kadar kuzeyinde, Kolophon kenti yakınlarında, Apollon'un Kraros denilen bir kutsal korusu vardı. Burada da başlangıçta anneye, yani Leto'ya tapınılıyordu, Leto burada da bir çocuk doğurmuştu, ama bu kez doğan çocuk erkekti ve sonunda anasının yerini alacaktı.[101] Peki, neden Leto'nun yerini Ephesos'da kızı, Klaros'daysa oğlu aldı dersiniz? Picard bunun yanıtını şöyle veriyor:

Resim 39. Ana-tanrıça ve ikizler: Attika vazosu.

Klaros genellikle Doğu'ya ve Doğu'nun geleneklerine karşı Ephesos'dan daha dirençliydi... Apollon gibi, ataerkil toplumun göksel egemeni olan bir tanrının orada daha iyi karşılanması doğaldı kuşkusuz.[102]

Ephesos'lu Artemis anaerkil niteliğini korudu. Artemis'in birçok Doğulu özelliği vardı, ama aslında bunlar salt Doğu'nun etkilerinden doğan özellikler sayılmazdı.[103] Denilebilir ki, Artemis, Doğu'nun etkilerini almakla birlikte kendi kökenine bağlı kalmıştır. En güçlü dönemlerinde Hititlerin kurduğu Artemis tapımı, daha Yunanlılar onu Karia'lıların ve Leleg'lerin elinden aldıkları zaman bile birçok köklü değişikliğe direnmiş bulunuyordu. Gerçi Yunanlılar tapımın kendisini ataerkilleştiremediler, ama si-

yasal açıdan belirleyici nitelikte bir yenilik getirmeyi de başardılar. Din okullarına rahiplerin yanı sıra rahibeler de girebiliyordu; ne var ki, iç tapınağa kadınların girmesi yasaktı, buraya giren kadınlar ölüm cezasına çarptırılıyordu.[104] Böylece, merkezi yönetim erkeklerin denetimine girmiş oluyordu. Bu Yunanlıların Karia'lı kadınlarla evlendiklerini anımsayacak olursak, bu kuralın ne anlam taşıdığı açıkça ortaya çıkar; nitekim, kadınların iç tapınağa girememesine ilişkin kuralın bu denli tartışılmaz ve kesin nitelikte oluşu, gerçekte anaerkil geleneğin ne denli sağlam olduğunu göstermektedir.

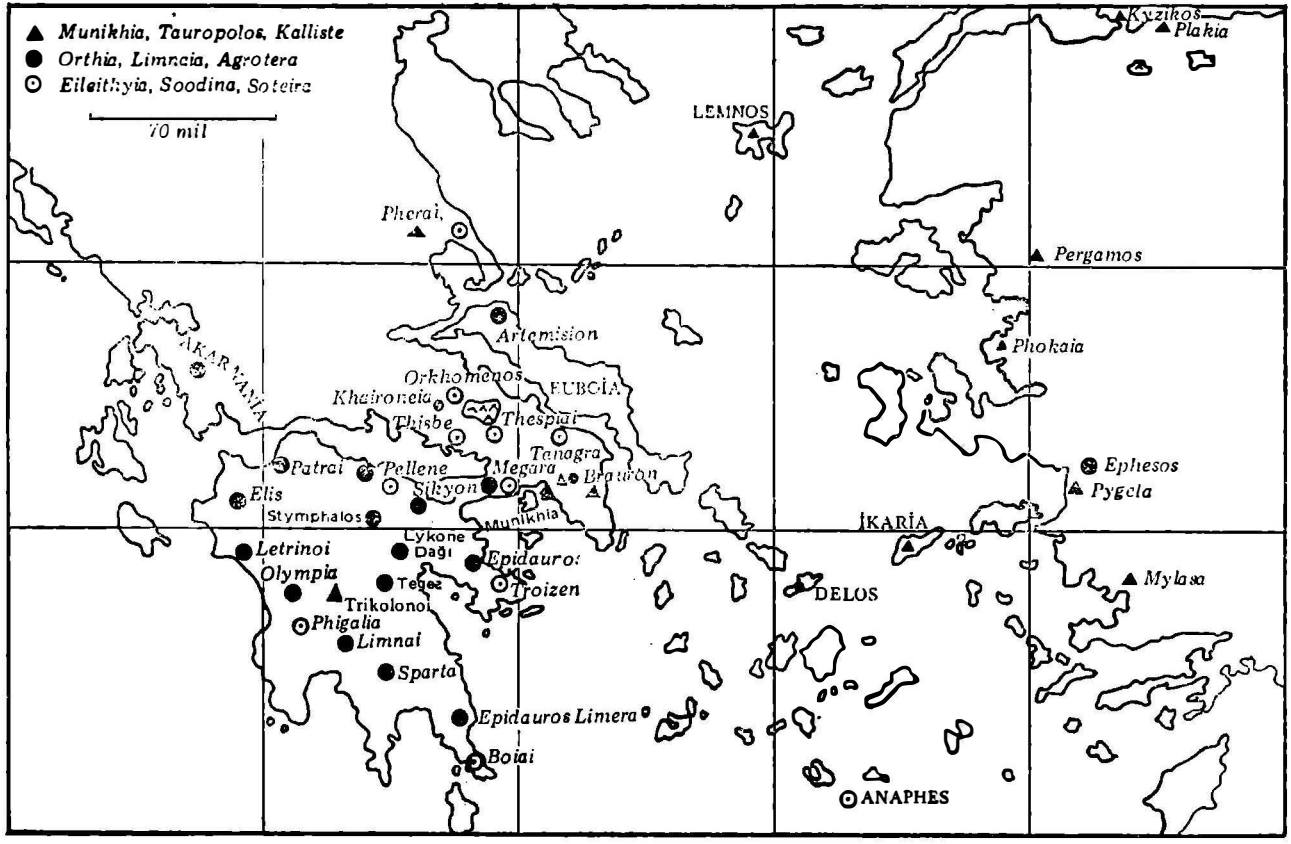
Sparta'daki Artemis Orthia tapınağı Eurotas Irmağı kıyısındaydı. Burada yapılan kazılarda birçok küçük kadın yontusu bulundu.[105] Tanrıçanın imgesinin söğüt dalları arasında bulunduğu söyleniyordu; tanrıçaya da Lygodesma, «söğüt dallarına

Resim 40. Artemis Orthia: Sparta'dan bir fildişi kabartma.

sarılı» adı verilmişti.[106] Ephesos'daki yontuyla aralarındaki benzerlik öylesine açık ki, Sparta'lı Artemis'in Ephesos'lunun bir uzantısı olduğu bile söylenebilir. Anımsayacak olursak, Sparta' da ilk oturanlar Leleg'lerdi. Sparta'lı erkek çocuklar, erginliğe eriştikleri zaman, bu tapınakta kırbaçlanarak bir dayanıklılık sınavından geçirilirdi; Sparta'lı adının güçlüklere karşı dayanıklı olmanın simgesi sayılması da bu sınavlardan kaynaklanmıştır. Tören gerçekten bir dayanıklılık denemesi ya da bir güçlülük sınavıydı; kabilelere özgü erginlenme törenlerinin tipik bir biçimiydi. Yalnız bir özelliğiyle farklılık gösteriyordu: erkek çocuklar kutsal yontuyu kucağında tutan rahibenin önünde kırbaçlanıyordu.[107] İlkel erginleme töreninin en ağır yaptırımlarla güvence altına alınan değişmez bir kuralı da, karşı cinsin kesinlikle dışarıda tutulmasıdır. Demek ki, Sparta'lıların erginleme sınavı bu canalıcı noktada değişikliğe uğramıştı. Rahiplerin gerçekleştirdiği bir kuttörende bir rahibenin bulunması, Khasi'lerden bildiğimiz gibi, bu görevi bir zamanlar rahibenin yerine getirdiğini gösterir. Ayrıca biliyoruz ki, söğüdün *(lygos)* aybaşı üzerinde etkili olduğu sanılıyor ve bu bitki bu alanda kullanılıyordu. Sparta'dakine çok benzeyen bir kırbaçlama sınavı da, Arkadia'daki Alea'da kadınlara uygulanmaktaydı.[108] Sparta'lı erkek çocukların rahibenin önünde kırbaçlanmalarının nedeni, bu erginleme sınavının, adayların genç kızlar ve başgörevlinin de bir rahibe olduğu bir kuttörenden kaynaklanmış olmasıydı.[109]

Artemis Orthia tapınağının bulunduğu yerdeki kalıntıların hiçbiri Dor istilasından eski değildir. Bu da tapımın orada Dor yerleşmeciler tarafından kurulduğunu gösterir, ama daha başından onlara özgü bir tapım olduğunu göstermez. İstilacıların, her zaman, ele geçirilen yöre halkının tapımlarını kendilerine mal ederek durumlarını sağlamlaştırmaya çalıştıklarına tanık olunmuştur. Kaldı ki, Sparta'lı Artemis'in nereden geldiğini de biliyoruz. Sparta'da bulunduğu yere Limnaion *(limne,* «bataklık») deniliyordu; tapıma da Messenia sınırındaki Limnai köyünden kalkılarak bu ad verilmişti; burada bir Artemis Limnatis («bataklıkların» tanrıçası) tapınağı vardı.[110]

▲ Munikhia, Tauropolos, Kalliste
● Orthia, Limnaia, Agrotera
⊙ Eileithyia, Soodina, Soteira
70 mil
LEMNOS
Kyzikos
Plakia
Pergamos
Phokaia
Pherai
Artemision
AKARNANIA
Orkhomenos
Khaironeia
EUBOİA
Thisbe
Thespiai
Tanagra
Patrai
Pellene
Megara
Bralron
Ephesos
Pygela
Elis
Sikyon
Stymphalos
Munikhia
İKARİA
Letrinoi
Olympia
Lykone Dağı
Epidauros
Tegea
Troizen
Trikolonoi
DELOS
Mylasa
Phigalia
Limnai
Sparta
Epidauros Limera
Boiai
ANAPHES

Orthia ya da Orthosia (her iki biçime de rastlıyoruz) adının ne anlama geldiği bilinmiyor. Tek bildiğimiz, Orthia'nın Elis'de, Orthosia'nın da Karia'da birer köy oldukları.[111] Sparta'ya özgü bir ad değildi demek ki. Yazılı belgelere geçmiş on Artemis Orthia (Orthosia) tapımı vardır ve üçü dışında hepsi de Peloponnesos'dadır.[112] Ayrıca, az önce anlattıklarımızdan da açıkça anlaşılacağı gibi, Artemis Orthia ile Artemis Limnatis gerçekte aynı tanrıçaydılar. Tam yedi Artemis Limnatis (Limnaia) tapımı vardır ve bunların hepsi de Pleponnesos'dadır.[113] Bunlara, Arkadia'da bulunan Stymphalia Gölü'ndeki Artemis Stymphalia ve Letrinoi'daki Artemis Alpheaia tapımları da eklenebilir; bunların da aynı kümeden oldukları açıktır.[114] Olympia'da bir Artemis Alpheaia daha vardı.[115] Bu «bataklıkların» tanrıçası da Artemis Agrotera'dan, «kırların» tanrıçasından pek farklı değildi sanırız. Bu ad dokuz yerde karşımıza çıkmaktadır ve bunlardan beşi Peloponnesos'dadır.[116] Öyleyse, yirmi dört Orthia-Limnatis-Agrotera merkezinin en azından on sekizi Peloponnesos'dadır. Geriye kalanların ikisi Atina'da, biri Megara kolonisi olan Byzantion'da, ikisi birer İon kolonisi olan Euboia Adası'ndaki Artemision Burnu'nda ve Phanagoreia'da, biri de Akarnania bölgesindedir. Bu tapımlar Peloponnesos'un belirleyici özelliklerini taşıyorlardı; bu da, onların Karia'lılar ve Leleg'ler tarafından Anadolu'dan getirildikleri görüşüyle uygunluk göstermektedir.[117]

Artemis'e, Peloponnesos dışında, daha çok Boiotia'da tapınılırdı. Ama Boiotia'daki adları değişikti Artemis tanrıçanın. Khaironeia'da Soodina, yani «doğum sancılarından kurtaran»;[118] Thisbe'de Soodina ya da Soteira, yani «kurtarıcı» adıyla anılırdı.[119] Soteira adına Megara'da, Troizen'de, Lakonia bölgesinde ve Kyklad'larda da rastlarız.[120] Khaironeia, Thisbe, Thespiai ve Orkhomenos'da aynı zamanda Artemis Eileithyia'yı görürüz.[121] Bundan, Karia'lı doğum tanrıçasının Boiotia'da Minos'lu tanrıçayla kaynaştığı sonucunu çıkarabiliriz.

Thessalia kıyılarındaki Magnesia kentinde de rastlarız Artemis Soteira'ya, ama tanrıçanın Thessalia'daki tipik imgesi «kavşakların» tanrıçası anlamına gelen Enodia'dır;[122] Artemis-Hekate'nin belki de Thrakia'lı Brimo ve ay-tanrıça Bendis'le

ilintili yerel bir biçimidir bu.[123] Thessalia'nın hiçbir yerinde Orthia, Limnatis ya da Agrotera'ya rastlanmaz. Demek ki, bu sıfatların kuzeye doğru yayılması, Karia'lıların etki alanının sınırlarına denk gelmektedir.

4. *Brauron'lu Artemis*

Şimdi bu kızoğlankız avcıyı Yunan dininin en karanlık köşelerinden birine kadar izlememiz gerekecek.

Arkadia'lıların atası, «ayı-adam» *(arktos)* Arkas'dı. Arkas dünyaya gelmeden kısa bir süre önce, Artemis'in arkadaşı olan anası ayı kılığına sokulmuştu.[124] Arkas'ın anasının adı Kallisto, Megisto ya da Themisto'ydu. Aslında bunlar Artemis'in kendi adlarıydı.[125] Attika kıyısında, Brauron'da bir Artemis Brauronia tapınağı bulunuyordu. Genç kızlar burada evlenmeden önce safranlara bürünerek bir ayı dansı yaparlardı.[126] Ayrıca şenlik sırasında bir keçi kurban edilirdi. Halk bir zamanlar bir ayıyı öldürmüş, tanrıça da onları ilençleyerek üstlerine veba salgını salmıştı. O zaman içlerinden biri tanrıçanın öfkesini yatıştırmak amacıyla bir keçiye kızının giysilerini giydirmiş, sonra da onu tanrıçaya kurban etmişti.[127]

Doğum yapmak üzere olan kadının ayıya dönüştüğü Arkadia mitosunu, evlenmek üzere olan genç kızların ayı dansı yaptıkları Attika kuttöreni açıklıyor. Ancak, kuttörende mitosun içermediği iki ayrıntı var: keçinin kurban edilmesi ve bir genç kızın kurban edilir gibi gösterilmesi. Keçinin, ayının yerini tuttuğu düşünülebilir. Bu da, kuttörenin, daha eski bir dönemden ya da ayılara tarihsel dönemin Attika'sından daha sık rastlanan başka bir ülkeden kaynaklandığını getirmektedir akla. Peki ya genç kız? Lemnos'lu Pelasg'ların kaçırdığı Atina'lı çocukların öyküsünü daha önce dinlemiştik. Bir başka gelenekteyse, Pelasg'lar Brauron kıyılarını yağmalamakla, Attika'lı genç kızları kaçırıp gemilerle Lemnos'a götürmekle suçlanırlar.[128] Bu kızlardan ne istiyorlardı acaba? Anlatılanlara bakılırsa, Lemnos'lular genç kızların kurban edildiği bir «ulu tanrıça»ya tapınıyorlardı.[129] Gerçek ortaya çıkmış oluyor böylece.

Troya Savaşı'na katılacak Akha'ların gemileri Aulis lima-

nında toplanır. Ama denizdeki fırtına filoların yola çıkmasını engellemektedir. Ordunun bilicisi, Artemis tanrıçanın öfkelendiğini, ancak kral Agamemnon kızı İphigeneia'yı kendisine kurban ederse öfkesinin yatışacağını söyler. Bunun üzerine Agamemnon, safranlara bürünen kızı İphigeneia'yı öldürmeye hazırlanır; İphigeneia kurban edilmek üzere sunağa çıkar, bıçak tam boğazına saplanacağı anda Artemis onu havaya kaldırıp bıçağın altına bir dişi geyik, boğa ya da ayı koyar.[130] İphigeneia ise Tauris'e, yani bugünkü Kırım'a götürülür. Tauris kralı Thoas, bu kıyılara ayak basan her yabancıyı Artemis tanrıçaya kurban etmektedir. İphigeneia orada Artemis tapınağına rahibe olur. Yıllar sonra, Tauris'e, anasını öldürdüğü için sürgün edilen erkek kardeşi Orestes gelir. Kral Thoas, Orestes'i, kurban edilmek üzere İphigeneia'ya teslim eder. Ama İphigeneia Orestes'i tanıyınca, onu ve tanrıçanın yontusunu kıyıya götürmek için bahane uydurur, kıyıya inince de Orestes'le birlikte gemiye atlayıp sağsalim yurduna döner.[131] Şimdi yeniden Lemnos'a dönelim. Lemnos'lu kadınlar bir gece adada ne kadar erkek varsa öldürdüklerinde, yalnızca Hypsipyle babasını öldürmemişti. Babasının adı Thoas'dı. Hypsipyle babasına Dionysos giysileri giydirerek onu deniz kıyısına götürmüştü. Oradan bir gemiye binerek Tauris'e gitmişler, Thoas orada kral olmuştu.[132]

Böylece bu ayı-tanrıçanın geçmişi açıklığa kavuşmuş oluyor. Bu tanrıça, kendisini Arkadia'ya Attika'dan, Attika'ya Lemnos Adası'ndan, Lemnos Adası'na da Karadeniz'in uzak kıyılarından getirmiş olan Pelasg'ların tanrıçasıydı. Bu durumda, Ege'ye Propontis, yani bugünkü Marmara Denizi üzerinden gelmiş olması gerekir. Pelasg dilinin varlığını sürdürdüğü bölgelerden biriydi burası; ayrıca burada Ayı Dağı denilen bir dağ bulunuyordu, Kyzikos kenti bu dağa kurulmuştu.[133] Böylece Pelasg'ların Kafkasya kökenli oldukları doğrulanıyor ve irili ufaklı öteki kanıtlar da yerli yerine oturuyor. Elis'de, Troas'da ve Paphlagonia'da rast geldiğimiz Kaukon'lar Kafkas adı taşımaktadırlar; gene Pelasg'ların yaşadığı Khios Adası'nda Kaukasa adlı bir köy ve bu köyde bir Artemis Kaukasis, yani Kafkasya'lı Artemis tapımı vardı.[134]

Brauron'daki ayı dansı, aslında bir ayı klanının, totemi

canlandıran adaylardan birinin öldürüldüğü bir erginleme töreniydi. Erginleme törenlerinde insanların kurban edilmesine zaman zaman günümüzdeki kabilelerde de rastlanır.[135] Ama aynı tanrıçanın, ayının yanı sıra daha başka kutsal hayvanları da vardı. Bunlardan biri boğaydı; tanrıça, boğadan dolayı Tauro ya da Tauropolos adını almıştı. Bu ad Attika'da, Lemnos'da ve Kappadokia'da görülür.[136] Hiç kuşku yok ki, tanrıçanın ortaya çıktığı yer olan Tauris de bu adla ilintilidir.

Eğer Brauron Artemis'i Pelasg'ların tanrıçası idiyse, onun Athena tanrıçayla nasıl bir ilişkisi olduğuna bakmamız gerekir. İki tapım arasında bir bağıntı noktası arayacak olursak, Troya' da bulabiliriz bu bağıntıyı. Troya'lı Athena'ya hizmet etmeye gönderilen Lokris'li genç kızlar ilkin bir sınavdan geçmek zorundaydılar. Bu sınav gereği, canlarını kurtarmak için kaçarlar, yakalanmadan tapınağa ulaşabilirlerse rahibe olurlardı. Tapınağa ulaşamadan yakalanırlarsa Athena tanrıçaya kurban edilirlerdi.[137] Burada gene, Lemnos'un «yüce tanrıçası» çıkıyor karşımıza.

Bu durumda, Pelasg'ların ana kolunun Makedonia ve Thessalia'dan geçerek karadan gelmiş olmasına karşın, daha küçük bir topluluğun da, belki de daha sonraları, Lemnos ve Troas'dan kalkıp denizden orta Yunanistan'a geldiği anlaşılıyor. Athena tanrıça birinci göçe bağlıdır, ayı-ve-boğa tanrıça ise ikinci göçe. O zaman ikinci tanrıçaya niçin Artemis adı verilmişti? Bu özdeşleme, sanırız, Ephesos'un yüce tanrıçasının etkisinden ileri gelmekteydi. Dahası, belki de ilk kez Troas bölgesinde yapılmıştı bu özdeşleme. Yitik destanlardan birinden, *Kypria*'nın bir bölümünden, Khryses'in kızının, Troas'da Akha' ların eline düştüğünde, Artemis'e kurban edileceğini öğreniyoruz.[138] Anlaşıldığı kadarıyla, bu Troya'lı Artemis Troya'lı Athena'nın başka bir biçiminden başka bir şey değildi; nitekim, Pelasg ve Karia-Leleg egemenlik alanlarının bu bölgede çakışması bu belirsizliği aydınlığa kavuşturmaktadır.

Daha başka benzerlikler de söz konusu. Ephesos'lu Artemis, analıkla ve ayla olan bağıntılarını hiçbir zaman yitirmemiştir.[139] Sparta'lı Artemis'in kentin hemen dışında bir tapınağı vardı, dadıları erkek çocukları buraya getirirlerdi.[140] Bebeği

aya gösterme göreneğinin bir değişkesidir bu. Brauron'lu Artemis doğum yaparken ölen kadınların giysilerinden dikilmiş cüppelere sarınır,[141] hiç kuşkusuz ayla ilintili bir ad[142] olan Munykhia adını taşırdı.[143] Atina dolayında bu adda bir kent bulunuyordu; burada Artemis şenliği Munykhion (Nisan-Mayıs) ayının on altısına rastlardı.[144] Bu da, bu şenliğin, çok eskilere uzanan her ay dolunaydan sonraki gece çörek sunma göreneğine dayandığını gösteriyor. Artemis Munykhia, hepsi de Pelasg'ların egemenlik alanında kalan Pherai, Pygela, Kyzikos ve Plakia'da yeniden karşımıza çıkar.[145]

Artemis tanrıçanın evrimi, Yunan göksel varlıklarının değişik kültürlerin kaynaşmasını içeren karmaşık bir sürecin ürünleri olduğunu ortaya koymaktadır. Tıpkı Athena gibi bu Pelasg Artemis'i de Hellenik değildir diye kestirilip atılamaz. Bir bakıma, Hellen-öncesi dönemdendir, çünkü Brauron'lu genç kızlar ayı danslarını yaparlarken sanırız Attika köylerinde konuşulan dilde tek bir Yunanca sözcük yoktu daha. Ama Pelasg Artemis'i, tam da bu nedenle, bildiğimiz gelişmiş Artemis'e, yani Hellas masallarının en ünlüsünde Agamemnon'un kızının canını almak isteyen tanrıçaya çok daha büyük katkıda bulunmuştur ve bu el değmemiş, kızoğlankız annenin tapınaklarını Meryem Ana'ya bırakması için çanların çalmaya başladığı güne kadar, Brauron'lu genç kadınlar bu tanrıçaya tapınmayı sürdürmüşlerdir. Hellenizmin kökenlerini, Balkan dağlarındaki ya da Ukrayna bozkırlarındaki erişilmez bir geçmişin sınırları içinde tutmak doğru olmaz. Hellenizmin kökenleri Yunan toprağında, yüzeyin hemen altında yatmaktadır.

5. *Hera*

Hera, asıl örnekten sapmada Athena'yı bile geride bırakır. Sanırız, anaerkil niteliğinden sıyrılan ilk tanrıçaydı Hera. Hera, Agamemnon'un Argos Ovası'ndaki sarayının bulunduğu Mykene kentinde, Troya'yı kuşatan Akha'lar topluluğunun tanrıçası oldu ve böylece erken bir tarihte Olympos'un ecesi, yeni ataerkil dünyanın göksel egemeni Zeus'un karısı olarak ululandı.

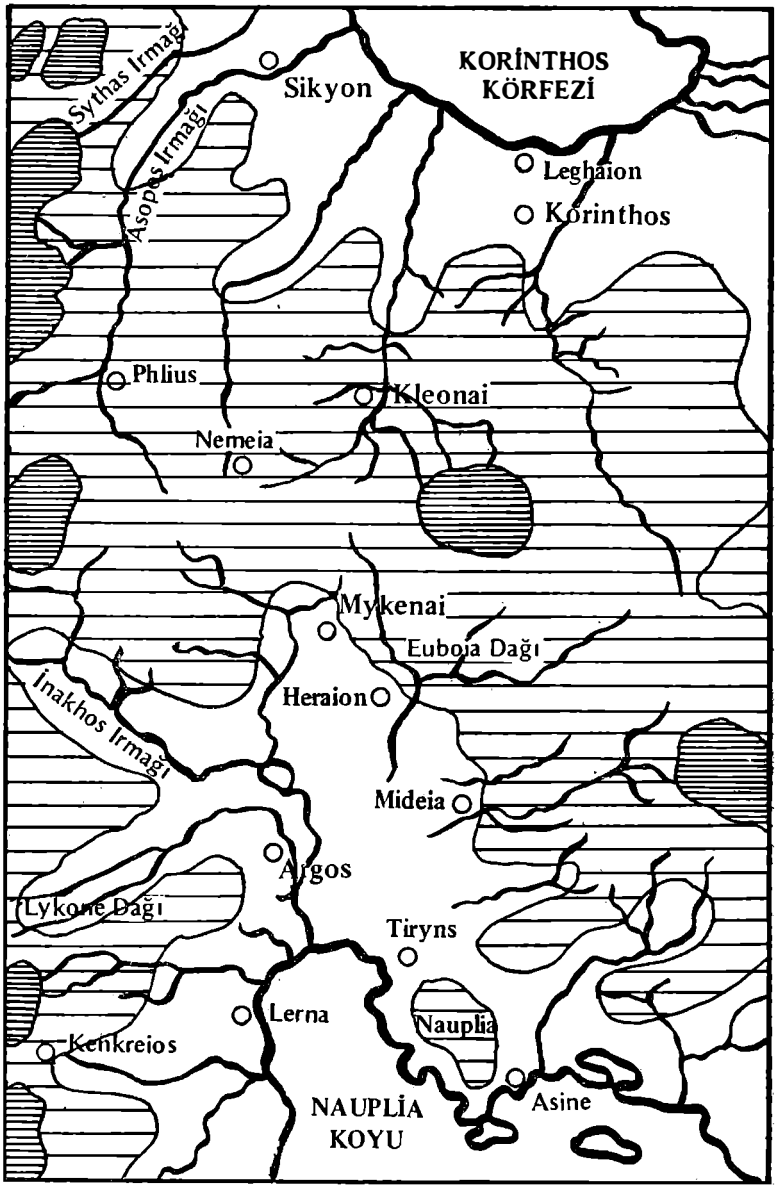
Tarihsel dönemde, Hera'ya Yunanistan'ın birçok yöresinde özellikle evlilik tanrıçası olarak tapınıldı, ama onun Argos'daki tapınağı, yani Argos Heraion'u önceliğini hiçbir zaman yitirmedi. *İlyada*'da, Mykene, Argos ve Sparta Hera'nın en sevdiği üç kenttir.[146] Sparta'daki Hera Argeia tapımı oraya Argos'dan gelmişti.[147] Hera tapınağına en kuzeyde, Malis Körfezi'ndeki Pharygai'da rastlanır ve bu tapınağı Argolis bölgesinden gelip oraya yerleşenler kurmuşlardır.[148] Boiotia'nın birçok kentinde tapım merkezleri vardı, ama sanırız bu bölgedeki en eski Hera tapımı Korinthos Körfezi'nin içerlerinde bulunan Kithairon Dağı'ndaydı.[149] Körfezin çepeçevre bütün bir iç bölgesinde, Korinthos'da, Heraia'da ve Sikyon'da bu tanrıçaya tapınılıyordu.[150] Bu saydığımız yerler bir zamanlar Mykene Krallığı'nın bir bölümünü oluşturmuştu.[151] Kazılar, Heraia'daki tapımın, Argos'daki Heraion'dan kaynaklandığını kanıtlamıştır; gelenekte de, Sikyon'daki iki Hera tapımı için aynı şey söylenmektedir.[152] Olympia'daki en eski tapınak olan Hera tapınağı, Olimpiyat Oyunları'nın Argos'lu Herakles tarafından kurulduğunu belirten gelenekten ayrı tutulamaz.[153] Atina kentindeyse pek önemli değildir Hera tanrıça; Akropolis'de tapınağı yoktur. Euboia Adası'nda Hera'yla ilgili söylence ve kuttören nerdeyse Argos'dakinin aynıdır.[154]

Hera tapımının anakaradaki odak noktası Argos'daki Heraion, yani Hera tapınağı ise, o zaman nerdeyse kaçınılmaz olarak Hera'nın Argos Ovası'na denizaşırı ülkelerden geldiği sonucunu çıkarabiliriz. Heraion'daki, armut ağacından yapılmış en eski Hera yontusu buraya Tiryns kentinden getirilmişti.[155] Tiryns kenti, kızoğlankız Hera anlamına gelen Hera Parthenos[156] tapımının bulunduğu Nauplia kentine yalnızca birkaç kilometre uzaklıktaydı. Sanırız Nauplia da, o güzelim doğal limanıyla, Minos'lu tacirlerin sık sık uğradıkları bir liman kentiydi. Hermione'de güzel bir liman daha vardır; burada da bir Hera Parthenos tapımı bulunuyordu ve söylenenlere bakılırsa, Girit' den Yunanistan'a geldiklerinde Zeus ile Hera burada karaya ayak basmışlardı.[157]

Ege'de, Argos Heraion'una karşı öne sürülebilecek tek bir merkez vardır. Samos Adası'ndaki Hera tapımının çok eski ol-

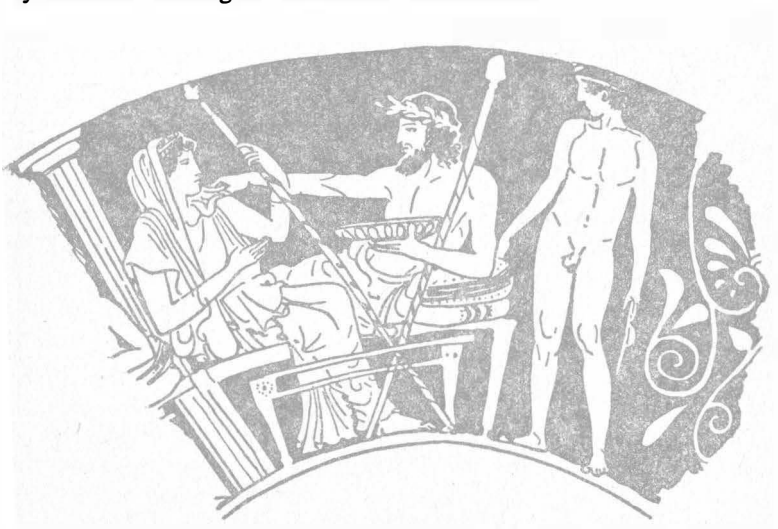
ARGOS OVASI

Harita VI

duğu doğrulanmıştır, buradaki Hera tapınağı Ephesos'lu Artemis tapınağından bile büyüktür.[158] Hera yontusunun Argos'dan gelmiş olduğu söyleniyordu, ama Samos'lular bunu yadsıyor ve Hera'nın tapınaktaki söğüt ağacının dibinde doğduğunda diretiyorlardı.[159] Hermione gibi Samos da bir Karia yerleşim merkeziydi; eski adı Parthenia'ydı.[160] Demek ki, Hera'nın doğuşuyla ilgili söylence Karia'lı Artemis'le bağı olduğunu akla getirmekle birlikte, Samos'lu Hera'nın Hermione'li ve Nauplia'lı Hera Parthenosla bağı vardı.

Hera tanrıçanın Anadolu'dan kaynaklandığını gösteren hiçbir belirtiye rastlanmıyor. Kaldı ki, Hermione'deki yerel gelenek de bizi Girit'e yöneltmişti. Girit'deki Knossos kentinde Hera'ya, Zeus'la birlikte, kutsal bir evlilik çerçevesinde tapınılıyordu.[161] Bu, Minos saray tapımının bir kalıntısıydı hiç kuşkusuz. Knossos yakınlarında bir yerde, Hera'nın Eileithyia'yı doğurduğu Amnisos Mağarası vardır.[162] Dolayısıyla, Hera'nın, Minos ana-tanrıçasının belli bir biçiminden ya da belli bir yönünden evrildiğine kesinlikle inanabiliriz.

Resim 41. Zeus ve Hera: Attika vazosu.

Kutsal evlenme, Hera tapımının en yaygın özelliklerinden biriydi. Plataiai kentindeki tapımında, gelin giysisi giydirilmiş bir yontu Kithairon Dağı'nın tepesine çıkarılırdı.[163] Hera'nın Zeus'la birleşmesini kutlamak için Atina'da her yıl bir şenlik düzenlenirdi.[164] Euboia Adası'nda düğünler Okhe Dağı'nda yapılırdı.[165] Samos Adası'nda da Hera tanrıçayı gelin gibi giydirilmiş bir yontu canlandırırdı.[166] Nauplia'da, gizli tapımların her ilkyaz düzenlenen törenlerinde, Hera evlendikten sonra kızoğlankızlığını yenilemek için yıkanıp arınırdı.[167] Böylece, yerel Hera Parthenos, Zeus'un resmi karısıyla bağdaştırılmış oluyordu. Hermione'de güveyin Hera'ya guguk kuşu kılığına bürünerek yaklaştığı söylenir: Minos tanrıçasına özgü kuşa dönüşmelerin bir uzantısıdır bu.[168]

Kutsal evlenme kimi zaman boğa ile ineğin birleşmesi biçiminde canlandırılıyordu. Hera'nın benzeri olan İo'yla ilgili söylencenin anlamı budur; Jane Harrison'la Farnell ilk kez bu noktada anlaşmışlardır.[169] İo, Hera tapınağının rahibesiydi. Tiryns'deki armut ağacından yontuyu diken, İo'nun babasıydı.[170] Zeus, İo'yu görünce, genç kızın güzelliğine vurulmuş. Babasını, kızını evinden atmaya, Lerna'nın yeşil çayırlarına göndermeye zorlamış. İo oraya varır varmaz bir ineğe dönüşmüş ve sırtında boğa postu bulunan yüz gözlü sığırtmaç Argos'un gözetiminde otlamaya koyulmuş. Sonra, ya Zeus ya da onun kıskanç ecesi tarafından kovalanınca, başlamış yeryüzünü dolaşmaya, en sonunda Nil Irmağı'nın ağzına varmış. Orada Zeus, elinin bir dokunuşuyla, İo'yu yeniden insan kılığına sokmuş, akıl sağlığını geri vermiş ona. Ve gene Zeus'un bir dokunuşuyla, Epaphos adlı bir erkek çocuk doğurmuş İo. Kuşaklar geçmiş aradan, bu Epaphos'un torunlarından Danaos, kızlarıyla birlikte Mısır'dan yelken açmış, Nauplia'da karaya çıkmış, atalarının yurduna, Argos'a yerleşmiş.[171]

Aiskhylos'un anlattığı öykü böyle. İo'nun, Proitos kızlarıyla ortak bir yanı olduğu hemen göze çarpıyor. İo, Mısır'da, kutsal hayvanı inek olan ana-tanrıça İsis'le bir tutulurdu.[172] Öykünün bu bölümünün ne kadar eskilere uzandığı belirsiz, ama Mısır'dan hiç söz edilmeyen daha başka değişkeleri de vardı. İo'nun, Euboia Adası'nda Karystos kenti yakınlarında, kıyı-

daki bir mağarada Epaphos'u dünyaya getirdiği söylenir.[173] Tarihöncesi zamanlarda Euboia'da Abant'lar otururdu; Abant'lar bu adaya eski bir Argos kralı olan Abas'ın önderliğinde yerleşmişlerdi.[174] Aslına bakılırsa, adanın adı da anlamlıdır: «güzel öküz» adası. Bu ad yalnızca İo'yu akla getirmekle kalmıyor, aynı zamanda Argos Heraion'unun Euboia adlı bir dağın dibinde kurulduğunu da anımsatıyor. Bu adın Hera'nın dadısından dolayı verildiği söylenir.[175] Bu da, bu adın gerçekte Hera'nın kendisinin sıfatlarından biri olduğunu gösterir. Demek ki, çocuğunu hizmet gördüğü tapınağa bakan yamaçta doğurur İo. Böylece, söylence bir genç kızın erginlenme törenine dönüşür; kutsal evlenmede Hera'yı bir rahibe olarak genç kız kişileştirir, erkek rolünüyse boğa kılığına sokulmuş bir rahip üstlenir.[176] Öykü, bu biçimiyle, Minotauros söylencesine bütünüyle uygun düşüyor. Girit kralı Minos'un karısı Pasiphae bir boğaya âşık olur. Ünlü yontu ustası Daidalos içi boş bir inek yontusu yapar, boğa da gelir bu inek yontusunun üstüne çıkar, ama yontunun içinde Pasiphae vardır.[177] Bu olağanüstü birleşmeden insan gövdeli, boğa başlı Minotauros dünyaya gelir. Minotauros, Aiskhylos'un genç bir boğa olarak anlattığı Epaphos'un karşıtıdır.[178]

Resim 42. Minotauros: Knossos'dan bir sikke.

Zeus'la Hera'ya, evliliğin koruyucuları olarak, karı kocanın yasal biçimde birleşmesini kutsayan Olympos'lu çift olarak tapınılırdı her yerde.[179] Farnell, Zeus'la Hera'nın bu yönlerinin daha fazla incelemeye yer bırakmayacak denli eski olduğunu ileri sürmüştür.[180] Bunun, kutsal evlenmenin bir biçimi olarak, aslında insanın hayvanlardan kalıt edindiği cinsel eylemin bir kuttörene dönüştürülmesinden başka bir şey olmadığı hiç kuşkusuz doğrudur. Ama bütün biçimleri arasında evlilikle ilgili olanı sonuncusudur. Burada açıktır ki yalnızca kolayımıza geldiği için «evlilik» diye söz ediyoruz bundan. Yunan kutsal evliliği hiç kuşkusuz Mykene dönemine, dahası onun da ötesine

kadar uzanır, ama Zeus'la Hera arasında bir birleşme biçiminde görülmez.

Eğer Hera Minos ana-tanrıçasından inip geliyorsa, Zeus onun asıl eşi olamaz; çünkü Zeus Yunan panteon'unun, adının kesinlikle Hint-Avrupa ailesinden geldiğini söyleyebileceğimiz biricik üyesidir. Kuşkusuz çok erken bir tarihte ortaya çıkarılmıştır, ama kendini kabul ettirmesi için belli bir süre geçmiş olsa gerektir. Bütün tanrıların başına geçişini, anlaşıldığı kadarıyla, büyük çoğunluğu soyağaçlarını ona kadar götüren Akha'lara borçludur; Akha'larsa, On İkinci Bölümde de göreceğimiz gibi, Ege toplumunun anaerkil yapısının zayıfladığı Geç Mykene dönemindendirler. Gerçek dünyadaki bu devrim, düşünce dünyasında bir karışıklığa yol açmıştır. Daha önceki anaerkil söylenceler altüst olmuştur. Gerçi tümden yok olup gitmemişlerdir, ama uyarlanıp çarpıtılarak nerdeyse tanınmaz bir kılığa bürünmüşlerdir. İşte, Zeus'la Hera'nın evliliğinin de bu döneme yakıştırılması gerekir.

Zeus ile Hera'nın her zaman ideal evli çift olduklarına bakarak, bu birleşmenin hiç değilse bir çocukla kutsanmasını bekliyor insan.[181] Ne ki, böyle bir çocuk göremiyoruz ortada. Zeus'un yüzlerce çocuğu var aslında; ama Hera bunların hiçbirinin anası değil. Hera'nın da birçok çocuğu var, ama Zeus da bunların hiçbirinin babası değil. Zeus ile Hera'nın evliliğini örnek bir evlilik olarak göstermek de olanaksız. *İlyada*'da, Zeus'la Hera arasındaki karı koca kavgalarına kahkahalarla gülmekten alamayız kendimizi. Diyeceğim, neresinden bakarsak bakalım, bu uygunsuz Olympos'lu çiftin uydurma olduğu açıktır. Athena'nın Zeus'un kafasından çıktığı söylenir, ama Athena doğası gereği babası olmayan tipik bir ana-tanrıçaydı bir zamanlar. Artemis'le Apollon'un babalarının Zeus olduğu söylenir, ama ilk başlardaki Ephesos ve Klaros tapınaklarında yalnızca bir anneleri olduğu biliniyordu. Ares ve Hephaistos, babalarının Zeus olduğu ileri sürülmeden önce Hera'nın oğullarıydılar; oysa gerçekte biri Thrakia'lı, biri de Pelasg olduğuna göre Zeus'la da, Hera'yla da bir bağları bulunamazdı.[182] Zeus'un da, Hera'nın da izleri Knossos'a uzandığından, ancak Eileithyia'nın Hera'nın gerçek çocuğu sayılabilmesi olasıdır; Eileithyia dışında bu ço-

cukların hepsi uydurmadır. Herodotos'un belirttiği gibi, Yunan tanrı ve tanrıçalarının doğuşunu Homeros ve Hesiodos düzenlemişti;[183] başka bir deyişle, tanrıların doğuşu, kökleri Mykene döneminde yatan epik geleneğin bir ürünüydü.

Minos ana-tanrıçasının biçimlerinden biri olarak Hera'nın bir erkek eşi vardı mutlaka. Kimdi bu peki?

Herakles ile İphitos ikizdiler. Biri ölümsüzdü, biri ölümlü.[184] Herakles öyküsünün çıkış noktası buydu. Bu çıkış noktası, ikizlerden birini öldürme biçimindeki yaygın uygulamaya uygun düşmekteydi; yetiştirme güçlüğünün zorunlu kıldığı[185] ve öldürülenin ölümsüzlük kazandığı inancıyla haklı gösterilen[186] bir uygulamaydı bu. Herakles Thebai kentinde doğmuştu, ama anası Argos Ovası'ndandı, nitekim Herakles'in başardığı on iki işin merkezi de Argos Ovası'ydı.[187] Dolayısıyla, Herakles öyküsü Mykene kültürünün iki ana bölgesinde geçmekteydi,[188] öykünün Minos çıkışlı olduğunu gösteriyor bu da. Öykünün en ilginç özelliklerinden biri, kahramanın, anasının doğduğu yerin tanrıçasıyla olan ilişkisidir. Bu tanrıça, daha anasının karnındayken Herakles'in haklarını elinden alır ve gün ışığını görür görmez onu boğmaları için iki yılan gönderir.[189] Herakles'in cinnet getirip karısıyla çocuklarını öldürmesine yol açan; Amazon'ları ona karşı silaha sarılmaya kışkırtan; Herakles yeryüzünün batı ucundan Geryoneus'un sığır sürüleriyle dönerken yollarına bir atsineği çıkarıp sığırların dört bir yana dağılmasını sağlayan da aynı tanrıçadır.[190] Bu tanrıça başından sonuna kadar Herakles'in amansız düşmanıdır.

Mitologya çözümlemesinin benimsenmiş bir ilkesi de, iki kavram arasındaki asıl ilişki bozulduğu zaman bu ilişkinin tam karşıtına dönüştürülmeye yatkın olmasıdır. Hera'nın Herakles'e düşmanlığı «çok ileri gider», ama öykünün yazılı yorumlarını bir yana bırakıp yerel geleneklere baktığımızda çok farklı bir durumun anılarıyla karşılaşırız. Sparta'da bir Hera tapınağı vardı. Bu tapınağı Herakles, Hippokoon'la dövüşünde kendisine yardımcı olduğu için Hera'ya şükran borcunu ödemek amacıyla yaptırmıştı.[191] Herakles, Hera'nın dev Porphyrion'la boğuştuğunu görür görmez koşup yetişmiş, Hera'ya saldıran devi cansız yere sermişti.[192] Herakles Hesperid'lerin (Batı Kızları'nın) Bah-

çesi'ne gittiği zaman da, oradan Altın Elmalar'ı alıp döndüğünde de onu karşılayıp kutlayan Hera'dır.[193] Bütün bu yerel geleneklerde Herakles Hera'nın dostu ve yardımcısıdır.

Yunanlılar, bu yüz kızartıcı çelişmeyi, aynı adı taşıyan iki kahraman olduğunu söyleyerek çözmeye çalışmışlardır: Kolları kıllı Argos'lu yiğit ve ondan daha büyük olan yumuşak bakışlı Girit'li delikanlı.[194] Megalopolis'deki bir toplu yontuda, Demeter'le kızının yanında bu Girit'li Herakles de görülmekteydi.[195] Aynı Herakles Mykalessos'daki (Mykale Burnu) Demeter tapınağında hizmet görmüştü.[196] Yazılı geleneğe bakılırsa, Olimpiyat Oyunları'nın kurucusu Argos'lu Herakles'di; ama durumu daha iyi bilmeleri gereken yerel rahipler Olimpiyat Oyunları'nı Girit'den gelen öteki Herakles'in kurduğunu söylüyorlardı.[197] Dio Khrysostomos bir gün Olympia yakınlarında bir kır gezintisi yaparken yol kıyısında bir Herakles tapınağına rast gelmiş, tapınağın yanında yaşlı bir köylü kadın oturuyormuş. Yaşlı kadın, kaba bir Dor lehçesiyle, tapınağın bakıcısı olduğunu, Tanrıların Anası'nın kendisini ödüllendirerek bilici yaptığını söylemiş. O yörenin çiftçileri sürülerinin ve ekinlerinin encamını öğrenmek için ona danışırlarmış.[198] Herakles'le Tanrıların Anası'nın ortak tapımının kırsal kesimlerde yaygın olduğu anlaşılıyor.[199] Bu sapa yörelerde köylüler kahramana eski niteliğiyle tapınmayı sürdürüyorlardı. Resmi görüşe verdikleri tek ödün, kahramanı, kendileri için pek az anlam taşıyan Zeus'un Olympos'lu karısından alıp yerli, anaerkil niteliğini korumuş olan bir tanrıçaya aktarmış olmalarıydı.

Sonra bir de adın kendisi var. Kahraman ister Hera'nın düşmanı olsun, ister Demeter'in dostu, başından sonuna kadar «Hera'nın ünü» anlamına gelen bir adla tanınmıştır. Bu, nedendir bilinmez, yanlış anlaşılmıştır. Nillson, Girit'li Herakles'den hiç söz etmeksizin Argos'lu Herakles ile Thebai'lı Herakles'in ayrıntılı bir incelemesini sunduktan sonra, «Herakles adının, Hera'nın Herakles öyküsündeki rolünün çıkış noktası olduğunu» belirtir.[200] Bu varsayıma göre, kahramanın adının başlangıçtaki seçimi bir rastlantıdır. Daha sonra tanrıçayla aralarında bir bağ kurulması da rastlantıdır; elbette aralarındaki düşmanlık da bir giz olarak kalmaktadır. Eldeki ipucu bir yana

bırakılırsa sorunun çözülememesi doğaldır kuşkusuz. Herakles adı, avazı çıktığı kadar haykırarak, Herakles'in ana-tanrıçanın erkeği olduğunu açıklamakta, erkek çocuğa anasının adının verildiği bir toplumda cinslerin durumunu belirlemektedir.

İki yüzlü balta bir şimşek simgesiydi. Karia başkenti Mylasa'da Karia'lılara özgü bir Zeus Labrandeos, yani İki Yüzlü Baltalı Zeus tapımı vardı. «Niçin,» diye soruyor Plutarkhos bıkıp usanmadan, «Karia'lı Zeus elinde kutsal değnekle ya da yıldırımla değil de, baltayla gösteriliyor?» Herakles, Amazon'ların ecesini öldürünce onun pusatlarını da aldı; pusatlar arasında bir de balta vardı. Herakles, bu baltayı, hizmetine girdiği Lydia kraliçesi Omphale'ye sundu. Bu balta Omphale'den sonra, Karia'lı Arselis'in öldürdüğü Heraklid'lerin (Herakles Oğulları) sonuncusuna kadar bir evladiyelik gibi elden ele aktarıldı. Arselis'e gelince, o, baltayı aldı, Mylasa'ya götürüp Zeus'un eline verdi.[201] Zeus Labrandeos, baltasını Herakles'den aldı açıkçası; o da Hitit'lerden almıştı.

Resim 43. Etrüsk zırhı: Vetulonia'dan bir dikilitaş.

Eski bir Etrüsk gömüt anıtında, elinde iki yüzlü balta, başında kocaman sorguçlu bir tolgayla bir savaşçı görülmektedir.[202] Savaş başlığının tepesindeki sorguç, Lykia'lılarla Karia'lılara özgü bir buluştu.[203] Dahası, Yunanlıların Herakles'iyle Hera'sı nasıl bir ilişki içindeyseler, Etrüsk'lerin Herkle'siyle Unial'i ve Roma'lıların Her-

cules'iyle İuno'su da tıpatıp öyle bir ilişki içindeydiler. Roma'daki bir tunç yontuda, İupiter'i, Hercules'le İuno'yu tanıştırırken görüyoruz. İupiter'in amacı, yalnızca bir uzlaştırmayla sınırlı değildir. Bunu, ayaklarının dibinde duran kadın ve erkek üreme organları da doğrulamaktadır.[204] Gerçekte, bir kutsal evlenmedir söz konusu olan. Roma düğünlerinde gelinin beline sardığı kuşak İuno'ya adanır, bu kuşağın güvey tarafından yatağa girilirken çözülen düğümüne *nodus Herculaneus*[205] denirdi. Bu kanıtı ortaya koyan Cook, «Herakles tapımı çok erken bir tarihte İtalya'ya yayıldığında, Herakles'in benimsenmiş kadın eşinin Hera olduğu»[206] sonucuna varmaktadır. Bugün elimizdeki bilgiler bu konuyla ilgili Yunan söylencesinin ne zaman yeniden düzenlenmiş olduğunu belirlememize el vermiyor, ama en azından bir yerel tapımda söylence kahramanı evliliğe ilişkin işlevini korumuştur. Kos Adası'nda evlenme törenleri onun tapınağında düzenlenir, ona düğüne gelen konuklardan biriymiş gibi yemekler sunulurdu.[207]

Bundan ötesini açık seçik göremiyoruz, ama gene de belli belirsiz birtakım izler bizi daha da gerilere çekiyor. Herakles'in Knossos'lu Hera'yla birleşmesi, Girit'de bir tarlada İason'la sevişen Demeter'i getiriyor aklımıza.[208] Herakles'in Olimpiyat Oyunları'nı başlatmak için Girit'den getirdiği arkadaşlarının adları Paionaios, Epimedes, İdas ve Iasios'du.[209] İlk ikisi ilkel tıbbın kurucularıdır. İdas, adını Girit'deki İda'dan almıştır. Iasios ise İasion'dan güç ayırt edilir bir addır.[210] Bu da bir dizi ikilemeye vardırıyor bizi: Herakles-İasion, Demeter-Persephone, Hera-Eileithyia, Eileithyia-Eleusis. Hera ile Demeter'i kendi topraklarında daha iyi araştıracak duruma geldiğimizde, belki de her ikisinin de Cilalıtaş Çağı ana-tanrıçasında yatan kökenlerine varabiliriz.

Bir soru daha: Eğer Hera Herakles'den Zeus'la evlenmek için boşandıysa, Zeus'un ilk karısı kimdi? Aristoteles'den, Hellen'lerin en eski yurdunun, Dodona kenti dolayındaki yöre olduğunu öğreniyoruz.[211] Dodona'da çok eski bir Zeus tapınağı vardı, belki de Yunan topraklarındaki en eski Zeus tapınağıydı bu. Zeus'un Hint-Avrupalı yanını, Ege etkilerinden uzak olarak ancak burada bulabileceğimizi düşünebiliriz. Anlatıldığına göre, Do-

Resim 44. İuno ile Herakles: Roma tunç yontusu.

dona'da Hera'ya Dione deniliyormuş.[212] Dione ya da Dia, Zeus'un (Hint-Avrupa dilinde *dyeus)* dişilinden başka bir şey değildir. Cinslerin belli koşullardaki konumlarına uygun olarak, ataerkil Hint-Avrupa tanrıçası erkek efendisine göre adlandı-

rılmıştı, tıpkı anaerkil Minos tanrısının kadın efendisine göre adlandırıldığı gibi. Bu iki kültürün ataerkil Yunanistan'da kaynaşması da, anaerkil tanrıça ile ataerkil tanrının evliliğinde ustaca simgeleştirilmişti.

6. *Apollon*

Bu konunun ayrıntılarına pek fazla girmek niyetinde değiliz. Önemli tanrıçalardan birini, Aphrodite'yi buraya almadık. İleride, Homeros destanlarındaki Helena'yı incelerken Aphrodite'yle ilgili söyleyeceklerim olacak. Bu bölümü, Apollon'la ilgili bazı gözlemlerle sona erdirmek, Apollon'un nasıl anaerkil Artemis ve Leto tapımından evrildiğini göstermeye çalışmak istiyorum.

Resim 45. Apollon ile Artemis: Melos Adası'ndan bir vazo.

Apollon'un bazı özellikleri, sözgelimi kehribar ticaretiyle ilişkisi bizi kuzeye, Orta Avrupa'ya yöneltiyor.[213] Bunlar, Hint-Avrupalı özellikler olabilir. Ama Apollon genellikle güneybatı Anadolu ve Girit'le bağıntılı bir tanrıdır. Nilsson ortaya koymuştur bunu:

Apollon şenlikleri anakarada daha seyrektir. Her yerde aslında kendisiyle ilgili olmayan daha eski şenliklere el koymuştur Apollon... Dolunay zamanını yeğleyen öteki bütün Yunan tanrılarının tersine, Apollon'un bütün şenlikleri ayın yedinci günü kutlanır. Babil'lilerin şabattu'*su ile eksiksiz ve hiç de rastlantısal olmayan bir benzerlik gösterir... Anası Leto güneybatı Anadolu'dan çıkmıştır. Leto ile uygunluk gösteren özel adlara yalnızca güneybatı Anadolu'da rastlanması bu konuda son derece inandırıcı bir kanıttır. Dilbilimciler, Leto'nun adını, Karia dilindeki* lada, *«kadın» sözcüğüne bağlamaktadırlar. Yunanistan'daki Leto tapımlarının sayısı az olduğu gibi, kaç yıllık oldukları da belirsizdir; yalnızca Girit'de Leto adına düzenlenen bir şenlik vardır.*[214]

Nilsson'un vardığı bu sonuçlar, Picard'ın Klaros'da yaptığı çalışmanın ışığında bir adım daha ilerletilebilir. Klaros Meryem' inin yerini nasıl oğlunun aldığını görmüştük. Benzer bir gelişme, öteki Karia yerleşim merkezlerindeki, özellikle Miletos ve Delos'daki Apollon için de düşünülebilir. Dephoi'daki Apollon tapımı, tarihsel dönemde bütün ötekilere baskın çıkacak kadar etkili bir duruma gelmişti, ama Delphoi'da bile Apollon tapınağının ilk bakıcılarının Girit'den gelen yabancılar olduğu anımsanmaktaydı.[215] Eğer Apollon Delphoi'ya Girit'den gelmişse, Girit'e de Anadolu'dan geldiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Karia'lı Apollon Delos Adası'na geldiğinde, anası, yani Kadın, orada kendisine ve kızına bir yer sağlayacak kadar güçlüydü daha.[216] Ama Apollon Parnassos Dağı'nın eteğine indiğinde kendini «Zeus'un oğlu»[217] ilan etti. Delphoi'da Apollon'un anası ve kız kardeşi söylenceden de, kuttörenden de çıktılar.[218] Denilebilir ki, Delphoi'lu Apollon, kendisini yaratmış olan toplumsal değişikliklerin eksiksiz bir yansımasıdır. Ephesos'da tanrılık anadan kıza geçerdi, Klaros'da ve Delos'da ise anadan oğula. Delphoi'da ana da, kız da ellerini eteklerini çektiler bu işten; Oğul'u yüce Baba'sının yetkesiyle donatılmış olarak bıraktılar: öylesine güçlü bir tanrı oldu ki Apollon, dünyaya bir Cilalıtaş yontucuğunun kucağında bir bebek olarak geldiğini unuttuk nerdeyse.

NOTLAR VII

[1] V. G. Childe. **The Dawn of European Civilisation** (Avrupa Uygarlığının Doğuşu), (Üçüncü basım, Londra, 1939), s. 22-23; A. J. Evans, **The Palace of Minos** (Minos'un Sarayı), (Londra, 1921-35), c. 1, s. 70-72; H. R. Hall, **The Civilisation of Greece in the Bronze Age** (Tunç Çağında Yunanistan Uygarlığı), (Londra, 1928), s. 44.

[2] **The Dawn of European Civilisation**, s. 23; J. D. S. Pendlebury, **Archaeology of Crete** (Grit'te Kazıbilim), (Londra, 1939), s. 63-65.

[3] **The Dawn of European Civilisation**, s. 50-51, 67.

[4] Aynı yerde, s. 76.

[5] M. N. Valmin, **Swedish Messenia Expedition**, (Lund, 1938).

[6] **The Dawn of European Civilisation**, s. 24, 50-51; **The Palace of Minos**, c. 1, s. 149-50.

[7] O. Frödin ve A. W. Persson, **Asine**, (Stokholm, 1938), s. 437. Valenge'ler arasında «ölü doğan ya da daha birkaç aylıkken ölen bütün bebekler bir kaba konularak gömülür» (E. D. Earthy, **Valenge Women**, Oxford, 1933, s. 153) ve «su kabı dölyatağının simgelerinden biridir» (aynı yerde, s. 66).

[8] Ath. 376a.

[9] Staph. 12.

[10] İda Dağı'nda Zeus'a dadılık eden Amaltheia adlı nympha onu keçi sütüyle beslemiş (Erat. **Cat.** 13; Hyg. **Ast.** 2. 13). Minos Giritindeki çiftlik hayvanları daha çok domuzlardan ve keçilerden oluşmaktaydı (**The Dawn of European Civilisation**, s. 21).

[11] G. Glotz, **La civilisation égéenne** (Ege Uygarlığı), (Paris 1923), **Aegean Civilisation**, (Londra, 1925), s. 252-53; M. P. Nilsson, **Minoan-Mycenaean Religion** (Minos-Mikene'de Din), (Lund, 1927), s. 56-58.

12 A. J. Evans, «Knossos Excavations, 1903», **Annual of the British School at Athens,** (Londra, 1894 -), 9, s. 88.
13 Id. MTPC.
14 O. T. Mason, **Woman's Share in Primitive Culture** (İlkel Kültürde Kadının Rolü), (Londra, 1895), s. 133.
15 **Aegean Civilisation,** s. 231-32.
16 **The Dawn of European Civilisation,** s. 137.
17 **Aegean Civilisation,** s. 249.
18 Aynı yerde, s. 238.
19 H. B. Hawes, R. E. Williams, R. B. Seager ve E. H. Hall, **Gournia, Vasiliki, and other Prehistoric Sites on the Isthmus of Hierapetra (Crete)** (Gournia, Vasiliki ve Girit'teki diğer Tarihöncesi Kalıntılar), (Philadelphia, 1908), s. 11.
20 **Minoan-Mycenaean Religion,** s. 450-51.
21 W. H. Roscher, **Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie,** (Leipzig, 1884-1937), c. 2, s, 1359.
22 L. R. Farnell, **Cults of the Greek States** (Yunan Devletlerinde Tapımlar), (Oxford, 1896-1909), c. 3, s. 215.
23 **The Civilisation of Greece in the Bronze Age,** s. 127-28.
24 Aiskhylos, **C.** 1046-48.
25 Pausanias, 8. 25. 4.
26 **SIG.** 736. 34.
27 Plutarkhos, **Thes.** 20.
28 D. S. 5. 51.
29 Pausanias, 3. 14. 2.
30 Call. **Dian.** 189-203.
31 **The Palace of Minos** (Minos'un Sarayı), c. 4, s. 46; **Aegean Civilisation** (Ege Uygarlığı), s. 252-54.
32 Apollodoros, 3. 1. 2, 3. 15. 8; A. B. Cook, **Zeus,** (Cambridge. 1914-40), c. 1, s. 464-96, 521-25.
33 **Odysseia,** 5. 125-27.
34 Homeros, **H.** 2. 223-49; Apollodoros, 1. 5. 2.
35 J. E. Harrison, **Prolegomena to the Study of Greek Religion** (Yunan Dini Üzerine İnceleme), (Üçüncü basım, Cambridge, 1922), s. 273.
36 Thukydides, 1. 7.
37 Thukydides, 1. 3. 2.
38 Pausanias, 2. 24. 3.
39 Aristid. 1. 15.
40 Pausanias, 8. 26. 6.

41 Pausanias, 7. 17. 5.
42 Pausanias, 2. 24. 3.
43 Pausanias, 9. 24. 2.
44 Pausanias, 9. 33; **İlyada**, 4. 415, 5. 908.
45 Pausanias, 9. 34. 1, 10. 1. 10; Strabon, 411; Thukydides, 1. 12. 3.
46 Strabon, 220-21.
47 Timae. 66; Polybius, 12. 5. 6.
48 **İlyada**. 11. 222-24; Strabon, 330. 24.
49 **Herodot Tarihi**. 3. 91. 4, 5. 49. 7, 7. 62. 2; Strabon, 728.
50 **Odysseia**, 4. 188-89; **İlyada**, 11. 1.
51 Euripides, **Hekabe**, 3; Vergilius. **Aeneas**, 7. 320, 10. 705. Bu Kisseus kimi zaman Homeros destanlarındaki Kisseus'la bir tutulurdu (Euripides, **Hekabe**, 3), ama Philokhoros'a göre (**FHG.** 4. 648) Kisseus bir Phrygia köyü ya da klanının ata adıydı. Bir değişkede de, Priamos'un anasının adı Plakia olarak geçer (Apollodoros. 3. 12. 3), Plakia Pelasg'ların bir yerleşim merkezidir.
52 D. S. 2. 22; Io. Ant. 24.
53 P. Kretschmer, **Einleitung zur Geschichte der griechischen Sprache**, (Göttingen. 1896), s. 325.
54 B. V. Head, **Historia Numorum**, (İkinci basım, (Oxford. 1911), s. 261.
55 **İlyada**, 2. 840-43; Strabon, 620; W. Leaf, **Troy**, (Oxford, 1912), s. 198-213.
56 Apollodoros, 2. 4. 4. Lesbos'lu Theophrastos'un gerçek adı Tyrtamos'du, ama Tyrtamos çok çirkin bir ad olduğundan Aristoteles onu adını değiştirmeye razı etmişti: Strabon, 618.
57 Arr. **Ind.** 26. 8.
58 Homeros, **H.** 5. 218.
59 Apollodoros, 3. 14. 1.
60 Apollodoros, 3. 14. 2; Pausanias, 1. 2. 6, 1. 27. 2.
61 Apollodoros, 3. 14. 6.
62 **Herodot Tarihi**, 8. 55; Apollodoros, 3. 14. 1.
63 Pausanias, 2. 30. 6.
64 Pausanias, 2. 15. 5, 2. 22. 4.
65 Pausanias, 2. 1. 6.
66 Apollodoros, 3. 4. 3.
67 Pausanias, 1. 39. 5; Apollodoros, 3. 15. 8.
68 Pi. **P.** 4. 138.
69 Elis Kralı Augias ve Epeioların Homeros destanlarındaki ön-

derleri (**İlyada**, 2. 615-24) Lapith'lerdendiler: D. S. 4. 69; Pausanias, 5. 1. 11.

70 K. Schefold, «Kleisthenes», **Museum Helveticum**, (Basel, 1943 -), 3. 65-67.

71 Euripides, **Hcld.** 32-37; **Herodot Tarihi**, 9. 73.

72 Euripides, **Hippolytos**, 887.

73 Nic. Dam. 60.

74 **Herodot Tarihi.** 5. 92b.

75 Pausanias, 1. 26. 5; Plutarkhos, **Moralia**, 841-43.

76 **İlyada**, 1. 263; **Odysseia**, 21. 295-309; Pausanias, 5. 10. 8; Apollodoros, **Epit.** 1. 21.

77 J. A. R. Munro, «Pelasgians and Ionians» («Pelasg'lar ve İyonyalılar»), **Journal of Hellenie Studies**, (Londra, 1880 -), 54. 116.

78 **Herodot Tarihi**, 8. 55; Apollodoros, 3. 14. 1.

79 Aug. **CD.** 18. 9.

80 Aiskhylos, **E.** 740.

81 Hesiodos, **Theogonia**, 929 k-m.

82 **İlyada**, 9. 390; **Odysseia**, 7. 110-11, 20. 72.

83 G. Thomson, **Aeschylus, Oresteia**, (Cambridge, 1938), c. 1, s. 56.

84 Max. Tyr. 14. 6.

85 Pausanias, 1. 24. 7; Hyg. **Ast.** 2. 13.

86 Pausanias, 7. 2. 6.

87 W. R. Lethaby, «The Earlier Temple of Artemis at Ephesus» (Efes'teki Eski Artemis Tapınağı), **Journal of Hellenic Studies**, 37. 1.

88 **Acts** 19. 24-27.

89 C. Picard, **Ephése et Claros**, (Paris, 1922), s. 13-14.

90 Aynı yerde, s. 18-19.

91 Aynı yerde, s. 20-21.

92 Aynı yerde, s. 28, 104.

93 Aynı yerde, s. 328.

94 Aynı yerde. s. 332.

95 Thukydides, 3. 104. 3.

96 **Ephése et Claros**, s. 340.

97 Aynı yerde, s. 377.

98 Apul. **Met.** 11. 2.

99 Tacitus, **Ann.** 3. 61.

100 **Ephése et Claros**, s. 455-56, 479-81.

101 Aynı yerde, s. 455-56.

102 Aynı yerde, s. 457.

103 Aynı yerde, s. 130.
104 Artem. 4. 4.
105 R. M. Dawkins, **The Sanctuary of Artemis Orthia at Sparta** (Sparta'daki Artemis Tapınağı), (Londra, 1929), s. 145-62.
106 Pausanias, 3. 16. 11.
107 Pausanias, 3. 16. 11.
108 Pausanias. 8. 23. 1.
109 **IG.** 2. 467-71.
110 Strabon, 362; Pausanias, 3. 16. 7, 4. 4. 2, 4. 31. 3.
111 Pausanias, 5. 16. 6; Strabon, 650.
112 Pi. **O.** 3. 54; Pausanias, 5. 16. 6.
113 Pausanias, 2. 7. 6 (Sikyon), 7. 20. 7-8 (Patrai), 8. 5. 11 (Tegea), 4. 31. 3 (Kalamai), 3. 23. 10 (Epidauros Limera), 2. 14. 2 (Sparta).
114 Pausanias, 8. 22. 7, 6. 22. 8.
115 Pausanias, 5. 14. 6; Strabon, 343.
116 X. **Hell.** 4. 2. 20; Pausanias, 5. 15. 8.
117 Pausanias, 3. 14. 2.
118 **IG.** 7. 3407.
119 **Cults of the Greek States** (Yunan Devletleri Tapımları), c. 2, s. 586.
120 Pausanias, 1. 40. 2, 1. 44. 4, 2. 31. 1, 3. 22. 12.
121 **Cults of the Greek States,** c. 2, s. 568.
122 F. Stahlin, **Das hellenische Thessalien,** (Stuttgart, 1924), s. 54, 71, 107.
123 **Historia Numorum,** s. 307-08; Euripides, **Ion,** 1048.
124 Apollodoros, 3. 8. 2.
125 K. O. Müller, **Prolegomena zu einer wissenschaftlichen Mythologie,** (Göttingen, 1825), s. 73-76; **Cults of the Greek States,** c. 2, s. 435. Artemis'e Atina'da ve Trikolonoi'da Kalliste olarak tapınılıyordu: Pausanias, 1. 29. 2, 8. 35. 8.
126 Aristophanes, **Lysistrata,** 645.
127 **İlyada,** 331. 26.
128 **Herodot Tarihi,** 4. 145, 6. 138. 1; Plutarkhos, **Moralia,** 247a; **İlyada,** 1. 594.
129 St. B.; Phot.; Hsch.
130 Procl. **Chr.** 1. 2.
131 Euripides, **İphigeneia Tauris'de,** 28-41; **Herodot Tarihi,** 4. 103. 1; Apollodoros, **Epit.** 3. 23.
132 Hyg. **F.** 15.

133 Strabon, 575; Nic. **Alex.** 6-8.
134 **Herodot Tarihi,** 5. 33. 7.
135 H. Webster, **Primitive Secret Societies** (İlkel İnsanlarda Gizli Dernekler), (İkinci basım. New York, 1932), s. 35.
136 **Cults of the Greek States,** c. 2, s. 569-70.
137 Lykophron, 1141.
138 **İlyada,** 1. 366.
139 **Ephése et Claros,** s. 368.
140 Ath. 139a; Plutarkhos, **Moralia,** 657e.
141 Euripides, **İphigeneia Tauris'de,** 1463-67.
142 Bkz. İkinci Bölüm, Anaerki, VI.. Bir Tanrıçanın Yaratılması, 5. Thesmophoria ve Arrhephoria, Not 114.
143 Aristophanes, **Lysistrata,** s. 645.
144 Plutarkhos, **Moralia,** 349f.
145 Call. **Dian.** 259; Strabon, 639.
146 **İlyada,** 4. 50-52.
147 Pausanias. 3. 13. 8.
148 Strabon, 426. Hera, Argonaut'lar söylencesinde Hera Pelasgis olarak çıkar karşımıza: Apollodoros, 1. 9. 8.
149 Pausanias, 9. 2. 7, 9. 9. 3.
150 **Cults of the Greek States.** c. 1, s. 248.
151 Bkz. Dördüncü Bölüm, Kahramanlık Çağı, XII. Akha'lar, 4. Peloponnesos Akha'ları.
152 H. C. Payne, «The Plough in Ancient Britain» («Eski İngiltere'de Tarım») **Archaeological Journal,** (Londra, 1844 -), 104. 22; Pausanias, 2. 11. 1-2.
153 Pi. **O.** 10. 23-59.
154 **Cults of the Greek States.** c. 1, s. 253.
155 Pausanias, 2. 17. 5.
156 Pausanias, 2. 38. 2.
157 Theoc. 15. 64.
158 **Herodot Tarihi,** 3. 60. 1.
159 Pausanias, 7. 4. 4.
160 Strabon, 637.
161 G. W. Elderkin. «The Marriage of Zeus and Hera» («Zeus'la Hera'nın Evliliği»). **American Journal of Archaeology.** (Concord, 1897 -), 41. 424-25.
162 Pausanias, 1. 18. 5.
163 Pausanias, 9. 3. 3-9.
164 Phot.

165 St. B.
166 Aug. **CD.** 6. 7; Lact. **Inst.** 1. 17.
167 Pausanias, 2. 38. 2.
168 Pausanias, 2. 36. 1-2.
169 **Cults of the Greek States,** c. 1, s. 182.
170 Apollodoros, 2. 1. 3; Pausanias. 2. 17. 5; Plutarkhos, **Daed.** 10.
171 Aiskhylos, **Zincire Vurulmuş Prometheus,** 672-709, 733-61, 816-41, 872-902.
172 Apollodoros, 2. 1. 3; **Herodot Tarihi,** 2. 41.
173 **Historia Numorum,** s. 357; Pausanias, 9. 3. 1.
174 Pl. **P.** 8. 73.
175 Pausanias, 2. 17. 1.
176 A. B. Cook, **Zeus,** (Cambridge, 1914-40), c. 1, s. 464-96.
177 D. S. 4. 77; Clem. **Pr.** 4. 51.
178 Aiskhylos, **Su.** 41.
179 Aiskhylos, **E.** 214; Aristophanes, **Thesmophoria Bayramını Kutlayan Kadınlar,** 973-76.
180 **Cults of the Greek States,** c. 1, s. 199-201.
181 A. B. Cook, «Who was the Wife of Zeus?» («Zeus'un Karısı Kimdi?»), **Classical Review,** (Londra, 1887), 20. 365, 416.
182 Hera Ares'i Zeus'un yardımı olmadan, bir çiçeğe dokunduktan sonra doğurmuştu: Ov. **F.** 5. 229-56.
183 **Herodot Tarihi,** 2. 53. 2.
184 Hesiodos, **Sc.** 48-52.
185 C. K. Meek, **A Sudanese Kingdom: an Ethnographical Study of the Jukun-speaking Peoples of Nigeria** (Bir Sudan Krallığı: Nijerya'da Jukun Dili Konuşan Halklar Üzerine Budunbilimsel İnceleme), (Londra, 1931), s. 357.
186 J. G. Frazer, **The Golden Bough** (Altın Dal), (Londra, 1923-27), «The Magic Art and the Evolution of Kings» («Büyü Sanatı ve Kralların Evrimi»), c. 1, s. 267-69.
187 Apollodoros, 2. 4. 6, 2. 5. 1.
188 M. P. Nilsson, **Mycenaean Origin of Greek Mythology,** (Londra. 1932), s. 207.
189 **İlyada,** 19. 95-133; Pl. **N.** 1. 33-40; Apollodoros, 2, 4. 5-8.
190 Euripides, **HF.** 843-73; Apollodoros, 2. 4. 12, 2. 5. 9-10.
191 Pausanias, 3. 15. 9.
192 **Apollodoros,** 1. 6. 2.
193 O. Gruppe, **Griechische Mythologie und Religionsgeschichte,** (Münih. 1906), s. 460-61.

194 **Herodot Tarihi,** 2. 43-44; Pausanias, 9. 27. 6-8.
195 Pausanias, 8. 31. 3.
196 Pausanias, 9. 19. 5, 9. 27. 8.
197 Pausanias, 5. 7. 6-7.
198 D. Chr. 1. 61 R.
199 L. R. Farnell, **Greek Hero Cults** (Yunan Yarı-Tanrı Tapımları), (Oxford, 1921), s. 129.
200 **Mycenaean Origin of Greek Mythology,** s. 211.
201 Plutarkhos, **Moralia,** 301f.
202 **Cambridge Ancient History**'de (Cambridge, 1925-39), 4. 392, R. S. Conway.
203 **Herodot Tarihi,** 1. 171. 4.
204 «Who was the Wife of Zeus?», s. 374.
205 Festus, 63.
206 «Who was the Wife of Zeus?», s. 375.
207 W. R. Paton ve E. L. Hicks. **Inscriptions of Cos,** (Oxford, 1891), s. 76.
208 **Odysseia,** 5. 125-27.
209 Pausanias, 5. 7. 6.
210 C. Picard, «Sur la patrie et les pérégrinations de Déméter» («Demeter'in Yurdu ve Gezileri Üzerine»). **Revue des études grecs,** (Paris, 1887 -), 40. 357.
211 Aristoteles, **Mete.** 1. 14.
212 **Odysseia,** 3. 91.
213 M. P. Nilsson, **Grcek Popular Religion,** (New York, 1940), s. 79.
214 **Minoan-Mycenaean Religion,** s. 443-44.
215 Homeros, **H.** 3. 475-80.
216 Call. **Del.** 36-58.
217 Homeros, **H.** 3. 480.
218 **Cults of the Greek States** (Yunan Devletleri Tapımları), c. 2, s. 465.

BİRİNCİ CİLDİN SONU

RESİMLER DİZİNİ

1. Dağkeçisi dansı: Yontmataş Çağı geyik boynuzu 47
2. Athena ve yılan: Melos Adasından bir kabartma 126
3. Gömüt Tepesi ve yılan: Attika vazosu 127
4. Ölüler şöleni: Lakonia kabartması 128
5. Kalkan üzerinde öküz başı: Attika vazosu 131
6. Bir Filistinli: Mısır resmi 182
7. Amazon: Attika vazosu 197
8. Ay tapımı: Minos'dan bir değerlitaş 237
9. Bir Mainad: Attika vazosu 243
10. Nar tutan Tanrıça: Attika yontusu 244
11. Domuz kurban eden kadın: Attika vazosu 246
12. Kuyubaşındaki kızlar: Attika vazosu 249
13. Artemis ile Aktaion: Attika vazosu 250
14. Üç yüzlü Hekate: takı ... 254
15. Persephone Hades'de: Attika vazosu 257
16. Willendorf Venüsü: Yontmataş Çağı yontusu 261
17. Thessalia yontusu: Sesklo'dan bir terrakotta ... 262
18. Küçük Minos yontusu: Knossos'dan bir terrakotta 263
19. Kyklad yontusu: mermer 267
20. «Kutsama devinimi»; Knossos'dan bir tunç yontu 268
21. Yüzlü bir Troya çömleği 283
22. Keçinin emzirdiği bebek: Minos mühürü 284
23. Çifte yüzlü Minos baltası: Knossos'dan değerlitaş üstüne oyma ... 284
24. Minos boğa güreşi: Knossos'dan değerlitaş üstüne oyma 285
25. Mykene tapım sahnesi: Mykene'den bir altın yüzük 285
26. Kutsal ağacın önünde dans: Mykene'den bir altın yüzük 286
27. Demeter'ın yükselişi: terrakotta kabartma 286

28. Demeter'in Pappas tipi: Eleusis'den bir terrakotta 287
29. Minos yılan rahibesi: küçük yontu ... 287
30. Britomartis: Lyttos'dan değerlitaş üstüne oyma 288
31. Tanrının yere inişi: Minos mühürü ... 289
32. Minos'lu rahip: Knossos'dan bir kabartma 289
33. Demeter ile Triptolemos: Attika tası 290
34. Athena: Attika vazosu 292
35. Athena, Erikhthonios ve Kekrops: Attika kabartması 295
36. Athena ve Kekrops kızları: Attika vazosu 296
37. Athena'nın doğumu sırasında Poseidon ve Hephaistos: Attika vazosu 300
38. Ephesos'lu Artemis: Ephesos'dan bir küçük yontu 302
39. Ana-Tanrıça ve ikizler: Attika vazosu 303
40. Artemis Orthia: Sparta'dan bir fildişi kabartma 304
41. Zeus ve Hera: Attika vazosu ... 314
42. Minotauros: Knossos'dan bir sikke ... 316
43. Etrüsk zırhı: Vetulonia'dan bir dikilitaş 320
44. İuno ile Herakles: Roma tunç yontusu ... 322
45. Apollon ile Artemis: Melos Adasından bir vazo 323

ÇİZELGELER DİZİNİ

I.	Akrabalık Tarihçeleri	62
II.	Amerika Yerlilerinin Akrabalık Sistemlerindeki Bozulmalar	77
III.	Hint-Avrupa Akrabalık Adlığı	81
IV.	İrokua Birliği	94
V.	Roma'nın Sabin ve Etrüsk Kralları	104
VI.	Tarihöncesi Yunan Süredizini	113
VII.	Babayanlı Ardıllığın Evrimi	175
VII.	Sisyphos Soyu ...	183
IX.	Orkhomenos Kralları	204
X.	Lapith'ler	205
XI.	Minias ile Tyro	210

HARİTALAR DİZİNİ

I.	Doğu Akdeniz ...	22
II.	Demeter Tapımları	138
III.	Ege'nin Tarihöncesi Halkları	187
IV.	Dimini Kültürü	201
V.	Artemis Tapımları	306
VI.	Argos Ovası	313

PAYEL YAYINEVİ — Nuruosmaniye Cad.
Atasaray No: 405 Cağaloğlu
P.K. 889 - İSTANBUL
Tel: 28 44 09

GEORGE THOMSON

Ünlü İngiliz bilim adamı George Thomson, yeryüzünün birçok uygarlığına kaynaklık eden tarihöncesi Ege'yi toplumsal, kültürel, sanatsal ve felsefi yönleriyle incelemek için yıllarını verdi. Bu çalışmalarını *Tarihöncesi Ege* ve *İlk Düşünürler* adlı iki ciltten oluşan *Eski Yunan Toplumu Üstüne İncelemeler* adlı yapıtında ve *Aiskhylos ve Atina* adlı kitabında topladı. İki kitapta tamamlayacağımız *Tarihöncesi Ege*, Tunç Çağı'ndan başlayarak İ.Ö. altıncı yüzyıla kadar anaerkil toplum düzenini, toprağın kullanım biçimlerini, Ege'nin tarihöncesini ve epiğin ortaya çıkışını incelemektedir. George Thomson'ın, Eski Yunan'daki düşünce ve bilimin gelişmesini meta üretiminin gelişmesi temelinde incelediği *İlk Düşünürler* ve tiyatronun, özellikle de tragedyanın kökenlerini ortaya koyduğu *Aiskhylos ve Atina* adlı yapıtlarını da *Tarihöncesi Ege*'nin ardından yayımlayacağız. İnsanlığın geçmişine bütünsel bir yaklaşım getiren bu üç yapıtın, insan toplumunun köken ve gelişimine olduğu kadar bilim ve sanatın köken ve gelişimine de ışık tutacağına inanıyoruz.

400 LİRA